

Luokkataistelua ruotsiksi

Luokkataistelua ruotsiksi

**Identiteetti ja ideologia 1900-luvun
suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä**

Toim.
Johan Ehrstedt, Matias Kaihovirta,
Emil Kaukonen & Mats Wickström

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2023
Papers on Labour History XII 2023

© Kirjoittajat ja THPTS

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva: SKDL:n ruotsinkielinen vaalijuliste vuodelta 1951. Kansan Arkisto.

ISSN 0783-005X

ISBN 978-952-7466-17-9 (Nid.)

ISBN 978-952-7466-18-6 (PDF)

Sisällys

<i>Matias Kaihovirta & Mats Wickström</i>	
Esipuhe	... 7
<i>Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta & Mats Wickström</i> 	
Kansallisuus luokkataistelussa	
Vähemmistönationalismi sosialistisessa työväenliikkeessä	... 11
<i>Matias Kaihovirta</i> 	
”Se oli idän vaikutusta myös meidän yhteiskuntaelämässämme”	
Sivilisaatio, kansakunta ja etnisyys Karl H. Wiikin	
näkemyksessä vuosien 1917–1918 tapahtumista	... 49
<i>Mats Wickström & Jonas Ahlskog</i> 	
Stalin ja Suomen ruotsalaisuus	
Kommunistinen kansallisuusteoria ja varhainen	
suomenruotsalainen kansandemokratia	... 81
<i>Matias Kaihovirta</i> 	
Ruotsalainen puoluesihtööri ja monikansallinen valtio	
Sosiaalidemokratia ja kansakunta Karl H. Wiikin poliittisessa	
toiminnassa 1920-luvulla	... 113
<i>Yasmin Nyqvist</i> 	
Anna Bondestam työläiskirjailijana	
Markkinointi- ja vastaanottoanalyysit	... 143
<i>Anna Sundelin & Mats Wickström</i> 	
Rakkautta ja luokkataistelua Atlantin molemmin puolin	
Aili ja Runar Nordgrenin vallankumouksellinen	
elämänmatka	... 197

Jonas Ahlskog & Mats Wickström
Edistyksellisen kansansivistystyön rajat
Vapautuksen pedagogiikan nousu ja tuho suomenruotsalaisessa
kansandemokraattisessa liikkeessä ... 231

Mats Wickström & Jonas Ahlskog
”Me elämme ja tulemme elämään”
Kommunisti ja sivistysporvari Harri Edgrenin kulttuurikamppailu
suomenruotsalaisten eloonjäämisen puolesta ... 259

Matias Kaihovirta
Vaikeneva luokka
Etnonationalismi ja Suomen ruotsinkielinen työväki
sodanjälkeisenä aikana ... 299

Artikkelien alkuperäiset julkaisupaikat ... 313

Teoksen kirjoittajat, toimittajat ja suomentajat ... 315

Esipuhe

Suomenruotsalainen sosiaalidemokraattinen poliitikko Karl-August Fagerholm (1901–1984) kirjoitti muistelmissaan *Puhe-miehen ääni* (1977), että hänellä ja hänen ystävillään oli tapana kutsua suomenruotsalaista työväenliikettä leikillisesti maailman kahdeksanneksi ihmeeksi. Fagerholm viittasi siihen, ettei Suomen ruotsinkielisestä työväenliikkeestä tullut koskaan joukko-liikettä, vaan se pysyi jäsenmäärältään ja vaaleissa saavutettujen äänisaaliiden osalta suhteellisen vaatimattomana. Fagerholm ei kuitenkaan halunnut halveerata liikettä, johon hän itse oli kuulunut ja joka oli koulunut hänestä sellaisen poliitikon joka hän oli, vaan painotti sen sijaan sitä suurta merkitystä, joka ruotsinkielisellä läsnäololla suomalaisenemmistön hallitsemassa työväenliikkeessä oli suomenruotsalaiselle vähemmistölle. Fagerholm on todennäköisesti yksi tunnetuimmista 1900-luvun vasemmistopoliitikoistamme. Mutta suomenruotsalainen työväenliike, joka toimi 1900-luvulla etnisenä vähemmistöliikkeenä suomalaisessa työväenliikkeessä ja ideologisenä sekä poliittisena haastajana miltei hegemoniselle porvarillisuudelle ruotsinkielisessä Suomessa, on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Kirjoituskokoelma käsittelee suomenruotsalaista työväenliikettä, keskittyen siihen, miten sen toimijat ja kannattajat kehittivät ja muodostivat näkemystään ruotsinkielisestä luokkataistelusta Suomessa 1900-luvulla. Aiemmassa akateemisessa historiankirjoituksessa Suomen ruotsalaisuudesta – historiassa ja kirjallisuushistoriassa, joka on yleensä kirjoitettu porvarillisesta, ylä- tai keskiluokkaisesta näkökulmasta, keskittyen juurikin porvarillisen ylä- ja keskiluokan kokemuksiin ja historiaan – suomenruotsalainen työväenliike on ollut käytännössä näkymätön. Suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiaa ovat kirjoittaneet

liikkeen omat aktiivit, ja se on tapahtunut järjestö- ja yhdistyshistoriikkien, työväenliikkeen aktiiveja käsittelevien kirjojen ja kirjoitusten, sekä osin tieteellisten tutkimusten kautta. Sosialismin ja identiteetin suhdetta on kuitenkin tutkittu vähemmässä määrin. Mitä käsitykset etnisyydestä ja kansakunnasta merkitsivät sosialistisen työväenliikkeen historiassa? Ja vastaavasti: mitä sosialismin ajatus luokkaan pohjautuvasta yhtenäisyydestä merkitsi etnisille ja kansallisille yhteisöille?

Yllämainittu kysymyksenasettelu on antologialle keskeinen. Suomalaista ja suomenruotsalaista historiaa tarkastellaan artikkeleissa uusin tavoin: niiden kirjoittajat sekä nostavat esiin suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiaa uudessa valossa että tarkastelevat millä tavoin sosialistinen suomenruotsalainen identiteetti ilmaisi sosialismin ja nationalismien historiallisia liitoskohtia suomalaisessa, 1900-lukulaisessa kontekstissa.

Artikkelit ovat tulosta poikkitieteellisestä *Luokkataistelu ruotsiksi: Kieli ja identiteetti ruotsinkielisessä työväenliikkeessä Suomessa 1900-luvulla* -tutkimusprojektista, jonka rahoittajana on toiminut Koneen Säätiö ja joka on toteutettu historian ja kirjallisuustieteen laitoksilla Åbo Akademiassa. Eräät kirjoittajista ovat myös saaneet taloudellista tukea Svenska litteratursällskapet i Finlandilta sekä Svenska kulturfondenilta yksittäisten, artikkeleiden kirjoittamista varten myönnettyjen apurahojen muodossa. Kirjan vertaisarvioituja artikkeleita ei ole julkaistu aiemmin suomeksi. Erityinen kiitos kuuluu Johan Ehrstedtille ja Emil Kaukoselle, jotka suomensivat ruotsinkieliset alkuperäisartikkelit. Emil Kaukonen on myös toiminut käsikirjoituksen teknisenä toimittajana. Haluamme myös kiittää kaikkia alkuperäisartikkelien julkaisijoita heidän suostumuksestaan tekstien suomenkielisten käännösten julkaisemiseen. Artikkelien suomentamisen ja antologian toimittamisen yhteydessä on tehty joitakin pieniä muutoksia tekstien selventämiseksi sekä niiden ulkoasun yhtenäistämiseksi. Ruotsinkielinen luokkataistelu ei aina taivu helposti suomeksi (kuten 1900-luvun suomenruotsalaiset vasemmistolaiset hyvin tiesivät), mutta toivomme, että kirjamme tarjoaa lukijoille

uusia näkökulmia työväenliikkeen historiaan sekä suomenruotsalaisuuteen.

Kansallisuus luokkataistelussa

Vähemmistönationalismi sosialistisessa työväenliikkeessä

Johdanto¹

Karl Marx ja Friedrich Engels kirjoittivat *Kommunistisessa manifestissa* kuinka ”[T]yöläisillä ei ole isänmaata”.² Tämä vetoava maksimi on vaikuttanut ratkaisevalla tavalla tutkimukseen sosialismin ja nationalismin keskinäisestä suhteesta työväenliikkeen historiassa. Historiantutkimuksessa työläisten isänmaattomuus on toisaalta todistettu oikeaksi osoittamalla millainen voima internationalismilla oli työväenliikkeen muodostumisvaiheessa, toisaalta taas heidän isänmaattomuutensa on tullut vahvasti kyseenalaistetuksi kansainvälisen työväenliikkeen historiassa esiintyneiden nationalistisen sosialismin ja etnisyyteen pohjautuvan sosialismin muodostamien esimerkkien valossa.³ Tutkimuksen lähtökohtana on kuitenkin pitkälti ollut ajatus kansallisesti ja etnisesti homogeenisestä työväenliikkeestä, joka asettautuu joko kansainvälisen luokkataistelun tai kansallisvaltion palvelukseen. Yksi tämän olettamuksen seurauksista on ollut, että nationalismin merkitystä työväenliikkeen historiassa on tutkittu lähinnä kysymyksenä uskollisuudesta kansallisvaltiolle. Artikkelissa tutkimme nationalismin muotoja ilman kansallisvaltioparadigman muodostamia rajoituksia analysoimalla sosialistista ja monikansallista suomalaista työväenliikettä ja keskittymällä erityisesti suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiaan.

Artikkelin tarkoituksena on kehittää sosialismin ja nationalismin suhteesta työväenliikkeessä tehtävää tutkimusta hyödyntä-

mällä vähemmistönationalismin analyttistä käsitettä. Artikkelin keskiössä on nationalismin ja sosialismin vuorovaikutus työväenliikkeen historiassa ja valitulla tematiikalla on myös suuri merkitys päivänpolttavien yhteiskunnallisten prosessien tutkimukselle. Nykyaikaan suuntautuneelle ihmistieteilijälle sosialismin ja nationalismin kietoumat näyttäytyvät usein kahden keskenään yhteensopimattoman aatteen paradoksaaliselta sekoitukselta. Sosialismin keskeinen ajatus on kansakuntien rajat ylittävä työväen solidaarisuus, kun taas nationalismin pääasiallisena käyttövoimana toimii päinvastainen ajatus kansakuntaan kiinnittyvästä ja luokkaerot ylittävstä yhteisöstä. Nykykeskusteluissa sosialismin vuorovaikutussuhde etnisten ja kansallisten agendojen kanssa näyttäytyy usein identiteettipoliittisena pulmana. Kysymystä sivutaan myös tutkimuksessa, joka käsittelee hyvinvoinnin ja nationalismin mutkikasta suhdetta Euroopan nykyisissä uusnationalististissa liikkeissä.⁴

Kirjoituksen tavoitteena on historiaan pohjautuvan analyysin kautta alleviivata tarvetta kiinnittää työväenliikkeen tutkimuksessa huomiota nationalismiin ja nationalismin tutkimuksessa huomioida sosialismi. Historiografisen kritiikin, uusien teoreettisten näkökulmien ja empiiristen tapaustutkimusten yhdistelmän avulla haluamme osoittaa, että sosialismin ja nationalismin väite-tyssä konfliktisuhteessa on monessakin mielessä kyse intellektualististesta ajatusrakennelmasta. Työväenliikkeen ja nationalismin tarinat ovat kietoutuneet toisiinsa paljon suuremmissa määrin kuin mitä aikaisemmassa tutkimuksessa on todettu. Kirjoituksen teoreettinen osa pohjaa nationalismitutkijoiden Will Kymlickan ja Montserrat Guibernaun tekemään kansallisten vähemmistöjen nationalismin käsitteellistämistyöhön jonka ilmauksia ovat *vähemmistönationalismi*, ”minority nationalism”⁵ ja *nationalismi ilman valtiota*, ”nationalism without states”⁶. Näiden käsitteiden avulla tarkoituksenamme on tuoda lisävaloa tutkimukseen, joka käsittelee nationalismia ja etnisyyttä socialistisen työväenliikkeen historiassa. Teoreettista pohdintaamme valaisevat ja tukevat esimerkit ovat peräisin kahdesta suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiaa 1900-luvulla käsittelevästä tapaustutkimuksesta.⁷

Kymlickan ja Guibernaun teoreettisia näkökulmia hyödyntämällä tulemme osoittamaan, kuinka ajatus ”ruotsalaisesta kansallisuudesta” (etninen ryhmä) Suomessa johti yhdenlaiseen sosialistisen suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin muotoon. Tämä nationalismin muoto oli toisaalta seurausta Suomen erityisistä historiallisista olosuhteista, toisaalta Suomen tapaus muodostaa mallin jota voidaan käyttää käsitteellistämään työväenliikkeen mutkikasta suhdetta nationalismiin ja sosialismiin Euroopan monikansallisissa valtioissa. Tapaustutkimukset sekä tarjoavat materiaalia kirjoituksen teoreettisen käsitekehityksen havainnollistamiseen että toimivat esimerkkinä uudesta empiirisestä tiedosta, joka on hankittu käyttämällä yllä mainittuja teorioita historian tutkimuksessa.⁸

Tapaustutkimukset käsittelevät kahta formatiivista ajanjaksoa suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiassa, eli liikkeen kiinteytymistä 1900-luvun alussa ja sen yhtenäisyyspyrkimyksiä sotien jälkeisen ajan ensimmäisinä vuosina 1940-luvun lopussa. Tapaustutkimuksista ensimmäinen, ”Sosialistinen vähemmistönationalismi suomenruotsalaisen työväenliikkeen poliittisessa kiinteytymisessä”, analysoi valikoimaa puheita ja kirjoituksia joiden tekijä oli suomenruotsalainen sosiaalidemokraattinen poliitikko Karl H. Wiik (1883–1946). Analyytisesti tulkittuna Wiikin puheiden ja kirjoitusten – jotka pohjasivat senaikaisiin käsityksiin kansakunnasta, etnisyydestä ja luokasta – voidaan sanoa antaneen muodon sosialistiselle vähemmistönationalismille Suomessa. Hänen lausumansa tulkitaan puheakteina, jotka esitettiin suomenruotsalaisen työväenliikkeen kiinteytymisen ja vakiinnuttamisen kannalta ratkaisevina aikoina. Toinen tapaustutkimus, ”Vähemmistönationalismin varaan rakentuneet sosialistiset yhtenäisyyspyrkimykset toisen maailmansodan jälkeen”, hyödyntää etupäässä materiaalia joka koskee sosiaalidemokraattisen ja kansandemokraattisen/kommunistisen ruotsinkielisen kansansivistysjärjestön Folkets Bildningsförbundin perustamista 1946. Tämä tapaustutkimus kiinnittää huomiota vähemmistönationalisen ajattelun keskeiseen rooliin yrityksissä luoda yhtenä-

syyttä suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä toisen maailmansodan jälkeen.⁹

Tapaustutkimusten tavoitteena on osoittaa vähemmistönationalististen pyrkimysten toimineen yhdistävänä kittinä ja poliittisena käyttövoimana suomenruotsalaisen työväenliikkeen kahdelle sosialistiselle haaralle, samalla kun suomenruotsalaiset sosiaalidemokraatit ja suomenruotsalaiset kansandemokraatit/kommunistit taistelivat keskenään suomenruotsalaisen työväenluokan tuesta. Sosialistinen suomenruotsalainen vähemmistönationalismi erosi porvarillisesta vastineestaan käsitteellistämällä kriittisesti ruotsinkielisen vähemmistöryhmän sisäisiä valtasuhteita ja esittämällä edistyksekkään vision suomenruotsalaisuuden tulevaisuudesta. Näkemys, jonka mukaan sosialistinen luokkataistelu sekä kamppailu joka puolusti ruotsinkielisen vähemmistön oikeutta olla olemassa ja toimia Suomessa olivat keskenään sopusoinnussa, oli ratkaisevalla tavalla leimallista suomenruotsalaiselle työväenliikkeelle.

Molemmissa tapaustutkimuksissa lähtökohtanamme on se käsitys, että tutkimuksessa sosialismin ja nationalismin välistä suhdetta työväenliikkeen historiassa on välttämätöntä lähteä liikkeelle sen selvittämisestä, miten nationalistista ajattelua, argumentteja ja diskursseja käytettiin sosialistisen työväenliikkeen konkreettisessa järjestötoiminnassa. Metodologinen lähestymistapamme pyrkii tekemään näkyväksi toimijoiden roolin ja heidän tapansa käyttää senaikaista sosialismia ja nationalismia koskeneita ajatuksia ja diskursseja tietyssä yhteiskuntahistoriallisessa yhteydessä. Tässä mielessä tutkimusprojektimme nivoutuu keskeiseen ajatukseen niin kutsutun Cambridgen koulukunnan teorioissa, eli siihen, että aatehistoriallisen tutkimuksen tulee keskittyä ennemminkin argumenttien konkreettiseen käyttöön kuin abstraktien ideoiden ja teorioiden keskinäissuhteisiin. Siten seuraamme aatehistorioitsija Quentin Skinnerin tunnuslausetta jonka mukaan “[t]he only histories of ideas to be written are histories of their uses in argument”.¹⁰

Valtiokeskeisestä nationalismista ja sosialismista socialistiseen vähemmistönationalismiin

Sosialismi ja nationalismi ovat näennäisesti toistensa vastakohtia. Sosialismin perimmäinen tavoite on kaikkien kansakuntien rajat ylittävä luokkaperustainen solidaarisuus ja yhteenkuuluvuus. Nationalismin keskeinen tavoite on puolestaan päinvastainen, eli kaikki luokkaerot tasoittavan kansallisen yhteisön luominen. Itse ajatus *luokkataistelusta* tarkoittaa, että työläisten ja pääoman omistajien välinen eturistiriita nähdään yhteiskunnan tärkeimpänä rajalinjana ja kansanosien väliset konfliktit puolestaan villinä luokkatietoisuuden ilmaisuina. Sosialismin ja nationalismin teoreettista vastakkainasettelua ajatellen ei ole ihme, että niitä koskevaa tutkimusta ovat hallinneet aatehistorialliset selvitykset ismien keskinäissuhteista. On myös totta, että luokan ja kansakunnan välinen suhde mitä suurimmissa määrin kiinnosti sosialismin huomattavimpia teoreetikkoja 1800- ja 1900-luvuilla. Tämä on vuorostaan johtanut siihen, että aatehistoriallisessa tutkimuksessa on usein keskitytty tutkimaan rajallista määrää yleisesti tunnustettuja ”suuria ajattelijointa”.¹¹ Työväenliikkeen nationalismia käsitelleessä tutkimuksessa on tosin ollut taipumuksena tehdä kansallisuuskysymyksestä identiteettiin, isänmaallisuuteen ja tunteisiin liittyvä tutkimusongelma – kumpi oli viime kädessä työläisten ja heidän edustajiensa identiteetin perusta, kansallisvaltio vai luokka?¹²

Viime aikoina tutkimuksessa on yhä enemmän huomioitu työväenliikkeen historiassa esiintynyttä sosialismin ja nationalismin vastavuoroisuutta.¹³ Sosialismi ja nationalismi ovat kukaties käsitteellisiä vastakohtia, mutta 1900-luvun historiassa kansallisvaltio on tosiasiallisesti ollut työväenliikkeen ratkaisevin toimintakehikko. Sosialismin kansallisen toimintakehikon tunnustaminen löytyy jo *Kommunistisesta manifestista*. Sen sivuilla Marx ja Engels huomauttavat yksiselitteisesti, että vaikka työläisellä ei periaatteessa ole isänmaata, täytyy työläisten ensin ”kohottaa itsensä kansalliseksi luokaksi” jotta luokkataistelu voidaan aloittaa.¹⁴ Socialistisen työväenliikkeen suhde nationalismiin on siksi

usein nähty dilemma: työläisten parissa tehtävän sosialistisen toiminnan täytyy pohjata samoihin kansallisiin puitteisiin jotka se pyrkii ylittämään.¹⁵

Lähestymistapamme eroaa ratkaisevalla tavalla nationalismin kansallisvaltioon rinnastavasta näkökulmasta. Jälkimmäisen keskipisteessä ovat sosialistiset toimijat, useimmiten internationaalin tai kansallisten puolueiden eliitit, joiden oli pakko sopeutua kansallisvaltioiden muodostamiin toimintakehikoihin samalla kun he yrittivät ylittää niitä luomalla kansainvälistä solidaarisuutta. Nationalismin merkityksestä sosialistiselle työväenliikkeelle on siten tullut kysymys kansallisvaltion muodostamista rajoituksista ja mahdollisuuksista kansainvälisen työväenliikkeen kehitykselle.¹⁶ Asettelu toistaa ongelmallisen tavan kietoa yhteen nationalismin ja kansallisvaltion historia, mikä oli tunnusomaista suurelle osalle 1900-luvun aikana tehdystä nationalismitutkimuksesta.¹⁷

Aikaisempi sosialistisen työväenliikkeen tutkimus on aliarvioinut kansallisuuskysymyksen keskeisyyden pitämällä sitä pelkätään välineellisenä osana Euroopan sosialistisia liikkeitä 1800- ja 1900-luvuilla. Tämä sokeus on kytkeytynyt vahvasti tutkimuksen käsitteelliseen ja teoreettiseen polttopisteeseen, joka kaikessa yksinkertaisuudessaan saa tutkijan omaksumaan käsityksen jonka mukaan yksikään aidosti sosialistinen liike ei voi olla myöskin nationalistinen, tai kääntäen, sillä liikkeiden oletetaan olevan esimerkkejä keskenään yhteensopimattomista aatteista. Historiantutkimuksessa yksi nationalismin merkitystä työväenliikkeen historiassa tällä tavalla vähätelleistä johtavista tutkijoista oli itse Eric Hobsbawm.¹⁸ Hobsbawmin näkökulmalle kuvaavaa oli hänen huomautuksensa, jonka mukaan historiallisessa mielessä on kiinnostavampaa tutkia internationalismia myönteisenä voimana työväenliikkeessä kuin sen rajallista vaikutusta ja epäonnistumisia.¹⁹ Hobsbawmin mukaan näihin rajoitteisiin kuuluivat molemmat maailmansodat, siirtomaavalta, kansallisuuskysymykset sekä työläisten välinen muukalaisvihamielisyys. Hobsbawm oli eittämättä oikeassa siinä, että työväenliikkeen internationalistisia aloitteita ja ilmauksia ei tule unohtaa, mutta samalla hänen näkemyksensä edellytti kaikkien nationalististen aloitteiden ja ilmaus-

ten pitämistä epäonnistumisina sen sijaan, että niitä olisi pidetty olennaisina osina työväenliikkeen historiaa.

Edellisessä kappaleessa mainitun reduktion keskeinen ongelma on siinä, että se johtaa tutkimukseen joka ei kykene erittelemään ja tekemään selkoa sen kummemmin kansallisvaltion kuin työväenliikkeenkään monikansallisesta luonteesta. Yhtäältä reduktio rakentuu paikkansapitämättömälle oletukselle kummankin historiallisen ilmiön sisäisestä homogeenisyydestä, toisaalta se esittää meille teleologisen näkemyksen historiasta, jossa olemassa oleva kansallisvaltio ja oletetusti homogeeniset kansalliset työväenliikkeet muodostavat ehdot sille miten aikaisemmat nationalismin ja luokkataistelun muodot tulee käsittää. Sosialismin ja nationalismin suhdetta työväenliikkeen historiassa käsittelevän tutkimuksen irrottaminen kansallisvaltion kehitykseen sovitetusta tarinasta tekee mahdolliseksi keskittymisen erään nationalismin ja sosialismin historian usein unohdetun piirteen tutkimiseen, nimittäin kansallisuusajattelun keskeisen merkityksen sosialistisen työväenliikkeen kamppailussa vähemmistöryhmien tunnustamiseksi ja niiden oikeuksien takaamiseksi.

Vähemmistönationalismi teoriassa ja käytännössä

Useimmat kansallisvaltiot on perustettu enemmän tai vähemmän monietnisisille maantieteellisille alueille. Kysymys siitä miten kansallisvaltion – tai pikemminkin milloin missäkin kansallisvaltiossa hallitsevassa asemassa olevan ja kansallisen määrittelevän etnisen ryhmän – tulee suhtautua muihin etnisiin ryhmiin kyseisen valtion rajojen sisäpuolella, on vaikuttanut ratkaisevalla tavalla miljoonien ihmisten kohtaloihin. Nationalismin kukoistuskaudella monet etniset ryhmät, usein vähemmistöt, pysyivät valtiottomina tai niistä tuli sellaisia. Valtiottomuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä tilannetta, jossa etniset ryhmät eivät liittyneet – tai päässeet – osaksi ”omaa” valtiota, jossa heidän ryhmänsä olisi ollut hallitsevassa asemassa. Tällaiset etniset ryhmät eivät kuitenkaan ole olleet klassisessa marxilaisessa mielessä passiivisen his-

toriattomia, eli kykenemättömiä kehittymään, eivätkä myöskään kapean valtiokeskeisen nationalismin määritelmän mukaisesti ei-nationalistisia.²⁰

Nationalismin peruskivi on ajatus kansakunnasta, kansasta, itseisarvon omaavasta ainutlaatuisesta yhteisöstä, joka eroaa muista kansoista esimerkiksi kielen, kulttuurin tai alueellisen yhteenkuuluvuuden perusteella. Nationalistinen politisointi ja jonkin kansan mobilisointi eivät kuitenkaan ole olleet leimallisia vain enemmistöryhmille, sillä myös vähemmistöryhmät ovat järjestäytyneet omat kansalliset intressinsä omaaviksi kansoiksi. Niiden tavoitteet ovat vaihdelleet eriasteisten tunnustamisten vaatimisesta siltä valtiolta jonka alueella ne ovat sijainneet aina monenlaisiin irredentismin muotoihin.²¹ Guibernau kutsuu tätä nationalismia nimellä ”nationalism without states”²², mutta kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa tavanomaisempi nimitys on muun muassa Kymlickan käyttämä ”minority nationalism”.²³ Olemme päättäneet käyttää jälkimmäistä luonnehdintaa ja lanseeraamme täten käsitteen *vähemmistönationalismi* (ruots. *minoritetsnationalism*). Käsitteellä on sekä heuristista että analyttistä arvoa, yleisellä tasolla modernin ajan etnisiä vähemmistöjä käsittelevälle historiantutkimukselle ja tarkemmin myös monikansallista sosialistista työväenliikettä koskevalle tutkimukselle.

Heuristisessa mielessä vähemmistönationalismi tekee yhdesä käsitteellisen sisaruksensa *enemmistönationalism*²⁴ kanssa näkyväksi tärkeän, mutta usein vaille huomiota jäävän puolen nationalismista: sen yleismaailmallisuuden. Nationalismin historia ei ole vain kertomus kansallisvaltioiden synnystä ja valtiollisesti johdetuista toimenpiteistä, jotka rakentavat yhtenäistä kansaa – eli kansallisvaltiolle kansakuntaa – ”massatuotettujen perinteiden”²⁵, massakoulutuksen ja joukkotiedotusvälineiden avulla, ja joiden yhdenmukaistavan paineen alaiseksi joutuvat niin enemmistö- kuin vähemmistöryhmät. Nationalismin ja vähemmistöryhmien välinen suhde ei myöskään rajoitu Rogers Brubakerin termillä ”nationalizing nationalism”²⁶ kutsuman ilmiön vähemmistöryhmiä koskeviin ulkoisvaikutuksiin: sulautamiseen, syrjivään erotteluun tai tuhoamiseen. Suhde sisältää

myös keskinäisen vaikutuksen, jolla tarkoitetaan sitä, miten vähemmistöryhmät osana vuorovaikutustaan muiden ryhmien ja niiden esittämien kansallisten vaatimusten kanssa kautta tuovat itseään esille nimenomaan kansallisina vähemmistöinä. Vuorovaikutussuhteiden toisina osapuolina ovat etenkin sellaiset enemmistöryhmät jotka joko vaativat itselleen asemaa valtion oikeana kansallisuutena tai katsovat kansallisuutensa olevan yhtä valtion kanssa.

Yllä mainitulla kansakunnaksi tekemisen ja tulemisen prosessilla on ratkaisevia seurauksia sekä vähemmistöryhmille joista kansallistava vähemmistönationalismi tekee (vähemmistö)kansallisuuksia, että (useimmiten) enemmistönationalismin varaan rakentuneille kansallisvaltioille, joiden alueella vähemmistökansallisuudet sijaitsevat. Kaiken nationalismin lähtökohtana on ajatus kansakunnan, eli tietyllä tavalla määritellyn ja rajatun ihmisryhmän, itseisarvosta ja luonnollisista eduista, joita pitää puolustaa. Absoluuttinen suvereniteetti saattaa teoreettisessa mielessä olla nationalismin ihanne, mutta historiallisesti nationalismit ovat liikkuneet pitkin suvereeniuden asteikkoja. Eri nationalismeja edistäneet kansalliset liikkeet tai projektit eivät ole aina tavoitelleet poliittista riippumattomuutta, vaikka ne ovatkin toistuvasti sanoneet ajavansa kyseessä olevan ainutlaatuisen kansakunnan etuja. Vähemmistönationalismi on määritelmällisesti nationalismia joka ei ole järjestäytynyt suvereeniksi kansallisvaltioksi, mutta joka – muiden nationalismien tapaan – pyrkii puolustamaan kansakunnaksi määriteltyä väestöryhmää ja turvaamaan sen tulevaisuuden.

Vähemmistönationalismin käsite havainnollistaa myös sitä faktaa, että nationalismin jokaisessa ilmenemismuodossa on kyse jonkin tietyn kansallisuuden etujen ajamisesta. Tämä tarkoittaa sitä, että kansallisvaltion virallisen, valtiollisesti normitetun nationalismin sekä yhteiskunnassa vallitsevan banaalin, arkipäiväisen nationalismin²⁷ voidaan itse asiassa osoittaa olevan hallitsevassa asemassa olevan enemmistöryhmän nationalismia, enemmistönationalismia.²⁸ Tästä on kyse myös demokraattisten länsimaisten valtioiden niin kutsutussa kansalaisnationalismissa

(joka nähdään vastakohtana ei-länsimaiselle etniselle nationalismille) jota Kymlicka kutsuu liberaaliksi myytiksi etnokulttuurisesta tasapuolisuudesta:

Virtually all liberal democracies have, at one point or another, attempted to diffuse a single societal culture, namely that of the dominant majority. [...] To pursue this aim, liberal democracies have been selectively repressive of ethnocultural diversity, particularly of minority nationalisms, rather than neutral.²⁹

Vähemmistönationalismi ja enemmistönationalismi ovat ilmiöinä niin läheistä sukua toisilleen, että niitä erottavien tekijöiden kohdalla kyse on ainoastaan aste-eroista. Aste-ero alleviivaa vähemmistönationalismin käsitteen heuristista pääväitettä: kansainvälisen oikeuden ja tutkimuskirjallisuuden tällä hetkellä kansallisiksi tai historiallisiksi kutsumat ja tunnustamat vähemmistöt, sekä näiden lisäksi alkuperäiskansoiksi kutsutut ryhmät niissä tapauksissa, joissa jonkin väestöryhmän katsotaan edeltäneen jollain tietyllä alueella samaiselle alueelle myöhemmin valtion perustaneita kansoja, ovat kaikki syntyneet niiden ”omien” kansakunnan rakentamiseen keskittyneiden pyrkimysten tuloksena, minkä lisäksi ne ovat kaikki harjoittaneet enemmän tai vähemmän *nationalistista* politiikkaa sekä sisään- että ulospäin. Vähemmistöt voivat olla aivan yhtä nationalistisia kuin enemmistöt, ja monessa tapauksessa ne ovat silmin nähden nationalistisempia kuin valtioita hallitsevat enemmistöväestöt. Tämä korostunut nationalismi on seurausta vähemmistön kansalliseen itseymmärrykseen pohjautuvasta käsityksestä kyseessä olevan ryhmän haavoittuvasta väestötieteellisestä ja poliittisesta asemasta vähemmistönä. Koska kansallinen vähemmistö ei, kansallisen enemmistön tapaan, itsessään ole porvarillinen eikä sosialistinen, seuraa siitä kysymys vähemmistöjen nationalismin ja poliittisen ideologian välisestä suhteesta. Artikkelimme tapauksessa kyse on sosialismista ja tässä yhteydessä vähemmistönationalismi voi erityisen selvästi auttaa paljastamaan kansallisia piirteitä näennäisen ylikansallisessa työväenliikkeessä sekä usein oikeistoon yhdistetyn nationalismin luokkataistelupiirteitä.

Avaamalla reitin innovatiivisten näkemysten soveltamiseen ja uusien kysymysten esittämiseen vähemmistö- ja enemmistönationalismin käsitteet mahdollistavat etäisyyden ottamisen niihin tutkimuksen rajoitteisiin, jotka ovat seurausta sotien jälkeisen ajan modernisaatioteoreettisesti suuntautuneen nationalismitutkimuksen tavasta nähdä modernin kansallisvaltion kehitys ennen kaikkea funktionalistisena prosessina.³⁰ Vähemmistö- ja enemmistönationalismi ongelmallistavat oletuksen kansallisvaltion yksikansallisesta luonteesta ja tekevät näkyväksi sekä sen, kuinka nationalismeja rakennetaan valtion ulkopuolella ja suhteessa siihen, että sen, kuinka etnisten ryhmien väliset historialliset ja kulloisetkin valtasuhteet vaikuttavat enemmän tai vähemmän ratkaisevalla tavalla siihen, minkä kansallisuuden valtio tuottaa. Kaikki tämä koskee myös enemmistöjä, kuten antropologi Thomas Hylland Eriksen ytimekkäästi toteaa: ”majorities and dominant peoples are no less ‘ethnic’ than minorities”³¹

Ruotsin kaltaisessa etnisesti verrattain homogeenisessä valtiossa (itäisen valtakunnanpuoliskon eli Suomen menetyksen jälkeen 1809) valtion ruotsalaisuus oli itsestäänselvyys. Historioitsija Anne Bergin mukaan 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla Ruotsin kansakunnaksi tuleminen prosessin yhteydessä kansallisesta identiteetistä käytyä kamppailua leimannut etnisten rintamalinjojen puuttuminen oli merkittävin ero suhteessa vastaaviin prosesseihin brittiläisessä imperiumissa ja Ranskassa.³² 1800-luvun ja varhaisen 1900-luvun Ruotsissa enemmistöruotsalaisuus muodosti sen diskursiivisen kehikon, jonka puitteissa kansallisen identiteetin kysymys sisällytti itseensä ruotsalaisuuden poliittista sisältöä koskeneet kilpailevat käsitykset ja ymmärrykset. Ruotsalaisen kansallisvaltion ruotsalaisuus ei joutunut keskustelun kohteeksi.³³ Historioitsija Samuel Edquist toteaa ”eri poliittisia ihanteita vastaavien nationalismien” kirjon olleen suuri, mutta että ”kansallisen arvo itsessään oli kyseenalaistamaton ja nostettu politiikan yläpuolelle.”³⁴ Suomen kaltaisessa monietnisessä valtiossa kamppailu on koskenut itse valtion kansallista luonnetta. Onko valtion instituutiona oltava ruotsalainen, suomalainen, vai ko molempia? Ruotsinkielisen vähemmistön ja suomenkielisen

enemmistön nationalismien sekä kahden kansan ajatukselle rakentuvan suomalaisen nationalismin poliittiset sisällöt ja suunnat ovat kaikki olleet yhtä lailla puoluerajat ylittävien kamppailujen kohteina.

Omassa tapauksessamme vähemmistönationalismin heuristinen tavoite on ollut keskeisessä asemassa tutkittaessa Suomen ruotsinkielistä työväenliikettä. Suomen ruotsinkielisen sosialistisen vähemmistönationalismin tutkimus paljastaa aukon vähemmistönationalismia käsittelevässä teorianmuodostuksessa. Kyse on vähemmistönationalismin suhteesta poliittisiin ideologioihin yleensä ja erityisesti sosialismiin. Esimerkiksi Guibernau mainitsee ohimennen katalonialaisen nationalismin olleen 1800-luvulla monimuotoista ja sisältäneen muun muassa marxilaisen version.³⁵ Hän toteaa myös että sosialistit ja kommunistit perustivat Katalonian sotien jälkeisen ajan tärkeimmän kansallisen liikkeen, *Assemblea de Catalunya*n, vuonna 1971.³⁶ Guibernaun analyyttinen kiinnostus kohdistuu kuitenkin vain kysymyksiin jotka koskevat vähemmistönationalistisen politiikan demokraattista luonnetta ja suhdetta valtioon. Samaten Kymlickan nykyaikaan keskittyvä poliittis-filosofinen tapa tutkia ja normatiivisesti sovitaa liberalismi yhteen tunnustamisen politiikan ja vähemmistö-oikeuksien kanssa (liberaali monikulttuurisuus) ei huomioi socialistista liikettä.³⁷

Käyttämällä vähemmistönationalismin käsitettä analyyttisesti voimme siirtyä tutkimuksellisesti eteenpäin nationalismiin ja sosialismin välisen suhteen näkyväksi tekemisestä ja selvittää empiriaan pohjaavan tiedon syventämisen avulla, miten nationalismiin ja sosialismin vuorovaikutussuhde rakentui alhaalta käsin. Vähemmistönationalismia voidaan käyttää selvittämään sellaisia tekoja ja tapahtumia, joiden historialliset merkitykset ovat jääneet piiloon aiemmilta tutkijoilta. Erityisesti tämä pätee työväenhistorialliseen tutkimukseen, jossa on ollut tapana hylätä nationalismi suoralta kädeltä tutkittaessa ja selitettäessä työväenliikkeen historiaa. Käsite mahdollistaa myös synkronisen ja diakronisen vertailun sekä raivaa tietä vähemmistö- ja enemmistönationalismia koskevan teoretisoinnin edelleen kehittämiseksi.

Sen lähtökohtana on nykyaikaisen teorianmuodostuksen käsitys nationalismista enemmän tai vähemmän konstruktivistisena ilmiönä: kansakuntien synty ei ole seurausta niiden sisäisestä ja ikuisesta voimasta, sillä kansakunnat luodaan, tai ainakin ne luodaan ajan mittaan uudelleen.³⁸

Jonkin tietyn teorianmuodostelman käyttökelpoisuus historiantutkimukselle voidaan todentaa vain laittamalla teorian työhön. Näin ollen kirjoituksen seuraavat osat muodostuvat tapaututkimuksista joiden puitteissa vähemmistönationalismia käytetään Suomen ruotsinkielisen työväenliikkeen tutkimiseksi. Asiaankuuluvan historiallisen kontekstin alustavan hahmottelun jälkeen esittelemme kaksi sosialistisen vähemmistönationalismin tapautta. Tarkoituksena on toisaalta osoittaa teorianmuodostuksen merkitys konkreettisten historiallisten ilmiöiden tutkimiselle, toisaalta havainnollistaa miten teorianmuodostusta koskevaa ymmärrystä voidaan kehittää ja syventää monivivahteisten historiallisten esimerkkien kautta.

Suomen ruotsalainen kansallisuus

Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden säätäminen 1906 merkitsi nykyaikaisen puoluepolitiikan ja joukkojen politiikan tuloa osaksi myös suomalaista yhteiskuntaa. Ruotsinkielisen vähemmistön kannalta tämä demokratisoitumisprosessi tuli merkitsemään kiivasta kamppailua porvarillisen Suomen ruotsalaisen kansanpuolueen (RKP) ja sosiaalidemokraattisen Ruotsalaisen työväenliiton (Finlands svenska arbetarförbund, FSA) välillä. Kamppailun lopputuloksena RKP onnistui – puolueen porvarillisuudesta huolimatta – saamaan enemmistön ruotsinkielisten äänistä yli luokkarajojen. Tutkimuksissa on usein todettu, että suomenruotsalaisia yhdistävä halu varjella ruotsinkielisen vähemmistön asemaa ja oikeuksia kaikista alueellisista ja sosiaalisista eroista huolimatta on johtanut siihen, että suomenruotsalaiset ovat pääasiassa tukeneet porvarillista RKP:tä eivätkä sen kilpailijoita puoluekentän vasemmalla laidalla.³⁹ Tämä ei tarkoita sitä, että RKP:n

kilpailijoiden toiminnan vähemmistönationalistinen linja olisi ollut heikompi mitä tulee kysymyksiin ruotsin kielen asemasta Suomessa, tai että ne eivät olisi toimineet ruotsalaisen vähemmistön oikeuksien hyväksi. Pikemminkin päinvastoin: pelkästään asioiden pinnallinen tarkastelu osoittaa, että RKP:n lisäksi myös muilla poliittisilla toimijoilla oli vähemmistönationalistisia pyrkimyksiä ja tahtoa edistää ruotsalaisen vähemmistön etuja.

Nykyaikaisen parlamentarismien käyttöönotosta lähtien RKP:n huomattavin kilpakumppani suomenruotsalaisella poliittisella kentällä on ollut ruotsinkielinen sosialistinen työväenliike, jota ovat edustaneet sekä ruotsinkielinen sosiaalidemokraattinen että vuodesta 1944 vuoteen 1990 myös ajoittain vähintään yhtä elinvoimainen ruotsinkielinen kansandemokraattinen/kommunistinen liike. Artikkelissa emme tee eroa näiden koko suomalaista työväenliikettä vastakkainasettelullaan jakaneiden ideologisten leirien välille. Sen sijaan tulemme käyttämään kokoavaa käsitettä ”suomenruotsalainen työväenliike” kuvaamaan sitä ideologista vähemmistöä porvariston hallitsemassa Svenskfinlandissa⁴⁰, joka muodosti myös etnisen vähemmistön suomenkielisen enemmistön hallitsemassa suomalaisessa työväenliikkeessä. Sen vasemmistolaisesti suuntautunut vähemmistönationalismi oli vähintään samaa luokkaa kuin suomenruotsalaisen porvariston vähemmistönationalismi.

Suomenruotsalaista vähemmistöryhmää ja erityisesti sen nationalismia koskevaa tutkimusta ovat viime aikoina hallinneet konstruktivistiset ja etnologiset näkökulmat. Alan etnologisessa perusteoksessa *Gränsfolkets barn: Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv* (2000) Bo Lönqvist tiivistää suomenruotsalaisuuden luomisen seuraavilla sanoilla:

Kiinteyttäminen perustui osaksi näiden ryhmien [ruotsinkielisen yläluokan ja maalaisväestön] yhdistämiseen yhdeksi ja samaksi etnokseksi, osaksi niiden erottamiseen suomenkielisistä vetämällä selvä raja suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden välille Suomessa. Prosessi sai alkuvaiheessa innoitusta suomalaisesta nationalismista ja se sisältää samoja kulttuurisia elementtejä kuten kansankielen ja kansanrunouden merkityksen korostamista. Vuodet

1890–1920 ovat ratkaiseva vaihe erillisen suomenruotsalaisuuden synnyssä, sillä tuona aikana kansanryhmälle luodaan oma nimi, suomenruotsalaiset, ja sen oman alueen, Suomen ruotsinkielisten seutujen, rajat tulevat määritellyiksi.⁴¹

Kyse oli toisin sanoen kansallistamisprosessista joka – muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta – ei kuitenkaan tähdännyt uuden *suomenruotsalaisen* kansan eroamiseen Suomen valtiosta, mutta joka oli silti nationalistinen. Historiantutkija Max Engman analysoi kirjassaan *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922* (2016) perusteellisesti Suomessa tapahtunutta ruotsalaisten kansallista mobilisointia suhteessa suomalaiseen vastineeseensa. Engman toteaa, että molemmat kansalliset liikkeet epäonnistuivat Suomessa kun otetaan huomioon, että ”yksinkertaisen määritelmän mukaan nationalismi on liike, joka pyrkii siihen, että kansakunta ja valtio ovat yhtä”.⁴² Mainittu toteamus ei tietystikään merkitse sitä, että Engman tekisi johtopäätöksen jonka mukaan kaikista maailman maista ja alueista vain Suomi olisi ollut vailla nationalismia: suomen- ja ruotsinkieliset mobilisoivat kumpikin omat kansalliset liikkeensä. Itse asiassa Suomen historiassa on havaittavissa kolme varsinaista nationalismia. Kaksi etnonationalismia (suomalainen enemmistönationalismi ja suomenruotsalainen vähemmistönationalismi) sekä perustuslaissa vahvistettu ja muodollisesti kaksikielinen suomalainen kahden kansallisuuden nationalismi. Viimeksi mainitun lähtökohtana toimii Kanadassa vallitsevan englantilais-ranskalaisen kahden kansallisuuden nationalismiin⁴³ tavoin ajatus siitä, että kaksi kansallisuutta tunnustetaan valtion perimmäisiksi ja poliittisesti merkittävimmiksi ryhmiksi.

Engman torjuu myös aikaisemmassa historiankirjoituksessa ahkerasti käytetyt termit fennomania ja svekomania, koska hän ei itse ”ole sitä mieltä, että nationalismissa olisi ollut kyse sairaudesta tai mielenhäiriöstä”.⁴⁴ Lisäksi hän kritisoi käsitystä ruotsinkielisestä maalaisväestöstä eliitin/aktivistien projektin tahdottomana kohteena: ”On syytä muistaa, että kieli todella oli tärkeä asia ruotsinkieliselle ’kansalle’”.⁴⁵ Kielellä, tai pikemminkin (kuvitellun) vähemmistökansallisen yhteisön rakentamishankkeessa

keskeisen aseman saaneella ruotsin kieleen pohjanneella suomenruotsalaisella etnisyydellä, oli myös aivan keskeinen merkitys suomenruotsalaiselle työväenliikkeelle Suomessa. Myöskään työväenliike ei pitänyt nationalismia sairautena tai väärän tietoisuuden ilmauksena.

Ruotsinkielisen vasemmiston historiaa Suomessa koskeva tämänhetkinen tutkimustilanne on lievästi sanottuna rajallinen. Ruotsalaisuutta Suomessa käsittelevässä tutkimuksessa on, toisin kuin Suomen työväenliikkeen historian tutkimuksessa, tarkasteltu suomenruotsalaista vähemmistönationalismia, mutta sen keskipisteessä ovat olleet porvarilliset toimijat. Seuraavassa osiossa tutkitaan sosialisti Karl H. Wiikin poliittista toimintaa, jonka voidaan sanoa ruumiillistavan suomenruotsalaisen työväenliikkeen vähemmistönationalismia aikana, jolloin suomenruotsalainen työväenliike kiinteytyi. Wiikin ja varhaisen suomenruotsalaisen työväenliikkeen tehtäväkseen ottamassa sosialistisessa ja vähemmistönationalistisessa hankkeessa oli hänen mukaansa – ja senaikaisten terminologian mukaisesti – kyse ”kulttuurikamppailusta”, jota käytiin ruotsinkielisten vähäväkisten aseman parantamiseksi ja heidän oikeuksiensa puolustamiseksi sekä aggressiivista suomalaista enemmistönationalismia että porvariston harjoittamaa luokkasortoa vastaan. Toisinaan nämä kaksi sortavaa voimaa kulkivat käsi kädessä.⁴⁶

Sosialistinen vähemmistönationalismi suomenruotsalaisen työväenliikkeen poliittisessa kiinteytymisessä

Suomalaisten taholla tunnustetaan meidän ruotsalaisten työläistemme merkitys tulevalle uudistustyölle, mutta sen ohella olemme kuulleet sellaista vaatimusta esitettävän, että meidän pitäsi luopua kielestämme yhtyäksemme läheisemmin suomenkielisten kanssa. Tämänlaista vaatimusta emme tule koskaan hyväksymään [...]. Jos kieliriita syttyy – ja meidän puoleltamme se voi olla ainoastaan puolustuksellinen ja oikeutettu – löytää ruotsinkielinen työväki paikkansa samasta rivistä muiden ruotsalaisuuden puolustajien kanssa. Mutta missä määrin yhteistyötä yläluokan kans-

sa onkaan syntyvä, niin ruotsinkielinen työväki ei tule unohtamaan asemaansa taistelijoina proletariaatin suuressa armeijassa.⁴⁷

Valtiopäivä uudistuksen yhteydessä 1906 Karl H. Wiik kannatti oman ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen puolueen perustamista Suomeen. Wiikin ajatukselle ilmaisema tuki pohjasi hänen marxilaiseen ja vähemmistönationalistiseen kantaansa. Wiik kuului niihin nuoriin radikaaleihin ruotsinkielisiin ylioppilaisiin, jotka olivat liittyneet sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen riveihin 1900-luvun alussa.

Karl H. Wiik kuului myös suomalaisen työväenliikkeen eturivin toimijoihin. Hän oli pitkäaikainen kansanedustaja ja sosiaalidemokraattisen puolueen puoluesihteerinä 1926–1936. Wiikiä koskevassa aikaisemmassa tutkimuksessa hänen on katsottu olleen puolueen johtavia ideologeja ja jo omana elinaikanaan hänelle annettiin lisänimi ”Suomen Karl Marx”.⁴⁸ Hän on kuitenkin kiisteltä hahmo työväenliikkeen pääuoman historiassa siitä syystä, että hän kuului uransa aikana oppositioon kaksikin kertaa – ensin sosiaalidemokraattisessa ja lyhyen aikaan ennen kuolemaansa myös vastaperustetussa kansandemokraattisessa liikkeessä.⁴⁹

Suurta huomiota saaneessa FSA:n *Arbetaren*-lehden pääkirjoituksessaan Wiik viittasi Suomessa marraskuun alussa 1905 puhjenneeseen suurlakkoon ja eri puolilla maata syttyneeseen poliittiseen väkivaltaan, johon Wiikin mukaan olivat syllisiä lähinnä maan suomenkielisen työväestön edustajat. ”Suomenkielisen työväen kanssa ei ruotsinkielinen työväki ole tähän mennessä ole juurikaan ollut tekemisissä” kirjoitti Wiik, ja jatkoi korostamalla kuinka ”suomenkielisten taholla sitä vastoin ylimitoitettu innostus aatteisiin on kyllä usein kytköksissä arvostelukyvyyttömyyteen”.⁵⁰ Hän kutsui suomenkielistä työväkeä ”puolisivistyneiksi ihmisiksi” joissa ”anarkistiset” taipumukset olivat päässeet vallalle.⁵¹ Wiik kehotti pitämään kieliryhmät erossa toisistaan, sillä hänen mukaansa anarkismi oli levinnyt myös kaksikielisiin työväenjärjestöihin minkä seurauksena ruotsinkieliset työläiset olivat – suomenkielisten vahvan ja haitallisen vaikutuksen alaisina – myös syllistyneet väkivallantekoihin. Suomenkielisten anarkismi ei

hyödyttänyt FSA:n pyrkimyksiä nostaa ruotsinkielisen työväenluokan sivistystasoa ja yhteiskunnallista asemaa, koska anarkia säilytti sosiaalidemokraattien uudistus- ja äänioikeusvaatimukseen myönteisesti suhtautuneita ruotsinkielisiä porvareita ja erityisesti liberaaleja.⁵²

Ruotsinkielisillä sosiaalidemokraateilla ei Wiikin mielestä ollut anarkistisia taipumuksia heidän ”suuremman tarkkanäköisyytensä ansiosta” ja koska he ”pystyivät paremmin arvioimaan tilanteen samoin kuin heidän sivistynyttä käytöstä kohtaan perimänsä kunnioitus ehkäisi väkivaltaisten purkausten syntymistä.” Edellä esitetty tapa eriyttää ruotsin- ja suomenkieliset toisistaan toimi pohjana Wiikin ehdotukselle perustaa ruotsinkielinen sosiaalidemokraattinen puolue. Hän suhtautui myös avoimin mielin ajatukseen ruotsinkielisten sosiaalidemokraattien yhteistyöstä edistysmielisen ruotsinkielisen porvariston kanssa suomenkielisten sosiaalidemokraattien sijaan. Wiikin mielestä suomenkielisen työväestön ”puolisivistystä” ja ”arvostelukyvyyttömyyttä” ilmentäneet ”anarkistiset” väkivallanteot olivat oireellisia puolueelle, jonka ympärilleen keräämä jäsenistö koostui pääasiassa maaseudun suomenkielisestä proletariaatista tai hiljakkoin maaseudulta kaupunkoihin muuttaneista ihmisistä. Wiikin ehdotus ei kuitenkaan perustunut pelkästään käsitykseen ruotsin- ja vastaavasti suomenkielisen työväestön saavuttamasta sivistyksen ja yhteiskunnallisen kehityksen tasosta. Syvällekäyvämpi syy oli Wiikin mukaan löydettävissä ”ruotsalaisesta luonteesta”, jonka myötä ruotsinkielisen työväestön oli mahdollista omaksua ja ymmärtää sosialismin ajatuksia.⁵³ Sitten Wiik tuli Ruotsin sosiaalidemokraattien tapaan väittäneeksi, että anarkismi – ja bolševikkivallankumouksen jälkeen myös kommunismi – oli oireellista ”idän” kehittymättömille kansoille ja kulttuureille, joihin suomalaiset ja venäläiset hänen mielestään lukeutuivat.⁵⁴

Jos FSA:n ensimmäinen edustajainkokous 1906 oli ollut Wiikille pettymys vähemmistönationalististen puoluesuunnitelmien tultua yksimielisesti – vaikkakaan ei ilman keskustelua – hylätyksi ja FSA:n liityttyä osaksi Suomen Sosialidemokraattista Puoluetta (SDP), niin Oulussa myöhemmin samana vuonna

pidetty SDP:n puoluekokous oli Wiikin vähemmistönationalististen pyrkimysten kannalta sitä vastoin mitä menestyksekkäin. Puoluekokouksen aikana SDP hyväksyi kieliohjelman joka teki SDP:stä virallisesti kaksikielisen puolueen, minkä lisäksi – ja Wiikin kannalta kaikkein tärkeimpänä seikkana – puolueen suomenkielinen enemmistö hyväksyi sekä ruotsinkieliset sosiaalidemokraatit tasavertaisina puolueen jäseninä joilla oli oikeus omaan äidinkieleensä että ajatuksen Suomesta maana, joka koostui kahdesta keskenään tasa-arvoisesta kansallisuudesta. Sitä paitsi FSA onnistui saamaan pysyvän paikan SDP:n puoluetoimikunnassa (senaikainen nimi puoluehallitukselle). Puolueen puheenjohtaja Edvard Valpas-Hänninen, jota Wiik ja FSA olivat aikaisemmin pitäneet yhtenä SDP:n tärkeimmistä suomenkielisistä enemmistönationalisteista, tunnusti ruotsin kielellä olevan ”suuri merkitys länsimaisen kulttuurin ja sosialidemokraattisten ajatusten leviämislle Suomessa”.⁵⁵ Wiik hahmotteli juuri tätä roolia FSA:lle SDP:n sisällä: FSA tulisi toimimaan puolueen marxilaisena omantuntona, ja muodostamalla voimakkaan ruotsinkielisen osan SDP:tä se myötävaikuttaisi kaksikielisen, kahden kansallisuuden muodostaman suomalaisen yhteiskunnan kehittymiseen länsimaiselta pohjalta.

Oulun puoluekokousta 1906 voidaan pitää eräänlaisena taitekohtana mitä tuli Wiikin vähemmistönationalistisiin pyrkimyksiin. Hän kyllä jatkoi toimintaansa suomenruotsalaisen sosiaalidemokratian piirissä vastaavilla tavoilla kuin aiemminkin, eikä hän hylännyt ajatusta suomenruotsalaisten suojelun arvoisesta oikeudesta olla olemassa, mutta vuodesta 1906 lähtien hän omistautui yhä enenevässä määrin sosiaalidemokratian vahvistamiselle suomenruotsalaisella taholla. Lisäksi hänen osallistumisensa suomalaisen ja kansainvälisen työväenliikkeen toimintaan kasvoi kasvamistaan. Se ei itsessään merkinnyt sitä, että Wiik olisi hylännyt aikaisemman kamppailunsa Suomen ruotsalaisen vähemmistön oikeuksien puolesta sen pohjalta, että kansainvälinen sosiaalidemokratia oli hänen mielestään eri kansakuntien ja kansallisuuksien paras suojavarustus. Wiikille oli mitä tärkeintä, että työväenluokan kansalliset tunteet ”olisivat sopusoinnussa [sen]

kansainvälisten [tunteiden] kanssa”.⁵⁶ Pian sisällissodan jälkeen 1918 kirjoittamassaan kirjeessä suomenruotsalaiselle kirjailijalle Arvid Mörnelle Wiik painotti henkilökohtaista kannustintaan osallistua työväenliikkeen toimintaan: ”sosialidemokratiasa, sen valta-asemassa Suomessa ja myös sen levinneisyydessä ruotsalaisseuduilla näin perusedellytyksen ruotsalaisen väestön säilymiselle”.⁵⁷ Wiik alleviivasi ruotsinkielisen sosiaalidemokratian haluavan toimia omien itsenäisten ruotsinkielisten järjestöjen kautta, sillä yhteistyö suomenkielisten kanssa oli johtanut ”josakin määrin riitaisuuksiin”. Sosialismin asian edistämisen näkökulmasta työväestön toimiminen omalta kansalliselta pohjalta oli osoittautunut toimivimmaksi ratkaisuksi.⁵⁸

Wiikin näkemys vuonna 1919 oli, että Suomessa sosiaalidemokratia oli osoittanut työväenluokan ymmärtäneen kansainvälisen solidaarisuuden merkityksen. Tällä hän viittasi proletariaaseen veljeyteen, joka yhdisti työläiset kamppailuun porvarillista sortoa ja kapitalistista yhteiskuntajärjestystä vastaan kansallisuuteen ja rotuun katsomatta. Wiik suhtautui kriittisesti niihin nationalistisena sovinismina ja rotuvihaan kiihottamisena pitämiinsä ilmauksiin joita esitettiin porvarillisen nationalismin piirissä sekä erityisesti 1900-luvun alkupuolella käydyin niin kutsutun kieliriidan (suomenkielisen enemmistönationalismin ja suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin välisen konfliktin) aikana.⁵⁹ 1930-luvulla Wiik joutui yhä enemmän oppositioon suhteessa oikeistososiaalidemokraateista koostuvaan puoluejohtoon, joka hänen mielestään harjoitti fasistisia piirteitä sisältänyttä työläisvastaista politiikkaa.⁶⁰ Sen taustalla vaani Wiikin mukaan vanha enemmistönationalistinen kansalliskiihko, joka ilmeni vihana Suomen ’ruotsalaisia’ kohtaan ja tukena suomenkielisen porvariston militarismille ja imperialistisille pyrkimyksille luoda etnisesti homogeeninen Suur-Suomi valloittamalla suomalais-ugrielaisia alueita naapurimaista.⁶¹

Wiik korosti uransa eri vaiheissa, että kansallinen itsetietoisuus ja sosialistinen luokkatietoisuus eivät olleet toistensa vastakohtia.⁶² Elämänsä viimeisinä vuosina Wiik puhui yleisemmin suomalaisen työväestön isänmaanrakkaudesta, jonka hän pystyi

havaitsemaan sosialistisessa työväenliikkeessä sen kamppaillessa porvarillista enemmistönationalismia, kansalliskiihkoa ja fasismia vastaan. Juuri ennen kuolemaansa lähettämässään yksityiskirjeessä ruotsalaiselle sosialistille A. V. Johanssonille Wiik kertoi tyytyväisenä sosialistisen yhtenäisyysajatuksen saaneen vahvan jalansijan suomenruotsalaisten keskuudessa ja totesi, että tämä tulisi muodostamaan vankan suojan sekä ruotsalaisen kansallisuuden säilymiselle että sosialismin tulevaisuudelle Suomessa.⁶³ K. H. Wiikin seuraajat hajallaan olleessa suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä tulivat hänen kuolemansa jälkeen 1946 toimineeksi suomenruotsalaisen työväenliikkeen uuden poliittisen kiinteyttämisen hyväksi. Lähtökohdan tälle toiminnalle muodosti heidän käsityksensä Wiikin poliittisesta perinnöstä: vähemmistönationalistiselta pohjalta toimiva yhtenäinen ruotsinkielinen työväenliike.⁶⁴

Sosialistiset yhtenäisyyspyrkiymykset vähemmistö-kansalliselta pohjalta sotienjälkeisessä Suomessa

Aseleposopimuksen astuttua voimaan Suomen sekä Neuvostoliiton ja Ison-Britannian välille 19. syyskuuta 1944 kommunistit saattoivat jälleen toimia avoimesti Suomessa. Uusi tilanne ruokki toiveita veljellisistä suhteista sosialistien välillä ja vasemmiston yhtenäisyydestä. Nämä toiveet olivat erityisen voimakkaita suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä, jonka puitteissa yhdistäminen vietiin niin retoriikkana kuin käytäntönä pidemmälle kuin suomenkielisen työväenliikkeen taholla. Sitä myös perusteltiin kansallisesti, tarkemmin sanoen vähemmistönationalistisesti.

Lokakuun lopussa 1944 Suomen Kommunistinen Puolue (SKP) ja maailmansodan aikana Suomen Sosialidemokraattisen puolueen (SDP) sisäisen oppositioon suhteessa puoluejohtoon kuuluneet vasemmistososiaalidemokraatit perustivat Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL, ruotsiksi Demokratis-ka förbundet för Finlands folk, DFFF). Jälkimmäisiin kuulunut K. H. Wiik valittiin SKDL:n ensimmäiseksi puheenjohtajak-

si puolueen perustamiskokouksessa 29. lokakuuta 1944, mutta SKDL:ää hallinneet kommunistit syrjäyttivät hänet pian tämän jälkeen. SKDL:ssä, jonka jäseniä kutsuttiin kansandemokraateiksi, perustettiin alusta lähtien myös ruotsinkielisiä jäsenyhdistyksiä ja keskusjärjestöjä. Jo joulukuussa 1944 SDP:n sisäinen oppositio teki ehdotuksen jonka mukaan SDP:n tulisi osallistua maaliskuussa 1945 pidettäviin eduskuntavaaleihin vaaliliitossa SKDL:n kanssa. Vasemmiston yhteistyötä ajaneeseen oppositioon kuului myös FSA:n puheenjohtaja Karl-August Fagerholm. SDP:n puoluejohto vastusti vaaliliiton solmimista ja onnistui täpärän marginaalin turvin estämään puolueen opposition ja SKDL:n suunnitelmat vaaliliitosta.⁶⁵ Yhteistyön puolestapuhujat saivat uutta intoa maaliskuussa 1945 pidettyjen eduskuntavaalien jälkeen. SDP sai 50 kansanedustajan paikkaa ja SKDL puolestaan 49, minkä lisäksi kyseiset puolueet tulivat muodostaneeksi hallituksen yhdessä Maalaisliiton kanssa. FSA muodosti sosiaalidemokraattisen puolueen sisäisen opposition ytimen ja aloitti itsenäisesti yhteistyön ruotsinkielisten kansandemokraattien kanssa suomenruotsalaiselta pohjalta. Tavoitteena oli suomenruotsalaisten sosiaali- ja kansandemokraattien organisatorinen yhdistyminen, jolle ei löytynyt vastinetta suomenkielisen enemmistön taholla.⁶⁶ Työväenluokan yhteisten etujen lisäksi yhteensovituspyrkimysten ilmeisenä tavoitteena oli ”suomenruotsalaisten sosialistien vahvistaminen yhteisen rintaman muodossa suhteessa yhtenäiseen suomenruotsalaiseen porvaristoon” ja ”toiminnassa osoitettu ja kansanvaltaiselle pohjalle rakennettu suomenruotsalaisten kokoaminen”.⁶⁷ Toisin sanoen tavoitteena oli rakentaa ja mobilisoida sekä vähemmistönationalistisesti että sosialistisesti tiedostava suomenruotsalainen työväenliike, jolla olisi riittävästi voimaa murtaa Svensksfinlandissa vallinnut ja RKP:n toimesta ylläpidetty porvarillinen hegemonia.

Suomenruotsalaiset sosiaali- ja kansandemokraatit suunnittelivat muun muassa yhdistävänsä FSA:n *Arbetsblad*et-lehden ja SKDL:n ruotsinkielisen äänenkannattajan *Folketidningen*-lehden yhteiseksi suomenruotsalaiseksi vasemmistolehdeksi. Mahdollisesti tapahtuvaa yhdistymistä odotellessa osapuolet sopivat pidät-

täytyvänsä ”hyökkäyksistä toistensa kimppuun” omissa lehdis-
sään ja järjestöissään. Tämän lisäksi päätettiin, että ruotsinkieliset
sosiaalidemokraattiset ja kansandemokraattiset keskusjärjestöt ja
yhdistykset aloittaisivat tiiviin yhteistyön. Suomenruotsalaisten
kansankäräjien⁶⁸ vaaleihin 1946 solmittaisiin vaaliliitto ja joulu-
kuussa 1945 pidettävien kunnallisvaalien alla järjestettäisiin yh-
teisiä kokouksia ja juhlia. Aikaansaaduista yhteistyön muodoista
konkreettisin oli yhteisen sivistysjärjestön perustaminen: ”Suo-
messa vaikuttaa olevan tarvetta Ruotsin ABF:n kaltaiselle ruot-
sinkieliselle kansansivistysjärjestölle”.⁶⁹

Uuden suomenruotsalaisen ja sosialistisen kansansivistysjär-
jestön, Folkets Bildningsförbundin, 24. huhtikuuta 1946 pidetty
perustamiskokous oli vähemmistönationalismin esitys myös käy-
tännössä, sillä siinä vahvistettiin liiton etninen valikoivuus ja ero-
tettiin ruotsinkielisen työväen sivistys(toiminta) suomenkielisen
työväestön vastaavasta. Suomenkielisen Työväen Sivistysliiton
(TSL)⁷⁰ sosiaalidemokraattinen puheenjohtaja Arvo Hautamäki
ilmoitti, että hänellä ei ollut mitään huomauttamista siihen, että
uusi liitto oli riippumaton TSL:stä. Hän tosin ehdotti, että TSL:llä
pitäisi olla edustaja uuden ruotsinkielisen liiton johtokunnassa
ja toisinpäin. Hautamäki oli myös sitä mieltä, että liitoilla tulisi
olla yhteinen virallinen edustus muun muassa kansainvälisissä
yhteyksissä. Suomenruotsalaiset sosiaali- ja kansandemokraatit
suhtautuivat Hautamäen ehdotukseen yksimielisen kielteisesti.⁷¹
Suomenkielinen TSL ei saanut tavoittelemaansa johtokuntapaik-
kaa ja ehdotus yhteisestä edustuksesta ammuttiin niin ikään alas.
Suomenruotsalaiset kansan- ja sosiaalidemokraatit pyrkivät pe-
rustamaan oman itsenäisen sosialistisen sivistysjärjestönsä vä-
hemmistökansalliselle pohjalle. Uutta liittoa tulisivat johtamaan
suomenruotsalaiset. Tämä varmistettiin liiton sääntöjen pykäläl-
lä yhdeksän jossa todettiin, että liiton johtokunnan tuli koostua
kahdeksasta jäsenestä joiden ”äidinkieli on ruotsi”.⁷²

Hyväksytyjen sääntöjen keskeinen vähemmistökansallinen
sisältö voidaan havainnollistaa hypoteettisen vaihtoehdon avul-
la. Ruotsin kielellä tehtävä sosialistinen sivistystyö olisi nimittäin
voitu määritellä pelkästään liiton tarkoitukseksi, kun taas johto-

kunnan kokoonpanoa koskevien vaatimusten ei olisi millään tavalla tarvinnut liittyä ruotsin kieleen. Tällöin suomenruotsalaiset kansan- ja sosiaalidemokraatit olisivat mitä ilmeisimmin nähneet ruotsin kielen pelkästään yhtenä välineenä muiden joukossa koko suomalaista työväenluokkaa sivistettäessä. Se, että säännöissä yksiselitteisesti edellytettiin kaikkien johtokunnan jäsenten olevan äidinkieleltään ruotsinkielisiä, oli osoitus suomenruotsalaisten sosiaali- ja kansandemokraattien ei-välineellisestä suhtautumisesta kieleen. Sääntöjen kielivaatimus, joka sulki pois oletetusti etniset suomenkieliset suomalaiset heidän ruotsin kielen taidoistaan riippumatta, ilmaisi nationalistista ajatusta, jonka mukaan henkilöt joiden äidinkieli oli ruotsi muodostivat kansallisuuden ja ainoastaan tähän kansallisuuteen kuuluvat henkilöt saattoivat edustaa ja sivistää suomenruotsalaista työväestöä ja suomenruotsalaisia vähäväkisiä.

Liiton vähemmistökansallista luonnetta sivuttiin myös sen nimestä käydyssä keskustelussa. Hautamäen mielipide oli että ”liiton luonne työväenjärjestönä” pitäisi ilmetä sen nimestä. Sosiaalidemokraatti Gunnar Henriksson vastasi Hautamäen huomautukseen toteamalla, että ”emme voi suunnata toimintaamme vain työläisväestölle, sillä meidän täytyy yleisesti ottaen tavoittaa koko ruotsinkielisten vähäväkisten ryhmä”. Toisin sanoen tavoitteen piiriin kuului suomenruotsalaisten muodostaman kansan enemmistö. Sen vuoksi Henrikssonin mielestä Folkets Bildningsförbund (FBF) oli nimenä ”onnistunut valinta” ja nimiehdotus hyväksyttiin yksimielisesti.⁷³ Vastaperustettu liitto päätti myös – tarjotusta tilaisuudesta huolimatta – olla aloittamatta yhteistyötä porvarillisen Svenska folkskolans vännar -sivistysjärjestön kanssa.⁷⁴ Tällä tavoin Suomeen perustettiin autonominen ruotsinkielinen ja sosialistinen sivistysjärjestö jonka itse vetämät rajat sulkivat ulos niin suomenkielisen työväenliikkeen kuin ruotsinkielisen porvariston.

Suunnitelmat K. H. Wiikin nimeä kantavan avustusrahaston perustamiseksi FBF:n toiminnan tukemiseksi tekevät selväksi, millainen käsitys suomenruotsalaisilla sosiaali- ja kansandemo-

kraateilla oli FBF:n toiminnasta ja tehtävistä sekä vähemmistö-kansallisesta luokkataistelusta Suomessa:

On suuri epäkohta, että ruotsalaisella työväenliikkeellä [Suomessa] ei ole käytettävissään mitään rahastoa, joka taloudellisesti tukien edistäisi sen aatteellisten ja kulttuuristen tavoitteiden toteuttamista. Erityisen tärkeää olisi, että suurten taloudellisten vaikeuksien kanssa painiva Folkets Bildningsförbund pystyisi sanotunlaisen rahaston kautta saamaan organisoidulla tavalla jatkuvaan taloudellista tukea työväenliikkeen niiltä jäseniltä, jotka asuvat maaseudulla. Sellaisen rahaston adressien voisi odottaa jo olemassa olevien rahastojen vastaavia paremmin menevän paremmin kaupaksi nimenomaan työtätekevän ruotsalaisen kansan keskuudessa, kunhan heille tarpeeksi tehokkaasti tiedotetaan, että tämän rahaston kautta kerätyt varat käytetään ainoastaan maamme ruotsinkielisen työtätekevän väestön parissa tehtävän sivistystyön tukemiseksi.⁷⁵

FBF:n oletuksena oli, että ”työtätekevän ruotsalaisen kansan” toimintaa ohjaisivat heidän vähemmistökansalliset etunsa suomenruotsalaisina. Selvästi suomenruotsalaisesta linjastaan huolimatta sosialistinen FBF ei voinut odottaa RKP:n hallitsemien suomenruotsalaisten rahastojen rahoittavan ideologisia vastustajiaan tilanteessa, jossa Suomen poliittinen tulevaisuus oli vaaka-
laudalla. Sen sijaan ruotsinkielinen työväestö vaati omaa kulttuurirahastoa, jonka kielellinen ja luokkapohjainen valikoivuus saisi varainkeruuseen vauhtia. Rahaston toimintaidea pohjasi ajatuksen suomenruotsalaisen työväenluokan kaksoissolidaarisuuden rajallisuudesta – solidaarisuutta kieliveljien, mutta ei porvarien kanssa; solidaarisuutta luokkaveljien, vaan ei suomenkielisten kanssa. Rahaston nimi oli tässä mielessä paljonpuhuva. Ajatus sosialistisen ja ruotsinkielisen kulttuurirahaston perustamisesta vaihtoehtona RKP:n perustamalle Svenska kulturfondenille (1908) ja suomenkielisille työväensäätiöille ja -rahastoille ilmaisi vähemmistökansallisuuden ja sosialismin välistä dynamiikkaa. Mainittu dynamiikka oli ollut leimallista suomenruotsalaiselle

työväenliikkeelle lähtien Wiikin päivistä nuorena liikeintellektuellina 1900-luvun alussa.

FBF, joka jäi 1949 tapahtuneen puoluepoliittisen jakautumisen jälkeen kansandemokraattien haltuun aina vuoteen 1990 saakka, ei ollut vain muodoltaan (vähemmistö)kansallinen ollakseen sisällöltään pelkästään sosialistinen. Liitto oli sekä muodoltaan että sisällöltään sosialistinen ja vähemmistönationalistinen. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, kuinka liitto koko kansandemokraattisena sivistysjärjestönä toimimisensa ajan panosti aina vähintään yhtä paljon suomenruotsalaiseksi kulttuuriksi määriteltyjen asioiden – erityisesti kirjallisuuden – välittämiseen ruotsinkieliselle proletariaatille Suomessa, kuin mitä se panosti mahdollisuuksiin opiskella sosialistista teoriaa.⁷⁶ Sivistysjärjestönä FBF osoittaa mikä painoarvo kansallisilla, tässä yhteydessä vähemmistökansallisilla, kysymyksillä oli suomenruotsalaiselle työväenliikkeelle perustavanlaatuisella ideologisella, kulttuurisella ja identiteettiä rakentavalla tasolla. Ruotsinkielisen työväestön ei ollut tarkoitus pelkästään tulla tietoiseksi itsestään luokkana, vaan myös kansallisuutena; suomenruotsalaisina.

Loppupohdinta

Artikkelissamme tarkastellaan sosialismin suhdetta nationalismiin teoreettisen pohdinnan, historiografisen kritiikin ja empiiristen esimerkkien kautta. Teorianmuodostuksen puitteissa olemme kehittäneet ja käsitelleet kahta sosialistisen työväenliikkeen historian tutkimuksessa esiintyvää ja toisiinsa liittyvää ongelmavyyhtiä: (1) kansallisvaltioparadigman ulkopuoliset nationalismit ja (2) nationalismi olennaisena osana vähemmistojen oikeuksien puolesta käytyä (luokka)taistelua. Ensimmäisen kohdalla esitämme, että työväenliikkeen suhdetta nationalismiin käsittelevää tutkimusta voidaan kehittää tutkimalla kansakuntaajattelusta kertovia esimerkkejä monikansallisessa suomalaisessa työväenliikkeessä. Nämä esimerkit muistuttavat tutkijaa siitä, että ”kansakunta” tai ”kansa” ei aina ole yhteneväinen ”kansallisvalti-

on” kanssa. Tapa rinnastaa edellä mainitut käsitteet on ollut usein tyypillistä työväenliikkeen nationalismia käsittelevälle tutkimukselle sekä Ruotsissa että Suomessa. Artikkelimme osoittaa, että on tärkeää ja hedelmällistä erottaa analyttisesti toisistaan kansallisvaltion ja kansallisuuskysymyksen merkitykset työväenluokan historiassa. Ratkaisuksi jälkimmäiseen ongelmavyhtiin lanseeraamme vähemmistönationalismin käsitteen. Kyseinen termi merkitsee tietänyttypista kansakunta-ajattelua, joka osittain ylittää luokkataistelun ja isänmaallisuuden välille rakennetun teoreettisen kahtiajaon. Vähemmistönationalismi antoi sosialistisille toimijoille mahdollisuuden ajaa oman ryhmän (kansallisuuden) etuja erottamattomana osana kansallisvaltion porvarillista hegemoniaa vastaan käytyä luokkataistelua. Suomenruotsalaisten kansandemokraattien iskulause vuonna 1947 kuuluikin: ”SKDL on ruotsinkielisen väestön varmin turva.”⁷⁷

Artikkelin teoreettista pohdintaa syvennetään kahdella vähemmistönationalismia sosialistisessa suomalaisessa työväenliikkeessä käsittelevällä tapaustutkimuksella. Ensimmäinen tapaustutkimus osoittaa kansakunta-ajattelun merkityksen niin kansandemokraattisessa kuin sosiaalidemokraattisessa liikkeessä keskeisessä asemassa olleen K. H. Wiikin näkemyksissä. Wiikin tapauksen avulla on mahdollista havainnollistaa niitä tapoja, joilla kansallisuuskysymyksen käsitettiin olevan olennainen osa sosialistien ”pienen ihmisen” puolesta käymää kamppailua. Wiikin näkemyksen mukaan mainitun kamppailun käyttövoimana toiminutta nationalistista ajattelua ei haitannut luokkataistelun ja kansallisvaltion välinen teoreettinen konflikti. Wiik pikemminkin käsitti suomenruotsalaisen kansan oikeuksia koskevan kysymyksen olevan osa luokkataistelua, jota käytiin Suomen monikansallisen todellisuuden kieltänyttä enemmistönationalistista suomenkielistä porvaristoa vastaan.

Toinen tapaustutkimus tutkii vähemmistönationalismin merkitystä perustettaessa toisen maailmansodan jälkeen puoluerajat ylittänyttä sosialistista suomenruotsalaista sivistysjärjestöä. Tapaustutkimus osoittaa, että FBF:n perustamisen keskeiset taustavoimat olivat Wiikin tavoin sitä mieltä, että ruotsinkielisen

vähemmistön etujen puolesta taisteleva oli sopusoinnussa sosialismin luokkayhteiskuntaa vastaan käymän taistelun kanssa. Kumpikin tapaustutkimus tuo esiin sellaisia kansakunta-ajattelun muotoja, jotka ovat jääneet katveeseen sosialistisen työväenliikkeen historian tutkimuksessa. Kyseisessä nationalismissa ”kansakunta” ja ”kansallisvaltio” eivät ole keskenään yhteneväisiä ja kansallisuuskysymys muotoutuu vähemmistön oikeuksien puolesta käytäväksi luokkataisteluksi. Tutkimalla vähemmistönationalismia, ja vastaisuudessa myös enemmistönationalismia, voi tutkimus luoda monivivahteisemmän kuvan sosialismin ja nationalismin välisestä suhteesta niin työväenliikkeen kuin nationalismin historiassa.

Artikkelin tapaustutkimukset toimivat toisaalta teorianmuodostusta havainnollistavina esimerkkeinä, toisaalta itsenäisinä empiirisinä tuloksina. Suomalaisessa historian tutkimuksessa sosialistisen työväenliikkeen vähemmistönationalismi ja etnisesti rakentuneet ymmärrykset luokkataistelun luonteesta ovat jääneet miltei täysin vaille huomiota.⁷⁸ Tästä seuraa, että tapaustutkimukset eivät vain muodosta uusia näkökulmia, jotka mahdollistavat uusien tulkintojen tekemisen jo aiemmin tutkituista historiallisista ilmiöistä. Tapaustutkimukset ovat pikemminkin esimerkkejä sellaisten historiallisten ilmiöiden löytämisestä Suomen poliittisesta menneisyydestä, jotka ovat olleet pääasiallisesti tuntemattomia aikaisemmalle historian tutkimukselle. Sosialistisen vähemmistönationalismin kaltaisen ilmiön luonnetta historian tutkimuksen puitteissa tehtynä löytönä heijastaa myös se fakta, että vähemmistönationalismia ja sosialismia koskevat kysymyksenasettelut ovat nostaneet ajankohtaisuuteen sellaisen empiirisen materiaalin, josta historian tutkijat eivät ole aiemmin kiinnostuneet.

Vähemmistönationalismin käsitteellä on teoreettisena työkaluna käyttökelpoisuutta, joka ei rajaudu artikkelissa esitettyihin esimerkkeihin suomalaisen sosialistisen työväenliikkeen historiasta. Suomen tapaus voi pikemminkin toimia mallina teorianmuodostuksen käyttämiselle analyyseissa, joissa tarkastellaan sekä vähemmistöjen että enemmistöjen osallistumista nationalis-

min muovaamiseen poliittisena ideologiana. Vähemmistönationalistinen perspektiivi avaa myös uusia mahdollisuuksia vertailla kansakunta-ajattelun kehitysvaiheita Euroopan monikansallisissa valtioissa tavoilla, jotka ylittävät aikaisemman teleologisen käsityksen jokaisesta nationalismista ilmauksena kehitysmässä olevasta kansallisvaltiosta. Toisin sanoen vähemmistökansallinen perspektiivi voi – paradoksaalista kyllä – myötävaikuttaa historian tutkimusta edelleen leimaavan metodologisen nationalismin haastamiseen. Historioimalla nationalismia ja sosialismia alhaalta käsin, sekä asettamalla kyseenalaiseksi kansallisvaltion asema itsestään selvänä analyysin kehikkona ja teoreettisena prismaana, voimme helpottaa menneisyyden tutkimista sen omilla ehdoilla ja syventää ymmärrystämme sosialismin ja nationalismin merkityksistä oman aikamme identiteettipoliittisissa väittelyissä.

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 Artikkelin kirjoittamisen on mahdollistanut Koneen Säätiöltä, Svenska litteratursällskapet i Finlandilta ja Svenska kulturfondenilta saatu tutkimusrahoitus.
- 2 Marx & Engels 1998, s. 59.
- 3 Berger & Smith 1999.
- 4 Ks. esim. Nordensvärd & Ketola 2015.
- 5 Kymlicka 2000.
- 6 Guibernau 2013.
- 7 Lisätietoa tapaustutkimusten pohjan muodostavista yksityiskohtaisista empiirisistä tutkimuksista ks. tutkimusartikkelimme Wickström & Ahlskog 2017 sekä Kaihovirta, ”Se oli idän vaikutusta myös meidän yhteiskuntaelämässämme” tässä teoksessa.
- 8 Artikkelin tapaustutkimuksen muodostavat osia tutkimusprojektistamme ”Klasskamp på svenska: Språk och identitet i den svenskspråkiga arbetarrörelsen i Finland under 1900-talet”. Lisätietoa projektista ks. <https://www.abo.fi/projekt/klasskamp-pa-svenska-kps/>.
- 9 Edelleen jatkuva suomenruotsalaisen työväenliikkeen historiaan pureutuva tutkimuksemme osoittaa, että näiden kahden pilottitutkimuksen tulokset ovat mitä tyypillisimpiä suomenruotsalaisen työväenliikkeen ajatus- ja järjestömaailmalle suuren osan 1900-lukua. Ks. Ahlskog & Wickström, ”Stalin ja Suomen ruotsalaisuus” tässä teoksessa.
- 10 Skinner 2002, s. 86.
- 11 Tästä osoituksena muun muassa Robert Stuartin tutkimus nationalismista ja ranskalaisista marxilaisista, ks. Stuart 2006.
- 12 Asian luonnetta ylipäättään hedelmällisenä historiallisena kysymyksenä on pohtinut muiden muassa Hobsbawm. Ks. Blomqvist 2006, s. 46–52.
- 13 Schwarzmantel 2013, s. 639.
- 14 Marx & Engels 1998, s. 59.
- 15 Vrt. Schwarzmantel 2013, s. 639.
- 16 Vrt. Schwarzmantel 2013, s. 642–646.
- 17 Breuilly 2013, s. 2.
- 18 Hobsbawmin marxilaisessa analyysissä nationalismi on aina luokkaetujen ilmaus. Hobsbawmin näkemys nationalismista on kuitenkin erittäin monivivahteinen ja kehittyi hänen kirjailijantoimintansa aikana. Ks. Breuilly 2015.
- 19 Hobsbawm 1988.
- 20 Connor 2006, s. 336.
- 21 Guibernau 2013, s. 592–595.
- 22 Guibernau 2013.
- 23 Kymlicka 2000. ”Sub-state nationalism” on toinen tämänlaisen nationalismin kuvaamiseen yleisesti käytetty käsite, mutta ensisijaisesti politiikan tutkimuksessa käytettynä se viittaa tavanomaisesti vain rajalliseen määrään

- länsimaisia klassisia tapauksia (Skotlanti, Wales, Flanderi, Vallonia, Baskimaa, Katalonia ja Québec).
- 24 Enemmistönationalismia koskevaa teoreettista keskustelua ja empiiristen tapaustutkimuksia ks. Gagnon, Lecours & Nootens 2011.
 - 25 Hobsbawm 2002.
 - 26 Brubaker 1996.
 - 27 Billig 1995.
 - 28 Luonnollisesti myös vähemmistökansallisuuksia uusinnetaan rutiininomaisesti jokapäiväisessä arjessa.
 - 29 Kymlicka 2000, s. 185.
 - 30 Suuntauksen huomattavin edustaja on Ernst Gellner ja hänen teoriansa nationalismista teollistumisen ja modernisaation seurauksena. Ks. esim. Gellner 1983.
 - 31 Hylland Eriksen 1993, s. 4.
 - 32 Berg 2011, s. 286.
 - 33 Berg 2011; Edquist 2001.
 - 34 Edquist 2001, s. 282–283.
 - 35 Guibernau 2013, s. 597.
 - 36 Guibernau 2013, s. 602.
 - 37 Ks. esimerkiksi Kymlicka 2007.
 - 38 Kysymys kansakuntien luomisen ehdoista on oppineita jakava loputon kiistan aihe. Voidaanko kansakuntia luoda tyhjästä, vai missä määrin luomisprosessi hyödyntää jo olemassa olevia, vanhempaa perua olevia rakennusaineita. Ks. esim. Smith 1998.
 - 39 Sundberg 1985, s. 70–71, 166–168; Uusitalo 2015, s. 138–147.
 - 40 Svensksfinland on vähemmistökansalliselle pohjalle rakentuneen suomenruotsalaisuuden alueelleen antama nimitys. Se sisältää käsityksiä tilasta, joka poikkeaa maantieteellisesti ja institutionaalisesti suomenkielisestä Suomesta ja jolle on leimallista oma luonto, kulttuuri ja järjestömaailma. Käsite ilmentää vähemmistökansallisen tietoisuuden uusintamista poliittisesti, sosiaalisesti, kulttuurisesti ja tieteellisesti ilmaistuilla tavoilla.
 - 41 Lönnqvist 2001, s. 16.
 - 42 Engman 2016, s. 401–402.
 - 43 Kennedy 2004.
 - 44 Engman 2016, s. 24.
 - 45 Engman 2016, s. 399.
 - 46 Karl H. Wiik, ”Svensk kulturkamp”, *Folktribunen: Socialdemokratisk månadsskrift* 12, s. 229.
 - 47 Karl H. Wiik, ”Ett svenskt socialdemokratiskt parti i Finland?”, *Arbetaren* 26.5.1906.
 - 48 Alsterdal 1976, s. 41–58.
 - 49 Tuomioja 1979; Tuomioja 1982.
 - 50 Karl H. Wiik, ”Ett svenskt socialdemokratiskt parti i Finland?”, *Arbetaren* 26.5.1906.
 - 51 Ibid.

- 52 Ibid.
- 53 Ibid.
- 54 Karl H. Wiik, "Österns och västerns princip. Tal av K. H. Wiik vid en fest i Masaby föreningshus den 13 juli", *Arbetsbladet* 23.7.1919; Blomqvist 2006, s. 319–320.
- 55 Bondestam & Helsing 1978, s. 45, 47–48.
- 56 Karl H. Wiik, "Vem ska bygga den nya Internationalen?", *Till Storms* 12; Wiik, "Aktivismen och socialdemokratin", julkaisematon käsikirjoitus 27.8.1918, Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 57 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918, Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 58 Wiik 1924, s. 267.
- 59 Tal i Viborgs friluftsfest aug. 1919, Kansio 5: 1917–1919, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 60 Wiik, "Kuka hajottaa, kuka yhdistää?", päivämätön käsikirjoitus 1940–1941, Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 61 Karl H. Wiik, "En hederssak att ge garantier för, att Rådunionen inte angripes från Finlands håll" (julkaistu postuumisti), *Ny Tid* 13.3.1948.
- 62 Karl H. Wiik, "Oikeaa ja väärää isänmaallisuutta", *Vapaa Sana* 16.8.1940.
- 63 Kopio kirjeestä "Ave" Johanssonille 17.4.1945, Kansio 19: 1945–1946, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 64 "En sista hälsning från Finlands Svenska Arbetarförbund", *Arbetsbladet* 8.7.1946; Atos Wirtanen, "Idealistens realpolitik", *Arbetsbladet* 8.7.1946.
- 65 Soikkanen 1991, s. 44.
- 66 Soikkanen 1991, s. 145, 175.
- 67 Demokratiska Förbundet för Finlands Folk svenska kongress, "Samarbetsberjudande", *Folkstidningen* 29.10.1946.
- 68 Suomenruotsalaiset kansankäräjät (Svenska Finlands folkting) perustettiin 1919 Suomen ruotsinkielisen väestön edustuselimeksi, vähemmistökansalliseksi parlamentiksi, ruotsalaisuuden puolustamiseksi Suomessa.
- 69 Samarbetskommitténs mötesprotokoll 27.9.1945, 1313:5, FBF, KansaA.
- 70 Työväen Sivistysliitto perustettiin 1919 riikinruotsalaisen esikuvan mukaan.
- 71 FBF:s konstituerande möte 24.4.1946, 1313:5, FBF, KansaA.
- 72 Stadgar för Folkets Bildningsförbund r.f., s. 3, 1313:52, FBF, KansaA.
- 73 FBF:s konstituerande möte 24.4.1946, 1313:5, FBF, KansaA.
- 74 Styrelseprotokoll 8.5.1946, 1313:5, FBF, KansaA. Svenska folkskolans vänner perustettiin 1882 osana ruotsalaisuuden mobilisointia Suomessa edistämään ruotsinkielistä sivistystä ja kulttuuria.
- 75 DFFF:s svenska sektion till FBF 19.3.1947, 1313:5, FBF, KansaA.
- 76 Katso esim. "Blind är boklös man!": Framgångsrik bokutställning i Jakobstad, fem författare uppträdde", *Ny Tid* 22.4.1958; "Den finlandssvenska litteraturens levande, mångskiftande mosaik", *Hangö* 26.11.1963; "Vår litteratur ett livsvillkor", *Vasabladet* 29.1.1966; "Bokens dag i Dalsbruk: Unga författare deltog", *Åbo Underrättelser* 28.11.1972.

- 77 Lainattu teoksessa Hautaniemi et al. 1978, s. 10. Kyseessä on esimerkki mikrotason marxilaisesta logiikasta: työväestön tulee ensin järjestäytyä kansakunnaksi, mikä suomenruotsalaisten kohdalla tarkoittaa vähemmistökansallisuutta.
- 78 Etnisesti värittyneestä luokkataistelusta suomalaisessa työväenhistoriassa ks. Kaihovirta 2017.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

K. H Wiikin kokoelma

Käsikirjoituksia 1838–1944

Kansio 5: 1917–1919

Kansio 19: 1945–1946

Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944

Kansan Arkisto (KansaA), Helsinki

Folkets Bildningsförbund (FBF)

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetarbladet 23.7.1919, 8.7.1946.

Arbetaren 26.5.1906.

Folktidningen 29.10.1946.

Folktribunen: Socialdemokratisk månadsskrift 12.

Hangö 26.11.1963.

Folktidningen Ny Tid 13.3.1948, 22.4.1958.

Till Storms 12.

Vapaa Sana 16.8.1940.

Vasabladet 29.1.1966.

Åbo Underrättelser 28.11.1972.

Kirjallisuus

Alsterdal, Alvar (1976): *Det möjligas konst*. Tammissaari: Söderström.

Berg, Anne (2011): *Kampen om befolkningen: Den svenska nationsformeringens utveckling och socio-politiska förutsättningar ca 1780–1860*. Uppsala: Uppsala Universitet.

Berger, Stefan & Smith, Angel (1999): "Between Scylla and Charybdis: Nationalism, Labour and Ethnicity Across Five Continents, 1870–1939", teoksessa Stefan Berger & Angel Smith (toim.), *Nationalism, Labour and Ethnicity 1870–1939*. Manchester: Manchester University Press, s. 1–30.

Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. Lontoo: Sage.

- Blomqvist, Håkan (2006): *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm: Carlsson.
- Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik (1978): *Som en stubbe i en stubbåker: Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*. Helsinki: Finlands svenska arbetarförbund.
- Breuilly, John (2013): "Introduction: Concepts, Approaches, Theories", teoksessa John Breuilly (toim.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, s. 1–18.
- Breuilly, John (2015): "Eric Hobsbawm: nationalism and revolution", *Nations and Nationalism* 21:4, s. 630–657.
- Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connor, Walker (1984): *The National Question in Marxist Leninist Theory and Strategy*. Princeton: Princeton University Press.
- Edquist, Samuel (2001): *Nyktra svenskar: Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Engman, Max (2016): *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Gagnon, Alain-G., Lecours, André & Nootens, Geneviève (toim.) (2011): *Contemporary Majority Nationalism*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Gellner, Ernst (1983): *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Guibernau, Montserrat (2013): "Nationalism without States", teoksessa John Breuilly (toim.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, s. 592–614.
- Hautaniemi, Antero et al. (1978): *Ett förbund för samarbete och demokrati: Om DFFF:s utveckling, karaktär och uppgifter*. Helsinki: Folkets Bildningsförbund.
- Hobsbawm, Eric (1988): "Opening Address: Working-Class Internationalism", teoksessa Frits L. van Holthoon & Marcel van der Linden (toim.), *Internationalism in the Labour Movement, 1830–1940*. Leiden: Brill, s. 1–16.
- Hobsbawm, Eric (2002): *Massproducerade traditioner*. Lund: Arkiv förlag.
- Hylland Eriksen, Thomas (1993): *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. Lontoo: Pluto Press.
- Kaihovirta, Matias (2017): "Kielen ja luokan ristiriita Billnäsin ruukintyöläisten poliittisessa toiminnassa vuonna 1917", teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.), *Työväki kumouksessa*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 111–139. <https://doi.org/10.55286/vv.122618>.
- Kennedy, James (2004): "A Switzerland of the North? The *Nationalistes* and a Bi-National Canada", *Nations and Nationalism* 10:4, s. 499–518.

- Kymlicka, Will (2000): "Nation-building and minority rights: Comparing West and East", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26:2, s. 183–212.
- Kymlicka, Will (2007): *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Lönnqvist, Bo (2001): "Retoriken i den etniska mobiliseringen", teoksessa Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (toim.), *Gränsfolkets barn: Finlandssvensk marginalitet och självhävvelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 16–25.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1998): *Kommunistinen manifesti*. Tampere: Vastapaino.
- Nordensvärd, Johan & Ketola, Markus (2015): "Nationalist Reframing of the Finnish and Swedish Welfare States – The Nexus of Nationalism and Social Policy in Far-right Populist Parties", *Social Policy & Administration* 49:3, s. 356–375.
- Schwarzmantel, John (2013): "Nationalism and socialist internationalism", teoksessa John Breuilly (toim.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, s. 635–654.
- Skinner, Quentin (2002): *Visions of Politics: Volume 1: Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Anthony D. (1998): *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Lontoo: Routledge.
- Soikkanen, Hannu (1991): *Kohti kansanvaltaa 3. 1944–1952*. Helsinki: Suomen sosiaalidemokraattinen puolue.
- Stuart, Robert (2006): *Marxism and National Identity: Socialism, Nationalism, and National Socialism during the French Fin de Siècle*. Albany: SUNY Press.
- Sundberg, Jan (1985): *Svenskhetens dilemma i Finland: Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet*. Helsinki: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Tuomioja, Erkki (1979): *K. H. Wiik: itsenäisyysmies ja internationalisti. Elämäkerta vuoteen 1918. I*. Helsinki: Tammi.
- Tuomioja, Erkki (1982): *K. H. Wiik: puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. II*. Helsinki: Tammi.
- Uusitalo, Taina (2015): *Kieli vai työväenaate? Taistelu ruotsinkielisen työväestön maailmankatsomuksesta 1900–1917*. Turku: Turun yliopisto.
- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): "Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.
- Wiik, Karl H. (1924): "Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa", teoksessa Väinö Tanner et al., *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Muistojuhlakaisu*. Helsinki: Sosialidemokraattinen puoluetuomikunta, s. 261–272.

Wimmer, Andreas (2006): "Ethnic Exclusion in Nationalizing States", teoksessa Gerard Delanty & Krishan Kumar (toim.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. Lontoo: Sage, s. 334–344.

”Se oli idän vaikutusta myös meidän yhteiskuntaelämässämme”

Sivilisaatio, kansakunta ja etnisyys Karl H. Wiikin näkemyksessä vuosien 1917–1918 tapahtumista

Jos Ranskan vallankumouksesta ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen ulottunut pitkä 1800-luku oli ollut optimismin ja edistysuskon vuosisata, niin 1900-lukua tulivat leimaamaan suuret katastrofit ja äärimmäisyydet. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen käsitys länsimaisen sivilisaation riemukkaasta voittokulusta muuttui. Useat eurooppalaiset imperiumit, jotka ennen sotaa olivat alistaneet suuria osia maailmasta valtansa alle ja tehneet sen vakuuttuneina oman eurooppalaisen kulttuurinsa ja sivilisaationsa ylivertaisuudesta, joko luhistuivat sodan jälkeen täysin tai olivat huomattavasti heikompia kuin ennen sotaa. Demokratian todellinen läpimurto tapahtui maailmansodan jälkeen samaan aikaan kun useat keski- ja itäeurooppalaiset valtiot horjuivat sekä työläiskapinoiden että oikeistolaisten vallankaappaus(yritys)ten kourissa. Massojen otettua paikkansa politiikan tiloissa ja vanhojen keski- ja itäeurooppalaisten imperiumien luhistuttua pelättiin erityisesti konservatiivisissa ja taantumuksellisissa piireissä vanhan järjestyksen tuhon olevan alkusoittoa länsimaisen sivilisaation tuhoutumiselle.¹

Suomessa kansallinen vapautuminen Venäjän imperiumin alaisuudesta oli johtanut veriseen yhteenottoon valkoisten ja

punaisten suomalaisten välillä talvella ja keväällä 1918. Historiantutkija Eirik Hornborg tuli myöhemmin kuvanneeksi, kuinka suomalaisen porvariston, joka katsoi puolustaneensa länsimaista ja laillista yhteiskuntajärjestystä vuoden 1918 sodassa, käsitys tavallisesta kansasta koki kovan kolauksen. Sodan katsottiin paljastaneen tavallisen kansan julmuuden, jota pidettiin pimeän, pakanallisen ja sivistymättömän menneisyyden perintönä. Osa asiaa kommentoineista kuvasi sitä suomalaisen kansan sielunelämään ja luonteeseen kuuluvana kaameana piirteenä.² Massojen koettiin olevan alhaisemmalla sivistyksen tasolla yhteiskunnan ylempiin kerroksiin verrattuna, eivätkä tätä mieltä olleet pelkästään porvarilliset mielipidejohtajat ja päätöksentekijät.

Myös kansainvälisen sosialistisen työväenliikkeen keskuudessa kysymys rahvaan omasta poliittisesta toiminnasta jakoi mielipiteitä. Etenkin Venäjän bolševikkivallankumouksen jälkeen keskustelujen kiintopisteeksi tuli valinta vallankumouksen ja uudistustoiminnan välillä. Kyse oli ennen kaikkea siitä, kumpi näistä kahdesta vaihtoehtoisesta toimintastrategiasta oli hyväksyttävä tapa muuttaa kapitalistinen yhteiskunta sosialistiseksi. Kansainvälisen työväenliikkeen parissa käydyssä väittelyssä marxilaisella näkemyksellä luokasta oli tärkeä rooli. Mutta kuten muiden muassa ruotsalainen historiantutkija Håkan Blomqvist on osoittanut, asiasta käydyn sosialistisen aatteellisen väittelyn sisältöön vaikuttivat myös kansakuntaa, etnisyyttä ja sivilisaatiota koskevat käsitykset siinä määrin kuin ne vaikuttivat näkemyksiin luokasta ja kansasta.³

Samaan aikaan kun suomalainen sosiaalidemokratia reformismin hengessä otti etäisyyttä vallankumoukseen kamppailun välineenä, tuli puolue myös vaatimaan omien työläisjäsentensä kurinalaistamista aiempaa suuremmissa määrin. Aikaisemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota sosiaalidemokraattien ja kommunistien väliseen kiihkeään kamppailuun, mutta vähemmälle huomiolle on jäänyt se, miten kamppailun käymiseen vaikuttivat sosiaalidemokraattien ja kommunistien tavat kuvitella ja kehittää omia jäsenkuntiaan. Suomen kontekstissa vuosien 1917–1918 tapahtumilla tuli olemaan ratkaiseva merkitys mo-

lempien vasemmistolaisten liikkeiden, sosiaalidemokraattien ja kommunistien, rakentamille ihanne- ja vastakuville siitä työväenluokasta, jota kumpikin poliittinen liike sanoi edustavansa.

Pitäen lähtökohtanani sosiaalidemokraattien etäisyyden ottamista punaisiin ja vallankumoukseen 1917–1918 haluan selvittää, miten puolue suhtautui omaan jäsenkuntaansa. Dekonstruoivan lähestymistavan tarkoituksena on tutkia miten käsitykset sivilisaatiosta, kansakunnasta ja etnisyydestä näkyivät sosiaalidemokraattisessa työläiskäsityksessä vuoden 1918 sisällissodan jälkeen. Lähestyn kysymyksenasetteluani tutkimalla suomenruotsalaista sosiaalidemokraattia Karl Harald Wiikiä (1883–1946) ja hänen kuvaustaan vallankumouksesta ja sisällissodasta Suomessa 1917–1918. Wiikin valinta perustuu hänen merkitykseensä suomalaisen sosiaalidemokratian teoreettisesti johtavana marxilaisena ja sosialistisena aatepoliitikkona sekä ennen sisällissotaa että sen jälkeen. Hänen roolinsa suomalaisessa työväenliikkeessä oli erityisen tärkeä, mikä oli osin seurausta hänen perehtyneisyydestään sosialistiseen teorianmuodostukseen, osin hänen laajasta kansainvälisestä kontaktiverkostostaan, jonka katsottiin olevan tärkeä resurssi suomalaiselle työväenliikkeelle. Lisäksi Wiik oli yksi Suomen ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen johtohahmoista 1900-luvun alussa.

Rekonstruktioista dekonstruktioon: K. H. Wiikin näkemys vuosien 1917–1918 tapahtumista

Karl Harald Wiik kuului Suomen johtaviin sosiaalidemokraatteihin sisällissotaa edeltävänä ja sen jälkeisenä aikana. Hän suhtautui skeptisesti suomalaisten sosiaalidemokraattien parissa vuosina 1917–1918 nopeasti edenneeseen vallankumoukselliseen kehitykseen ja kieltäytyi hänelle tarjotuista luottamustehtävistä punaisten kansanvaltuuskunnassa. Hän erosi luottamustoimistaan puolueessa punaisten vallankaappauksen aikoihin tammikuussa 1918. Sodan aikana Wiik piti matalaa profilia ja valkoisten voiton jälkeen hän piilotteli reilun vuoden ajan ystäviensä, kuten

taiteen keräilijä Ivar Hörhammerin ja kirjailija Arvid Mörnen, luona Helsingissä. Hänen alkuperäinen ajatuksensa, poliittisen turvapaikan hakeminen Ruotsista puoluetoveri Edvard Gyllingin tavoin, ei kuitenkaan koskaan toteutunut.⁴

Ollessaan ”maan alla” poissa julkisuudesta Wiik omistautui lukemiselle ja kirjoittamiselle tarkoituksenaan tehdä yhteenveto niin omasta kuin sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen poliittisesta toiminnasta. Tuloksena oli joukko käsikirjoituksia, joissa hän käsitteli omaa suhdettaan vuosien 1917–1918 tapahtumiin sekä teki selkoa omasta toiminnastaan maailmansodan vuosina. Wiikin kirjoitustyön pääteos oli joulukuussa 1918 julkaistu kirja *Kovan kokemuksen opetuksia: sananen Suomen työvälle*. Kirja julkaistiin pian sen jälkeen, kun SDP oli pitänyt ylimääräisen puoluekokouksen ja käynnistänyt toimintansa uudelleen. Kirja ilmestyi ainoastaan suomeksi ja siitä otettiin kolme painosta.⁵

Kirjaa voidaan pitää puheenvuorona puolueen tulevasta linjasta ja poliittisesta toiminnasta käydyssä keskustelussa. Wiik osallistui tähän keskusteluun Hannes Ryömän, Väinö Tannerin ja Taavi Tainion kaltaisten, jo aikaisemmin aktiivisten sosiaalidemokraattien tavoin, ja hänen keskustelukumppaninsa tulivat olemaan johtavassa asemassa puolueessa vuoden 1918 jälkeen. Kirja herätti nopeasti huomiota ja levisi laajalle uudelleensyntyneen SDP:n sosiaalidemokraattisten jäsenten keskuudessa.⁶ Silloiset sosiaalidemokraatit pitivät kirjaa puolueen aikaisempia virheitä käsittelevänä, tärkeänä ja kriittisenä keskustelupuheenvuorona, josta oli ammennettavissa suuntaviivoja tulevaisuuden toiminnalle. Wiik oli ollut oppositioasemassa ”vanhassa SDP:ssä” ennen vuotta 1918 ja hän oli kritisoinut silloista puoluejohtoa aivan liian dogmaattisesta suhtautumisesta Marxiin. Tästä syystä häntä kritisoineet tahot katsoivat hänen kuuluvan puolueen oikeistosiipeen marxilaista luokkakamppailua koskevan ”revisionistisen” näkemyksensä takia. Sen sijaan sisällissodan jälkeen syntyneessä uudessa SDP:ssä Wiik oli saava lisänimen ”puolueen marxilainen omatunto” sen ansiosta, että hänen vuosien 1917–1918 tapahtumia koskevan tilintekonsa katsottiin ilmentävän hänen marxilaista puhdasoppineisuuttaan.⁷

Aikaisempi tutkimus on pitänyt K. H. Wiikiä marxilaisena idealistina ja hänen on katsottu kuuluneen suomalaisen sosiaalidemokratian vasemmisto-oppositioon. Usein Wiikin ajattelua ja toimintaa on tarkasteltu jälkikäteisperspektiivistä tai suorastaan presentistisistä näkökulmista käsin. Wiikiä on yhtäältä kritisoitu ja toisaalta hänet on rehabilitoitu, kummassakin tapauksessa myöhäsyntyisistä poliittisista arvostustavoista käsin. Eräässä oikeistososiaalidemokraattisen historianäkemyksen pohjalle rakentuvassa aatehistoriallisessa analyysissä Wiik nähdään ansiokkaana teoreettikkona jolta puuttui reaalipolitiikassa tarvittavaa pragmatismia.⁸ Erkki Tuomiojan kirjoittaman Wiik-elämäkerran tulkinta on huomattavasti myönteisempi ja ymmärtäväisempi. Tuomioja tulee kuitenkin muistelmissaan kertoneeksi, että hänen oma oppositioasemansa 1970-luvun SDP:ssä sekä auttoi häntä samaistumaan Wiikiin että herätti hänessä halun tutkia tarkemmin tätä lähes täysin unohdettua vasemmisto-oppositioon kuulunutta poliitiikkaa puolueen historiassa.⁹

On oikeastaan hedelmätöntä yrittää luokitella Wiikiä joko pragmaatikoksi tai idealistiksi suhteessa niihin poliittisiin kysymyksiin, joihin hän otti kantaa. Useimpien poliitikkojen tavoin Wiik pyrki perustelemaan poliittista näkemystään sanomalla sen olevan pragmaattinen ja oikea. Poliittisen uransa aikana Wiik kävi usein taistoon sosialismia utopistiseksi kutsuvia väitteitä vastaan. Vasta-argumenttina hän painotti sosialismin tieteellisyyttä suhteessa porvariston idealismiin: marxilaisuus ei hänen mukaansa ollut mitään ”taikauskoo”, vaan tiedettä, jonka lähtökohtana toimivat kapitalistisessa yhteiskunnassa esiintyneet lainalaisuudet.¹⁰

On esitetty, että *Kovan kokemuksen opetuksia* poikkeaisi Wiikin vasemmistososialistisesta näkemyksestä koska hän kritisoi siinä voimakkain sanankääntein puolueensa omaa jäsenkuntaa.¹¹ Poliittinen historia on kuitenkin harvoin lineaarista ja se sisältävät paradoksit ja yllättävät murrokset kuvaavat Wiikin monipuolisuutta ja -säikeisyyttä poliittisena toimijana. Kirja oli tarkoitettu keskustelupuheenvuoroksi historiallisen murroskauden aikana Suomen historiassa, jolloin demokratian ja työväenliikkeen tulevaisuudesta käytiin kiihkeää keskustelua. Wiikin kirjaa, sekä

muuta hänen kyseisenä ajanjaksona tuottamiaan kirjoituksia ja puheita, voidaan tulkita puheenvuorona sosiaalidemokratiasta. Sen tutkiminen dekonstruoivalla otteella tuottaa historiallisen kuvauksen siitä, miten silloiset sosiaalidemokraatit käyttivät etnisyyteen, kansakuntaan ja sivilisaatioon liittyviä käsityksiä luodakseen yhteisen luokkaidentiteetin.¹²

K. H. Wiik: vasemmistointellektuelli johtajana

Soimaan itseäni siitä, etten ole ollut tarpeeksi oma itseni, liian paljon olen antanut, ei niinkään puoluekurin, vaan puoluetta kohtaan tuntemani solidaarisuuden vaikuttaa toimintaani. Kuitenkin totuuden siemen piilee Ibsenin sanoissa yksinäisen vahvuudesta ja Carlylen väitteessä vaikenneiden miesten joukosta yksittäisen maan voiman lähteenä. Olen arvottanut itseni niin alas, etten ole voinut ajatella olevani hyödyksi muuten kuin massan osana. Olen kuitenkin ajan mittaan alkanut ajatella, että kenties minussa on ainesta johonkin parempaan ja että minun on pitänyt Johannes Kastajan tapaan aloittaa oleskelemalla autiomaassa. Viimeiset neljä kuukautta ovat olleet minulle tuollainen oleskelu autiomaassa; toivon sen olevan alku uudelle vaiheelle elämässäni. Olisi hienoa elää eheämmin kuin mitä olen tähän mennessä tehnyt.¹³

Wiik ja Arvid Mörne olivat tutustuneet toisiinsa ruotsinkielisen sosiaalidemokratian toiminnassa 1900-luvun alussa. Mörne oli innoittanut nuorta Wiikiä kirjallisilla kuvauksillaan ruotsinkielisen työväenluokan elämästä ja sosiaalisesti haavoittuvasta asemasta. Heitä oli yhdistänyt palava sosiaalinen ja poliittinen innostus herättää ruotsinkielinen työväestö sekä luokkatietoisuuteen että tiedostamaan oma ruotsalaiskansallinen luonteensa. Miehet olivat pysyneet ystävinä, vaikka heidän tiensä olivat sittemmin erkaantuneet toisistaan. Mörne oli tosin avoimesti tunkenut valkoisia, mutta se ei estänyt häntä antamasta ”punaisen” Wiikin piileskellä kotonaan pian sisällissodan päättyttyä. Ennen kuin Wiik pyysi päästä piiloon Mörnen luo, kirjoitti hän Mörnelle kirjeen, jossa hän esitti näkemyksensä vuosien 1917–1918

tapahtumista. Kirjeessä Wiik tunnusti, että kaikesta hänen mallillisuudestaan ja rauhallisuudestaan huolimatta vallankumouksellinen joukkopsykoosi oli välillä saanut hänetkin valtaansa:

Puolueessa syksy 1917 oli epäselvyyden aikaa, kaikki kiehui ja kuohui, vallankumoukselliset iskusanat kaikuivat ilmassa, ja pulaa oli tarkka- ja pitkänäköisistä miehistä. Saattaapi olla, että siihen aikaan itsekin jossain määrin tulin sitä fraseologiaa käyttäneeksi. Mutta kun vallankumouksen haamu toden teolla tuli näköpiiriin, aloin pohtia asiaa ja totesin sen olevan pahasta [...] Suurlakosta saadut merkittävät kokemukset vaikuttivat myös asiaan. Murhatteot yms. osoittivat sen tason jolla tavallinen kansa oli, ja minua hirvitti ajatus vallankumouksesta tämän kansan tekemänä.¹⁴

Wiik alleviivasi sitä, kuinka puolue oli ollut massojen vietävisä ja että puolueelta oli puuttunut päteviä, marxilaisen luokkataistelupuolueen johtamiseen soveltuvia johtajia. Wiikin mukaan määrätietoisten ja vahvojen johtajien tulisi jatkossa olla sisällissodan raunioista nousseen puolueen ohjaimissa.¹⁵

Miten K. H. Wiik asemoi itsensä suhteessa työväenliikkeeseen ja ympäröivään yhteiskuntaan? Aatteita ja teorioita merkityksiä rakentavalla tavalla käyttäneelle Wiikille kyse ei ollut mistään refleksinomaisesta päätöksestä, vaan hänen näkemyksensä kumpusi siitä, miten hän asemoi itsensä suhteessa ”joukkoliikkeeseen” jota hän katsoi edustavansa. Kirjeessään Mörnelle Wiik mainitsi nimeltä 1800-luvulla vaikuttaneen skotlantilaisen filosofin ja kirjailijan Thomas Carlylen sekä norjalaisen näytelmäkirjailijan Henrik Ibsenin. Molempiin miehiin viittaaminen on varsin ymmärrettävää tilanteessa, jossa Wiik on asemoimassa itseään joukkojen johtajaksi. Carlylestä oli tullut laajalti tunnettu ”suurmies-teoriansa” ansiosta. Teorian mukaan historian kulku voitiin selittää esimerkiksi Caesarin ja Napoleonin kaltaisten suurmiesten tekojen kautta. Historian suurmiesten urotekoja tutkiva ihminen innostuisi puolestaan tekemään urotekoja ihmiskunnan hyväksi. Wiik vertasi itseään niihin ”vaikeneviin miehiin” joiden olisi pitänyt astua esiin ja toimia voimakkaan määrätietoisesti aikana jolloin yhteiskunta oli joutunut massapsykoosin kouriin.

Ibsenin tunnettu näytelmä *Kansanvihollinen* kertoo lääkäristä ja tämän kamppailusta epämiellyttävän totuuden kertomiseksi loishyökkäyksen uhkaaman pienen kaupungin asukkaille. Muut eivät kuitenkaan omien etujensa tähden halua totuuden tulevan julki. Ibsenin kertomus kiinnittyy osaksi laajempaa poliittista teemaa, eli sitä, miten oikeutta ja totuutta tavoittelevat valistuneet yksilöt joutuvat turmeltuneiden massojen uhreiksi. Kirjallisuushistorioitsija John Careyn mukaan varhaisen 1900-luvun eurooppalaisissa kirjallisissa piireissä ja sivistyneistössä syntyi kulttuurielitistinen katsomus, jossa tavallinen kansa esitettiin sivistymättömänä ja muodottomana massana. Carey esittää, että massoista tuli 1900-luvun alussa itse itsensä nimittäneelle kulttuurieliitille eräänlainen negatiivinen projektio aikana jolloin ”massat valloittivat” julkisen tilan ja alkoivat yhä äänekkäämmin esittää vaatimuksiaan, joita eliitti piti yhä luotaantyöntävämpinä. Sivistymättöminä ja karkeina pidettyjä massoja kohtaan tunnettu vihamielisyys ei ollut yhteiskunnan porvarillisten piirien yksinoikeus. Esimerkiksi maailmankuulu sosialistinen kirjailija George Bernard Shaw, joka muiden brittiläisen vasemmistososiaalidemokraattisen Fabian Societyn jäsenten tavoin kannatti lämpimästi eugeniikkaa, sanoi: ”if we desire a certain type of civilization and culture, we must exterminate the sort of people who do not fit into it.”¹⁶

Aiempi Wiikiä käsittelevä tutkimus on kuvannut hänet johtajankykyjä vailla olevana ihmisenä, joka olisi tiukasti kieltäytynyt pyynnöistä astua esiin työväenliikkeen johtajana.¹⁷ Sen sijaan Wiik tuli asemoineeksi itsensä työväenliikkeen sisällä vasemmistointellektuelliseksi johtajaksi, henkilöksi joka kohosi massojen yläpuolelle ja joka saattoi nostaa yksittäisiä lahjakkaita yksilöitä muita johtamaan. Hän näki tehtäväkseen levittää tietoa marxilaisuudesta kouluja käymättömän työväen parissa sekä tehdä heidät tietoisiksi maailmanhistoriallisesta tehtävästään, sosialistisen yhteiskunnan luomisesta. Ennen kuin tasa-arvoinen yhteiskunta oli mahdollista saavuttaa, tuli työväenliikkeessä tehdä selväksi johtajien ja joukkojen välillä vallinnut ero. Wiik ei ollut leninisti, sillä hän uskoi, että yksilöiden oli valistustoiminnan avulla mah-

dollista erottautua massoista ja että juuri näiden luokkatietoisten subjektien oli tarkoitus toimia työväenliikkeen todellisina johtajina. Wiikin mukaan asioiden laita ei ollut tämänlainen vuosina 1917–1918.¹⁸ Intellektuellien mielestä sivistys ei myöskään tarkoittanut sitä, että massoille oltaisiin annettu mitä ne halusivat. Sivistyksessä oli kyse intellektuellien tavoittelemisen arvoisina pitämistä asioista.

Vasemmistointellektuelli ymmärrettiin 1900-luvun alussa henkilöksi, joka toimi aktiivisesti liikkeen puolesta ja joka asemoitui kriittisesti suhteessa vallanpitäjiin (myös puolueen sisällä). Tämän vasemmistossa vallinneen ihannekuvan mukaan intellektuelli menetteli aina rehellisesti, oli syvällisesti perehtynyt marxilaiseen dialektiikkaan sekä pyrki toiminnassaan totuuden ja oikeudenmukaisuuden saavuttamiseen. Vaikka vasemmistointellektuelli olikin osa kollektiivia, katsottiin hänen kuitenkin olevan oma itsenäinen toimijansa ja yksilönsä. Näkökanta pohjasi niihin intellektuelleja koskeviin ihanteisiin, jotka olivat 1800-luvun mittaan alkaneet muotoutua eurooppalaisen sivistyseliitin parissa. 1800-luvun lopussa intellektuellit alkoivat ottaa etäisyyttä valtaapitävään koulutettuun eliittiin ja kritisoida eliitin tavalliseen kansaan kohdistamaa vallankäyttöä. Intellektuellin tehtävä oli toimia massojen vapautumisen välineenä. Tämän lisäksi älymystön jäsenillä oli kyky olla oman aikansa hermolla, kertoa siitä muille ja jopa ennustaa tulevaisuuden kulku. Kulttuurihistorioitsija Hanne Koivisto on osoittanut, että suomalaiset vasemmistointellektuellit näkivät yhtäläisyyksiä intellektuellin ihannekuvan ja modernin ihmisen välillä; molempia kuvailtiin rationaalisina toimijoina, joiden argumentaatio pohjasi tietoon ja järkeen.¹⁹

Materialismi ja atavismi kapinan syinä

Kun kansaa porvariston leirissä moitittiin katkerasti atavismista ja haluttiin saada se jälleen lainkuuliaiseksi kovaa kuria käytämällä, olivat Wiik ja sosiaalidemokraatit itse asiassa samoilla

linjoilla mitä tuli työväenluokan kurinalaistamiseen. Wiikin mukaan kapinaan oli johtanut se, että ”[...] suuri massa jäi siitä huolimatta [...] hämäreiden vaistojensa johtamaksi ja uskoen, että niin kuin sen imartelijat ovat sille uskotelleet, se itse johti puoluetta”.²⁰ Wiikin heti sisällissodan jälkeen esitetyn kommentin sävy on sellainen, että on syytä olettaa hänen lukeneen ja seuranneen pääosin porvariston taholla – ja etenkin sen oikeistossa – käytyä debattia kapinasta ja punaisista siinä esitettyjä kielteisiä näkemyksiä. Oikeiston kuvauksessa turmeltuneet sosialistiset agitaattorit olivat johtaneet massat harhaan. Punaiset massat olivat melkein pä eläimellisiä, raakoja ja brutaaleja, sijoittuen kauas länsimaisen ihmisen kulttuuri- ja sivistystason alapuolelle. Osa valkoisia kannattaneista porvarillisista mielipidevaikuttajista, jotka pyrkivät ymmärtämään kapinaa tieteellisestä perspektiivistä, ilmaisivat sekä sosiaalipsykologiaan että rotubiologiaan pohjaavia selityksiä, joiden mukaan kyseessä oli suomalaisen kansan osoittama atavismi. Myös alaluokan geneettinen poikkeavuus yläluokasta nähtiin päteväenä selityksenä sille, että proletariaatti vaikutti primitiivisemmältä ja että se oli alemmalla sivilisaation tasolla.²¹ Näiden näkemysten vaikutuksista Wiikin ajatteluun ei ole tietoa.

Valkoisen Suomen porvarilliset piirit eivät olleet ainoita joiden keskuudessa valiteltiin kansan alhaista kehitystasoa. Punaisessa Suomessa maaliskuussa 1918 vieraillut Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen puoluesihteerin Gustav Möller tervehti ilolla punaisten tappiota muutamaa kuukautta myöhemmin. Artikkelissaan sosiaalidemokraattisessa aikakausjulkaisussa *Tidenissä* hän alleviivasi, ettei sosialistisella vallankumouksella ja marxilaisella luokkataistelulla ollut edellytyksiä onnistua suomalaisten ja venäläisten kaltaisten, sosiaalisesti ja kulttuurisesti alikehittyneiden kansojen parissa.²² Tapaamisessaan kansanvaltuuskunnan jäsenten kanssa Möller oli avoimesti ilmaissut Suomen vallankumouksen onnistumismahdollisuuksia koskevat epäilynsä. Ruotsalainen sosiaalidemokraattinen puoluesihteerin oli sitä mieltä, että demokraattisen valtiosäännön haastaminen aseisiin turvautumalla oli suomalaisilta sosiaalidemokraateilta moraalisesti kestämaton teko. Wiik oli tammikuussa 1918 perustellut eroaan

puoluetoimikunnasta (puoluehallituksesta) samansuuntaisilla näkemyksillä.²³

Sisällissodan jälkeen Wiik tuli Möllerin tavoin väittäneeksi, että yhteiskunnallinen takapajuisuus ja kansan atavismi olivat ratkaisevia syitä kapinalle ja sen epäonnistumiselle Suomessa 1917–1918. Wiik kritisoi porvaristoa välttämättömien yhteiskunnallisten uudistusten viivyttämisestä ja tsaarinhallinnon autoritäärisen luonteen hyötymisestä. Tämän seurauksena välttämättömät yhteiskunnalliset uudistukset, jotka toteutuessaan olisivat voineet pelastaa suomalaisen yhteiskunnan vuonna 1917 puhjenneelta akuutilta elintarvikekriisiltä, jäivät toteuttamatta. Hän oli kuitenkin samaa mieltä niiden porvariston edustajien kanssa, joiden mukaan sotateollisuus ja venäläisten linnoitustyöt olivat houkutteleet etenkin maaseudun tilatonta väestöä eteläisen Suomen asutuskeskuksiin. Uudet tulokkaat maaseudulta olivat muodostaneet sen kurittoman ryysyköyhälistön joka tulisi muodostamaan punakaartien ytimen.²⁴

Wiikin aloitettua sittemmin uudestaan poliittisen toimintansa keväällä 1919 hän tähdensi Helsingissä pitämässään vappupuheessa niitä sisällissodan opetuksia, joista sosiaalidemokraattien oli hyvä ottaa vaarin ja väitti, että ”[i]tsesuojeluvaisto saa työväenluokan tarttumaan vakavamieliseen valistus- ja kitkemistointintaan keskuudessaan”. Estääkseen kommunistien vaarallisen myyräntyön SDP:n tuli harjoittaa aktiivista sivistystyötä Suomessa jo jalansijaa saaneen sosiaalidemokraattisen määrätietoisuuden vahvistamiseksi. Wiikin mielestä nimenomaan työväen sivistymättömyys uhkasi työväenluokan henkistä tilaa ja johti sen harhateille.²⁵

Wiikin puhe ”itsesuojeluvaistosta” ja atavismista ei ollut lainkaan epätavallinen, kun huomioidaan pohjoismaisen sosiaalidemokratian sosiaalidarwinistiset vaikutteet. Sosialistisessa versiossa sosiaalidarwinismista väitettiin maailman rakentuvan lainalaisuuksien varaan ja että ihmiskunnan historiassa oli kyse evolutiionistisesta kehityksestä. Tästä syystä oli hyödytöntä yrittää hypätä jonkin kehitysvaiheen yli. Ainoastaan asteittain etenevä kehitys voisi johtaa yhteiskunnan kohti sosialismia. Wiikiin ja muihin

suomalaisiin sosiaalidemokraatteihin oli vaikuttanut toisen internationaalin parissa ennen ensimmäistä maailmansotaa kehittynyt marxilainen näkemys, jonka mukaan sosiaalidemokratian tärkein tehtävä oli massojen luokkatietoisuuden herättäminen ja pyrkimys toteuttaa historiallinen tehtävänsä, eli kapitalistisen yhteiskunnan kumoaminen ja sen korvaaminen sosialistisella. Sosiaalidemokratia oli liike, joka pohjautui tieteellisen ajattelun tukemaan järkeen ja pyrkimykseen sivistää massoja. Rahvaanomainen taikausko ja rahvaan atavismi tulitaisiin hävittämään valmistettaessa tietä yhteiskunnan asteittaiselle siirtymiselle sosialismiin.²⁶

Luokkataistelu oli viime kädessä taistelua olemassaolosta ja siitä tulisivat selviämään voittajina voimakkaimmat ja parhaiten sopeutuvat yksilöt. Mikäli työväki ymmärtäisi sivistystyön ja sosiaalidemokraattiseen tietoisuuteen tähtäävän kasvatuksen arvon, olisi se valmis korkeampaan vaiheeseen ihmiskunnan historiallisessa kehityksessä, eli sosialismiin. Wiik oli täysin vakuuttunut siitä, että sisällissodan kovat koettelemukset olivat karaisseet suomalaiset sosiaalidemokraattiset työläiset paremmin kapitalistista riistotaloutta sietäväksi ja kykeneväisiksi toteuttamaan ”työväenluokan suuren, kansainvälisen kulttuuriteon”.²⁷

Wiik kuitenkin huomautti, että aineellisten syiden lisäksi oli huomioitava takapajuinen ja juurettoman maalaisväestön alhaisen psykologisen ja kulttuurisen kehitystason merkitys. Siinä missä konservatiivit näkivät punaisten atavismin laiskan roska-
väen parantumattomana luonteenpiirteenä, olivat Wiikin kaltaiset sosialistit sitä mieltä, että eurooppalaisten kansojen erilaiset kehitystasot olivat riippuvaisia kunkin maan teollistumisasteesta.²⁸ Venäjän bolševikkivallankumouksen jälkeen Wiik ja muut länsieurooppalaiset sosiaalidemokraatit tulivat tähdentäneeksi, että sosialismia ei ollut mahdollista saavuttaa hyppäämällä jonkin yksittäisen kehitysvaiheen yli.²⁹ Maaseutuköyhälistö ei ollut valmis ajatellakseen ja toimiakseen sosialistisesti, koska sillä ei ollut kokemusta teollisuuskapitalistisessa tuotantojärjestelmässä elämisestä. Erityisesti tämä päti niihin tuhansiin maaseudun työläisiin, joita oli virrannut sotateollisuuden palvelukseen ja linnoi-

tustoihin. Wiik oli sitä mieltä, että linnoitustöissä olleet työläiset ”[...] eivät olleet aikaisemminkaan tottuneet järjestettyyn taloudelliseen elämään, ja vallityöt voivat kaikkein vähimmin totuttaa heidät siihen”.³⁰

Suomalainen yhteiskunta oli läpikäynyt nopean teollistumisen, mutta kulttuurinen kehitys oli ollut suhteessa hitaampaa, eivätkä porvaristo tai sosiaalidemokraatit olleet sitä yrittäneet edistää. Wiik väitti, että sosiaalidemokraatit olivat olleet aivan liian keskittyneitä juokkoliikeen luomiseen lyhyessä ajassa. Kirjeessään Mörnelle Wiik ilmaisi mielipiteensä, että pitkäjänteisen sosiaalidemokraattisen valistustoiminnan harjoittaminen ei enää ollut ollut mahdollista syksyllä 1917. Wiikin mukaan ”vuoden 1917 aikana sitä vastoin määrä voitti [...] laadun kustannuksella. Se joukko oli minulle vieras ja minä sille”.³¹

Suomalaisen sosiaalidemokratian agraarinen luonne, eli se, että jäsenistö koostui suurelta osin maaseudun osattomista ja torppareista, oli Wiikin mukaan ristiriidassa Marxin proletaaris-ta luokkataistelua ja sosialistista vallankumousta koskevan näkemyksen kanssa:

Oltuaan siihen saakka pieni teollisuustyöväen puolue, johon oli liittynyt pienempi määrä maalaistyöväkeä, paisui sosialidemokratia nyt todelliseksi ”kansanpuolueeksi” saavuttaen kaiken sen suosion ja mahtavuuden, minkä semmoinen puolue voi saada, mutta muodostuen samalla kirjavaksi kokoonpanoltaan. Puolueeseen kuului nyttemmin muun muuassa suuria torpparijoukkoja, joilla ei voinut olla sosialistisia kehitystendenssejä, vaan joita pikemmin elähytti pienviljelijän ihanne – ”oma maa” [...]”³²

Ainoastaan kaupungeissa asuneet ja teollisuudessa työskennelleet työläisjoukot olivat vastaanottavia ja kykenivät ymmärtämään sosialismin tarkoituksen. Tehdastyöläiset olivat kehittyneet kapitalismissa ja etääntyneet sellaisista pikkuporvarillisista perinteistä ja ajatustavoista, jotka olivat leimallisia esimerkiksi torppareille. Wiik piti äärimmäisen vaarallisena sitä, että suomalainen työväenliike oli sekoittanut yhteen ”monenlaisia kerroksia”,

eli yhdistänyt luokkatietoisia teollisuustyöläisiä ja maaseudun tilatonta köyhälistöä yhdeksi joukoksi.

Kehittymättömille ja sekalaisille työläisjoukoille vallankumouksesta tuli käsite, jota he eivät täysin pystyneet ymmärtämään: ”[v]allankumous”, jonka he vain hämärästi käsittivät, mutta joka heidän mielikuvituksessaan oli porttina uuteen, onnellisempaan maailmaan”.³³ Kyvyttömyys ajatella ja toimia (länsimaisen) rationaalisella tavalla oli Wiikin mielestä tyypillinen piirre kehittymättömälle ja atavistiselle kansalle, jonka elinpiiri koostui puolifeodaalisen agraarisen yhteiskunnan kulttuurista ja elämänmuodoista. Länsimaisena ideologiana sosiaalidemokratia opetti sosialistisen yhteiskunnan luomisen vaativan yksilöiltä jatkuvaa työtä, kuria ja sisäistä voimaa. Suomessa työväenliikkeen rungon muodostaneet sekalaiset työläisjoukot olivat kuitenkin olleet vastaanottavaisia ainoastaan vallankumouksen viestille vapaudesta, eivätkä olleet ymmärtäneet heiltä itseltään vaadittua osuutta, eli sitä, että työväen tuli antaa valistuneiden johtajien johtaa itseään voidakseen myöhemmin itse johtaa yhteiskuntaa kohti sosialismia.³⁴

Wiik tuli väittäneeksi, että atavismi oli jopa suurempi uhka yhteiskunnan kehitykselle kuin väestön enemmistön ala-arvoiset aineelliset elinolosuhteet. Mainitut seikat olivat luonnollisesti tiiviisti kytköksissä toisiinsa, mutta Wiikin mielestä ei ollut mitään takeita siitä, että edes kapitalistisessa tuotantojärjestelmässä eläneet proletaarit voisivat karistaa harteiltaan kulttuurisen paino-lastinsa. Suomen olosuhteet olivat siinä mielessä poikkeukselliset, että teollistuminen oli tapahtunut hyvin lyhyen ajan sisään ja väestö oli muuttanut maaseudulta teollisuuskaupunkeihin yhden sukupolven aikana. Tämän takia suomalainen sosiaalidemokratia oli huomattavasti heikommalla pohjalla kuin sen länsieurooppalaiset veljespuolueet, jotka olivat paljon pidemmällä teollisuuskapitalistisessa kehityksessä:

On ollut Suomen sosialidemokratialle onnettomuudeksi, että se työväestö, joka lähinnä ympäröi liikkeen johdon, usein johtaen sitä, joskus terroriseeraten sitä, on pääkaupungin. Tämä työväestö, jota sen imartelijat ovat alituisesti silittäen kehuneet tavat-

toman ”marxilaiseksi” ja luokkatietoiseksi, on itse asiassa ollut vain pienemmäksi osaksi kokoonpantu kehittyneistä, ajattelevista sosialidemokraateista, jotka varsinkaan levottomina aikoina, kuten v. 1917, eivät ole voineet pitää puoltaan niiden alhaisemmalla asteella olevain, kirjavain ainesten suhteen, jotka nopeasti kasvavassa suurkaupungissa näyttelivät niin huomattavaa osaa. Näin ollen ei valistunut luokkatietoisuus ja johdonmukaisuus ole ollut Helsingin työväen puolue toiminnan tunnusmerkkinä.³⁵

Wiik ei periaatteessa vastustanut yhteiskunnan vallankumouksellista muuttamista, koska se kuului erottamattomana osana historiallisen materialismin näkemykseen yhteiskunnallisesta muutoksesta. Hän muun muassa katsoi Lutherin uskonpuhdistuksen ja Ranskan suuren vallankumouksen kuuluvan suurimpiin yksittäisiin edistysaskeliin, ei vain länsimaiden, vaan koko ihmiskunnan kehityksen historiassa.³⁶ Mutta mikäli kehittymättömän ja takapajuksen kansan annettiin astua vallankumouksen johtoon, oli se väistämättä päättyvä verenvuodatuksen ja barbariaan:

Suomen köyhälistöllä ei ollut kumouksellista tehtävää varten kaikkia tarpeellisia ominaisuuksia. Se ei ollut riveistään erottanut siinä olevia ala-arvoisia aineksia; nämä tulisivat vallankumousliikkeessä helposti määräämään sen ilmaisumuodot ja siten riistämään köyhälistöltä sen siveellisen etevämyyden vastustajiin verraten, jota ilman se ei voi voittaa eikä oikein käyttää voittoansa. Suurlakko mielettömine hirvittävine murhineen oli tässä suhteessa varoittavana esimerkkinä.³⁷

Wiik oli sitä mieltä, ettei Suomessa vuonna 1917 olisi ollut edellytyksiä sosialistiselle vallankumoukselle. Sen sijaan edellytykset olivat olleet hyvät yhteiskunnan muuttamiselle sosialistiseen suuntaan demokraattisin keinoin, koska maassa oli vahva sosiaalidemokratia ja kansanvaltaisesti ajatteleva pienviljelijäluokka.³⁸ Wiik katsoi, että puolueen olisi pitänyt antaa ”vallankumouksellisten” mennä tiehensä ja erottaa heidät puolueesta. Esimerkkinä hän käytti puolueen toimintaa myöhäiskesällä 1917 tapahtuneen niin kutsutun Turun voimellakan yhteydessä. Tuol-

loin puolue oli ottanut tiukasti etäisyyttä kapinoitsijoihin ja sen olisi Wiikin mukaan pitänyt jatkaa samalla linjalla saman vuoden syksynä. Tällöin sosiaalidemokraatit olisivat voineet selviytyä ehjin nahoin lokakuun bolševikkivallankumouksen nostattamasta myrskystä ja samalla päässeet eroon työväenliikkeen ”vähemmän toivottavista aineksista”.³⁹

Wiikistä puolueen tuli jatkossa ”valita jäsenensä” aiempaa huolellisemmin ja etenkin verrattuna vallankumousvuoteen, jolloin sosiaalidemokraatteja kiinnosti enemmän joukkoliikkeen rakentaminen eikä ”kehnompia aineksia” oltu kriittisesti seulottu pois puolueen uusien jäsenten joukosta:

Mutta ne, jotka se [puolue – M.K. huom.] ottaa vastaan, pitää sen kasvattaa hyviksi puoluetovereiksi, kansalaisiksi ja ihmisiksi. [...] Ja vaikkakin sosialidemokratia rakentaa työnsä *työläisjoukkoihin*, täytyy yhtenä sen valistustyön oleellisena päämääränä olla joukkojen vapauttaminen niille tyypillisistä ominaisuuksista, joita Gustave Le Bon sattuvasti, vaikkakin jyrkän kaavamaisesti, kuvaa. Toisin sanoen: alkuperäisten vaistojen johtamista laumaihmisistä on luotava ajattelevia, edesvastuustaan tietoisia yksilöitä, joita pitää koossa tieto yhteisistä eduista ja yhteisistä historiallisesta tehtävästä.⁴⁰

Viittaaminen tässä yhteydessä ranskalaiseen sosiaalipsykologiaan Gustave Le Boniin sopi hyvin yhteen tuonaikaisen diskursusin kanssa. Erityisesti porvariston parissa esiintyi pyrkimyksiä ymmärtää punaiseen kapinaan Suomessa johtaneita kehityskulkuja massojen psykologiasta käsin. Ruotsinkielisen porvariston keskuudessa, aikakauslehtien *Finsk Tidskrift* ja *Nya Argus* sivuilla (joita Wiik suurella todennäköisyydellä luki ollessaan ”maan alla”), Le Bonin näkemykset tulivat saamaan vastakaikua punaisia koskevissa näkemyksissä. Vietit ja primitiiviset vaistot – ei järki – olivat saaneet suomalaiset kapinoimaan ja tämä oli osoittanut massojen olevan primitiivisiä ja henkisesti kehittymättömiä.⁴¹

Työläiset ja isänmaa

Sisällissodan jälkeen valkoiset syyttivät punaisia ja sosialisteja maanpetoksesta ja pitivät työväenliikettä epäisänmaallisena voimana suomalaisessa yhteiskunnassa. Lisäksi oikeisto varoitti sosialistien ja marxilaisuuden internationalismista. Wiik torjui päättäväisesti tämänlaiset väitteet ja tuli muotoilleeksi sosialistiseksi isänmaallisuudeksi kutsutun periaatteen. Se pohjasi materialistiseen näkökulmaan ja Toisen internationaalien sosialistien näkemyksiin kansallisen itsemääräämisoikeuden ja vapautumisen sekä luokkataistelun keskinäisestä suhteesta. Niiden mukaan luokan ja kansakunnan välillä ei ollut ristiriitaa. Toisen internationaalien marxilaisten mielestä kansakuntien synty oli osa sosialistiseen internationalismiin johtavaa kehitystä: kapitalismin lakkauttamisen myötä myös kansakunnat tulisivat muuttumaan merkityksettömiksi. Sitä vastoin näkemykset kansakunnasta erosivat toisistaan – vanha, kosmopoliittisemmin suuntautuneen Ensimmäisen internationaalien aikainen näkemys, ja uudempi, jonka kehittäneillä sosiaalidemokraateilla oli kokemusta kansallisen luokkataistelun ja kansakunnan vapautukseen ja itsenäisyyteen tähtäävän kamppailun käymisestä samanaikaisesti. Jälkimmäisen kaltaiset kansallisen internationalismin muodot kehittyivät ennen kaikkea eurooppalaisten monikansallisten imperiumien sosiaalidemokraattien keskuudessa. Heille patriotismi ja luokkataistelu eivät olleet yhteensovittamattomia, vaan ennemminkin toisiaan vahvistavia voimia.⁴²

Mörnelle kirjoittamassaan kirjeessä Wiik tulee selvästi toistaneeksi marxilaisen näkemyksen kansakunnasta. Kirjeestä käy ilmi Wiikin näkemys sosiaalidemokraattien ja työväenluokan roolista kansallisessa vapaustaistelussa:

Tämä kapina johti mm. itsenäisyyden menetys [sic] jota ei – minun nähdäkseni – tulla koskaan saamaan takaisin. Kun yhteiskunnallinen kehitys on kerran johtava sosialismin voittoon ja kansojen liittoon – mihin kapitalismin nykyisessä kehitysvaiheessa ei vielä ole edellytyksiä – , niin silloin Suomi on ilman muuta kuuluva joukkoon. Tämänlainen itsenäisyydestä luopuminen

on edistysaskel, yksi ihmiskunnan suurimmista. Sitä ennen, siis kansallisen kehitysvaiheen jatkuessa, olisi itsenäisyys ollut hyvästä. Olin aina sitä mieltä, että sen ehtona oli sosiaalidemokraattien vaikutusvallan jatkuminen ulkopoliitikassa koska vain siinä tapauksessa Suomi pyrki hyviin väleihin kaikkien kansojen kanssa. Aktivistithan pitivät parempana saksalaisen jätin harteilla kyyhöttävää Suomea joka heristää nyrkkiä Venäjälle. Omasta mielestäni olisi ollut parempi seistä omilla jaloillaan ja olla panematta kättä nyrkkiin.⁴³

Wiik ilmaisi ”nationalistisen internationalisminsa” kirjeessään Mörnelle. Poliittisen uransa alusta lähtien Wiik oli, useiden muiden suomalaisten sosiaalidemokraattien tavoin, pyrkinyt luomaan Venäjästä itsenäisen Suomen. Wiik oli eri tavoin osallistunut suomalaiseen kansalliseen vapaustaisteluun. Hän kuului puolueessaan niihin, jotka toimivat aktiivisesti Suomen itsenäisyyden saavuttamiseksi ja jotka samanaikaisesti osallistuivat kumoukselliseen ja laittomaan toimintaan tsaarinvaltaa vastaan yhteistyössä niin jääkäriliikkeen kuin bolševikkien kanssa. Vuoden 1918 jälkeen Wiik, muiden sosiaalidemokraattien tavoin, kritisoi oikeiston yhteistyötä ja liittolaisuutta keisarillisen Saksan kanssa, sillä heidän mukaansa se uhkasi Suomen itsenäisyyttä ja kansainvälistä asemaa. Ensimmäisen maailmansodan päätyttyä Saksan antautumiseen se osoittautui myös yhdeksi oikeiston poliittisista virheistä, mikä uhkasi Suomen kansainvälistä mainetta.⁴⁴

Kirjassaan *Kovan kokemuksen opetuksia* Wiik tuli kritisoineeksi Suomen porvariluokkaa sen epäisenmaallisesta toiminnasta, joka oli hänen mukaansa seurausta porvariluokan itsekkästä luokkapoliitikasta. Toisin kuin muissa, pidemmälle kehittyneissä länsieurooppalaisissa maissa, joissa porvaristo oli tehnyt yhteistyötä työväen kanssa, Suomen porvariluokka oli itsepäisesti vastustanut yhteiskunnallisia uudistuksia, jotka olisivat voineet parantaa työväenluokan materiaalisia ehtoja:

Mutta se antaa myös käsityksen porvariluokkamme laiminlyömissynneistä. [...] Se olisi kuitenkin, yhteiskunnallisesti hallitsevana luokkana, voinut tuntuvasti siihen vaikuttaa. Se olisi voinut

käyttää valtaansa luodakseen semmoista yhteiskunnallista tilaa, että koko työväenluokka olisi tuntenut olevansa osallinen isänsä maasta ja edesvastuussa sen kohtalosta.⁴⁵

Marx ja Engels olivat kylläkin *Kommunistisessa manifestissa* väittäneet, ettei köyhälistöllä ollut isänmaata. Wiikin kaltaiset kansalliset internationalistit tulisivat kuitenkin tulkitsemaan asian siten, että yläluokka oli riistänyt työläiseltä tämän oikeuden ja osallisuuden isänmaahan. Ruotsalaiset nuorsosialistit, joiden kanssa Wiik oli ollut tiiviissä yhteydessä 1910-luvulla, tulivat jopa rinnastaneeksi yläluokan työväelle kuuluvan isänmaan alueella olevaan vieraaseen miehittäjään.⁴⁶

Pelkästään suomalaiset kokemukset riittivät Wiikin mukaan osoittamaan, kuinka porvarisluokka kerta toisensa jälkeen oli kieltänyt työläiseltä tämän oikeuden isänmaahan estämällä keisarin veto-oikeuden avulla yhteiskunnallisten uudistusten toteuttamisen. Pyrkiessään pitämään työväenluokan alistettuna nimenomaan porvarit hakivat Wiikin mukaan apua ulkovalloilta, ensin tsaarin Venäjältä ja myöhemmin keisarin Saksalta. Toisin oli Wiikin mukaan käynyt kehittyneissä eurooppalaisissa teollisuusvaltioissa: Bismarckin Saksassa oli saatettu voimaan sosiaalivakuutuksia ja Englannissa oli toteutettu työväenluokkaa hyödyttäviä yhteiskunnallisia uudistuksia, jotka olivat vahvistaneet työväenluokan siteitä kansakuntaan. Lisäksi Wiik huomautti, että kunnianhimoisten yhteiskunnallisten uudistusten tekemiseen ei tarvittu suurvaltaa materiaalisine resursseineen, sillä edistyksellisen sosiaalipolitiikan ansiosta myöskään ”[P]ienen Tanskan työläiset. [...] eivät varmaankaan vaihtaisi maataan toiseen”.⁴⁷ Toisen internationaalisen sosiaalidemokraattisesta jäsenistöstä osa – etenkin itävaltalaiset – eivät pitäneet kansakuntaa pelkkänä osana kapitalistista kehitystä, vaan kansakunnassa katsottiin olevan kyse ”kohtalonyhteydestä”. Kansakunnat, kansalliset identiteetit ja työväenluokan kansallistunne olivat todellisia asioita, jotka olivat osa työväen elettyä maailmaa.⁴⁸ Wiik toi kerta toisensa jälkeen esille näkökulman, joka tarkasteli kansakuntaa muuhun kuin puhtaaseen materialismiin perustuen:

Mutta Suomen työläiset vaativat maansa itsenäisyyttä ei vain työläisinä, vaan myös suomalaisina. Tämä on seikka, jota ei paljon ole otettu huomioon, mutta jonka tasapuolinen arvostelija tunnustanee oikeaksi: Suomen työläisille eivät ole ollenkaan vieraita sellaiset tunteet kuin isänmaanrakkaus ja kansallinen itsetunto.⁴⁹

Wiik oli sitä mieltä, että oli olemassa kansakunta ja kansallinen kulttuuri, jonka puolesta työläinen oli valmis taistelemaan. Tämä suomalainen omaperäinen kulttuuri oli Wiikin mukaan läheisessä yhteydessä länsimaiseen kulttuuriin, ja vain porvariston luokkaitsekkyyys oli kieltänyt työläiseltä osallisuuden mainittuun kulttuuriin:

Hänen yhteiskuntaluokkansa on liian vähän saanut nauttia länsimaisen yhteiskuntajärjestyksemme parhaista hedelmistä voidakseen arvioida tätä käsitettä yhtä korkeaksi kuin paremmassa asemassa olevat yhteiskunnan jäsenet. [...] Mutta varsinkin osaa hän pitää arvossa kansansa omaperäisen luonteen ja sen kulttuurissa löytyvät kansalliset ainekset.⁵⁰

Länsimaisella yhteiskuntajärjestyksellä Wiik tarkoitti niitä demokraattisia arvoja, jotka erottivat länsimaat itämaista. Länsimaisten sosiaalidemokraattien näkökulmasta jälkimmäisille olivat tyypillisiä autoritääriset ja puolifeodaaliset yhteiskuntajärjestelmät.⁵¹

Wiik tähdensi suomalaisen työläisen kansakuntaa ja isänmaata kohtaan tunteen rakkauden syvyyttä, sekä sitä, että työväenluokka ymmärsi itsenäisyyden arvon. Porvarisluokan harjoittama proletariaatin riisto ei voisi koskaan poistaa työväen rakkautta isänmaahansa ja totisesti ”se [isänmaanrakkaus – M. K. huom.] herää tietoisuuteen, jos sitä loukataan, etenkin jos loukkaus tulee sivistyksellisesti kehittymättömämmän kansan (kuten Venäjän) puolelta”.⁵²

Venäläistä, suomalaista ja ruotsalaista – suomalaisen työväenliikkeen kehitystason asteet

Maaliskuussa 1919 K. H. Wiik ilmoittautui vapaaehtoisesti poliisille Helsingissä. Poliisi oli hetkeä aikaisemmin kuulustellut Ivar Hörhammeria saatuaan nimettömän vihjeen Wiikin piileskelystä tämän luona. Wiik ei halunnut saattaa ystäväänsä pinteeseen ja päätti ilmoittautua viranomaisille vapaaehtoisesti. Wiikiä vastaan ei käynnistetty varsinaista oikeudenkäyntiä ja hän saattoi jo samassa kuussa aloittaa uudelleen poliittisen toimintansa. Tämän teki mahdolliseksi oikeusministeri Karl Söderholmin antama lausunto, joka vapautti Wiikin kaikista epäilyistä ja syyteistä, jotka koskivat maanpetosta ja yllytystä kapinaan 1917–1918. Suomenruotsalaisessa oikeistolehdistössä päätöstä kuitenkin arvosteltiin ja oikeistolehti *Svenska Tidningen* johti joukkoa vaatimalla Wiikin asettamista oikeuden eteen osallisuudestaan punaisten kapinaan.⁵³

Wiik ei asettunut ehdolle eduskuntavaaleissa 1919 joissa SDP palasi eduskuntaan. Sitä vastoin Wiik valittiin joulukuussa SDP:n puoluehallitukseen.⁵⁴ Keväällä 1919 Wiik aloitti työn sosiaalidemokratian herättämiseksi henkiin ruotsinkielisten keskuudessa sekä tekemällä agitaatiomatkoja Ruotsalaisen Työväenliiton (FSA, Finlands svenska arbetarförbund) aikaisemmille ydinalueille Uudenmaan maaseudulla, että tekemällä aloitteen ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen työväenlehden *Arbetarenin* julkaisemisen uudelleenkäynnistämisestä. Lehti alkoi ilmestyä säännöllisesti syyskuussa 1919. Wiikin ja sosiaalidemokraattien matkustaessa ristiin rastiin maaseutua herättääkseen henkiin työväestön poliittisen toiminnan tulivat he nopeasti huomanneeksi, että kommunistit, heidän uudet kilpailijansa vasemmalla laidalla, harjoittivat myös aktiivista järjestäytymis- ja valistustoimintaa suomenruotsalaisen työväestön parissa.⁵⁵

Sotien välisenä aikana Wiik tuli SDP:ssä omaksuneeksi anti-kommunistisen näkökannan. Wiikiä ei aluksi, puolueen oikeistoon ja vasemmistoon kuuluvien ryhmittymien välisen sisäisen valtataistelun aikana, laskettu kumpaankaan ryhmään kuuluvak-

si. Hänen katsottiin pitkään kuuluvan keskitiehen, eli suomalaisen sosiaalidemokratian niin kutsuttuun marxilaiseen keskustaan. Vasta myöhemmin, Lapuan liikkeen vuosina ja oikeistososiaalidemokraatti Tannerin vahvistettua otettaan puolueesta, Wiikistä tuli eräänlainen puolueen vasemmisto-opposition johtohahmo.⁵⁶ Wiikin antikommunismi – näkökanta josta hän piti kiinni koko sotien välisen ajan – perustui hänen marxilaiseen näkemykseen – sosiaalidemokraattisesta politiikasta: kommunismi oli utopistinen liike, joka oli syntynyt vastareaktiona vallitseville olosuhteille alikehittyneessä yhteiskunnassa. Venäläiset bolševikit yrittivät toteuttaa sosialismia maassa, joka ei ollut saavuttanut kapitalistista kehitysvaihetta.⁵⁷ Uudelleensyntyneen SDP:n syksyllä 1918 tekemä päätös ottaa selvästi etäisyyttä kommunismiin pohjasi Wiikin ylimääräiselle puoluekokoukselle kirjoittamaan luonnokseen, joka heijasti hänen näkemystään kommunismista utopistisena liikkeenä. Wiikin mukaan sosiaalidemokratian tehtävä demokraattisessa länsimaaisessa yhteiskunnassa oli edellytysten luominen yhteiskunnan siirtymiselle sosialismiin, mikä toteutuisi vallankumouksen sijaan aktiivisella osallistumisella eduskunta- ja kunnallisvaaleihin.⁵⁸

Wiikin mielestä suurimman uhan suomalaiselle yhteiskuntakehitykselle muodostivat erityisesti maaseudun tietämättömiä massoja houkutelleet kommunistien kutsuhuudot. Wiikille kamppailussa kommunismia vastaan oli kyse kahden sivilisaation välisestä kamppailusta. Yhdessä Wiikin Masalan (ruots. Masaby) ruotsinkielisessä työväenyhdistyksessä pitämistä juhlapuheista, joka myöhemmin julkaistiin suomenruotsalaisen sosiaalidemokraattisen *Arbetarbladet*-lehden ensimmäisessä numerossa, hän teki täysin selväksi, kuinka länsi erosi idästä ja että Suomea pidettiin ulkomailla (Wiikin mukaan aiheellisesti) välimuotona mitä tuli sivilisaatioiden kehitystasoihin:

Mutta kuluneen vuoden tapahtumat maassamme ovat aiheuttaneet kohua kaukana maamme rajojen ulkopuolella ja siellä ollaan kysely, myös porvarispiireissä, että – kuten eräs suuri porvarillinen lehti Englannissa asian ilmaisi – pitääkö katsoa Suomen kuuluvan länteen vaiko ennemminkin itään. Kysymys ei mairit-

tele heitä, jotka kuluneen vuoden aikana ovat olleet vastuussa tapahtumien kulusta, mutta ymmärrämme aivan liian hyvin syyt siihen, että moinen kysymys on voitu esittää. Mitä siis merkitsee tämä ero idän ja lännen välillä, jota pidetään ratkaisevana arvioitaessa meidän maamme kulttuurista asemaa. Länsi on yhtä kuin kansanvallan peruskivi, valistunut kansan tahto ja sen varaan rakentuva laillisuus ja kulttuurin kehitys. Itä on yhtä kuin auktoriteettiperiaate, harvainvalta, mielivalta ja piittaamattomuus yhteiskunnan terveen, luonnollisen kehityksen suuntaviivoista.⁵⁹

Wiikin ja sosiaalidemokraattien näkökulmasta kommunismin toimintaympäristö Venäjällä oli kulttuurisesti jälkeenjäänyt ja länsieurooppalaisiin yhteiskuntiin nähden sivistyksellisesti toisenlainen yhteiskunta. Länsieurooppalaisille sosiaalidemokraateille sosialismi ei ollut vallankumouksen keinoin toteutettavissa sellaisissa yhteiskunnissa, jotka eivät olleet saavuttaneet kapitalistista kehitysvaihetta. Wiik, jonka kulttuurikäsitys pohjasi länsimaisen sivilisaation menestyksekkääseen pyrkimykseen luoda järjestäytynyt yhteiskunta, oli sitä mieltä, että suomalaisella kulttuurilla oli länsimaiset juuret. Uhka maan jatkuvalle demokraattiselle kehitykselle tuli puolestaan idän suunnalta. Wiikin näkemys on verrannollinen esimerkiksi ruotsalaisten sosiaalidemokraattien luonnehdintaan bolševismista ”tsarismien groteskina kuvajaisena”. Ruotsalaiset sosiaalidemokraatit kutsuivat Venäjän kommunismia Aasiasta peräisin olevaksi ”rutoksi” ja ”tartunnaksi”. Tämä ”socialismus asiaticus” oli länsimaita uhkaava tartuntauti, joka oli espanjantaudin tavoin levinnyt sodan köyhdyttämän Euroopan kovia kokeneen väestön keskuudessa.⁶⁰

Wiikin puhuessa luokkataistelusta hän saattoi alleviivata, että kyse oli myös länsimaisen ja itämaisen sivilisaation välisestä taistelusta. Vieraillessaan ulkomaisten sosiaalidemokraattien puoluekokouksissa hän tähdensi, että idän kynnyksellä seisovissa uusissa reunavaltioissa, Suomi mukaan lukien, joissa erityisesti sosiaalidemokratia taisteli länsimaisen yhteiskunnan kehityksen puolesta, oli käynnissä sivilisaatioiden välinen kamppailu. Kahden sivilisaation välinen kamppailu kävi ilmi myös Wiikin Viron

sosiaalidemokraattien puoluekokouksesta *Arbetarbladetille* kirjoittamasta kirjeestä:

Asiain laita Tornioista Varsovaan asti ulottuvissa uusissa valtakunnissa on sellainen, että niissä idän ja lännen henget kamppailevat toisiaan vastaan. Kuullessaan uutisia työväenliikkeen luottamusmiesten vangitsemisista, kokousten hajoittamisesta ja kuolemantuomioista [...] kommunismista, joka tietyissä työväenluokan kerrostumissa on saanut jalansijaa – vaikuttavat ne suomalaisen mielestä niin kovin tutuilta. Se on idän vaikutusta myös meidän yhteiskuntaelämässämme. Olemme liian kauan eläneet yhdessä idän kanssa, jotta olisimme jo voineet päästä kokonaan eroon sieltä tulleista vaikutteista [...]. Vaikka idän henki edelleen vahva onkin, niin lännen hengelle kuuluu tulevaisuus.⁶¹

Kun huomioidaan Wiikin käsitykset sivilisaatiosta ja lännen kamppailusta barbaarista itää vastaan, voidaan päätellä hänen olleen sitä mieltä, että hänen sosiaalidemokratian ja kommunismin välistä taistelua koskevat näkemyksensä voitiin rinnastaa ikiaikaiseen taisteluun miekan ja käyräsapelin välillä.

Teoksensa *Kovan kokemuksen opetuksia* johdannossa Wiik viittasi Toisen internationaalin parissa kehitettyyn näkemukseen marxilaisuudesta, sekä siihen, kuinka kapitalismi tulisi aikanaan luonnonvoiman tavoin hävittämään kaikki vanhat, tästä perspektiivistä käsin kehittymättömät yhteiskunnat, Itä-Euroopan agraariset maat mukaan lukien:

Tutkittaessa niitä seikkoja, jotka ovat antaneet Suomen sosiaalidemokratialle leppymättömän ja kiivaan luokkataistelupuolueen leiman, on ensinnä otettava huomioon ne yhteiskunnalliset olosuhteet, joissa työväenliikkeemme on kehittynyt. Se on tavallaan samassa asemassa kuin niiden muiden agraarimaiden (etenkin Itä-Euroopan) työväenliike, joissa kapitalismi horjuttaa vanhaa talonpoikaistaloutta, köyhdyttäen ja suorastaan proletarisoiden suuria joukkoja maanviljelijäväestön vähemmän vastustus- ja kehityskykyisiä aineksia [...] Liittyessään työväenliikkeeseen anta-

vat nämä usein huutavassa hädässä sekä muutenkin alhaisella kehityssasteella olevat ainekset koko liikkeelle levottoman leiman.⁶²

Sisällissodan terrori oli siis ymmärrettävissä ainoastaan ilmauksena suomalaisia edelleen lujasti otteessaan pitävästä idän villistä barbarisuudesta ja venäläisestä autoritäärisestä perinteestä.

Wiik tuli sekä kirjassaan että muissa yhteyksissä tähdentäneeksi Ruotsin ajan perinnön merkitystä suomalaiselle yhteiskuntakehitykselle. Teoksessaan *Kovan kokemuksen opetuksia* Wiik ei kuitenkaan selkeästi viitannut Ruotsin ajan perintöön Suomen historiassa. Rivien välistä oli kuitenkin luettavissa, että kirjoittaessaan ”länsimaisesta kulttuuriperinnöstä” Wiik tarkoitti ruotsalaista oikeusperinnettä. Venäjän ajan autoritäärinen hallinto oli Wiikin mukaan pelkästään jarruttanut Suomen demokraattista kehitystä.⁶³ Wiik oli jo aiemmin korostanut ruotsinkielisen työväestön merkitystä sosiaalidemokratialle Suomessa tämän toimissa Ruotsin ajalta jäljelle jääneiden perinteiden ja kulttuurin välittäjinä. Vuoden 1905 suurlakon jälkeen Wiik oli, kuten vuoden 1918 kohdalla, tuominut työläisten parissa ilmenneen anarkismin ja väkivaltaisuudet, pitäen niitä (suomenkielisen) suomalaisen kansan alhaisen sivistystason ilmauksina. Tuolloin hän oli myös ehdottanut oman ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen puolueen perustamista, jolle olisi Suomen tulevaa kehitystä ajatellen ollut luontevaa tehdä yhteistyötä yli luokkarajojen porvarillisen Ruotsalaisen kansanpuolueen kanssa.⁶⁴

Sisällissodan jälkeen Wiik huomautti uudemman kerran, kuinka anarkismi ja terrori olivat olleet sodan aikana tyypillisiä nimenomaan suomenkielisten työläisten toiminnalle, mutta eivät ruotsinkielisten työläisten toiminnalle. Tämä kävi ilmi hänen kirjeestään Mörnelle:

Kapinan aikaa koskien on huomattava, että hyvin harvoissa tapauksissa ruotsalaiset syyllistyivät murhatöihin ja ylipäätään kyseinen ajanjakso sujui melkoi rauhallisissa merkeissä ruotsalaisalueilla, mikäli vieraspaikkakuntalaisia ei huomioida. Se kertoo hyvää ruotsalaisesta luonteesta.⁶⁵

Järjestötyö oli luonnollisempaa ruotsinkielisen työväen keskuudessa, koska heidän kulttuuriset perinteensä ja luonteensa olivat sellaisia, että ne sopivat parhaiten kärsivälliseen ja työtehtäisyyttä vaativaan järjestötyöhön. Ruotsinkielisen työväestön keskuudessa edistyksellinen sivistystyö, sosialistiseen luokkatietoisuuteen herättäminen, lankeaisi hyvään maahan verrattaessa heitä vallattomiin (suomenkielisiin) suomalaisiin, jotka huomattavasti helpommin antautuivat harhaanjohtavien agitaattorien ja hämääriä tarkoituksiperiä omaavien utopistien vietäviksi. Toisin kuin Suomen ruotsalaiset, olivat (suomenkieliset) suomalaiset paljon vastaanottavaisempia lupauksille nopeasta tuloksesta. Wiikin mukaan vuosien 1917–1918 kovat kokemukset osoittivat, että suomalaiset innostuivat kaikenlaisista, mitä kyseenalaimista ”vallankumoussuunnitelmista”. Wiik ei kuitenkaan ollut mikään kielipoliittinen demagogi, joka olisi pyrkinyt pitämään mainitut kaksi kieliryhmää erillään toisistaan:

Kun minä joka miltei koko elämäni olen toiminut maamme ruotsinkielisen työväen keskuudessa, olen tilaisuudessa nyt puhumaan suomenkielisille tovereille, niin mistä heille puhuisin, ellei työväen kansainvälisestä solidaarisuudesta, siitä tunteesta, joka – yhteisten luokkaetujen muodostamaan vankkaan pohjaan perustavana – yhdistää eri maiden ja kansojen raatajajoukot yhteisiin ponnistuksiin yhteisen voiton saavuttamiseksi [...] [S]uomalaiset toverimme ovat edustajiensa kautta valtiopäivillä loistavasti osoittaneet mitä jaloimman ja selvänäköisimmän kansainvälisen solidaarisuustunteen läpitunkemiksi. Tarkoitan sitä, millä tavoin he esiintyvät silloin, kun oli kysymys Suomen ruotsalaisten väestön kielellisten oikeuksien turvaamisesta [...] Tämmöistä tapaus- ta silmällä pitäen luulen uskaltavani väittää, että Suomen työväki selvemmin kuin useiden muiden maiden työläiset käsittää, miten tärkeä on ylläpitää ja kehittää riveissämme kansainvälisen solidaarisuuden pyhää tunnetta.⁶⁶

Wiik myönsi, että erot kieliryhmien kehitystasossa olivat selitettävissä hänen omaksumansa historiallisen materialismin näkökulmasta käsin: Suomessa asuvat ruotsalaiset ja suomalaiset

olivat kehittyneet eri tavoin ja eri olosuhteissa. Rinnakkain tämän kanssa Wiik tuli soveltaneeksi essentialistisia selityksiä, jotka koskivat suomen- ja ruotsinkielisten toisistaan eroavia luonteenominaisuuksia. Marxilaisena internationalistina Wiik oli kuitenkin sitä mieltä, että kaikki kansallisuudet, rodut, kulttuurit ja kielet – kunhan nämä ensin tajuaisivat, että kansainvälinen kapitalismi oli heidän yhteinen vihollisensa – kykenisivät yhteistyöhön sosialistisen yhteiskunnan luomiseksi. Rotuviha ja kielitaistelu olivat kaikesta huolimatta tunnusomaisia porvaristolle, eivät sosialisteille.

Yhteenveto

Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa Karl Harald Wiik kuului niihin älymystön edustajiin, jotka pukivat sanoiksi sekä ajatuksensa vanhan yhteiskunnan mädännäisyydestä että toiveensa uuden ja paremman aikakauden alkamisesta. Wiikin kannanotto teoksen *Kovan kokemuksen opetuksia* sivuilla heijasti sosiaalidemokraattisen puolueen kehitystä sisällissodan jälkeisenä aikana, mikä kiteytyi ajatukseen reformismista ja yhteistyöstä porvarillisten puolueiden kanssa puolueen tulevana linjana.

Wiik oli vakuuttunut sellaisten taloudellisten ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien olemassaolosta, jotka aiheuttaisivat yhteiskunnan asteittaisen siirtymisen sosialismiin. Hänen käsityksensä pohjasi Toisen internationaalin puitteissa muotoiltuun versioon tieteellisestä marxilaisuudesta, joka heijasti syntyajan-
sa, 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun, eurosentristä näkemystä länsimaisen sivilisaation ylivertaisuudesta. Sosialismi oli teollistuneissa yhteiskunnissa kehittynyt yhteiskuntamuoto, ja Wiik sijoitti Suomen kehittymättömän idän ja pidemmälle ehtineen lännen välimaastoon. Sivistyneen lännen etuvartiosemana idän villiä raakuutta vastaan toimineissa uusissa reunavaltioissa sosiaalidemokraattien käymä luokkataistelu oli yhtä aikaa kahden sivilisaation välinen kamppailu, josta länsimaisesti valistuneet kansat ja kansakunnat tulisivat selviämään voittajina. Histo-

rialliset ja kulttuuriset siteet Ruotsiin olivat mahdollistaneet suomalaisille kehityksen länsimaiselta pohjalta. Valitettavasti maan yhteinen historia Venäjän kanssa oli heittänyt yhteiskuntakehityksen ajassa taaksepäin kohtalokkain seurauksin, josta vuosien 1917–1918 tapahtumat olivat kipeä todiste.

Vallankumouksen aikaan Suomen kansan atavismi ja raakuus olivat saaneet ilmauksensa hirvittäväällä tavalla. Se oli Wiikin mukaan osoitus sekä sosiaalidemokratian että työväenluokan kypsymättömyydestä. Wiikin näkemystä primitiivisestä kansasta voidaan myös tarkastella niin sivilisaation kuin etnisten luokitelujen näkökulmista: suomenkieliset suomalaiset olivat ruotsinkielisiä raaempia ja kehittymättömpiä, ja syynä tähän olivat Wiikin mukaan Suomen kahden kieliryhmän välillä vallinneet olennaiset erot kulttuurissa ja kansallisessa luonteessa. Toisin kuin hänen oman aikansa valkoisten porvarilliset ja oikeistolaiset näkökannat, olivat Wiikin näkemykset lähellä reformistisista ajatusta massojen sivistämisen sisältämistä mahdollisuuksista. Sivistys nostaisi massat korkeammalle tasolle, joka mahdollistaisi koko ihmiskuntaa hyödyttävien suurtekojen aikaansaamisen.

Verrattaessa K. H. Wiikiä muiden maiden marxilaisiin, jotka hänen laillaan pohtivat sivilisaatioon, kansakuntaan ja etnisyyteen liittyviä kysymyksiä, hänestä paljastuu uusi puoli. Se osoittaa, että kolonialistiset ja eurosentriset ajattelutavat sekä etnisyyttä ja kansakuntaa koskevat diskurssit olivat osa suomalaista työväenliikettä ja sen harjoittamaa politiikkaa, ja niiden vaikutus on voinut olla voimakkaampi kuin mitä tähänastisessa suomalaisessa tutkimuksessa on osoitettu. Lisäksi käsillä oleva artikkeli osoittaa, että suomalainen reformistinen työväenliike seurasi muualla Euroopassa tapahtunutta kehitystä, jossa luokka yhdistettiin käsityksiin sivilisaatiosta, kansakunnasta ja etnisyydestä.

Suomennos: Johan Ehrstedt

Viitteet

- 1 Hobsbawm 1994, 132–139.
- 2 Hornborg 1959, s. 162.
- 3 Blomqvist 2006.
- 4 Tuomioja 1982, s. 9–30.
- 5 Lähteenä on käytetty kirjan toukokuussa 1919 ilmestynyttä kolmatta painosta.
- 6 ”Hyvä menekki kirjalle”, *Suomen Sosialidemokraatti* 18.12.1918.
- 7 Pihanurmi & Poutiainen 1968, s. 286–287, 298, 307, 310–311.
- 8 Pihanurmi & Poutiainen 1968, s. 290, 307–311.
- 9 Tuomioja 1993, s. 217.
- 10 Wiik 1908, s. 6.
- 11 Pihanurmi & Poutiainen 1968, s. 25–30.
- 12 Berger & Smith 1999, s. 29.
- 13 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918, Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 14 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918, Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 15 Wiik 1919, s. 5, 8, 12, 71, 106.
- 16 Carey 1992, s. 3–22. Shaw-sitaatti sivulla 63.
- 17 Pihanurmi & Poutiainen 1968, s. 274, 307–311; Tuomioja 1982, s. 126–129, 138–140.
- 18 Wiik 1919, s. 60–63, 71.
- 19 Koivisto 2011, s. 269–271, 274–278.
- 20 Wiik 1919, s. 12.
- 21 Högnäs 1995, s. 141–150; Mattila 1999, s. 100–101, 104.
- 22 Blomqvist 2006, s. 319–320.
- 23 Möllerin puheenvuorosta ks. Andrae 1998, s. 178–179; Wiikin perusteluisista puoluejohdosta eroamiselle ja SDP:n vallankumouksellisen linjan vastustamiselle ks. Tuomioja 1982, s. 9–12.
- 24 Wiik 1919, s. 14–15, 17–18, 37. Vrt. Möller 1918, s. 250–251.
- 25 K. H. Wiikin vappupuhe Helsingissä vuonna 1919, Kansio 5: 1917–1919, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 26 Berger & Smith 1999, s. 15–17; Blomqvist 2006, s. 139–140.
- 27 K. H. Wiikin vappupuhe Helsingissä vuonna 1919.
- 28 Högnäs 1995, s. 144–145; Blomqvist 2006, s. 139–140.
- 29 ”Karl H. Wiik begär ordet. En förklaring och ett rentvåningsförsök” 8.4.1919, *Svenska Tidningen*.
- 30 Wiik 1919, s. 17.
- 31 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918.
- 32 Wiik 1919, s. 8.
- 33 Wiik 1919, s. 24.
- 34 Wiik 1919, s. 5–6, 12.

- 35 Wiik 1919, s. 60.
- 36 Wiik 1919, s. 48–49.
- 37 Wiik 1919, s. 63.
- 38 Wiik 1919, s. 49.
- 39 Wiik 1919, s. 77.
- 40 Wiik 1919, s. 106.
- 41 Högnäs 1995, s. 147–148.
- 42 Blomqvist 2006, s. 75–83.
- 43 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918.
- 44 ”Hur Finlands självständighet förverkligades”, päiväamätön käsikirjoitus 1918, Kansio 5: 1917–1919; ”Aktivismen och socialdemokratin”, käsikirjoitus 27.8.1918, Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944, K. H. Wiikin kokoelma, KA; Soikkanen 1975, s. 344.
- 45 Wiik 1919, s. 36.
- 46 Hentilä 1980, s. 82–90; Blomqvist 2006, s. 109–111.
- 47 Wiik 1919, s. 37.
- 48 Berggren 2001, s. 285–286.
- 49 Wiik 1919, s. 35.
- 50 Ibid.
- 51 Blomqvist 2006, s. 193–198, 312–313, 319–325.
- 52 Wiik 1919, s. 35–36.
- 53 ”Förre lantdagsmannen K. H. Wiik häktad”, *Hufvudstadsbladet*, 13.3.1919; ”K. H. Wiiks skuld”, *Svenska Tidningen* 17.3.1919.
- 54 Soikkanen 1975, s. 370–371.
- 55 Bondestam & Helsing 1978, s. 162–191.
- 56 Pihanurmi & Poutiainen 1968, s. 284–288.
- 57 ”Karl H. Wiik begär ordet. En förklaring och ett rentvåningsförsök”, *Svenska Tidningen* 8.4.1919.
- 58 Wiikin luonnos julkaistu teoksessa Soikkanen 1975, s. 335.
- 59 ”Österns och västerns princip. Tal av K. H. Wiik vid en fest i Masaby föreningshus den 13 juli”, *Arbetarbladet* 23.7.1919.
- 60 Blomqvist 2006, s. 318–325.
- 61 K. H. Wiik, ”Den sociala kampen i Estland”, *Arbetarbladet* 19.8.1920.
- 62 Wiik 1919, s. 5.
- 63 Wiik 1919, s. 35.
- 64 K. H. Wiik, ”Ett svenskt socialdemokratiskt parti i Finland”, *Arbetaren* 26.5.1906; Bondestam & Helsing 1978, s. 44.
- 65 Kirje Arvid Mörnelle 14.8.1918.
- 66 Tal i Viborg friluftsfest aug. 1919, Kansio 5: 1917–1919, K. H. Wiikin kokoelma, KA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

K. H Wiikin kokoelma

Käsikirjoituksia 1838–1944

Kansio 5: 1917–1919

Kansio 28: Käsikirjoituksia 1838–1944

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetarbladet 23.7.1919, 19.8.1920.

Arbetaren 26.5.1906.

Hufvudstadsbladet 13.3.1919.

Suomen Sosialidemokraatti 18.12.1918.

Svenska Tidningen 17.3.1919, 8.4.1919.

Kirjallisuus

Andrae, Carl Göran (1998): *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*. Tukholma: Carlsson.

Berger, Stefan & Smith, Angel (1999): ”Between Scylla and Charybdis: Nationalism, Labour and Ethnicity Across Five Continents, 1870–1939”, teoksessa Stefan Berger & Angel Smith (toim.), *Nationalism, Labour and Ethnicity 1870–1939*. Manchester: Manchester University Press, s. 1–30.

Berggren, Henrik (2001): ”’Min ras, min rot, min stam’: Rickard Lindström och den svenska arbetarklassen”, teoksessa Alf W. Johansson (toim.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*. Tukholma: Prisma, s. 280–301.

Blomqvist, Håkan (2006): *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Stockholm: Carlsson.

Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik (1978): *Som en stubbe i en stubbåker: Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*. Helsinki: Finlands svenska arbetarförbund.

Carey, John (1992): *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880–1939*. Lontoo: Faber and Faber.

Hentilä, Seppo (1980): *Veljeyttä yli Pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskohtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan*. Helsinki: Gaudeamus.

- Hobsbawm, Eric (1997): *Ytterligheternas tidsålder. Det korta 1900-talet: 1914–1991*. Tukholma: Prisma.
- Hornborg, Eirik (1959): *Man i ledet: minnen och episoder 1899–1927*. Tukholma: Norstedt.
- Högnäs, Sten (1995): *Kustens och skogarnas folk: om synen på svenskt och finskt lynne*. Tukholma: Atlantis.
- Koivisto, Hanne (2011): *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulla*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/26458>.
- Mattila, Markku (1999): *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilisointilakiin asti*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Möller, Gustav (1918): ”Den sociala revolutionen”, *Tiden*.
- Pihanurmi, Kalevi & Poutiainen, Aimo (1968): ”Teoreetikko K. H. Wiik”, teoksessa Hannu Soikkanen (toim.), *Tiennäyttäjät 3: Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin*. Helsinki: Tammi, s. 265–311.
- Soikkanen, Hannu (1975): *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937: Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta*. Helsinki: Suomen sosialidemokraattinen puolue.
- Tuomioja, Erkki (1982): *K. H. Wiik: puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. II*. Helsinki: Tammi.
- Tuomioja, Erkki (1993): *Kukkaisvallasta Kekkosvaltaan*. Helsinki: Tammi.
- Wiik, Karl H. (1908): ”Vad är Marx för arbetarna?”, teoksessa Karl H. Wiik & Runar C. Öhman, *Till Marx’ minne. Tvänne uppsatser*. Helsinki: Folktribunens förlag.
- Wiik, Karl H. (1919): *Kovan kokemuksen opetuksia: sananen Suomen työvälle*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kansanvalta.

Stalin ja Suomen ruotsalaisuus

Kommunistinen kansallisuusteoria ja varhainen suomenruotsalainen kansandemokratia

Ei ole poikkeuksellista yhdistää suomenruotsalaisten aseman kehitystä 1900-luvulla liberaalin ja porvarillisen demokratian säilymiseen Suomessa. Henrik Meinanderin näkemyksen mukaan ruotsinkielistä väestöä olisi kohdannut ”täydellinen romahdus” mikäli jatkosodan lopputuloksena olisi ollut ”kommunistinen Suomi”. Meinanderin mukaan kommunistien valtaannousu olisi johtanut siihen, että suomenruotsalaisten ”lakisääteiset oikeudet olisi joko kumottu tai ne olisivat menettäneet merkityksensä”, minkä lisäksi useimmat suomenruotsalaiset instituutiot olisi lakkautettu.¹ Meinanderin kontrafaktuaalinen hypoteesi osoittaa kieltämättä yhden mahdollisen kehityskaaren erityisesti siinä tapauksessa, että Suomi olisi tullut puna-armeijan miehittämäksi. Kommunismin kansallisuusteoriaa ja -politiikkaa käsittelevän aatehistoriallisen analyysin pohjalta on kuitenkin mahdollista esittää myös toisenlainen, Meinanderin hypoteesista ratkaisevasti eroava kuvaus suomenruotsalaisten tulevaisuudesta sotienjälkeisessä kommunistisessa Suomessa. Tässä skenaariossa kansandemokraattien tavoitteleva Suomen demokratisointi² olisikin johtanut suomenruotsalaisten oikeuksien uudelleenmuotoiluun ja heidän instituutioidensa uudelleenjärjestelyyn uudessa sosialistisessa kansantasavallassa. Sosialistiseen yhteiskuntajärjestelmään siirtyminen olisi voinut johtaa uusien vähemmistökansallisten elinten ja hallinnollisten yksiköiden perustamiseen, minkä

seurauksena Suomeen olisi voinut esimerkiksi syntyä itäeurooppalaisissa kansantasavalloissa kansallisille vähemmistöille perustettujen hallintoalueiden tapainen suomenruotsalainen autonominen alue. Ainakin periaatteessa tämäntyyppiset muutokset olisivat voineet taata suomenruotsalaisten kommunistien johdon alle koottujen suomenruotsalaisten oikeudet.

Artikkelin tarkoituksena on valaista aatehistoriallisesti kommunistista kansallisuusteoriaa yleisellä tasolla sekä erityisesti sen merkitystä suomenruotsalaisille kansandemokraateille ja kommunisteille ensimmäisinä sotienjälkeisinä vuosina. Lähdemateriaali koostuu Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) ja Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) tuottamasta Suomen ruotsinkielistä vähemmistöä koskevasta materiaalista sekä kommunistisen (bolševistisen) teoriakirjallisuuden olennaisista osista, joista tärkeimpänä Stalinin teos *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys*. Artikkelin punaisen langan muodostaa kysymys siitä, miten suomalaiset kommunistit ja kansandemokraatit – ja heistä erityisesti suomenruotsalaiset – käsitteellistivät ja politisoivat ruotsinkielisen vähemmistön aseman Suomessa SKP:n vuoden 1951 organisaatiomuutokseen saakka. Historiatieteelliselle tutkimukselle kommunistisen kansallisuusteorian soveltaminen suomenruotsalaisiin on täysin uusi aihe. Artikkelin tuo oman lisänsä niin yllirajaisen suomalaisen kommunismin historiaan kuin tutkimukseen suomenruotsalaisen laitavasemmiston historiasta Suomessa.

Suomenruotsalainen kansandemokratia

SKDL:n (ruotsiksi Demokratiska förbundet för Finlands folk, DFFF) perustivat lokakuun lopulla 1944 SKP ja vasemmistossiaalidemokraatit. SKP:n oli ollut mahdollista astua maan poliittisen elämän parrasvaloihin Suomen ja Neuvostoliiton syksyllä 1944 solmiman aselevon jälkeen. Kommunistien suunnitelmissa SKDL:n tarkoituksena oli toimia kokoavana peite- ja vaalijärjestönä. Sen tavoitteena oli vetää puoleensa suurempi joukko vasem-

mistoradikaaleja äänestäjiä kuin mihin SKP:n oma suosio olisi riittänyt, ja siten tasoittaa tietä kommunistien valtaan nousulle. SKDL:ään liittyneet sosialistit eivät kuitenkaan aina tanssineet SKP:n pillin mukaan, sillä heillä oli omat näkemyksensä mitä tuli puolueen identiteettiin ja sen harjoittamaan politiikkaan. Tämä johti lukuisiin kiistoihin niin SKDL:ssä kuin SKP:ssä.³ SKDL saavutti suurta menestystä ensimmäisissä (ja menestyksekkäimmissä) eduskuntavaaleissaan vuonna 1945, jolloin puolue sai 23,5 prosenttia annetuista äänistä ja siitä tuli pääministeripuolue vuonna 1946. Eduskuntavaaleissa vuonna 1948 SKDL menetti kannatustaan ja jatkossa se sai vaaleissa noin 20 prosenttia annetuista äänistä aina 1970-luvun puoliväliin asti. Tämän jälkeen SKDL:n puoluekannatus hupeni voimakkaasti aina puolueen lakauttamiseen saakka vuonna 1990.

SKDL ylläpiti omia lehtiä, omaa kustantamoa, omia kirjapainoja sekä joukkoa kansandemokraattisia instituutioita ja järjestöjä. Myös uusia ruotsinkielisiä kansandemokraattisia yhdistyksiä perustettiin, minkä lisäksi useat vanhemmat ruotsinkieliset työväenyhdistykset jättivät Finlands Svenska Arbetarförbundin (FSA, suomeksi Ruotsalainen Työväenliitto) ensimmäisinä soti-enjalkeisinä vuosina ja liittyivät SKDL:ään.

Ruotsinkielisiä osastoja perustettiin sekä SKP:ssa että SKDL:ssa, ja ruotsinkielisiä sihteerejä asetettiin koordinoimaan ja kontrolloimaan sekä kommunistien että kansandemokraattien ruotsin kielellä tekemää työtä Suomessa. 1940-luvun loppuun mennessä Suomen ruotsinkielisillä alueilla oli saatu aikaan laaja-alainen ruotsinkielinen toiminta. Tämän lisäksi suomenruotsalaiset kansandemokraatit julkaisivat myös omaa *Folktidningen Ny Tid* -lehteään. Vuonna 1946 suomenruotsalaiset kansandemokraatit perustivat yhdessä FSA:n kanssa sivistysjärjestö Folkets Bildningsförbundin (FBF). Sosiaalidemokraattien jätettyä FBF:n vuonna 1949 järjestö jäi yksinomaan kansandemokraattien hallintaan.⁴

Suomenruotsalaisille kommunisteille ja kansandemokraateille kansallisuuskysymys oli ideologisesti ja strategisesti tärkeä.⁵ Heidän tavoittelemansa sosialistinen suomalainen yhteiskunta tulisi

vapauttamaan työtätekevän suomenruotsalaisten enemmistön kapitalistisesta riistosta ja porvariston sorrosta. Suomenruotsalaisiin työläisiin kohdistettua sortoa pidettiin sitä paitsi ankarampana, koska suomenkielisen työväestön keskuudessa harjoitettu valistustoiminta harvoin tavoitti ruotsinkielisiä työläisiä. Suomenruotsalaisille kommunisteille ja kansandemokraateille oli erittäin tärkeää se, ettei työläisten tarvinnut luopua suomenruotsalaisuudestaan voidakseen osallistua luokkataisteluun. He olivat sitä mieltä, että siirtyminen sosialismiin tulisi itse asiassa vahvistamaan suomenruotsalaisen *kansallisuuden* elinehtoja ja turvaamaan sen tulevaisuuden Suomessa. Kuten tulemme osoittamaan, pohjasi tämä suomenruotsalaisille visioitu kansandemokraattinen tulevaisuus marxilais-leninistiseen teoriaan ja etenkin Josif Stalinin teokseen *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys* (1913). Mainittu teos oli ennen Venäjän vuoden 1917 vallankumousta Stalinin merkittävin kontribuutio kyseiselle teoriarakennelmalle.⁶

Suomenruotsalaiset kansandemokraatit toimivat Suomen ruotsinkielisillä seuduilla vähemmistökansallisesti rakentuneella poliittisella kentällä. Heidän kahdesta kilpailijastaan yksi oli niivoutunut yhteen kyseisen kentän kanssa (RKP, Suomen ruotsalainen kansanpuolue), kun taas toinen katsoi kansandemokraattien tapaan olevansa sosialistinen ja ruotsinkielinen (FSA, Finlands Svenska Arbetarförbund). Näistä syistä kansandemokraateille oli strategisesti tärkeää laatia omaleimainen vähemmistökansallinen näkökanta ja välittää se kansandemokraattien näkökulmasta sortotulle suomenruotsalaiselle tavalliselle kansalle. Lisäksi johtavat suomenruotsalaiset kansandemokraatit olivat sitä mieltä, että SKDL:n mahdollisuudet saavuttaa suosiota suomenruotsalaisten äänestäjien parissa edellyttivät siltä politiikkaa, joka oli uskottavaa myös mitä tuli ruotsalaisuuden puolustamiseen Suomessa. Tästä syystä julkilausuttu tavoite Suomen demokratisoinnista, eli sosialistisen yhteiskunnan perustamisesta kommunistien johdolla, tuli yhdistää suomenruotsalaisen vähemmistön vapautukseen. Skenaario sisälsi kansallisen vapautuksen ja lupauksen siitä, että kansandemokraattisessa Suomessa suomenruotsalaisuus ei aino-

astaan tulisi säilymään, vaan suorastaan kukoistamaan. Vuoteen 1956 asti oli myös mahdollista viitata kaikkein korkeimpaan tahtoon, eli Kremlini ja Stalinin omaan kansallisuusteoriaan, haettaessa tukea väitteille suomenruotsalaisten loistavasta tulevaisuudesta kapitalismin ja fasismin ikeestä vapautetussa Suomessa.

Stalinin teoria kansakunnasta ja suomenruotsalainen kansandemokratia

Stalin oli kiistaton ideologinen auktoriteetti sekä suomalaisille kansandemokraateille että maailman kommunistiselle liikkeelle aina vuoteen 1956 saakka, jolloin Nikita Hruštšov tuomitsi Stalinin henkilökultin ja sen turmiolliset seuraukset Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. puoluekokouksessa pitämässään niin sanotussa salaisessa puheessa.⁷ Stalinin erikoisala marxilaisena teoreetikona oli kansallisuuskysymys, ja hänen vuonna 1913 julkaistu kirjoituksensa aiheesta otsikolla *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys* oli yksi hänen tärkeimmistä teksteistään, joka myös teki hänestä tunnetun alan asiantuntijana. Kirjoitus julkaistiin ensimmäisen kerran nimellä *Kansallisuuskysymys ja sosialidemokratia* bolševistisen Prosveshtshenije (”Valistus”) -lehden numeroissa 3–5.⁸ Lokakuun vallankumouksen jälkeen vuonna 1917 Stalin nimitettiin ensimmäisen neuvostohallituksen kansallisuusasian komissaariksi, jota virkaa hän hoiti vuoteen 1923 saakka. Stalin oli sekä omasta mielestään että muiden silmissä kansallisuusasioiden asiantuntija jo ennen voittoaan Leninin kuolemaa vuonna 1924 seuranneessa valtataistelussa.⁹

Stalin kirjoitti teoksensa *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys* ensisijaisesti syytekirjelmäksi, jonka kohde oli itävaltalainen sosiaalidemokraatti Otto Bauer. Bauer oli austromarxismin johtava ideologi ja sosiaalidemokraattinen poliitikko, jonka ensimmäinen teos *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907) teki hänestä tärkeän teoreetikon kansainvälisessä työväenliikkeen piirissä¹⁰. Stalinin tähtäimessä oli itävaltalaisen sosiaalidemokratian ja sen hänen mielestään virheellisen kansallisen ohjelman lisäk-

si myös Liettuan, Puolan ja Venäjän yleinen työväenliitto Bund (Algemeyner Yidisher Arbeter-bund in Lite, Poyln un Rusland, perustettu vuonna 1897). Bund oli ensimmäinen juutalaisten sosiaalidemokraattinen puolue. Bundismi, eli puolueen edustama sosialismin ja juutalaisen vähemmistönationalismin yhdistelmä, sai suuresti vaikutteita austromarxismin ajatuksesta kansallises-ta kulttuuriautonomiasta monikansaisen demokraattisen valtion ekstraterritoriaalisena hallintoperiaatteena.¹¹

Stalinin mukaan kulttuuriautonomian politiikka perustui väärälle teoreettiselle pohjalle. Virhepäätelmistä vakavin oli Stalinin mukaan se, että kulttuuriautonomian ajatus henkisti kansakunnan käsitteen tavalla, joka oli hänestä epämarxilainen: se erotti toisistaan kansallisuuteen ja kansakuntien elämisen materiaaliset ehdot. Stalinin mukaan kansallisuudelle oli nimenomaan ”elämän ehtojen heijastuma, ympäristöstä saatujen vaikutelmien kiteytymä”.¹² Hänen mielestään maaperä, alue, oli kansakunnan perusta ja siten myös marxilaisen kansallisuuspolitiikan lähtökohta: ”Kuinka voidaan rajoittaa vain kansallisuuteeseen eristäen ja reväisten sen irralleen siitä maaperästä, joka sen on synnyttänyt?”¹³ Stalin syytti Baueria mystifioinnista ja käytti juutalaisia esimerkkinä siitä, kuinka bauerilainen kansaluuteen pääperiaate ei käynyt yksiin materiaalsen ja poliittisen todellisuuden kanssa:

Samaistaessaan kansakunnan ja kansallisuuteen Bauerin kanta repäisee kansakunnan irti maankamaralta ja muuttaa sen joksikin näkymättömäksi, omintakeiseksi voimaksi. Tuloksena ei ole elävä ja toimiva kansakunta, vaan jokin mystillinen, tavoittamaton ja haudantakainen. Sillä, toistan vielä, mikä juutalaisten kansakunta on esimerkiksi se, joka muodostuu Gruusian, Dagestanin, Venäjän, Amerikan y.m. maiden juutalaisista ja jonka jäsenet eivät ymmärrä toisiaan (puhuvat eri kieltä), asuvat maapallon eri osissa, eivät milloinkaan näe toisiaan, eivät milloinkaan esiinny yhdessä, ei rauhan eikä sodan aikana?!¹⁴

Stalinin mielestä Bauer ei ymmärtänyt mikä kansakunta oikeastaan oli. Tämän niin epätieteellisen kuin poliittisesti kohtalok-

kaan harhakäsityksen korjaamiseksi Stalin tarjosi omaa määritelmäänsä kansakunnasta. Kyseinen käsitemääritelmä tuli yli kolme vuosikymmentä myöhemmin olemaan merkittävässä ideologiassa roolissa suomenruotsalaisille kansandemokraateille:

Kansakunta on kielen, alueen, taloudellisen elämän ja yhteisessä kulttuurissa ilmenevien psyykkisten piirteiden yhteisyyden pohjalla historiallisesti muodostunut ihmisten pysyvä yhteisyys. On itsestään ymmärrettävää, että kansakunta, kuten kaikki muutkin historialliset ilmiöt, on muuttumisen lain alainen ja että sillä on oma historiansa, alkunsa ja loppunsa. On tähdennettävä, ettei yksikään mainituista tuntomerkeistä erikseen otettuna ole riittävä kansakunnan määrittelemiseen. Enemminkin: jos vaikka yksikin näistä tuntomerkeistä puuttuu, niin kansakunta lakkaa olemasta kansakunta.¹⁵

Vaikka Stalin oli sitä mieltä, että hänen neljä kriteeriään (yhteinen kieli, alue, talouselämä ja mentaliteetti) olivat kansakunnan koostumisen kannalta keskenään samanarvoisia, katsoi hän kuitenkin, että kansakunnan perustan muodosti ennen kaikkea paikoillaan pysyvä talonpoikaissäestö. Kansakuntaa ei voinut ajatella ilman ”maahan sidottua laajaa pysyvää väestökerrosta” joka sitoo kansakunnan yhteen ”luonnollisesti”. Tästä syystä Venäjän juutalaisia, joista vain 3–4 prosenttia sai toimeentulonsa maataloudesta, ei voinut pitää kansakuntana, sillä he olivat ”hajaantuneina” vähemmistöinä osa ”vieraita kansakuntia”, joihin he tulisivat ajan mittaan sulautumaan.¹⁶ Juutalaisten kaltaisilta ihmisryhmiltä puuttuivat niin kansallisen elämän stalinistiset edellytykset kuin tulevaisuus vähemmistöryhmänä ylipäätään.

Kymmenen vuotta aikaisemmin Venäjän sosiaalidemokraattinen työväenpuolue oli, ennen hajoamistaan menševikkeihin ja bolševikkeihin, päättänyt sisällyttää kansallisen itsemääräämisoikeuden puolueohjelmaansa.¹⁷ Kysymyksellä oli vahva kaiku-pohja marxilaisessa ajatteluperinteessä; itse Marx oli irlantilaisten ja englantilaisten työläisten välistä konfliktia kommentoidessaan todennut, että jokainen toista kansakuntaa sortava kansakunta takoo omat kahleensa.¹⁸ Lausahduksen ydinajatuksena oli näke-

mys siitä, että porvariston hegemonia eri maissa vahvistuisi sitä mukaa kun eri kansakuntiin kuuluvat työläiset usutettiin toisensa kimppuun. Toisin sanoen kansojen itsemääräämisoikeutta koskevalla kysymyksellä oli ratkaiseva merkitys kommunistiselle maailmanvallankumoukselle, siitä huolimatta, että Marx – ja ennen kaikkea Engels – tekivät selvän eron edistyksellisten historiallisten kansakuntien ja taantumuksellisten historiattomien kansojen välille. Vain ensin mainituilla oli edellytykset ja oikeus itsenäisyyteen.¹⁹ Oikeus kansalliseen itsemääräämiseen jäi sekä bolševikkien että menševikkien puolueohjelmiin, ja vuonna 1914 Lenin julkaisi teoksen *Kansakuntien itsemääräämisoikeudesta*, jossa hän kritisoi Rosa Luxemburgin antinationalistista näkökantaa.²⁰ Käytännön politiikan kannalta Stalinin neljä kriteeriä kansallisuudelle muodostivat leninistis-stalinistiset suuntaviivat sille, millä perustein ryhmät ylipäätään saattoivat väittää muodostavansa kansakunnan ja olevansa siten myös itsemääräämisoikeuden arvoisia.

Suomenruotsalaisia tulevaisuudessa askarruttavan kysymyksen, eli ”miten pitää menetellä [vähemmistö]kansakuntien suhteen, jotka syystä tai toisesta pitävät parempana jäädä kokonaisuuden [eli demokratisoidun valtion] puitteisiin?”²¹, oli Stalinilla tarjota selkeä ratkaisumalli. Valtiossa, jossa vallitsi ”täydellinen demokratismi”²², ei enemmistökansallisuudella ollut enää tarvetta sortaa kansallisia vähemmistöjä (eli niitä vähemmistöryhmiä jotka muodostivat Stalinin neljän ehdon mukaisesti oman kansakuntansa) sen enempää kuin mitä kansallisilla vähemmistöillä oli tarvetta muodostaa valtiorajat ylittäviä kulttuuriautonomisia liittoja, sillä heidän vaatimuksensa tultaisiin ottamaan huomioon:

Vähemmistö on tyytymätön siksi, että puuttuu äidinkielen oikeus, eikä siksi, että puuttuu kansallisuusliitto. Antakaa sen käyttää äidinkieltään, niin tyytymättömyys menee itsestään ohiitse. Vähemmistö on tyytymätön siksi, että siltä puuttuu äidinkielen koulu, eikä siksi, että puuttuu keinotekoinen liitto. Antakaa sille tuollainen koulu, niin tyytymättömyys menettää kaiken maaperän. Vähemmistö on tyytymätön siksi, että puuttuu omantunnon vapaus (uskontunnustuksen vapaus), muuttovapaus j.n.e, eikä siksi, että

puuttuu kansallisuusliitto. Antakaa sille nuo vapaudet, niin se lakkaa olemasta tyytymätön. Siis *kansallinen tasa-arvoisuus sen kaikissa muodoissa (kieli, koulu y.m.) on välttämätön kohta kansallisuuskysymyksen ratkaisussa*. Tarvitaan siis yleisvaltakunnallinen laki, joka on säädetty maan täydellisen demokratisoimisen pohjalla ja joka kieltää poikkeuksetta kaikki kansallisten etuoikeuksien muodot sekä kaikenlaiset vähemmistökansallisuuksien ahdistelut tai niiden oikeuksien rajoitukset.²³

Bolševikkien teesi kansojen itsemääräämisoikeudesta toimi oikeutuksena muun muassa heidän päätökselleen tunnustaa Suomen itsenäisyys 31. joulukuuta 1917.²⁴ Neuvostoliitossa, joka oli muodollisesti liittovaltio, bolševikkien ratkaisusta kansallisuuskysymykseen tuli käytännön politiikkaa. Venäläis-yhdysvaltalaisen historiantutkijan Yuri Slezkinen mukaan ensimmäisen viisivuotissuunnitelman (1928–1932) aikainen Neuvostoliitto oli ”the most extravagant celebration of ethnic diversity that any state had ever financed”.²⁵ Vuoteen 1936 asti kaikilla kansallisuuksilla oli – ainakin periaatteen tasolla – oikeus irrottautua Neuvostoliitosta.²⁶ Asema kansakuntana voitiin Neuvostoliitossa myöntää sekä ihmisryhmille että alueelliselta pohjalta, siitä huolimatta, että edellinen voitiin nähdä austromarxistisen kulttuuriautonomian ilmaisuna.²⁷ Kaikki Neuvostoliiton kansalaiset saivat synnynäisen kansallisuusmerkinnän, joka rekisteröitiin heidän passeihinsa. Kansakunnat institutionalisoitiin etnis-territoriaalisesti myöntämällä niille kansallisia alueita, jotka olivat keskenään hierarkkisessa järjestyksessä.²⁸

Suomen kommunistinen puolue perustettiin Moskovassa 29. elokuuta 1918 ja sillä oli perustamisestaan vuoteen 1944 saakka kaksi kotimaata: Neuvostoliitto ja Suomi. Tänä aikana puolueen tärkeät kokoukset pidettiin Neuvostoliitossa, ja siellä myös päätettiin sen linjanvedoista neuvostomallin mukaisesti. Kyseinen menettelytapa ei ollut erityisen tarkoituksenmukainen kun otetaan huomioon, että kyse oli toiminnasta toisessa maassa, jossa puolue vasta yritti päästä valtaan.²⁹ Suomen ruotsinkielisen väestön kannalta merkittävää oli, että Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) oppeja tunnollisesti seurannut SKP otti maail-

mansotien välisenä aikana yksiselitteisesti kantaa suomenruotsalaisten itsemääräämisoikeuden puolesta:

On rohkeasti ja johdonmukaisesti kannatettava ruotsalaisen väestön pisimmällekin tähtääviä autonomisia pyrintöjä ja ahvenanmaalaisten täydellistä riippumattomuutta, eroamista Suomen valtionyhteydestä. On ymmärrettävä että kansallisuuskysymyksen pohjana on talonpoikaiskysymys, ja niin myös ruotsalaisten kansallisuusliikkeen pääkannattajina talonpoikais- ja kalastajajoukot. Näiden tietoisuuteen on saatava, että Suomen kommunistit horjumattomasti puoltavat ei vain sanoissa, vaan teoissa heidän kansallista itsemääräämisoikeutta aina valtiolliseen eroamiseen saakka.³⁰

Kansallisuuskysymyksen pohjautuminen talonpoikaiskysymykseen oli seurausta Stalinin teoksessaan *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys* esittämästä keskeisestä väitteestä, jonka mukaan kansakuntien juuret olivat maassa ja niissä ihmisissä, jotka maata viljelivät. Suomenruotsalaiset talonpojat ja kalastajat identifioituivat vahvasti omaan kieliryhmäänsä ja tukivat siitä syystä ruotsinkieliset yhteen kokoavaa porvarillista liikettä, eli puoluepoliittisessa mielessä RKP:tä, siinä uskossa, että ainoastaan RKP pystyi puolustamaan heidän kansallisia etujaan. Toisin kuin RKP, joka oli 1920-luvun puolivälissä lakannut ajamasta suomenruotsalaisten etnoterritoriaalista itsehallintoa³¹, suomalaiset kommunistit propagoivat sen puolesta, että Suomen ruotsinkielisillä oli oikeus sekä valtionsisäiseen alueelliseen itsehallintoon että irrottautumiseen Suomen valtiosta. Peittoamalla RKP:n tämän ydinkysymyksessä, eli vuoden 1924 puolueohjelmassa julistetussa tavoitteessa turvata Suomen ruotsinkielisen väestön tuleva kehitys ”omana kansallisuutenaan”, SKP pyrki läpimurtoon suomenruotsalaisten parissa.³² Jos suomenruotsalaiset todella saavuttaisivat kansallisen itsemääräämisoikeuden, tulisi ryhmän sisällä tapahtuva luokkaperustainen poliittisten olojen normalisointi myös edistämään suomenruotsalaisten demokratisoitumista. Alueellinen autonomia merkitsi Stalinin teorian mukaan työläisten huomion siirtymistä kansakuntien välisistä kiistoista heidän omaan

luokkataisteluunsa kansakunnan sisällä.³³ Suomenruotsalainen porvaristo tulisi autonomisessa tai itsenäisessä Svenskfinlandissa menettämään erityisasemansa ruotsinkielisen kansallisuuden itseoikeutettuna puolustajana suomenkielisten enemmistönationalismia (aitosuomalaisuutta) vastaan, samalla kun ruotsinkielinen työväenluokka tulisi hyötymään ruotsinkielisten ryhmän todellisten luokkajakojen näkyviin tulemisesta.

Otto Wille Kuusinen ja ruotsalaisen Suomen stalinistinen puolustus

Toukokuussa 1935 ruotsinruotsalaisessa kommunistisessa *Ny Dag* -sanomalehdessä³⁴ julkaistiin Otto Wille Kuusisen kirjoittama neliosainen artikkelisarja. ”Om nationalitetsfrågan i Finland” oli käännös Kuusisen *Kansallisuuskysymyksestä Suomessa* -nimisestä käsikirjoituksesta, jossa hän kehitteli teoreettisesti SKP:n suhtautumista kansallisuuskysymykseen Suomessa. Kuusinen oli artikkelin julkaisun aikoihin SKP:n kiistaton johtaja selvittyään edellisvuonna voittajana valtataistelusta SKP:n puheenjohtajana vuodesta 1920 toimineen Kullervo Mannerin kanssa. Mannerin kohtalo sinetöitiin vuoden 1935 lopussa, jolloin hänet tuomittiin kymmeneksi vuodeksi pakkotyöhön ja erotettiin puolueesta.³⁵ Kuusinen oli auktoriteettinen hahmo suomalaisessa kommunismissa myös tultuaan haudatuksi Kremlin muuriin vuonna 1964, vaikka hän ei koskaan palannut Suomeen.³⁶

Kuusinen kritisoi ”suomalaista shovinistista kansallisuusteoriaa” käsitteiden käyttämisestä väärällä ja sekavalla tavalla. Kuusisen mukaan kyseinen kansalliskiihkoinen kansallisuusteoria, ja sen omaksunut suomalainen porvaristo, määrittivät ruotsinkieliset suomalaiset osaksi ”suomalaista kansallisuutta”. Näin tehdessään suomalainen porvaristo Kuusisen mukaan kielsi suomenruotsalaisten kansallisen olemassaolon ja tyrkytti heille vierasta kansallisuutta. Sen seikan kiistäminen, että suomenruotsalaiset muodostivat oman kansallisuutensa, oli mahdollista vain kansallisuuden käsitteen tahalliseksi sekoittamisella kansan ja isänmaan

käsitteiden kanssa. Kuusinen totesi kansan olevan sama asia kuin valtion väestö ja isänmaan olevan yhtä kuin valtio. Vaikka suomenruotsalaiset olivatkin osa sekä Suomen väestöä (kansa) että Suomen valtiota (isänmaa), ei se Kuusisen mukaan kuitenkaan merkinnyt sitä ”ettei Suomessa olekaan muuta kuin yksi kansallisuus eli kansakunta (nation)”. Kuusisen mielestä ”hallitsevan enemmistökansallisuuden” väittäminen ”ainoaksi olemassaolevaksi” oli mahdotonta Suomen kaltaisessa, useammasta kuin yhdestä kansallisuudesta koostuvasta valtiossa. Hän huomautti, etteivät edes puolalaiset enemmistönationalistit väittäneet Puolan kansan koostuvan yksinomaan puolalaisista, koska muut kansallisuudet muodostivat tosiasiallisesti suuren osan maan väestöstä. Kuusinen nosti esille myös Sveitsin esimerkkinä kansasta, joka koostuu kolmesta eri kansallisuudesta.³⁷

Kuusisen mukaan ”suomalainen shovinismi” väitti yllä kuvattusta virheellisestä teoreettisesta lähtökohdasta käsin, että Suomessa oli vain ruotsalainen ”kieliryhmä” suomalaisen kansakunnan (nation) sisällä” ja että Suomessa ei olisi ollut mitään kansallisuuskysymystä, ainoastaan ”kielikysymys”. Kuusinen toteaa, että minkään muun väittäminen leimattiin kansalliskiihkoilijoiden toimesta ei sen vähemmäksi kuin ”isänmaan petokseksi”. Kuusinen myös kritisoi kaikkia niitä suomenruotsalaisia, jotka ”vailla selvyyttä tässä peruskysymyksessä” eivät suorilta käsin hylänneet suomalaista kansalliskiihkoista kansallisuusteoriaa, vaan ”horjuvat sinne tänne” tavalla, joka hyödytti ainostaan suomalaisen kiihkoisänmaallisuuden tarkoituseriä.³⁸

Kuusisen mukaan ”toveri Stalin” oli ”jo v. 1913” antanut vastauksen kysymykseen siitä, mitä kansakunta ja kansallisuus oikein olivat. Kuusinen viittasi tietysti Stalinin teokseen *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys*. Pitäen lähtökohtanaan Stalinin määrittelemää kansakunnan käsitettä Kuusinen vastasi kysymykseen Suomen ruotsalaisen väestön asemasta, eli oliko se oma kansallisuutensa tai kansakuntansa, ”jotka tässä yhteydessä ovat sama asia”³⁹:

[E]nsiksi, kieliyhteys on ilman muuta selvä tosiasia; toiseksi, Ahvenanmaata lukuunottamatta on ruotsalaisten alueellinen yhteys olemassa kahdessa osassa maata, etelä-Suomen ja Pohjanmaan

rannikkolla, joskin nämä kaksi ruotsalaisaluetta ovat toisistaan erillään, lisäksi on siellä täällä sisämaan kaupungeissa hajallisia ruotsiapuhuvia ryhmiä (he ovat tosiaankin pelkkä ”kieliryhmä”); kolmanneksi, talouselämän yhteys on myöskin olemassa ruotsalaisalueella, joskin luonnollisesti maan ruotsalaisen ja suomalaisen väestön talouselämä on monella eri tavalla kietoutunut toisiinsa; neljänneksi, Suomen ruotsalaisten kulttuurissa esiintyy oma kansallisuusluonteensa, joka eroaa suomalaisesta kansallisuusluonteesta, jos kohta molempien kansallisuuksien kulttuuri on saanut paljon vaikutuksia toisiltaan. Näin ollen on etelä-Suomen [sic!] ja Pohjanmaan ruotsalaista väestöä ilmeisesti pidettävä kansallisuutena, joka on kansallista sukua Ruotsin kansalle, mutta ei samaa kansallisuutta. Ruotsin kanssa on Suomen ruotsalaisella väestöllä, ahvenanmaalaisia lukuunottamatta, ainoastaan kielen yhteys ja kulttuurin läheisyys, mutta ei kiinteätä kulttuuriyhteyttä, puhumattakaan alueen tai talouselämän yhteydestä. Korkeintaan voidaan puhua ahvenanmaalaisten kuuluvan samaan kansakuntaan kuin Ruotsin kansa.⁴⁰

Kuusisen artikkelin julkaisemisen aikaan ruotsinkielisen vähemmistön suhteellinen osuus koko väestöstä oli varsin vähäinen (noin 10 prosenttia) suhteessa suomenkieliseen enemmistöön (noin 90 prosenttia). Tältä pohjalta on perusteltua kysyä, miksi kommunistijohtaja Kuusinen ylipäätään oli kiinnostunut suomenruotsalaisten muodostaman kansallisuuden asemasta ja tilanteesta. Selitys löytyy ennen kaikkea leninistis-stalinistisesta vallankumousteoriasta. Keskeinen osa Kuusisen senaikaisia sosiaalidemokraatteja – ennen kaikkea johtavaa oikeistososiaalidemokraattia Väinö Tanneria ja SDP:n puoluesihteerii K. H. Wiikiä⁴¹ – kohtaan kohdistamasta kritiikistä kiteytyy hänen huomautukseensa, jonka mukaan sosiaalidemokraatit ”aliarvioivat kansallisuuskysymyksen merkityksen vallankumoukskysymykselle”.⁴² Kansallisuuskysymys ei ollut pelkästään suomenruotsalaisten kohtalonkysymys, sillä se oli ratkaisevan tärkeä myös koko Suomessa käytävän luokkataistelun kannalta. Kielitaistelu oli Kuusisen mielestä yksi tehokkaimmista suomalaisen fasismin käyttämistä työkaluista sen pyrkiessä hajottamaan työväenluokan

yhtenäisyyttä usuttamalla Suomen eri kansallisuudet toistensa kimppuun.⁴³ Kuusisen mukaan suomenruotsalaisille oli varattu sama rooli suomalaisen fasismin harjoittamassa agitaatiossa kuin mitä juutalaisilla oli natsipuolueen lopulta valtaan auttaneessa agitaatiossa Saksassa.⁴⁴

Kuusinen julisti, että ”luokkatietoisien suomalaisen työväen velvollisuus ja kunnia-asia on taistella eturivissä Suomen ruotsalaisen vähemmistö-kansallisuuden [sic!] itsemääräämisoikeuden ja oikeus-tasa-arvon puolesta”.⁴⁵ Kuusiselle ruotsalaisten muodostaman kansakunnan puolustaminen oli käytännössä välttämätön edellytys koko suomalaiselle luokkataistelulle; mikäli suomalainen työväenluokka ei puolustanut suomenruotsalaisia, ei se myöskään pystyisi vapauttamaan itseään porvariston luokkasorron ikeestä, sillä nimenomaan luokkasorto sai työläiset käymään eri kieltä puhuvien luokkaveljiensä kimppuun.⁴⁶ Kuusiselle kansallisuuskysymyksen ja luokkataistelun välinen suhde oli sekä ulkoinen että sisäinen. Ulkoisella suhteella Kuusinen viittasi siihen, kuinka luokkataistelulla oli tapana menettää merkitystään kansallisten konfliktien yhteydessä. Sisäisessä suhteessa oli puolestaan kysymys luokkatietoisuuden ja oman kansallisuusryhmän etujen ymmärtämisen välisestä yhteydestä. Kuusinen korosti, että proletariseen luokkatietoisuuteen vielä heräämätön suomenruotsalainen työläinen oli myös välinpitämätön puolustamaan omaa kansallisuuttaan vierasta sortoa vastaan.⁴⁷ Luokkatietoisuus ja tiedostava suhtautuminen kansallisuuskysymykseen olivat saman kolikon kaksi eri puolta: oman luokka-asemansa ymmärtänyt työläinen oivalsi samalla olevansa osa sellaista kansallisuutta, jota omistava luokka sortii. Omistava luokka puhui kuitenkin työläisten edustaman kansallisuuden eduista vain niiden käydessä yksiin sen omien etujen kanssa.

SKDL ja SKP sekä ruotsalaisuus sotienjälkeisessä Suomessa

Ensimmäisessä koskaan käymässään eduskuntavaalikampanjassa vuonna 1945 SKDL:n ”Suomen ruotsalaisväestölle” suuntaamat sanat kuuluivat:

*Ruotsalaisen kansallisen vähemmistön kielelliset oikeudet on turvattava. Ilman demokratiaa ei ruotsalaisväestölle voida taata kielellistä oikeudenmukaisuutta. Sen vuoksi on maamme demokratiaa vahvistettava. Fasismia ja kansallisuussortoa vastaan. Kaikki fasistinen toiminta tulee estää eikä kansalaisvapauksien ja -oikeuksien rajoittamista saa esiintyä. Aitosuomalaisuus ja fasismi ovat sortaneet ruotsin kieltä. SKDL taistelee kaikkien yhdenvertaisuuden puolesta kieleen ja rotuun katsomatta.*⁴⁸

Lainauksesta käy hyvin ilmi, kuinka suomenruotsalaisten puolustaminen oli tässä yhteydessä supistettu osaksi vähemmistöjen (liberaalien) oikeuksien puolesta käytävää kamppailua. Kommunistien tapa määritellä suomenruotsalaiset kansallisuudeksi sekä heidän aiemmin ilmaisemansa varaukseton tuki suomenruotsalaisten itsemääräämiseen tähtääville pyrinnoille eivät myöskään näkyneet SKDL:n ensimmäisessä puolueohjelmassa vuonna 1949. Myös siinä suomenruotsalaiset rinnastettiin ”muihin” vähemmistöihin:

Koska kansa, joka sortaa toista kansaa, ei itse voi olla vapaa, on kansallisia vähemmistöjä suojeltava kaikkea kansallisuussortoa vastaan. Itsenäisyysaikana esiintynyt pyrkimys riistää ruotsalaiselta kansanosalta sen oikeuksia on epädemokraattisena tuomitettava. SKDL puolustaa tinkimättä ruotsinkielisen vähemmistön niin kuin muidenkin vähemmistöjen kansalais- ja perustuslaillisia oikeuksia.⁴⁹

SKDL:n ohjelmajulistukset sortoa vastaan ja oikeuksien puolesta olivat luonteeltaan yleispiirteisiä ja yleismaailmallisia. Tämä ei kuitenkaan estänyt suomenruotsalaisia kansandemokraatteja asemoitumasta vähemmistönationalistis-sosialistisesti ja aja-

masta SKP:n sotien välisenä aikana viitoittamaa leninistis-stalinistista linjaa suhteessa Suomen ruotsalaiseen väestöön. Toiminnalla oli myös puolueen tuki takanaan. Kun SKP piti kymmenen vuoden tauon jälkeen lokakuussa 1945 Helsingissä seitsemännen puoluekokouksensa – joka oli samalla ensimmäinen Suomessa pidetty puoluekokous – hyväksyivät nyt avoimesti ja laillisesti toimivat kommunistit myös suomalaista kansallisuuskysymystä koskevan päätöslauselman.

Stalinin ja Kuusisen kirjoitusten linjaa tiukasti myötäillyt SKP vastusti minkä tahansa kulttuuriautonomian myöntämistä suomenruotsalaisille. Kulttuuriautonomialla puolue tarkoitti taantumuksellisia, ruotsalais-porvarilliselta taholta tulevia vaatimuksia ruotsinkielisille alueille myönnettävästä autonomiasta. SKP:n mukaan näillä vaatimuksilla pyrittiin pelkästään takamaan suomenruotsalaisten kielelliset oikeudet ilman sen faktan huomioimista, että ”yhteiskunnalliset epäkohdat ja niiden syyt eivät ole pohjimmiltaan kielellisiä”.⁵⁰ SKP:n näkökulmasta kahta kieliryhmää yhdisti sama ”riistosuhteen” muoto. SKP:ssä oltiin myös sitä mieltä, että kielikysymyksen näennäinen ratkaisu ja taantumuksellisten tahojen (”talouselämän johtohahmot, papit ja opettajat”) johtama kulttuuriautonomia ei ratkaisisi ruotsinkielisen väestön ”elinmahdollisuuksiin” liittyviä perustavanlaatuisia ongelmia.⁵¹ Näiden näkemysten taustalla oli ajatus siitä, että suomen- ja ruotsinkieliset väestönosat erosivat toisistaan ratkaisevalla tavalla: suomenkielinen väestö oli ”voimakkaammin ja selvemmin jakautunut eri yhteiskuntaluokkiin” koska ”taantumukselliset piirit” olivat kielikysymyksen avulla saaneet eristettyä ruotsinkieliset työläiset suomenkielisistä tovereistaan.⁵² Pelkkä porvarillinen kulttuuriautonominen ratkaisu sellaisenaan antaisi taantumuksellisille entistä enemmän valtaa ruotsinkielisissä kunnissa ja koko suomenruotsalainen kulttuurielämän kenttä tulisi ”taantumuksellisen vallan alistamaksi”. Ainoa oikea ratkaisu suomenruotsalaisia vaivaaviin yhteiskunnallisiin ja kansallisiin ongelmiin ei ollut taantumuksellinen kulttuuriautonomia, vaan ”demokraattisesti toteutettu kansallinen itsemääräämisoikeus”.⁵³

Yllä mainitun demokraattisen vähemmistökansallisen itsemääräämisoikeuden saavuttamisen edellytys oli ”demokratian johdattaminen voittoon kaikkialla maassamme”⁵⁴. Toisin sanoen ensin tuli perustaa Suomen kansantasavalta. Puolue tuomitsi kaikki itsemääräämisoikeutta tavoitelleet epädemokraattiset eli taantumukselliset pyrkimykset vaarallisena separatismina. Ero lähimenneisyyteen oli selvä, sillä SKP oli sotien välisenä aikana julistuksissaan propagoinut varauksetta sen puolesta, että suomenruotsalaisilla ja ahvenanmaalaisilla oli oikeus itsemääräämiseen omilla alueillaan. SKP:n sotienjälkeinen linjanmuutos ilmeni muun muassa näkemyksessä, jonka mukaan Suomesta erillinen Ahvenanmaa muodostaisi vaarallisen fasisin pesäkkeen joka uhkasi sekä demokratiaa Suomessa että rauhaa Pohjois-Euroopassa. Samoin porvarillisjohtoinen suomenruotsalainen separatismi Manner-Suomessa ainoastaan vaikeuttaisi ruotsinkielisen väestön enemmistön elämää.⁵⁵

SKP ei kuitenkaan hylännyt kansallista itsemääräämisoikeutta koskevaa periaatettaan. Suomen perinpohjaisen demokraatistoinnin yhteydessä kansallisuuskysymys saataisiin lopullisesti ratkaistua seuraavilla toimenpiteillä: eteläisessä Suomessa ja Pohjanmaalla asuva ruotsalainen väestö tulisi saamaan alueellisen itsehallinnon ruotsalaisen vähemmistökansallisuuden oikeuksien turvaamiseksi. Suomenruotsalaiset tulisivat saamaan kiintiöedustuksen eduskuntaan uusien autonomisten alueiden ja Ahvenanmaan sekä Suomen valtion välisten yhteyksien ja kanssakäynnin ylläpitämiseksi. Sen lisäksi yhteiskuntaelämän yleiset demokraattiset mullistukset tulisivat takaamaan ruotsinkielisen väestön kansalliset ja demokraattiset oikeudet. Mahdollisuudet ratkaista kansallisuuskysymys yllä kuvatulla edistyksellisellä tavalla olivat riippuvaisia ”suomalaisen demokratian lopullisesta voitosta”.⁵⁶ Toisin sanoen vain ja ainoastaan sosialistinen vallankumous Suomessa mahdollistaisi itsemääräämisoikeudesta nauttivan suomenruotsalaisen väestön synnyn. Ilman sosialistista vallankumousta kaikki porvarillisen autonomian ilmentymät tulisivat johtamaan ainoastaan hajallaan olevaan suomalaiseen työväenluokkaan.

Puoluekokouksen kannanotoista käy ilmi, että suomenruotsalaisille kansandemokraateille annettiin poliittinen siunaus jatkaa kansallisuuskysymystä koskevan bolševistisen teorianmuodostuksen noudattamista omassa toiminnassaan. Välittömästi sotia seuranneiden vuosien aikana sosialistisesta vähemmistönationalismista tuli myös keskeinen osa SKDL:n ruotsin kielellä tekemää mielipiteenmuokkausta. Sen avulla SKDL yritti osoittaa suomenruotsalaisille olevansa puoluepoliittisia kilpailijoitaan parempi vaihtoehto, sillä tosipaikan tullen RKP puolustaisi ennemmin pääoman kuin ruotsalaisen kansallisuuden etuja, kun taas FSA ei edes ymmärtänyt kansallisuuskysymyksen ratkaisevan tärkeää merkitystä. Nimenomaan SKDL olisi suomenruotsalaisten ”varmin turva”⁵⁷.

Suomenruotsalaiset vapautusta vailla olevana kansallisuutena

Vuonna 1937 hyväksytyssä puolueohjelmassaan RKP ilmoitti tarkoituksenaan olevan ”yhdistää Suomen ruotsalainen kansallisuus isänmaalliselta pohjalta ja turvata sen asema ja oikeudet isiensä maassa”.⁵⁸ Vuonna 1940 kaikki viittaukset ruotsalaiseen kansallisuuteen Suomessa kuitenkin poistettiin puolueohjelmasta talvisodan aikana solmitun kielirauhan varjelemiseksi. Kansallisuuden käsite ei tehnyt paluuta myöskään RKP:n myöhemmissä puolueohjelmissa, eikä puolue enää julkisesti käyttänyt sitä vuodesta 1940 lähtien.⁵⁹ Samoihin aikoihin kun RKP virallisesti maltillisti vähemmistönationalismiaan, tähdensivät Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL:n) suomenruotsalaiset edustajat ruotsalaisuuden Suomessa olevan muutakin kuin pelkkä kielikysymys, sillä suomenruotsalaiset muodostivat edelleen oman kansallisuutensa siihen kuuluvine vaatimuksineen ja oikeuksineen.

Edustavan esimerkin yllä mainitusta lähestymistavasta tarjoaa kansandemokraattien kansanedustajan Gösta Rosenbergin Vaasassa ruotsalaisuuden päivänä vuonna 1950 pitämä puhe. Sen vähemmistökansallinen sävy kävi ilmi heti puheen alussa:

Olemme tänä ehtona täällä Vaasassa kokoontuneet yhteen juhlimaan ruotsalaisuuden päivää. Siitä syystä koen tähdellisenä käsitellä kiertelemättä ja suoraan muutamia kysymyksiä, joilla on suuri merkitys meille kaikille, jotka puhumme ruotsia äidinkielenämme ja jotka olemme tietoisia kuulumisestamme Suomen ruotsalaiseen kansanheimoon, suomenruotsalaiseen kansallisuuteen.⁶⁰

Ruotsalaisuuden päivän juhliminen oli tullut mahdolliseksi myös suomenruotsalaisille työläisille Suomenruotsalaisten kansankäräjien otettua harteilleen vastuun ruotsalaisuuden päivän käytännön järjestelyistä niistä aiemmin vastanneelta RKP:ltä. Rosenbergin mukaan ruotsalaisuuden päivän puoluepoliittinen luonne ja ulkomainen alkuperä olivat aiemmin olleet syynä siihen, että suomenruotsalainen vasemmisto oli ottanut etäisyyttä ruotsalaisuuden päivän viettoon. Hän luonnehti ruotsalaisuuden päivää ”osaksi yleisruotsalaista kokoontumista. Kyseisessä muodossaan se tuntunee vieraalta suomenruotsalaisille, jotka eivät ole mikään kansansirpale, vaan jotka muodostavat oman kansallisuutensa omintakeisine kulttuureineen”.⁶¹ Rosenberg viittasi kaikkien ruotsia puhuvien yhdistämistä tavoitelleeseen yleisruotsalaiseen liikkeeseen, jonka iskulause oli ”Maailman ruotsinkieliset, yhdistykää!”. Suomessa liike yhdistettiin itäruotsalaisuutena tunnettuun aatevirtaukseen ja poliittiseen suuntaukseen, joiden piirissä painotettiin Suomen ruotsinkielisen väestön (itäruotsalaisten) kansallista yhteenkuuluvuutta Ruotsin ja siellä asuvien ruotsinruotsalaisten eli länsiruotsalaisten kanssa.⁶² Rosenbergin toteamus oli yleis- ja itäruotsalaisuutta vastaan suunnattu ideologinen kannanotto, joka pohjasi kommunistiseen kansallisuusteoriaan. Kuusinen oli Stalinin kansallisteoriaan nojaten osoittanut, etteivät suomenruotsalaiset olleet samaa kansallisuutta ruotsinruotsalaisten kanssa, sillä he muodostivat oman kansallisuutensa sen sijaan että olisivat olleet jokin hiipuva ulkoruotsalaisuuden jäänne.

Rosenberg painotti puheessaan kaikki suomenruotsalaiset yhdistävän ja puoluerajat ylittävän yhteistyön merkitystä ”suomenruotsalaisen kansallisuuden olemassaolon kannalta keskeisissä

asioissa”. Hän kuitenkin korosti yksittäisen kansallisuuden voivan ”puhjeta täyteen kukkaansa” vain ”näennäisdemokratiasta” itsensä vapauttaneen yhteiskunnan puitteissa. Rosenberg myös muistutti kuulijoitaan suomalaisen demokratian ja ”suomenruotsalaisen rintaman” ahdingosta 1930-luvulla, jolloin ”suomenruotsalaiset suurpääomapiirit olivat olleet aktiivisesti mukana fasisistisessa liikkeessä”. Rosenbergin mukaan suomenruotsalaisen suurpääoman osoittama ”passiivinen ja selkärangaton asennoituminen suhteessa aitosuomalaiseen nationalismiin” Lapuan liikkeen toimintavuosina oli merkki siitä, että nämä kapitalistit ”tietoisesti” antoivat tukensa suomenruotsalaisia kohtaan suunnatulle sorrolle. Näin tehdessään he tulivat hajottaneeksi ”kansallisen suomenruotsalaisen rintaman”, ruotsinkielisten turvista tärkeimmän. Rosenberg julisti, että tämän lisäksi oli edelleen olemassa myös niitä suomenruotsalaisia, jotka ”oman etunsa nimissä olivat valmiita myymään oman kansallisuutensa”.⁶³

Suomenruotsalaisten tulevaisuuden kannalta avainasemassa oli niin kutsuttu yhteiskunnan demokratisoiminen, mikä tarkoitti sosialistiseen yhteiskuntajärjestelmään siirtymistä. Toiveita herättävänä esimerkkinä Suomen demokratisoimisesta koituvista ”antoisista tulevaisuudennäkymistä” suomenruotsalaisille Rosenberg mainitsi ”itäisen naapurimaamme, jonka vallitseva yhteiskuntamuoto perustuu johdonmukaisen demokratian periaatteelle”. Neuvostoliitossa tapahtunut ”kansakuntien kaikille aloille ulottuvan itsemääräämisoikeuden toteuttaminen sosialistisen periaatteen mukaisesti” oli Rosenbergin mukaan ”johtanut eri kansallisten kulttuurien puhkeamiseen ennen näkemättömään kukoistukseen”. Tämän sanottuaan Rosenberg oli esittänyt Vaasan kaupungintaloon kokoontuneelle porvarispitoiselle kuulijakunnalle näkemyksensä kansallisuuskysymyksen ratkaisemisesta⁶⁴. Todennäköisesti kuulijoidensa reaktioita ajatellen Rosenberg jätti Stalinin nimen mainitsematta mukaillessaan ja siteeratessaan tämän teosta *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys*:

[V]älttämätön kohta tämän kysymyksen ratkaisussa on absoluuttisen kansallisen itsemääräämisoikeuden toteuttaminen sekä maan täydellisen demokratisoimisen pohjalla säädetty yleisvalta-

kunnallinen laki, joka poikkeuksetta kieltää kaikki kansallisten etuoikeuksien muodot sekä kaikenlaiset vähemmistökansallisuuksien oikeuksien loukkaukset ja rajoitukset.⁶⁵

Lainauksessa esitetty ratkaisu edellytti Rosenbergin mukaan ”meidän suomenruotsalaisten” tekevän ”käsi kädessä” työtä ”suomalaisen väestön ei-nationalististen ja demokraattisten elementtien kanssa”, sillä suomenruotsalaiset tarvitsivat heitä ”mikäli me todellakin haluamme kaikkia mahdollisuuksia hyväksi käyttäen edelleen kehittää kulttuurista ja kansallista elämäämme omalla kielellämme”.⁶⁶

Stalinin vuonna 1913 muotoilema ja Kuusisen vuonna 1935 suomenruotsalaisiin soveltama kommunistinen kansallisuusteoria oli myös avainasemassa suomenruotsalaisten kansandemokraattien todistellessa kansallisuuskysymyksen tärkeyttä SKP:n sisäisissä keskusteluissa. SKP:n puoluehallituksen keskustelupäivillä marraskuussa 1950 puoluejohtaja Mikael Romberg piti alustuksen, jonka aiheena oli ”Suomenruotsalaisten kansalliset ongelmat”. Alustuksessaan Romberg teki selkoa kommunistisesta kansallisuusteoriasta ja ruotsalaisuuden historiasta Suomessa. Lisäksi hän tarkasteli Kuusisen vuonna 1935 tekemien johtopäätösten paikkansapitävyyttä 1950-luvun alun Suomessa. Romberg tunnusti, että eteläisen Suomen ruotsalainen asutusalue, jota Kuusinen vuonna 1935 piti yhtenä suomenruotsalaisten kahdesta kansallisesta alueesta, ei ollut enää yhtenäinen alue, ”sillä itäinen Uusimaa ja lounaisrannikko olivat joutuneet eroon toisistaan suomalaisten Helsinkiin johtavan pääradan varren seuduille suuntautuneen laajan muuttoliikkeen seurauksena”. Tämä ei kuitenkaan Rombergin mukaan merkinnyt sitä, että alueellista yhteenkuuluvuutta koskevat periaatteelliset kriteerit olisivat jääneet toteutumatta, ”koska suomalaistuneilla alueilla edelleen asuu runsaasti ruotsalaisia”. Myös Stalinin neljäs kriteeri kansakunnan olemassaololle, yhteinen kulttuuri, oli ongelmallinen ”niiden kahleiden takia joilla kapitalismi, ja tässä yhteydessä erityisesti kulttuuridiktattori Amos Anderson vuorineuvosystävineen, suomenruotsalaisia kulttuurinharjoittajia sitovat”. Suomenruotsalainen kulttuuri oli tästä huolimatta edelleen elinvoimainen.

Niinpä Romberg katsoi Stalinin neljännen kriteerin tulevan täytetyksi, ja kun kulttuuri vapautettaisiin kapitalismin lieasta, se tulisi ”hengittämään vapaasti”.⁶⁷

Rombergin mukaan hänen Kuusisen alkuperäistä arviota koskevan tarkastelunsa johtopäätös oli selvä: suomenruotsalaiset muodostivat edelleen, ”kuten Kuusinen oli osoittanut”, oman kansallisuutensa. Siten Romberg saattoi myös vetää sen johtopäätöksen, että suomenruotsalaisiin päti edelleen Stalinin vastaus kansallisuuskysymykseen vuodelta 1913. Romberg päätti alustuksensa siteeraamalla eläytyvästi Stalinin omia sanoja kansallisten vähemmistöjen oikeuksista.⁶⁸ Viittaukset Staliniin olivat Rombergilta järkevä veto kun muistetaan, että hänen selontekonsa oli ensi kädessä suunnattu puoluehallitukselle.

Suomenruotsalaisten käsitteellistäminen kansallisuudeksi leninistis-staliniselta pohjalta nostettiin esille myös suomenruotsalaisten kansandemokraattien vaalipropagandassa. Eduskunta-vaalien alla 1951 julkaistussa vaalipamfletissaan *I finlandssvenskarnas intresse* kansandemokraatit väittivät, että suomenruotsalaisten etuja oli kuluneen vaalikauden aikana kaikin mahdollisin tavoin puolustanut ainoastaan SKDL. Kansandemokraatit viittasivat pamfletissa porvarillisen Svenska Befolkningsförbundet i Finlandin tekemiin synkkiin ennusteisiin suomenruotsalaisten demografisesta kehityksestä ja totesivat yks’kantaan, etteivät ”suomenruotsalaiset porvarit” sen koommin voineet kuin halunneetkaan tukea ”suomenruotsalaisten kansallisen tulevaisuuden turvaavia” taloudellisia ja yhteiskunnallisia uudistuksia.⁶⁹ RKP pystyi ainoastaan tarjoamaan monilapsisuuden ihanuutta ja lapsilisiä ylistäviä moraalisaarnoja, jotka ”eivät turvaisi suomenruotsalaisten tulevaisuutta kansakuntana” vaan johtaisivat ainoastaan ”lisäuhrauksiin”.⁷⁰ Maan uudelleenjako, suurimpien teollisuuskonsernien kansallistaminen, parempien palkkojen maksaminen työläisille, verohelpotukset ja valtiollinen asuntotuotanto kuuluivat niihin keinoihin, jotka parantaisivat suomenruotsalaisten elinehtoja ja säilyttäisivät Suomen ruotsinkieliset elinvoimaisena kansallisuutena.⁷¹

Ruotsalaisuuden puolesta Suomessa, Stalinilla tai ilman

Suomenruotsalaisten kansandemokraattien leninistis-stalinistisin argumentein perusteltu kamppailu suomenruotsalaisten kansallisuuden puolesta väheni merkittävästi heinäkuussa 1951 pidettyjen eduskuntavaalien jälkeen. Se pysyi kuitenkin osana suomenruotsalaisten kansandemokraattien ideologista repertuaaria, ja 1970-luvun alussa nuoret teorialtiaoiset suomenruotsalaiset vähemmistökommunistit tulivat osittain elvyttäneeksi sen.⁷² Vähemmistökansallisen profiilin heikentyminen kesästä 1951 lähtien oli kytköksissä SKP:n saman vuoden syksynä tekemään puolueorganisaation uudelleenjärjestelyyn. Sen yhteydessä SKP päätti lakkauttaa sekä ruotsinkieliset puolueosastot että puolueen ruotsalaisjaoston. Martin Backman esitteli lakkauttamispäätöksen tapahtuneena tosiasiana SKP:n yhdeksännessä edustajainkokouksessa Helsingissä 4. marraskuuta 1951.⁷³

Backman väitti, että puolueen perusjärjestöjen jako kansalliselta pohjalta oli sisäänrakennettu virhe, jonka seurauksena SKP:n ruotsalaisjaosto oli käytännössä itsenäisesti johtanut ruotsinkielisiä puolueosastoja ja ajanut omaa poliittista linjaansa. Lisäksi kyseinen kansallisuuskysymystä painottanut linja oli ollut seurausta puutteellisesta teoriaosaamisesta ja RKP:n taholta tulevia hyökkäyksiä kohtaan tunnetusta pelosta.⁷⁴ Backman antoi lakkauttamispäätökselle teoreettisen oikeutuksen siteeraamalla ensimmäisenä edustajainkokouksen kunniapuhemiehistöön valittua Stalinia (toisena valittiin Kuusinen ja kolmantena Mao)⁷⁵:

Venäjän kaikkien kansallisuuksien työläisten yhdistäminen eri paikkakunnilla yhtenäisiksi ja ehjiksi kollektiiveiksi, tällaisten kollektiivien yhdistäminen yhtenäiseksi puolueeksi – sellainen on tehtävä.⁷⁶

Sitaatti oli peräisin samasta lähteestä, josta Backmanin suomenruotsalaiset puoluetoveritkin olivat ammentaneet: Stalinin teoksesta *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys*.⁷⁷ Mainitun sitaatin lausumisen jälkeen Backman jatkoi vetoamalla Stalinin

ja venäläisen bolševikkipuolueen menestykseen sosialismin rakentamisessa:

Se on kansakuntien yhtenäisen järjestömuodon avulla vapauttanut työväenluokan sorrosta ja riistosta. Bolshevikkipuolueen järjestömuodoilla on tässä ollut ratkaiseva merkitys.⁷⁸

SKP:n pyrkimyksissä seurata esimerkillisen yhtenäistä bolševistisen puolueen organisaatiomuotoa oli Backmanin (ja hänen kauttaan puoluejohdon) mukaan yhtä vähän tilaa separatistiselle ruotsalaisuudelle kuin bundismille oli bolševismissa. Backman piti kuitenkin tärkeänä lopuksi todeta, että organisaatiouudistus ei merkinnyt kuoliniskua ruotsalaiselle kansallisuudelle Suomessa, vaan sen mobilisointia olennaisemman asian, eli luokkataistelun, lipun alle:

Tapautunut järjestely, ei merkitse siis maamme ruotsinkielisen kansallisuuden uhraamista, vaan sen johtamista taisteluun puolueemme johdolla rauhan, leivän, maan – sosialismin puolesta.⁷⁹

Ruotsinkielisten järjestöjen lakkauttaminen vaikutti negatiivisesti ruotsia puhuneiden puolueen jäsenten ja toimitsijoiden mahdollisuuksiin saada tietoja puolueosastojen toiminnasta sekä vaikeutti ruotsin kielellä tehdyn poliittisen työn koordinointia. Asia nousi keskustelun ja kritiikin aiheeksi vasta Hruštšovin helmikuussa 1956 ”Henkilökultista ja sen seurauksista” pitämän puheen jälkeen. Puheessaan Neuvostoliiton uusi johtaja kritisoi Stalinia ja stalinismin despoottisuutta. Painavin kritiikki koski puolueen jäsenistöön kohdistuneita puhdistuksia ja ideologisia poikkeamia. Stalinin kuolema vuonna 1953 ja sitä seurannut Hruštšovin johtama destalinisaatio oli horjuttanut Stalinin asemaa ideologisen auctoriteettina. Esimerkiksi toukokuussa 1956 Stalin-kultin heikentyminen näkyi Rombergin puheenvuorossa hänen kritisoidessaan voimakkain sanankääntein Backmania ja puolueen johtoa ruotsinkielisten järjestöjen lakkauttamispäätöksen stalinistisesta legitimoinnista.⁸⁰

Samoihin aikoihin myöskään suureen johtajaan Staliniin viittaminen kansallisuuskysymyksen yhteydessä ei tietysti enää ollut poliittisesti yhtä välttämätöntä, kun haluttiin osoittaa suomenruotsalaisten muodostavan oman kansallisuutensa. SKP:n sisällä tapa luokitella suomenruotsalaiset kansallisuudeksi oli kuitenkin vakiintunut käytäntö, eikä sitä oltu kyseenalaistettu ruotsinkielisen järjestökentän lakkauttamisen yhteydessä. Ruotsinkielisiä puolueosastoja koskenut kielto kumottiin 1950-luvun loppupuolella. Samoihin aikoihin myös SKP:n ruotsalaisjaoston toiminta herätettiin osittain henkiin toistuvasti koolle kutsuttujen ruotsinkielisten neuvonpitojen muodossa vuodesta 1956 lähtien. Ruotsalaisjaosto perustettiin muodollisesti uudelleen 1960-luvun puolivälissä. Suomenruotsalaisen kansandemokraattisen liikkeen puolella – jonka muodollisesti SKDL-johtoisten elinten ja instituutioiden toiminta oli jatkunut keskeytyksittä – usko niin suomenruotsalaisuuden etniseen (kansalliseen) itseisarvoon kuin kansandemokratiaan sen pelastajana ja tulevaisuuden toivona säilyi edelleen vankkana. Loppujen lopuksi Stalinin opinkappaleet eivät olleet ratkaisevan tärkeitä ruotsinkieliselle luokkataistelulle. Sen pohjan muodosti suomenruotsalaisen kansan, tai suomenruotsalaisen kansallisuuden, sorretti enemmistö, ja se oli edelleen vapautuksen tarpeessa.

Tutkimuksessamme olemme veistäneet aatehistorialliset puitteet kansandemokraattien esittämille, suomenruotsalaisia koskeville tulevaisuuden näkymille ajanjaksona, jolloin Suomen kansantasavalta oli edelleen kuviteltavissa oleva tulevaisuuden skenaario. Sellaisessa tulevaisuudessa suomenruotsalaisten kohdalot olivat eittämättä lomittuneet yhteen leninistis-stalinistisen kansallisuusteorian kanssa, riippumatta siitä, ajateltiinko tämän edistävän tai heikentävän suomenruotsalaisia koskevien erityisjärjestelyjen muotoa ja sisältöä. Kontrafaktuaalisille hypoteeseille on tunnusomaista epätietoisuus, eikä kukaan voi luonnollisesti väittää tietävänsä mihin suuntaan asiat olisivat kehittyneet, jos kommunistit olisivat saaneet vallan sotienjälkeisessä Suomessa. Varmoja voimme olla ainoastaan mahdollisen kehityksen lähtökohdasta, eli siitä, että tämän kulkemattoman polun⁸¹ suuntavii-

Mats Wickström & Jonas Ahlskog

vat olisivat olleet yhteensopivia voitokkaiden kommunistien ajatusmaailman kanssa.

Suomennos: Johan Ehrstedt

Viitteet

- 1 Meinander 2016, s. 130.
- 2 Kommunistisessa ajatteluperinteessä työväenluokan (enemmistön) yhteiskunnallinen herruus, eli proletariaatin diktatuuri, on porvariluokan (vähemmistön) herruutta demokraattisempaa. Täyden demokratian tila saavutetaan vasta kommunistisessa yhteiskunnassa, jossa ei ole yhteiskuntaluokkia eikä valtiota.
- 3 Ks. esimerkiksi Tuomioja 1982; Wirtanen 1963; Leppänen 1999.
- 4 Wickström & Ahlskog 2017.
- 5 Kaikki SKP:n jäsenet kuuluivat myös kansandemokraatteihin, mutta useimmat kansandemokraatit eivät olleet kommunisteja.
- 6 Weeks 2013, s. 207.
- 7 Morris 2017.
- 8 van Ree 2002, s. 64; Stalin 1950, s. 175, viite 1.
- 9 Snyder 2005, s. 35.
- 10 Forman 1998, s. 95–96.
- 11 Carrère d’Encausse 1992, s. 28.
- 12 Stalin 1950, s. 29.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid., s. 31.
- 15 Ibid., s. 22–23. Kursivointi alkuperäisessä tekstissä.
- 16 Ibid., s. 103.
- 17 ”Programme of the Social-Democratic Workers’ Party adopted at the Second Congress of the Party”, <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/rsdlp/1903/program.htm> (haettu 26.10.2017).
- 18 Karl Marx sittemmin kuuluisaksi tulleessa luottamuksellisessa lausahduksessaan brittien hallinnosta Irlannissa saksalaisille sosialistijohtajille vuonna 1870. Ks. Fraser & Wilde 2011, s. 147.
- 19 Connor 1984, s. 12.
- 20 Lenin 1955.
- 21 Stalin 1950, s. 159.
- 22 Ibid., s. 162.
- 23 Ibid., s. 163–164. Kursivointi alkuperäisessä tekstissä.
- 24 Venäjän kansankomissaarien neuvoston päätöksen Suomen itsenäisyyden tunnustamisesta allekirjoittivat Leninin lisäksi muiden muassa Stalin ja Trotski.
- 25 Slezkine 1994, s. 414.
- 26 van Ree 2002, s. 192.
- 27 Austromarxistisen henkilöperiaatteen mukaan kansakunta muodostuu saman kansallisuuteen jakavista ihmisistä heidän olinpaikastaan riippumatta.
- 28 Brubaker 1996, s. 30–31.

- 29 Saarela 2005, s. 116–117.
- 30 Lehtosaari 1935, s. 96. Ks. myös saman teoksen sivut 201–202, 261–262 ja 361.
- 31 Meinander 2016, s. 17–18.
- 32 Svenska Folkpartiet 1924.
- 33 Stalin 1950, s. 161.
- 34 Suomessa kommunistien julkaisemat lehdet oli kielletty niin kutsutuilla kommunistilaeilla vuonna 1930. SKP yritti kiertää kieltoa muun muassa käyttämällä Tukholman toimistoaan.
- 35 Rentola 1994, s. 25–30.
- 36 Saarela 2015, s. 193–214.
- 37 Otto Wille Kuusinen, ”Om Nationalitetsfrågan i Finland. Kampen för den svenska nationalitetens tillvaro i Finland”, *Ny Dag* 13.5.1935.
- 38 Ibid.
- 39 Ibid.
- 40 Otto Wille Kuusinen, *Kansallisuuskysymyksestä Suomessa*, julkaisematon käsikirjoitus, s. 15–16. Otto Wille Kuusisen arkisto, KansaA.
- 41 K. H. Wiikin Suomen kansallisuuskysymystä koskevista näkemyksistä ks. Kaihovirta & Wickström 2017, s. 58–60.
- 42 Kuusinen, *Kansallisuuskysymyksestä Suomessa*, s. 44.
- 43 Kansallisuuksien välisten kiistojen merkitys työläisten huomion kääntämisessä pois luokkataistelusta on keskeinen teema myös Stalinin kirjoituksissa. Ks. esim. Stalin 1950, s. 161.
- 44 Kuusinen, *Kansallisuuskysymyksestä Suomessa*, s. 11–12.
- 45 Ibid., s. 21.
- 46 Ibid.
- 47 Ibid., s. 27.
- 48 Demokratiska förbundet för Finlands folk 1945. Lihavointi (= kursivointi) alkuperäisessä ruotsinkielisessä tekstissä.
- 49 Suomen Kansan Demokraattinen Liitto 1949.
- 50 Finlands kommunistiska parti 1945, s. 18.
- 51 Ibid., s. 19.
- 52 Ibid., s. 18.
- 53 Ibid., s. 19.
- 54 Ibid.
- 55 Suomen kommunistinen puolue 1945, s. 43–44.
- 56 Finlands kommunistiska parti 1945, s. 24.
- 57 Puolueen propagandassaan käyttämä iskulause vuodelta 1947. Lainattu teoksessa Hautaniemi et al. 1978, s. 10.
- 58 Svenska folkpartiet 1937.
- 59 Meinander 2016, s. 31.
- 60 Gösta Rosenberg, ”Vi svenskar bör arbeta hand i hand med de icke-nationalistiska och demokratiska krafterna på finskt håll”, *Ny Tid* 8.11.1950.
- 61 Ibid.
- 62 Kummel 1994, s. 164–165.

- 63 Rosenberg, ”Vi svenskar [...]”.
- 64 ”Svenska dagen i Vasa”, *Vasabladet* 7.11.1950.
- 65 Rosenberg, ”Vi svenskar [...]”.
- 66 Ibid.
- 67 Mikael Romberg, ”Finlandssvenskarnas nationella problem”, *Ny Tid* 13.3.1951.
- 68 Ibid.
- 69 Demokratiska förbundet för Finlands folk 1951, s. 13.
- 70 Ibid., s. 14.
- 71 Ibid., s. 15.
- 72 Ks. esim. Salmén 1973.
- 73 Martin Backman, ”Puheenvuoro 37”. 1039:27, Edustajakokouksen pöytäkirjat, Suomen kommunistinen puolue 1944–1990, KansaA.
- 74 Ibid., s. 3.
- 75 ”Kunniapuhemiehistön valinta”. 1039:27, Edustajakokouksen pöytäkirjat, s. 1, Suomen kommunistinen puolue 1944–1990, KansaA.
- 76 Backman, ”Puheenvuoro 37”, s. 2.
- 77 Stalin 1950, s. 166.
- 78 Backman, ”Puheenvuoro 37”, s. 2.
- 79 Ibid., s. 4.
- 80 Mikael Romberg, ”Bilaga 2” [Protokoll fört vid svenska funktionärernas rådplägningsmöte 27.5.1956], 8026:3, Pöytäkirjat, Suomen kommunistinen puolue 1944–1990/Ruotsalaisjaosto, KansaA.
- 81 Muita kulkemattomia polkuja Suomen historiassa ks. Villstrand & Karonen 2018.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansan Arkisto (KansaA), Helsinki.
Suomen kommunistinen puolue 1944–1990.
Edustajakokouksen pöytäkirjat
Suomen kommunistinen puolue 1944–1990/Ruotsalaisjaosto.
Pöytäkirjat.
Otto Wille Kuusisen arkisto.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Ny Dag 13.5.1935.
Folktidningen Ny Tid 8.11.1950, 13.3.1951.
Vasabladet 7.11.1950.

Muu lähdeaineisto

”Programme of the Social-Democratic Workers’ Party adopted at the Second Congress of the Party”, <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/rsdlp/1903/program.htm> (haettu 26.10.2017).
”SKP:n V Puoluekokous v. 1925”, *Suomen Kommunistinen Puolue: Puoluekokousten, konferenssien ja Keskuskomitean plenumien päätöksiä. Ensimmäinen kokoelma*. Leningrad: Valtion kustannusliike Kirja (1935).
Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (1949): ”Suomen Kansan Demokraattisen Liiton Ohjelma”, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SKDL/621> (haettu 18.10.2017).
Svenska folkpartiet (1924): *Svenska Folkpartiets program*, <https://www.fsd.tuni.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/564> (haettu 26.10.2017).
Svenska folkpartiet (1937): *Program för Svenska Folkpartiet*, <http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/565> (haettu 25.10.2017).

Kirjallisuus

Brubaker, Rogers (1996): *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
Carrère d’Encausse, Hélène (1992): *The Great Challenge: Nationalities and the Bolshevik State, 1917–1930*. New York & Lontoo: Holmes & Meier.
Connor, Walker (1984): *The National Question in Marxist Leninist Theory and Strategy*. Princeton: Princeton University Press.

- Demokratiska förbundet för Finlands folk (1945): *Till svenskfolket i Finland*. Helsinki: Demokratiska förbundet för Finlands folk.
- Demokratiska förbundet för Finlands folk (1951): *I Finlandssvenskarnas intresse*. Helsinki: Demokratiska förbundet för Finlands folk.
- Finlands kommunistiska parti (1945): *Det nuvarande läget och de förestående uppgifterna. FKP:s VII partimötes resolution: Nationalitetsfrågan i Finland*. Helsinki: Finlands kommunistiska parti.
- Forman, Michael (1998): *Nationalism and the International Labor Movement: The Idea of the Nation in Socialist and Anarchist Theory*. University Park: Penn State University Press.
- Fraser, Ian & Wilde, Lawrence (2011): *The Marx Dictionary*. Lontoo & New York: Continuum.
- Hautaniemi, Antero et al. (1978): *Ett förbund för samarbete och demokrati: Om DFFF:s utveckling, karaktär och uppgifter*. Helsinki: Folkets bildningsförbund.
- Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats (2017): ”Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:1, s. 43–74.
- Kummel, Bengt (1994): *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Lenin, Vladimir Iljitj (1955): *Om nationernas självbestämmanderätt*. Tukholma: Förlaget för litteratur på främmande språk.
- Leppänen, Veli-Pekka (1999): *Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Helsinki: Edita.
- Meinander, Henrik (2016): *Nationalstaten: Finlands svenskhets 1922–2015*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Morris, Bernard S. (2017): *Authority and Control in International Communism: 1917–1967*. Abingdon & New York: Routledge.
- van Ree, Erik (2002): *The Political Thought of Joseph Stalin: A Study in Twentieth Century Revolutionary Patriotism*. Lontoo: Taylor & Francis.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Saarela, Tauno (2005): ”Suomalainen kommunismi ja rajat”, teoksessa Matti Hannikainen (toim.), *Työväestön rajat*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 103–121.
- Saarela, Tauno (2015): *Finnish Communism Visited*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Salmén, Leif (1973): ”Kansallisuuskysymys”, *Soihtu* 37:5, s. 17–53.
- Slezkine, Yuri (1994): ”The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism”, *Slavic Review* 53:2, s. 414–452.

- Snyder, Timothy (2005): *Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine*. New Haven: Yale University Press.
- Stalin, Josif (1950): *Marxilaisuus ja kansallisuuskysymys*. Sortavala: Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike.
- Suomen kommunistinen puolue (1945): *SKP:n VII puoluekokouksen selostuksia I: SKP:n valistustyö ja julkaisutoiminta. Vähemmistökansallisuuskysymyksistä Suomessa*. Helsinki: Suomen kommunistinen puolue.
- Tuomioja, Erkki (1982): *K. H. Wiik: puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. II*. Helsinki: Tammi.
- Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (toim.) (2018): *Kulkemattomat polut: Mahdollinen Suomen historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Weeks, Theodore R. (2013): "Separatist Nationalism in the Romanov and Soviet Empires", teoksessa John Breuilly (toim.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, s. 199–219.
- Wirtanen, Atos (1963): *Mot mörka makter*. Helsinki: Söderström.
- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): "Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.

Ruotsalainen puoluesihtööri ja monikansallinen valtio

Sosiaalidemokratia ja kansakunta
Karl H. Wiikin poliittisessa toiminnassa
1920-luvulla

Ensiksi meidän täytyy päästä eroon käsityksestä, jonka mukaan kaikenlainen kansallisten kysymysten pohtiminen olisi muka nationalismia ja jotain sosialistille arvotonta.¹

Artikkelissani tutkin miten kansakuntaa ja etnisyyttä koskevat käsitykset ilmenivät suomalaisessa sosiaalidemokratiassa 1920-luvulla. Usein nationalismia ja sosialismia pidetään toistensa vastakohtina. Myöhempi tutkimus on kuitenkin osoittanut niiden yhteenkietoutuneisuuden, sillä niiden alkuperä on paikannettavissa jaettuun ja samanaikaiseen sosiaalihistorialliseen, poliittis-historialliseen ja aatehistorialliseen kontekstiin. 1900-luvulla kansakunta ei ollut pelkkä abstrakti ajatus, vaan se oli instituution muodossa konkreettisesti olemassa. Työväenliikkeelle kansallisvaltio oli sekä toimiva väline että hyväksytty toimintaympäristö, jonka puitteissa työväenliike saattoi toteuttaa poliittisia tavoitteitaan. Kansakunnalla oli tärkeä funktio luokkataistelun näkökulmasta ja se oli myös itsessään merkittävä työväenliikkeelle. Kansallinen vapautustaistelu on voinut olla osa työväenliikkeen luokkataistelua, minkä lisäksi työväenliike on

vaikuttanut nationalististen liikkeiden ja hankkeiden aatteelliseen sisältöön.²

Sosialismin ja nationalismin olemuksellista eroa ja niiden välisen vastakkainasettelun keskeisyyttä korostavien tahojen voidaanakin hyvällä syyllä sanoa kärsineen eräänlaisesta älyllisestä oikosulusta. Juuri siksi on tärkeää nähdä ideologiat ennen kaikkea pyrkimyksinä vastata oman aikakautensa ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin sekä huomioda, kuinka ne toimivat ihmisten innoittajina näiden ponnistellessa saavuttaakseen yksilöllisesti ja kollektiivisesti määriteltäviä tavoitteita.³ Suuntaamalla huomio niihin toimijoihin, jotka omassa poliittisessa toiminnassaan yhdistivät menestyksekkäästi nationalismin ja sosialismin, voimme lisätä ymmärrystämme mainittujen aatteiden vetovoimasta sekä ideologioiden kyvystä saada ihmisiä ryhtymään poliittiseen toimintaan, niin menneisyydessä kuin nykyisyydessä.

Empiirisenä lähtökohtanani tässä artikkelissa toimii ruotsinkielinen sosiaalidemokraattinen poliitikko Karl Harald Wiik (1883–1946) ja hänen sosiaalidemokraattista politiikkaa ja kansakuntaa koskevat näkemyksensä. Artikkelini on osa kasvavaa tutkimuksellista kiinnostusta, joka kohdistuu nationalismin luomisen ehtoihin erilaisissa historiallisissa yhteyksissä. Eri nationalismien teorioiden sovellettavuuden tai nationalististen ideologioiden keskinäisten suhteiden sijaan nykyisessä nationalismiin keskittyneessä historian tutkimuksessa on yhä useammin kiinnostuttu yksittäisten toimijoiden ja ryhmien tavoista luoda ja uusintaa nationalistisia ideologioita ja käytäntöjä.⁴

Samalla uudet nationalismien teoriat ovat myötävaikuttaneet varhaisempien nationalismia koskevien historiallisten narratiivien ongelmallistamiseen, muun muassa tekemällä näkyväksi kansallisvaltion hegemonisen aseman. Hegemonian vastaisiksi kutsutut nationalismit – toisin sanoen sellaiset nationalistiset ajatukset ja liikkeet, joita edustivat esimerkiksi etniset vähemmistöt tai oikealle tai vasemmalle itsensä asemoineet poliittiset ja yhteiskunnalliset liikkeet – osoittavat kansallisvaltion olleen kiistelty poliittinen projekti. Tämän lisäksi kansallisvaltio luotiin eri liikkeiden kansakuntaa koskevien tulkintojen ja näkemysten

muodostamassa poliittisessa voimakentässä. Joillekin vasemmiston osille kansakunnan idea risteytyi luokkaa koskevien kysymysten kanssa ja osassa maailmaa kansalliset vapautustaistelut ovat käyneet yksiin sosialistisen luokkataistelun kanssa.⁵

Artikkelissani keskityn ensijaisesti sosiaalidemokraattiseen kansakuntakonstruktion tutkimalla K. H. Wiikin poliittista toimintaa ja ajattelua. Tutkimuksen kohteena on Wiikin identifioituminen 1920-luvulla kehittyneeseen sosiaalidemokratian suuntaukseen, jolle oli leimallista *suomenruotsalainen vähemmistönationalismi* ja ajatus *Suomesta kahden kansan muodostamana valtiona*. Se suhteutetaan käynnissä olleeseen suomalaiseen kansallisvaltion rakentamisprosessiin ja samanaikaisiin, kansainvälisessä sosiaalidemokraattisessa työväenliikkeessä esiintyneisiin nationalistisiin ja sosialistisiin aatevirtauksiin. Määritelmässään identifikaatiosta analyttisenä käsitteenä historiantutkija Johanna Wassholm on todennut, että ”sana polveutuu samasta juuresta kuin identiteetti, mutta koska se on johdettu verbimuodosta, sillä on prosessuaalinen lisämerkitys joka tavoittaa paremmin ajatuksen yksilön muuttumisesta ja muokkautumisesta, mikä tapahtuu osana jatkuvaa dialogia ympäristön kanssa [...]”.⁶ Artikkelissa elämäkerralliset elementit jäävät taka-alalle, ja huomioni keskittyy sen sijaan Wiikin tapaan luoda ja välittää sosialismia ja kansakuntaa koskevia poliittisia ajatuksia, sekä siihen, miten näitä ajatuksia käytettiin päivänpolitiikassa.

Aiemmassa tutkimuksessa on oltu kiinnostuneita sosiaalidemokratian suhteesta porvarilliseen kansallisvaltioon, mutta kysymykset sosiaalidemokratian suhteesta nationalismiin sekä kansakuntaa koskeviin käsityksiin on jätetty vähemmälle huomiolle. Tämä koskee myös niitä tapoja, joilla sosiaalidemokraatit sotien välisenä aikana omaksuivat ja työstivät omia, kansakunnan ideaa koskevia ideologioita kantojaan. Ruotsalaista sosiaalidemokratiaa tutkineen sosiologi Carly Elizabeth Schallin mukaan sosiaalidemokraattisen puolueen pyrkimys muuttaa Ruotsi kaikkien ruotsalaisten kansalliseksi kansankodiksi johti luokkarajat ylittäneeseen inklusiiviseen politiikkaan, jossa oli aineksia sekä etnistä (*ethnic*) nationalismista että kansalaisnationalismista (*civic*).

Ruotsalaisuus näyttäytyi aikalaisille ongelmattomana, luonnollisena kansallisena yhteenkuuluvuutena: kaikkien Ruotsissa asuneiden katsottiin olevan ruotsalaisia tai voivan tulla ruotsalaisiksi.⁷

Suomessa kansallisvaltion rakentamista sitä vastoin leimasi suomenkielisten ja ruotsinkielisten välinen konflikti, kun taas kansalaisnationalistisen, kahden kansakunnan pohjalle rakentuneen käsitteen suomalainen (finländsk) kyseenalaistivat voimakkaasti kaikki tuolloiset poliittiset toimijat. Ruotsiin verrattuna suomalaisen sosiaalidemokratian lähtöpiste näyttäytyi hankalampana jo sisällisodan aiheuttaman kahtiajakautumisen ja kieliriidan takia. Suurin haaste oli kuitenkin se, ettei Suomi ollut sotienvälisenä aikana läheskään niin etnisesti homogeeninen kuin Ruotsi. Aikaisempi tutkimus on esittänyt Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) olleen ”kielikysymyksen” suhteen neutraalilla kannalla. Tämä tulkinta on yhdenmukainen osaksi Suomen kaksikielisyyden hyväksyneen puolueen virallisen kielipoliittisen kannan kanssa, ja osaksi Väinö Tannerin kaltaisten merkittävien puoluejohtajien kieliriidan aikoihin usein osoittaman sovinnollisen asenteen kanssa. Itse asiassa kielikysymys oli kuitenkin erittäin kiistelty asia SDP:ssä, ja tämä pätee niin aikaan ennen puolueen vuonna 1906 tekemää kielipoliittista kannanottoa kuin sen jälkeenkin. Puolueen piirissä kielikysymys kirvoitti keskusteluja usein etenkin jonkin puolueelle keskeisen kysymyksen käsittelyn yhteydessä, kuten esimerkiksi miten sosiaalidemokraattien tuli suhtautua kansallisvaltion muotoutumiseen. Historiantutkija Niko Kannisto on nykyaikaiseen nationalismitutkimukseen nojaten käsitellyt SDP:n suhdetta suomalaiseen kansallisvaltionationalismiin vuosina 1918–1930. Hän omaksuu kuitenkin varovaisen – ellei suorastaan torjuvan – asenteen mitä tulee etnisen ulottuvuuden merkitykseen sosiaalidemokraattien suhtautumisessa oman aikansa yleisiin nationalismin ilmenemismuotoihin Suomessa. Lisäksi Kannisto ei lainkaan tuo esille suomenruotsalaista sosiaalidemokratiaa ja vasemmistoa eikä niiden vaikutusta suomalaisen sosiaalidemokratian suhtautumiseen kansakuntaan ja kansallisvaltioon.⁸

Tarkoitukseni on artikkelissani osoittaa, mikä merkitys kansakuntaa koskevilla käsityksillä oli Wiikin muotoilemalle versiolle sosiaalidemokratiasta. Kuinka tärkeää senaikainen kansakuntaa ja sosialismia koskeva ajatusten ja ideoiden vaihto oli Wiikille? Miten etnonationalistiset tavat suhtautua kansakuntaan ja sosialismiin vaikuttivat Wiikin poliittiseen toimintaan? Mikä merkitys kansainvälisen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen tunnetuksi tekemällä internationalismin käsitteellä oli Wiikin poliittisessa retoriikassa? Millaisen vastaanoton Wiik ja hänen ajattelunsa saivat senaikaisessa poliittisessa ympäristössä, jossa käytiin kamppailua tulkintaetuoikeudesta määritellä suomalaiseen kansallismieliseen valtion kuuluvat ja siihen kuulumattomat ihmisryhmät? Artikkelin lähdemateriaalina toimivat Wiikin kirjoittamat ja hänestä kirjoitetut tekstit, jotka koostuvat kirjeistä, puheista ja sanomalehtiartikkeleista. Artikkelini metodi pohjaa toimijan roolin näkyväksi tekemiseen sekä sosialismia ja nationalismia koskevien aikalaisdiskurssien käyttämiseen yhteiskuntahistoriallisessa kontekstissa.⁹ Tavoitteeni on osoittaa kuinka Wiik käytti kansakuntaa koskeneita senaikaisia diskursseja tekemässään konkreettisessa poliittisessa työssä suomalaisen sosiaalidemokraattisen liikkeen parissa tutkimuksen kohteena olevana ajanjaksona.

SDP:n ruotsalainen puoluesihtööri

Karl H. Wiik valittiin yksimielisesti SDP:n puoluesihtööriksi puoluekokouksessa 1.–6. helmikuuta 1926. Muilta osin puoluekokousta luonnehti käynnissä ollut puolueen puheenjohtajan Väinö Tannerin ja puolueen vasemmisto-opposition välinen jännittynyt konflikti. Puoluekokouksen aikana oppositiomieliset selvisivät taistelusta voittajana. Oppositio oli kysellyt Wiikiltä tämän halukkuutta ryhtyä puoluesihtööriksi, ja valituksi tuleminen merkitsi hänen paluutaan sosiaalidemokraattisen puolueen johtotehtäviin. Kuusi vuotta aikaisemmin Wiik oli vapaaehtoisesti eronnut puoluehallituksesta protestina SDP:n tekemälle päätökselle vastustaa Ahvenanmaan liittymistä Ruotsiin. Wiik ja Ruotsalainen

Työväenliitto (FSA, Finlands svenska arbetarförbund) olivat sen sijaan puolustaneet ahvenanmaalaisten irredentismia. K. H. Wiikin elämäkerran kirjoittaja Erkki Tuomioja ei kuitenkaan vaikuta hyväksyvän Wiikin itsensä esittämää selitystä, jonka mukaan hän jätti puoluehallituksen SDP:n Ahvenanmaan kysymyksen yhteydessä edustaman ”imperialistisen politiikan” vuoksi. Tuomiojan mielestä todellisenä syynä olisivat olleet Wiikin ja Tannerin väliset henkilökohtaiset erimielisyydet.¹⁰

Wiik toimi *Arbetarbladet*-lehden ahkerana pääkirjoitustoimittajana ja myöhemmin myös lyhyen aikaa lehden päätoimittajana juuri sinä aikana, kun Ahvenanmaan kysymystä käsiteltiin. Wiik ja FSA asettuivat, kuten sanottua, ahvenanmaalaisten puolelle, ja heidän esittämänsä ahvenanmaalaisten vähemmistökansallisten oikeuksien puolustus oli yhtä aikaa myös kovaa kritiikkiä valkoisen porvarillisen suomalaisen valtion harjoittamaa ”imperialismia” ja vähemmistöjen sortoa kohtaan. *Arbetarbladet* kritisoi ”nuorta suomenkielistä tasavaltaamme” (alkup. ”finska”), joka pääkirjoitustoimittajan mukaan jälleen kerran ”on osoittanut olevansa valtio, joka ei kuulu skandinaaviseen tai ylipäätään länsimaiseen kulttuurivyöhykkeeseen”.¹¹ Todistelu noudatti Wiikin aiemmin *Arbetarbladetiin* kirjoittamien puheenvuorojen muodostamaa linjaa: kyse oli kamppailusta länsimaisen ja itämaisen sivilisaation välillä, jossa sosiaalidemokraatit taistelivat itämaista taantumusta vastaan ja länsimaisen demokratian puolesta. Wiik kirjoitti kuinka ”[O]lemme liian kauan eläneet yhdessä idän kanssa, jotta olisimme jo voineet päästä kokonaan eroon sieltä tulleista vaikutteista [...]”.¹²

Wiikin aiemmat ja tuolloiset kansallisuuskysymystä koskevat kannanotot, ja erityisesti hänen suomenkielisen enemmistönationalismin ”kansalliskiihkoista” ja ”imperialistista” luonnetta koskenut kritiikkinsä, muodostavat taustan Wiikin omalle pyrkimykselle toimia sosialistisen internationalismin puolesta. Tässä yhteydessä on muistettava, että Wiikin mukaan myös SDP vaikutti sortuvan hänen kritisoimaansa enemmistönationalismiin. Wiikin kannattama sosialistinen internationalismi edusti sovinnollista linjaa, joka oli syntynyt suomalaisessa työväen-

liikkeessä vuonna 1906 puhjenneen repivän konfliktin jälkeen, jonka osapuolina olivat suomenkieliset ja ruotsinkieliset sosiaalidemokraatit. Tuolloin Wiikin sosialistinen ja ruotsinkielinen vähemmistönationalismi oli tehnyt hänestä tunnetun kansallisella tasolla. Wiik oli yhdessä opiskelutoverinsa, sosiaalidemokraatti Filemon Tidermanin kanssa pannut alulle hankkeen itsenäisen ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen puolueen perustamiseksi Suomeen. Puoluetta tarvittiin, koska Wiikin mukaan ”[r]uotsinkieliset työläiset ovat harkitsevaisempia, vähemmän innostuneita, omaavat enemmän taipumusta kritisointiin kuin hätäisten aloitteiden tekemiseen [...]” kun taas suomenkieliset olivat taipuvaisempia ”ylimitoitettuun innostukseen aatteista” joka Wiikin mukaan oli usein ”kytköksissä arvostelukyvyyttömyyteen”. Erot kahden kansallisuuden luonteenlaadussa ja kulttuurisessa kehitysvaiheessa saivat Wiikin puolustamaan ruotsinkielisten työläisten oikeutta omaan puolueeseen ja heidän oikeuttaan toimia SDP:ssä itsenäisenä ruotsinkielisenä piirijärjestönä.¹³ Puolueen perustamista käsiteltiin FSA:n edustajainkokouksessa, joka oli samalla myös järjestön ensimmäinen liittokokous. Wiikin keskustelun aikana esittämä suomalaisen enemmistönationalismin kritiikki perusteineen säilyi Wiikin ajattelussa ennallaan myös jatkossa. Vuonna 1906 ruotsinkieliset vähemmistönationalistiset kriitikot olivat nimittäneet suomenkielistä enemmistönationalismia ”suomettarelaisuudeksi”, joka sotien välisenä aikana korvattiin ”aitosuomalaisuuden” käsitteellä:

Mitä suomettarelaisuus oikein on? Sen juuret ovat Uralin tuolla puolen, kun taas nykyaikainen työväenliike on länsimaista alkuperää oleva kulttuuriliike. Suomettarelaisuuden henki muodostuu vahvempien edessä mätelemisestä ja heikompien sortamisesta [...].¹⁴

Selvitettäessä Wiikin sosialistisen ruotsinkielistä vähemmistönationalismia ja sen merkitystä hänen myöhemmälle argumentoinnilleen on sitaatin kiinnostavin kohta eittämättä hänen esittämänsä kuvaus ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksia uhkaavasta suomenkielisestä enemmistönationalismista. ”Suomet-

tarelaisuus”, joka 1906 tarkoitti Suomalaisen puolueen edustamaa fennomaniaa ja myöhemmin aitosuomalaisuutta, sijaitsi Wiikin mukaan alemmalla kulttuurisella kehitystasolla. Wiik alleviivasi sosialismin länsimaisuutta, kun taas fennomanian suomenkielinen nationalismi edusti hänelle itämaista sivilisaatiota. Länsimaisesta eurosentrisestä perspektiivistä käsin sen autoritäärinen barbaarisuus näyttäytyi vastakohtana länsimaiselle demokratialle ja sivilisaatiolle.

Wiikin vähemmistönationalistiset puoluesuunnitelmat saivat kuitenkin väistyä FSA:n enemmistön asettuessa vastustamaan ehdotusta. Enemmistö halusi oman puolueen sijasta kuulua samaan puolueeseen suomenkielisten sosiaalidemokraattien kanssa.¹⁵ SDP:n Oulussa elokuussa 1906 järjestetyssä puoluekokouksessa hyväksymä päätöslauselma kansallisuuskysymyksestä merkitsi ratkaisua suomalaisen työväenliikkeen yhtenäisyyttä uhanneelle kansallisuuskonfliktille. Päätöslauselmassa suomalainen, ruotsalainen ja venäläinen kansallisuus esitettiin toistensa veroisina ja niille annettiin oikeus kehittyä omilla ehdoillaan, muita kansallisuuksia sortamatta. Puoluekokous päätti eri kansallisuuksien saavan toimia omissa, puolueen sisällä vaikuttaneissa kansallisuuteen pohjautuvissa järjestöissään, mikä ruotsinkielisten sosiaalidemokraattien kohdalla tarkoitti FSA:ta. Lisäksi järjestöille myönnettiin pysyvä edustus puolueen johtelimissa. Päätöslauselma ja puoluekokouksessa esitetyt lausunnot olivat linjassa kansainvälisen sosiaalidemokraattisen liikkeen esittäminen, kansakuntien itsemääräämisoikeutta puoltavien kannanottojen kanssa.¹⁶ Wiikin mukaan SDP:n kannanotto tulisi merkitsemään kansallisuuskysymyksen epäpolitisoitumista. Eduskunnan hyväksyttyä uuden kansallisvaltion kaksi kansallisuutta tunnustaneen kaksikielisen hallitusmuodon 1919 Wiik julisti, että ratkaisu oli yhtäpitävä SDP:n puoluekokouksessaan Oulussa 1906 hyväksymien kannanottojen kanssa.¹⁷ Wiikin tulkinta asioiden välisestä yhteydestä tulee ymmärrettäväksi, kun lähtökohdaksi otetaan puolueen vuonna 1906 hyväksymän päätöslauselman näkemys ruotsalaisuuden asemasta Suomessa: ”ruotsin kieli on välttämätön ruotsalaisen väestön kaikinpuoliselle kehitykselle,

minkä lisäksi sillä on suuri merkitys länsimaisen kulttuurin ja sosiaalidemokraattisten ajatusten leviämiseksi Suomessa [...]”¹⁸

Wiikin suhtautumiseen kansallisuuskysymykseen 1920-luvulla vaikuttivat merkittäväällä tavalla itävaltalaisen sosiaalidemokraattien, niin kutsuttujen austromarxistien, vahva asema hajonneen Toisen internationaalin pohjalta syntyneessä uudistuneessa kansainvälisessä sosiaalidemokraattisessa työväenliikkeessä. Austromarxistit olivat esikuva monille ulkomaisille sosiaalidemokraateille. Monietnisessä Wienin kaupungissa he olivat lanseeranneet erittäin kunnianhimoisen sosiaalipoliittisen uudistusohjelman, ja myös esittäneet sosiaalidemokraattisen ratkaisun niihin etnisiin konflikteihin, jotka riivasivat ensimmäisen maailmansodan jälkeen tuhoutuneiden keski- ja itäeurooppalaisten imperiumien raunioille syntyneitä uusia, monikansallisia perillisvaltioita. Austromarxistien Otto Bauerin ja Karl Rennerin päätöksi oli tarkastella kansakuntaa ”kohtalonyhteytenä” (Schicksalsgemeinschaft) joka oli yhdistänyt saman kielen, kulttuurin, rodun ja historian omaavat ihmiset kollektiiviseksi ”luonneyhteydeksi” (Charaktergemeinschaft). Heidän mukaansa kansakunta oli osa yhteiskunnan todellisuutta, ja siksi sosialistien oli hyväksyttävä se. Kun kansakunta nähtiin kulttuurisena yhteisönä, se ei myöskään ollut itsessään mikään yhteiskunnallinen kysymys. Tästä seurasi puolestaan se, että kansakunta ei voinut muodostaa pohjaa valtion rakentamiselle. Kansakunnan erottaminen valtiosta oli austromarxistien yritys epäpolitisoida kansallisuuskysymys ja tehdä siitä kulttuurinen kysymys, josta päättäminen kuuluisi yhteiskuntaa ohjaavan valtion tehtäviin.¹⁹

Epäpolitisoidulla kansallisuuskysymyksen työväenliike saattoi keskittyä itselleen ensijaiseen poliittiseen kysymykseen, eli työväenluokan ja porvariluokan väliseen luokkataisteluun. Muutokset luokkasuhteissa olivat ratkaisevia yhteiskuntaluokkien kamppaillessa johtoasemasta valtiossa. Samalla austromarxisteilla oli tarjota melko liberaali ratkaisu kansallisuuksien välisiin konflikteihin: yksilö sai itse päättää mihin kansanyhteisöön hän halusi kuulua. Monikansallisten valtioiden näkökulmasta kolmas merkittävä seikka austromarxistien näkemyksessä oli väite, jonka mukaan

kansakunta ei välttämättä ollut yhteydessä mihinkään tiettyyn alueeseen, vaan kansalliset kulttuuriset luonteenpiirteet kulkivat yksilöiden ja yhteisöjen mukana, minne he sitten menivätkään. Sosialistinen valtio vuorostaan takasi jokaiselle kansakunnalle oikeuden olemassaoloon valtioyhteisön muodostamisessa puitteissa, työväenliikkeen kansainvälistä solidaarisuutta koskevien periaatteiden pohjalta.²⁰

Porvariston käyttämä kansakunnan käsite oli Wiikille ja kaikille sosialisteille ongelmallinen, sillä porvaristo ei halunnut myöntää kansakuntien sisällä vallitsevia luokkaeroja. Tämä johti vuorostaan siihen, että työväenluokka ei kyennyt samaistumaan porvarilliseen käsitykseen kansakunnasta kollektiivisena yhteisönä. Wiik huomautti myös, että sosiaalidemokratian heikko asema suomenruotsalaisten keskuudessa ei ollut seurausta vähemmistön porvarillisuudesta tai suomenruotsalaisten taantumuksellisesta epädemokraattisuudesta, vaan voimakkaan ruotsinkielisen yläluokan tavalliseen suomenruotsalaiseen kansaan kohdistamasta sorrosta.²¹

1920-luvulla ruotsinkielisen työväenluokan arkea leimasivat sisällissodan kovat kokemukset. Kirjoittaessaan sisällissodasta SDP:n 25-vuotishistoriikkiin tekemässään selvityksessä ”Sosiaalidemokratiasta Suomen ruotsalaisten keskuudessa”, Wiik väitti että ”hirmuvalta oli ruotsalaisilla seuduilla vieläkin hirveämpi kuin muualla, koska ruotsalainen yläluokka oli [suomalaista] säälimättömämpi”. Wiikin mukaan ruotsinkielinen yläluokka oli rankaissut suomenruotsalaisia punaisia erityisen kovalla kädellä ja hän vihjaisi syynä tähän olleen halun hävittää työväenliike ruotsinkielisiltä alueilta Suomessa. Lisäksi Wiik totesi, että suomenruotsalaisella taholla ei löytynyt porvarillista ruotsinkielisliberaalia tai demokraattista puoluetta, joka voisi toimia vasta voimana ruotsinkielisen oikeiston harjoittamalle taantumukselliselle luokkapolitiikalle. Työväenluokka oli siten täysin ruotsinkielisen yläluokan sorron armoilla.²² Ruotsalaisuuden osoittautuminen taantumuksellisemmaksi ja antidemokraattisemmaksi, kuten Wiik oli usein huomauttanut, oli johtanut suomenkielisen enemmistön demokratiamielisten tahojen vastarintaan sitä koh-

taan. Wiikin mielestä ruotsinkielisen yläluokan antidemokraattinen asenne oli häpeäksi niin ruotsalaisuudelle kuin ruotsinkielisen vähemmistön enemmistölle Suomessa. Yläluokan toiminta uhkasi esittää kaikki Suomen ruotsalaiset taantumuksellisenä kansallisena vähemmistönä, mikä vuorostaan vahingoitti suomenkielisen enemmistön ja ruotsinkielisen vähemmistön välistä suhdetta.²³

”Epäisänmaallinen koalitio” vastaan ”suomalaisen porvariluokan oppositio”

SDP:n mahdollista mukanaoloa hallituksessa oli vatvottu sekä sosiaalidemokraattisella että porvarillisella taholla sisällissodan jälkeen. Vuoden 1918 jälkeen porvaristo ja etenkin oikeisto osoittivat suurta epäluuloa sosiaalidemokraatteja kohtaan, ja sosiaalidemokraatit suhtautuivat samankaltaisella tavalla porvaripuolueisiin. Sisällissodan jälkeiset puoluekokoukset olivat lyöneet lukkoon periaatteen, jonka mukaan SDP saattoi osallistua koalitiohallituksiin yhdessä porvaripuolueiden kanssa vain poikkeustilanteissa. Vuoden 1926 puoluekokous kuitenkin arvioi uudelleen aikaisemmat hallitustyötä koskevat päätökset, ja puolue päätti suhtautua jatkossa myönteisesti ajatukseen hallitusyhteistyöstä porvaripuolueiden kanssa. Uudelleenarviointi oli mahdollinen koska aiemmin hallitustyötä vastustaneet puolueen vasemmistosiipi ja keskusta (johon Wiikin katsottiin kuuluvan) suostuivat nyt sosiaalidemokraattien hallituksessa oloon yhdessä porvarillisen keskustan kanssa. Hyväksyntä oli perusteltavissa vetoamalla Sosialistisen Työväen Internationaalin (STI) muotoilemaan ”keskustapoliittiseen strategiaan”.²⁴

Suomalaisen oikeiston selkärangan olivat vuodesta 1918 lähtien muodostaneet Kansallinen Kokoomuspuolue ja Suomen ruotsalainen kansanpuolue (RKP). Mutta molemmat puolueet olivat hajanaisia. Suhtautuminen ruotsin kielen asemaan Suomessa jakoi suomalaisen oikeiston, mikä antoi SDP:n keskustaan kuuluneille poliitikoille mahdollisuuden sekä aloittaa yhteistyö

RKP:n kanssa että heikentää oikeiston valta-asemaa entisestään. RKP:n konservatiivinen oikeistosiipi joutui puolueen sisällä vaikuttaneen, itsenäistymisen jälkeen perustetun Ruotsalainen vasemmisto -ryhmittymän (Svenska vänstern) haastamaksi. Ryhmittymän johtohahmoihin lukeutuivat muun muassa Georg Schauman ja Max Hanemann, jotka kummatkin tunsivat Wiikin nuoruutensa radikaaleilta opiskelijavuosilta 1900-luvun alussa. Hanemann oli väliaikaisesti toiminut FSA:ssa samaan aikaan Wiikin kanssa aikana juuri ennen suurlakkoa 1905, ja Gunnar Landtmanin mukaan Schaumanin ”katsottiin myös kuuluvan tähän ajatussuuntaukseen”. Tällä Landtman tarkoitti työväenliikkeen myönteisesti suhtautuneiden ruotsinkielisten ylioppilaiden muodostamaa ”yhteiskunnallista kerhoa”.²⁵ RKP:n ja SDP:n välinen suhte kieltämättä koheni, kun SDP:n puoluesihteerinä toimi RKP:n vasemmistoryhmän tärkeiden edustajien vanha tuttu. Lisäksi kaikilla mainituilla henkilöillä oli monella tapaa yhteneväinen näkemys ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksista sekä ruotsinkielisten tarvitsemista sosiaalisista uudistuksista. Wiik ei kuitenkaan ollut samoilla linjoilla RKP:n kanssa mitä tuli puolueen vähemmistönationalistisiin pyrkimyksiin ottaa Suomessa käyttöön Sveitsin mallia mukailevat ruotsalaisten itsehallinnolliset kantonit. Kyse oli RKP:n sisällä vakavissaan tehdystä ehdotuksesta, josta käytiin kiihkeää keskustelua suomenruotsalaisten taholla itsenäistymisen jälkeisinä vuosina.²⁶

Ryhdyttyään hoitamaan puoluesihteerin tehtäviä Wiik toi julki ruotsalaisten itsehallintoajatusta koskevan kritiikkinsä. Tämä hän teki Kokkolassa pitämässään puheessa, jota oli kuuntelemassa ”paikkakunnan olosuhteisiin nähden runsaslukuinen kuulijakunta, jonka joukossa nähtiin useita porvariston keskuudessa vaikutusvaltaisia henkilöitä”.²⁷ Wiik alleviivasi SDP:n ”ratkaisevaa vaikutusta lainsäädäntöön tavalla” joka tyydytti ”ruotsalaisen vähemmistön oikeudet vaatimukset”. Puolueen internationalismin ansiosta SDP oli halukas sovittelemaan aikaisempia kahden kansallisuuden välisiä kiistoja. Hallitusmuodon hyväksymisen ja kielilakien säätämisen jälkeen vähemmistönationalismi oli kui-

tenkin jälleen nostanut päätään RKP:n vaadittua [Suomen] ruotsalaisille Ahvenanmaan mallin mukaista itsehallintoa:

Puhtaan nationalistinen suuntaus, joka haluaa ylipääsemättömän Kiinan muurin avulla erottaa ruotsalaisen väestön suomalaisesta, nauttii kannatusta etupäässä maanviljelijöiden ja heitä lähellä olevien tahojen (kansakouluopettajat yms.) parissa. Rinnakkain tämän suuntauksen kanssa osa yläluokasta pyrkii yhteistyöhön suomalaisten porvarillisten puolueiden kanssa, tarkoituksenaan säilyttää ruotsalaisen yläluokan vaikutusvalta maan julkisissa asioissa.²⁸

Wiikin puheessaan mainitsemat ”yhteiskunnalliset tahot” tul-taisiin tekemään tietoisiksi siitä, että heidän vähemmistönationalistiset pyrkimyksensä erosivat yläluokan vastaavista. Sen sijaan ruotsinkielinen väestö hyötyisi Wiikin mukaan ”ennakkoluulotomasta ja valppaasta osallistumisesta demokraattiseen uudistustyöhön”. Uudistustyöllä Wiik viittasi SDP:n suunnitelmiin saada koko väestö sosiaalivakuutusten piiriin. Kyseessä oli laaja-alainen sosiaalipoliittinen uudistus joka tulisi koskemaan myös ruotsinkielistä väestöä. Ehdotusta ei voitaisi toteuttaa, mikäli suomenruotsalaiset sulkeutuisivat omiin kantoneihinsa. Niissä RKP:llä olisi enemmistöasema ja RKP:n oikeistosiiven edustama ruotsinkielinen yläluokka tulisi tekemään kaikkensa tehdäkseen tyhjäksi vastaavanlaiset yläluokalle kalliiksi tulevat sosiaaliset uudistukset.²⁹

Ruotsinkielinen yläluokka oli Wiikin mukaan pyrkinyt säilyttämään vaikutusvaltansa politiikan kansallisella tasolla yrittämällä ensin tehdä yhteistyötä suomenkielisen porvariston kanssa. Pyrkimyksen kariuduttua yhteistyötä viriteltiin SDP:n kanssa. Wiikin näitä pyrkimyksiä kohtaan esittämällä kritiikillä oli kaksi tavoitetta. Ensinnäkin hän halusi hyödyntää RKP:n sisäistä hajaannusta, jonka osapuolia olivat puolueen sosiaaliliberaali vasemmisto, joka oli kaihtanut suomenkielistä oikeistoa ja kannattanut yhteistyötä keskustapuolueiden ja SDP:n kanssa, sekä puolueen oikeistoryhmittymä, jonka ensisijainen tavoite oli estää vasemmistopuolueita saamasta mitään poliittisia vaikutusmah-

dollisuuksia nuorena tasavallassa. Suomalaisten porvaripuolueiden välien rakoilun hyödyntäminen sopi SDP:n keskustapoliittiseen strategiaan. Wiikin toinen tavoite kävi ilmi hänen puheensa sisällöstä: hän halusi esittää SDP:n ja oman näkemyksensä kansallisuuskysymyksestä selvänä vaihtoehtona RKP:n porvarilliselle vähemmistönationalismille. Wiik kuului SDP:n sisällä siihen joukkoon, joka ei pitänyt keskustapoliittista strategiaa niinkään reaktiivisena suhtautumisena ja puolustautumisena oikeistoa vastaan, vaan aktiivisena sosiaalidemokraattisena strategiana, jonka puitteissa puolue ei aikoinut tinkiä poliittisista uudistusvaatimuksistaan päästäkseen porvarillisten keskustapuolueiden – tässä tapauksessa RKP:n – suosioon. Wiik kritisoi sekä RKP:n ”kotiseuturuotsalaisia” (bygdesvenskar) halusta ”ylipääsemättömmän Kiinan muurin avulla erottaa ruotsalaisen väestön suomalaisesta” että ruotsinkielistä eliittiä tämän tavoitteesta ”säilyttää ruotsalaisen yläluokan vaikutusvalta maan julkisissa asioissa”.³⁰ SDP:n suhde kansallisuuskysymykseen oli Wiikin mukaan saanut ratkaisunsa vuoden 1919 hallitusmuodossa ja vuoden 1922 kielilaeissa. Kun Wiikin näkemystä kansallisuuskysymyksessä verrataan RKP:n vähemmistönationalismiin ja aitosuomalaiseen enemmistönationalismiin, voidaan todeta, että se poikkeaa niistä austromarxististen piirteittensä takia: kansallisuuskysymys ei ollut enää poliittinen kysymys, koska se oli ratkaistu lainsäädäntöteitse ja oli valtiovallan päätösvallan alainen. Wiik pyrki osoittamaan, että RKP:n itsehallintopuheiden takana piili yläluokalle sekä talonpoikaisluokalle ja jälkimmäistä ”lähellä oleville tahoille” tunnusomainen luokkapoliittikka. Kyseisen luokkapoliittikan tarkoituksena oli estää sosiaalidemokraatteja toteuttamasta uudistuspolitiikkaansa sortamalla ruotsinkielistä työväenluokkaa ja lyömällä kiila ruotsin- ja suomenkielisten työläisten väliin. Niinpä juuri luokkataistelu oli Wiikin mukaan yhteiskunnan todellinen kiistakysymys.

22. marraskuuta 1926 SDP:n ja RKP:n yhteistyö muuttui konkreettiseksi suomalaisporvarillisen Kallion hallituksen kaaduttua RKP:n eduskunnassa esittämän välikysymyksen seurauksena, jonka ensimmäinen allekirjoittaja oli Ruotsalaisen vasemmiston

Schauman. Välikysymys koski Riihimäellä sijainneen ampumatarviketehtaan toimituksiin liittyviä väärinkäytöksiä. Mutta, kuten RKP huomautti, välikysymys oli ennen kaikkea manööveri, jonka tavoitteena oli saada pääministeri Kallio vihdoinkin eroamaan virastaan. Kallion hallituksesta oli tullut RKP:ssä äärimmäisen epäsuosittu sen väitetyn ruotsalaisvastaisuuden takia. Presidentti Relander antoi SDP:lle ja puolueen eronneelle puheenjohtajalle Väinö Tannerille tehtäväksi hallituksen muodostamisen. Tanner toimi tehtävänannon aikaan sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän puheenjohtajana. Siten Suomen itsenäisyyden ajan ensimmäinen, Tannerin pääministerin ominaisuudessa johtama sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus muodostettiin 13. joulukuuta 1926. Tannerin hallituksen tärkein sivustatuki eduskunnassa oli RKP, samalla kun puolue myös ratkaisi hallituksen kohtalon äänestäessään myöhemmin sen eron puolesta 17. joulukuuta 1927. Hallitus sai yksivuotisen valtakautensa aikana tukea myös Edistyspuolueen eduskuntaryhmän enemmistöltä ja vasemmistososialisteilta.³¹ Suomenkielisen porvariston taholta kritiikkiä herätti hallituksen tiedonantoon sisältynyt sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen näkemys kansallisuuskysymyksestä:

Kansallisiin vähemmistöihin suhtautumisesta on kansainvälinen sosialidemokratia omaksunut vakiintuneet menettelytavat ja niiden mukaisesti tulee hallitus maamme ruotsalaiseen kansalliseen vähemmistöön nähden harjoittamaan oikeudenmukaista ja tasa-puolista politiikkaa hallitusmuodon hengessä.³²

Valtiotieteilijä Sven Lindmanin mukaan Tannerin hallitus teki – suomenkielisen porvariston suureksi harmiksi – suuressa määrin myönnytyksiä RKP:lle soveltaessaan ”ruotsinkielisten taholla kannatettua näkemystä *maan kahden kieliryhmän välillä vallitsevasta erosta kansallisuuksien välisenä tosiasiallisena erona pelkän kielieron sijaan*”.³³ Tannerin hallituksen tiedonannon tarkoituksena ei kuitenkaan ollut pelkästään tehdä ”myönteistä vaikutusta ruotsinkielisten leirissä”, sillä se vastasi myös Wiikin ja SDP:n kansallisuuskysymyksestä aiemmin esitettyjä kannanottoja.

Puoluesihteerin tehtäviin kuului puolueen ja Sosialistisen työväeninternationaalin (STI) Brysselin toimiston välisten yhteyksien hoitaminen. Tannerin hallituskauden aikana Wiik oli aktiivisesti kirjeenvaihdossa STI:n pääsihteerin, austromarxisti Friedrich Adlerin, kanssa, jolle hän esitteli Suomen sosiaalidemokraattisen hallituspolitiikan ideologisia ja poliittisia taustoja. Wiik korosti suomalaisen oikeiston leimanneen Tannerin hallituksen ”epäisänmaalliseksi koalitioksi”; kyseessä oli oikeiston hallitusrintamasta eduskunnassa käyttämä halventava nimitys, jota Wiik tuolloin nähtävästi käytti. Adlerille Wiik kuvasi hallitusta ”suojaksi suomalaisessa porvaristossa esiintyviä sovinistisia virtauksia vastaan”. Väitteensä tueksi Wiik mainitsi aggressiivisen politiikan, jota suomenkieliset porvaripuolueet olivat aiemmin harjoittaneet sekä Suomen työväenluokkaa että maan ruotsinkielistä vähemmistöä kohtaan. Muutamana edeltävänä vuonna kyseinen politiikka oli Wiikin mukaan ilmentynyt suomenruotsalaisia sortavan lainsäädännön muodossa.³⁴

Heinäkuussa 1927 järjestettyjen eduskuntavaalien lopputulos merkitsi vaalivoittoa hallitukselle ja sen tukipuolueille. SDP:n vaalikampanja oli puolueen vaaliorganisaatiosta vastanneen Wiikin ensimmäinen suuri tulikoe. Sosiaalidemokraattien kampanja kehotti ruotsinkielisiä äänestäjiä antamaan äänensä *joko* SDP:lle *tai* RKP:lle ruotsalaisuutta vastaan suunnatun ”aitosuomalaisen ristiretken” estämiseksi.³⁵ Ruotsinkielisille sosiaalidemokraateille suunnattu kehoitus äänestää RKP:tä oli kieltämättä sensaatiomainen, mutta sen tekee ymmärrettäväksi sosiaalidemokraatien halu pitää Tannerin hallitus hengissä ja varmistaa sille riittävä tuki eduskunnassa myös vaalien jälkeen. Vaalien jälkeen tyytyväinen Wiik raportoi STI:lle, että ”suomalaiskansallinen” Kokoomuspuolue oli yrittänyt kaataa hallituksen, mutta äänestäjät olivat eduskuntavaaleissa ”aiheuttaneet suomalais-porvarilliselle taantumukselle kirvelevän tappion”. Wiik kirjoitti ruotsinkielisen vähemmistön puolustamisen olevan hallitusrintamalle suotuisan tuloksen myötä toistaiseksi turvattu, ja että RKP:n taholta tullut tuki torjui ”suomalais-porvarillisen taantumuksen” demokratian vastaiset hyökkäykset.³⁶ Samalla Wiik kuitenkin myönsi ”de-

mokraattisen rintaman” haasteet ja totesi rintaman olevan heikko. Luokkakysymystä koskevat näkemykset erottivat SDP:n ja ”ylemmän porvariston” RKP:n toisistaan, ja näissä kysymyksissä RKP:llä oli enemmän yhteistä ”sovinististen suomalais-porvarilisten” puolueiden kuin SDP:n ja kommunistien kanssa.³⁷

Ruotsissa SDP:n sosiaalidemokraattinen veljespuolue Ruotsin sosiaalidemokraattinen työväenpuolue (SAP, Sveriges socialdemokratiska arbetareparti) kärsi vaalitappion 1928. Tappion jälkeen puolue vaihtoi lopullisesti suuntaa, hylkäsi luokkataistelu-ideologian ja otti sen tilalle sittemmin hyvin tunnetun reformistisen kansankoti-ideologian. Suunnamuutosta ilmensi muun muassa sosiaalidemokraattisen puoluejohtajan Per Albin Hanssonin samana vuonna pitämä kuuluisa ”kansankotipuhe”. Hanssonin puhe hyvästä kansankodista heijasti aikaisempaa nationalistista ja konservatiivista retoriikkaa, mutta se sisälsi myös ideologisia vaikutteita nationalismin austromarxistisesta versiosta, joka oli levinnyt STI:ssä toimineiden sosiaalidemokraattien keskuudessa. Muiden muassa Wiikin ruotsalainen puoluesihterikollega Rikhard Lindström, eräs SAP:n sosiaalireformistiseen politiikkaan sisältyvän nationalistisen kansankotiretoriikan ideologisista arkitehdeistä, oli lanseerannut ruotsalaiseen sosiaalidemokratiaan kansallisen sosialismin käsitteen. Kirjassaan *Socialism, nation och stat* (”Sosialismi, kansakunta ja valtio”)³⁸ Lindström siteerasi ahkerasti Otto Baueria. Wiik piti yhteyttä Lindströmiin enemmän virkaveljelliseltä pohjalta kuin ideologisen aatetoveruuden yhdistämänä, sillä heillä oli selvästi toisistaan eroavat näkemykset sosialistisesta nationalismista. Wiik kieltäytyi hylkäämästä marxilaisia oppeja luokkataistelusta, kun taas Lindström halusi poistaa ne omasta puolueestaan.

SAP:n aikaisemmat marxilaiset luokkataistelijat olivat sitä vastoin Wiikin ideologisia aatetovereita. He olivat innoissaan liittyneet uuteen vasemmistososialistiseen puolueeseen ja kommunisteihin mutta 1920-luvun loppuolella he olivat palanneet sosiaalidemokratian piiriin. Heihin kuului Ivar Wennerström, jonka Wiik kutsui Suomeen puhumaan eduskuntavaalikampanjan aikaan 1929. Wennerström kirjoitti artikkelit ”vaikutelmis-

taan Suomessa” sekä *Social-Demokrateniin* että *Arbetarbladetiin*. Hän keskittyi erityisesti käynnissä olleeseen konfliktiin suomalaisuuden ja suomenruotsalaisuuden välillä. Artikkelissaan Wennerström kiinnitti ruotsinruotsalaisen lukijakunnan huomion aitosuomalaisien suomenruotsalaisiin kohdistuvien hyökkäysten muodostamaan vaaraan. Hänen mukaansa suomenruotsalaiset edustivat virkamiesluokkaan kuuluvana vähemmistönä Suomen ”länsimaisia kunniallisuuden, lainkuuliaisuuden ja uskollisuuden perinteitä”, joilla oli ”mitä suurin merkitys valtion rakentamiselle” nuorena tasavallana. Wennerströmin todistelu pohjasi Wiikin kanssa yhtenevään näkemykseen ruotsalaisuuden kulttuurisesta merkityksestä, ja tätä hän vaali puhuessaan ruotsalaisuuden säilyttämisen puolesta Suomessa. Wiikin tavoin Wennerström piti esikuvallisena Viron ja Latvian nuorten valtioiden perustuslakeja, jotka oli laadittu austromarxisti Rennerin kulttuurista autonomiaa koskeneiden teorioiden pohjalta. Rennerin mukaan vähemmistöt oli yhdistetty enemmistön kanssa, jotta ne voisivat toimia ”uusissa valtiollisissa puitteissa” ilman ryhmien välisiä ”mainittavia kiistoja”. Wennerströmin mukaan kuvattu edistysellinen monikansallinen yhteiskuntahenki puuttui Suomesta kokonaan. Suomalaiset ja suomenruotsalaiset elivät ”[k]uin koira ja kissa konsanaan”, vaikka heidän olisi pitänyt tehdä yhteistyötä tasavallan yhteiskunnallisen kehityksen hyväksi.³⁹

Wennerström ilmaisi huolensa ruotsalaisuuden tulevaisuudesta Suomessa ja oli sitä mieltä, että RKP:tä ei voinut pitää ruotsalaisuuden säilyttämisen ja kehittämisen horjumattomana takaajana sen ”taantumuksellisen” suhtautumisen vuoksi. ”Nuoruuden toivoa” hän sitä vastoin näki ”Schauman-radikalismien” edustamassa porvarillisessa Ruotsalaisessa vasemmistossa, joka saattoi muodostaa ”sillan ruotsalaisen porvariston” ja ”ruotsalaisen sosiaalidemokratian”, toisin sanoen FSA:n, välille. Wennerström nosti esiin Wiikin ja 1920-luvun suomenruotsalaisen sosiaalidemokratian kaksi muuta johtavaa nimeä, Axel Åhlströmin ja Karl-August Fagerholmin, niinä suomenruotsalaisina sosiaalidemokraatteina Suomessa jotka olivat valistaneet rannikkoseutujen ruotsinkielistä vähäväkistä kansaa. Hänen mukaansa ”ruotsalaisnationalismil-

la on ikaikaikaiset vahvat juuret” Suomen rannikkoseuduilla, minkä ansiosta puolue saattoi ”kylvää kansainvälisen sosialismin aatteet hedelmälliseen maaperään”. Suomen ruotsalainen sosiaalidemokratia voisi Wennerströmin mukaan edistää Suomen ja Ruotsin sosiaalidemokraattisten liikkeiden läheisempää yhteistyötä, sillä ”se jouduttaisi eurooppalaistumista, eli länsimaisiin sosialistisiin aate- ja toimintalinjoihin pohjaavaa asennoitumista”, jota Wennerström katsoi SDP:n ja Wiikin tavoitelleen sisällissodan jälkeisen vuosikymmenen aikana.⁴⁰

Wiik ja sosiaalidemokraattien internationalismi tulilinjalla

Wiikin ryhdyttyä hoitamaan SDP:n puoluesihtöerin virkaa joutui hän aluksi tulilinjalle sekä sosialistisen internationalisminsa että suomenruotsalaisuutensa vuoksi. Wiikin ensimmäinen esiintyminen eduskunnassa puoluesihtöerivalinnan jälkeen tapahtui tilanteessa, jossa hänen oli tarkoitus esittää sosiaalidemokraattisen eduskuntaryhmän kanta eduskunnan käsittelyssä olleeseen, Maalaisliiton tekemään aloitteeseen ulkomailta Suomeen suuntautuvan maahanmuuton rajoittamiseksi. Kyse oli ennen kaikkea venäläisten muuttoliikkeestä, jota Wiik puolusti. Maalaisliittolaiset ihmettelivät SDP:n halukkuutta edistää ulkomaisen halvan työvoiman käyttöä vaikka suomalaisia työläisiä kulki työttömänä.⁴¹ Myös tällä kertaa oikeistolaiset tahot kritisoivat Wiikiä hänen myönteisestä suhtautumisestaan idästä päin tulevaan maahanmuuttoon. Oikeiston kritiikki muistutti osin ruotsinkielisen antisemitistisen ja konservatiivisen *Fyren*-pilalehden Wiikiin kohdistamaa nälvivää kritiikkiä vuonna 1913 tämän tehtyä valtiopäivillä ehdotuksen Suomen kansalaisuuden myöntämiseksi Venäjän silloisia pogromeja Suomeen paenneille juutalaisille.⁴²

Kokoomuslaisen *Karjala*-lehden eduskuntakeskustelusta tekemä selonteko oli ennen kaikkea henkilökohtaisuuksiin mennyttä kritiikkiä Wiikiä kohtaan. Kirjoittaja, nimimerkki ”Esa”, ihmetteli miksi SDP oli puoluekokouksessaan syrjäyttänyt Wiikin edeltäjän puoluesihtöerinä, Taavi Tainion, vaikka Tainio oli ”eduskunnan

loistavimpia puhujia”, ja valinnut hänen sijaansa suomenruotsalaisen Wiikin. ”Esa” kuvasi Wiikiä: ”[h]än on hiljainen, puhuu tuskin kuultavasti ja on epävarma paperistakin lukiessaan”. *Karjala*-lehden toimittaja toteaa naljaillen syyn Wiikin valintaan olleen todennäköisesti se, että puoluekokouksessaan 1926 kurssinmuutoksen vasemmalle tehnyt SDP halusi puoluesihteerikseen jonkun, joka oli aiempaa puoluesihteerii enemmän ”maailmanvallankumouksellisen agitaattorin näköinen” ja jonka ”[l]aihat kasvot ja synkät silmät sekä tukea katse silmälasien takaa muistuttavat tunnettua agitaattorityyppiä itäisestä naapurimaasta”.⁴³

Aitosuomalainen-oikeistolehdestä ihmeteltiin myös suomalaisen – eli suomenkielisen – SDP:n päätöstä turvautua ”laintavaraan” ja valita ”kiihkoruotsalainen” puoluesihteeriksi, vaikka suuren puolueen riveissä olisi luullut olevan tarjolla riittävän kyvykkäitä suomalaisia miehiä.⁴⁴ Suomalaisuus oli ”maisteri Wiikin” valinnan myötä kärsinyt jälleen tappion sosiaalidemokraattien astuttua ruotsalaisten virittämään ansaan. Ruotsalaisvastaisuutta vahvisti lehden käyttämä antiseminitinen retoriikka, jonka puitteissa suomenruotsalaisia verrattiin juutalaisiin ja näiden väitettyyn maailmanlaajuiseen salaliittoon ja nationalismiin vastaisuuteen. Suomenruotsalaiset toimivat ”kansainvälistä köyhälistödiktatuuria” Neuvostoliitossa johtaneiden juutalaisten tavoin käyttäessään suomalaista työväenliikettä Suomen (suomenkielisen) kansan yhtenäisyyden horjuttamisen välineenä.⁴⁵

Aitosuomalaisen oikeiston ja porvariston antisemitistiset ja nationalistiset näkemykset ilmenivät lukuisissa ironisen vitsikissä lehtijutuissa. Muun muassa Suomen Sanomalehtimiesliiton pilalehti *Tuulispää* esitti SDP:n olevan ”todella internationalinen, kansainvälinen puolue, ainakin mitä johtajiin tulee”. Lehdessä 18. lokakuuta 1929 julkaistussa pilapiirroksessa esiintyivät ”ruotsalaisen” Wiikin lisäksi Mikko Erich, jonka suonissa väitettiin virtaavan ”melko annos israelilaista verta”⁴⁶, sekä venäläis-puolalaistaustainen Reinhold Sventorzetski (vuonna 1938 hän muutti sukunimensä Sventoksi) josta kirjoitettiin, että hän ei Wiikin ja Erichin tavoin ollut aitoa suomalaista syntyperää. Koko kolmikon kuvaaminen pilapiirroksessa liittyi heidän poliittiseen

työhönsä: Wiik ja Svento olivat silloisia johtavia vasemmistososiaalidemokraatteja ja Erich oli profiloitunut demokratian puolustajana fasismin uhkaa vastaan. Ainakin Erichin ja Sventon kuvauksissa käytettiin selvästi rasistisia ja antisemitistisiä karkatyrejä. Kuvan viesti oli sama kuin aitosuomalaisen oikeiston jo aikaisemmin muun muassa Wiikiin kohdistamassa kritiikissä: SDP:tä johti epäisänmaallinen, suomalaisvastainen, kansainvälinen, vieraita ei-suomalaisia vähemmistöjä edustanut (sala)liittolaisten ryhmä, joka muodosti uhan suomalaiselle Suomelle.

Myös vasemmistososialistit hyökkäsivät Wiikin ja sosiaalidemokraattien internationalismia vastaan. Suomenruotsalaisella vasemmistososialistisella ja kommunistisella taholla väitettiin Wiikin muuttuneen suomalaisnationalistiseksi ja ruotsalaisvas-taiseksi. Suomenruotsalainen kommunistilehti *Nya Folkbladet* väitti asian menneen niin pitkälle, että Wiik oli käyttänyt suomalaistettua nimikirjoitusta ”Kaarlo Viik”. Suomenruotsalaiset kommunistit olivat tähän aikaan valppaina, koska myös vasemmistososialistit eli kommunistit kamppailivat suomenruotsalaisten työläisten kannatuksesta. Vetoamalla erityisesti ruotsinkielisten työläisten vähemmistönationalismiin *Nya Folkbladet* hyökkäsi SDP:n luokkapettureiden kimppuun ja syytti heitä suomalaisnationalismista, samalla kun Wiik muiden ruotsinkielisten sosiaalidemokraattien tavoin sai osakseen syytöksiä myöntyväisyydestä ruotsalaisen Suomen suomalaistamista kohtaan.⁴⁷

Pohjalainen vasemmistososialisti ja kansanedustaja Johan August Isaksson hyökkäsi SDP:n kansallisuuspolitiikkaa vastaan eduskuntavaalien aikaan 1927 julkaistussa pamfletissaan *Ett diskussionsinlägg i nationalitetsfrågan*. Isaksson esiintyi vankkumattomana ruotsinkielisten itsehallinnon kannattajana, jota hän piti puolustautumisena uhkaavaa aitosuomalaista nationalismia vastaan. Sekä ruotsalaisen kansanosan oikeuksia että ruotsalaisuutta Suomessa puolustavilla vasemmistososialisteilla oli vastassaan ennen kaikkea SDP. Isakssonin mukaan puolue kannatti ”suomalaisten ja ruotsalaisten yhteistoimintaa”, mikä väistämättä tulisi johtamaan ruotsinkielisen vähemmistön tukehtumiseen suomenkielisen enemmistön painon alla. Tekemällä yhteistyötä

suomalaisnationalististen porvarillisten puolueiden kanssa SDP tuli ”tinkineeksi ruotsalaisen kansallisuuden yhteisistä eduista”.⁴⁸ Isakssonin kritiikkiä on hyvä lukea Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) ja Kominternin senaikaisten kampanjoiden muodostamaa taustaa vasten. Vuosina 1926–1927 heidän kriittisen hyökkäyksensä kohteena olivat austromarxistit ja heidän vaikutusvaltansa Kominternin kilpailijassa STI:ssä sekä sosiaalidemokraattiset puolueet yleensä, mukaan lukien SDP.⁴⁹ Myös Isaksson sovelsi kirjoittamassaan pamfletissa Kominternin retoriikkaa erehdyttävästi muistuttavaa kieltä syyttäessään FSA:ta luokkasetturuudesta ja väittäessään kehityksen Suomessa noudattavan ”suomalaisen byrokratian peruskäsitystä kansallisuuskysymyksestä”, minkä lisäksi hän huomautti ”kuinka tässä maassa on vain yksi kansallisuus josta osa puhuu suomea ja osa – toistaiseksi – ruotsia”.⁵⁰

Vasemmistososialistien ja kommunistien vallankumouksellinen luokkataisteluretoriikka sai väistyä Lapuanliikkeen astuttua politiikan näyttämölle marraskuussa 1929. Nyt myös sosiaalidemokraatit joutuivat suomalaisen fasismin uhkaamiksi sen pyrkiessä kerta kaikkiaan puhdistamaan isänmaan sosialismista. Vuodesta 1930 vuoteen 1936 ulottuvana ajanajaksena, jolloin Wiik vielä toimi sosiaalidemokraattien puoluesihteerinä, sosiaalidemokraattien poliittinen taistelu muuttui taisteluksi eloonjäämisestä ja erityisesti taisteluksi Suomen demokraattista yhteiskuntajärjestystä yhä enemmän uhannutta fasismia vastaan. Vastaavanlaisia taisteluja käytiin myös muualla, eikä vähiten kansainvälisen sosiaalidemokratian ydinmaissa Saksassa ja Itävallassa, joissa natsit ja fasistit tuhosivat sosiaalidemokraattiset työväenliikkeet 1930-luvun alussa.⁵¹ Myös Wiik pelkäsi kohtalonsa olevan sinetöity mikäli fasistinen vallankaappaus toteutuisi Suomessa. Talonpoikaismarssin Helsinkiin saapumista edeltävänä yönä, 7. heinäkuuta 1930, hän kirjoitti jäähyväiskirjeen äidilleen Hannalle ja vaimolleen Anna Wiikille.⁵² Suomenruotsalaiset sosiaalidemokraatit näkivät yhä edelleen fasismin demokratialle ja työväenliikkeelle muodostaman uhan myös uhkana monikansalliselle valtiolle. Täten se oli myös suora uhka suomenruotsalaisil-

le; vähemmistölle joka Wiikin, FSA:n ja useiden ruotsinkielisen porvariston edustajien mielestä muodosti länsimaisen oikeusvaltioajattelun, länsimaisen demokratian ja sivilisaation etujoukon Suomessa.⁵³

Lopuksi

Sotien välinen aika, ja erityisesti ensimmäisen maailmansodan jälkeinen vuosikymmen, oli hyvin levoton ajanjakso Suomen ja Euroopan historiassa. Artikkelin puitteissa on tutkittu kahta ajanjaksoa leimannutta yhteiskunnallista konfliktia, kansallisuusriitoja ja luokkataistelua, suhteessa suomenruotsalaiseen sosiaalidemokraattiseen politiikkaan Karl Harald Wiikiin. Wiikin toimintaa on tarkasteltu poliittis-aatehistoriallisesta perspektiivistä käsin, jonka tarkoituksena on ollut tehdä näkyväksi sosiaalidemokraattinen kansakunnan idea ja sen ilmaisumuodot 1920-luvun Suomessa. Artikkelissa kansakunnan käsitettä ongelmallistetaan Wiikin tekemistä tuonaikaisista ideologisista kannanotoista käsin. Wiikin kannanotot nähdään osana hänen teoreettisen ja ideologisen ajattelunsa kokonaisuutta sekä sitä ylikansallista ajatusten ja ideoiden vaihtoa johon hän osallistui. Wiikin näkökulmasta kansakunnan ja luokan välillä ei ollut ristiriitaa. Hänelle oli itse asiassa tärkeää tuoda esille niiden yhteenkietoutuneisuus sekä osoittaa, kuinka porvariston käyttämä kansakunnan käsite rakentui vääräksi kollektiiviseksi yhteisöksi kutsutun käsityksen pohjalle. Wiikin nationalismi pohjasi sosiaalidemokraattiseen internationalismiin ajatukseen kansakuntien oikeudesta olla olemassa veljeydessä toisten kansakuntien kanssa. Rinnakkain tämän kanssa Wiikin kansallisuuskysymystä koskeva ajattelu mahdollistaa kansakuntaa ja nationalismia koskevan analyysin laajentamisen. Aikaisemmassa tutkimuksessa nationalismi on toisaalta nähty sosialistisen työväenliikkeen toimintapiirien tuolla puolen olevana porvarillisenä ajatusrakennelmana, toisaalta taas sosiaalidemokraattinen työväenliike on antanut kansakunta-käsitteelle oman marxilaisen sisältönsä.

Wiikin kansallisuuskysymystä koskeva ajattelu ilmeni suomalaisten sosiaalidemokraattien hallituskaudella 1926–1927, jolloin Wiik itse näki mahdollisuuden luoda demokraattinen rintama vastavoimaksi nationalistiselle ja demokratian vastaiselle oikeistolle. Hänen ajattelussaan on vaikutteita muun muassa austromarxisteilta ja heidän pyrkimyksensä luoda itävaltalaisen sosiaalidemokratian puitteissa luokkarajat ylittävää yhteistyötä porvarillisten keskustapuolueiden kanssa sekä kansallisuuskysymyksen tietoisesta epäpolitisoinnista. Wiik toimi aitosuomalaisista nationalismia – kuten ilmiötä omana aikanaan kutsuttiin – eli suomenkielistä enemmistönationalismia vastaan sen pyrkiessä kansallistamaan suomalaisen kansallisvaltion vastaamaan omia tavoitteitaan, eli tekemään siitä suomenkielisten valtion (”suomalainen Suomi”). Samaten Wiikiä ja SDP:tä kritisoitiin näiden internationalismista ja kahden kansallisuuden ajatukselle pohjaavan hallitusmuodon puolustamisesta. Sosiaalidemokratiasta vasemmalle olleet kriitikot väittivät Wiikin hylänneen ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksien puolesta käydyn kamppailun.

Ruotsalainen puoluesihtööri Wiik ei vain edustanut ruotsalaisen vähemmistökansallisuuden työväenluokkaa, vaan, senaikaisista austromarxismien ilmausta käyttäksämme, myös ”ruotsalaista luonneyhteyttä”. Austromarxistien tavoin Wiik näki sosiaalidemokratian tehtävänä kaikkien kansojen (kielellisestä, etnisestä ja uskonnollisesta taustasta riippumatta) sisällyttämisen yhteiseen korkeampaan kulttuuriin, jonka puitteissa kaikki yhdessä saavuttaisivat ihmiskunan korkeamman kulttuurisen sivistystason: sosialismin. Rinnakkain tämän kanssa austromarxistien näkemys kulttuurista pohjasi syvään juurtuneeseen etniseen käsitykseen, jonka puitteissa heidän edustamansa kansallinen, eli saksalais-itävaltalainen kulttuuri näyttäytyi sivistyksen ja kehityksen normatiivisena mittapuuna. Sama normatiivisuus ilmeni Wiikin näkemyksessä ruotsalaisuudesta ja ruotsalaisista arvoista, joita hän halusi korostaa toimiessaan SDP:n puoluesihteerinä.

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 ”Den svenska befolkningen i Finland: Vår nationalitetsfråga och socialdemokratin ställning till densamma. Referat av Karl H. Wiik på svenska soc. dem. kretsmötet i Helsingfors den 28 mars 1921”, *Arbetarbladet* 8.4.1921.
- 2 Ahlskog, Kaihovirta & Wickström 2018, s. 452–458.
- 3 Berman 2006, s. 8–12.
- 4 Berg 2018.
- 5 Ahlskog, Kaihovirta & Wickström 2018, s. 456–463.
- 6 Wassholm 2008, s. 13.
- 7 Schall 2012, s. 461–463, 469–470.
- 8 Kannisto 2016.
- 9 Ahlskog, Kaihovirta & Wickström 2018, s. 456.
- 10 Tuomioja 1982, s. 52–56, 72–77.
- 11 ”Ålandsfrågan”, *Arbetarbladet* 17.6.1920. Kursivointi kirjoittajan.
- 12 K. H. Wiik, ”Den sociala kampen i Estland”, *Arbetarbladet* 19.8.1920.
- 13 Karl H. Wiik, ”Ett svenskt socialdemokratiskt parti i Finland?”, *Arbetaren* 26.5.1906.
- 14 ”Protokoll förddt vid de svenska arbetarens representantmöte i Helsingfors 14, 15 och 16 juli 1906”, CA:1 Liittokokouspöytäkirjat, Finlands svenska socialdemokrater, TYARK.
- 15 Bondestam & Helsing 1978, s. 39, 43–45, 47–48.
- 16 Soikkanen 1961, s. 293–294.
- 17 K. W. [Karl H. Wiik], ”Den svenska befolkningens ställning tryggad”, *Arbetarbladet* 23.7.1919.
- 18 Bondestam & Helsing 1978, s. 48.
- 19 Schwarzmantel 2005, s. 54–56.
- 20 Ibid., s. 54–55.
- 21 K. H. Wiikin vappupuhe 1907, ”Arbetarens 1 maj”, *Arbetaren* 4.5.1907.
- 22 Wiik 1924, s. 268–270.
- 23 Ibid., s. 271–272; ”Arbetarens 1 maj”, *Arbetaren* 4.5.1907.
- 24 Kettunen 1986, s. 283–306.
- 25 Landtman 1940, s. 394; Bondestam & Helsing 1978, s. 34; von Bonsdorff & Jernström 1984, s. 155–158.
- 26 von Bonsdorff & Jernström 1984, s. 37–77.
- 27 ”Socialdemokratin och nationalitetsfrågan”, *Arbetarbladet* 24.3.1926.
- 28 Ibid.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid.
- 31 Lindman 1940, s. 11–21, 59–65.
- 32 Väinö Tannerin tiedonanto hallituksen ohjelmasta eduskunnan täysistunnossa 13.12.1926. <https://valtioneuvosto.fi/-/14-paaministeri-vaino-tannerin-hallituksen-ohjelma> (haettu 16.4.2021).
- 33 Lindman 1940, s. 24. Kursivointi minun.

- 34 K. H. Wiikin kirje Friedrich Adlerille 11.5.1927, K. H. Wiikin kansainvälinen kirjeenvaihto 1923–1937, SDP:n arkisto, TYARK.
- 35 *Arbetarbladet*, 29.6.1927.
- 36 K. H. Wiikin kirje STI:lle, päiväämätön 1927, K. H. Wiikin kansainvälinen kirjeenvaihto 1923–1937, SDP:n arkisto, TYARK.
- 37 Wiikin kirje Friedrich Adlerille 11.5.1927.
- 38 Lindströmin kirja löytyy Wiikin henkilöarkistosta mutta Wiikin suhtautumisesta siihen ei ole tietoa. Kansio 9: 1928–30, K. H. Wiikin kokoelma, KA.
- 39 Ivar Wennerström, ”Intryck från Finland”, *Arbetarbladet* 10.7.1929.
- 40 Ibid.
- 41 ”Esa”, ”Parlamenttipakinaa”, *Karjala* 18.2.1926.
- 42 *Fyren* 5.4.1913.
- 43 ”Esa”, ”Parlamenttipakinaa”.
- 44 Ibid.
- 45 Ibid.
- 46 *Tuulispää* 18.10.1929.
- 47 Utposten (nimimerkki), ”Från utkiken”, *Nya Folkbladet* 10.5.1929.
- 48 Isaksson 1927, s. 23.
- 49 Saarela 2008, s. 178–180.
- 50 Isaksson 1927, s. 24.
- 51 Karvonen 2008, s. 21–25.
- 52 K. H. Wiikin kirje Hanna Wiikille ja K. H. Wiikin kirje Anna Wiikille 7.7.1930. Kansio 17: 1930-luku, K. H. Wiikin arkisto, KA.
- 53 Kaihovirta & Wickström 2017, s. 57–61.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

K. H. Wiikin kokoelma

Kansio 9: 1928–30

Kansio 17: 1930-luku

Työväen arkisto (TYARK), Helsinki

Finlands svenska socialdemokrater

Liittokokouspöytäkirjat

SDP:n arkisto

K. H. Wiikin kansainvälinen kirjeenvaihto 1923–1937

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetarbladet 23.7.1919, 17.6.1920, 19.8.1920, 8.4.1921, 24.3.1926, 29.6.1927, 10.7.1929.

Arbetaren 26.5.1906, 4.5.1907.

Fyren 5.4.1913.

Karjala 18.2.1926.

Nya Folkbladet 10.5.1929.

Tuulispää 18.10.1929.

Muu lähdeaineisto

Väinö Tannerin tiedonanto hallituksen ohjelmasta eduskunnan täysistunnossa 13.12.1926. <https://valtioneuvosto.fi/-/14-paaministeri-vaino-tannerin-hallituksen-ohjelma> (haettu 16.4.2021).

Kirjallisuus

Ahlskog, Jonas, Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats (2018): ”Nationen i klasskampen: Minoritetsnationalism inom den socialistiska arbetarrörelsen”, *Historisk Tidskrift* 138:3, s. 452–479.

Berg, Anne (2018): ”Nationen i historien”, *Historisk Tidskrift* 138:3, s. 383–390.

Berman, Sheri (2006): *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.

Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik (1978): *Som en stubbe i en stubbåker: Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*. Helsinki: Finlands svenska arbetarförbund.

- von Bonsdorff, Göran & Jernström, Frank (1984): *Svenska folkpartiet 2. 1917–1929: Från självständighet till Lappo*. Helsinki: Schildt.
- Isaksson, Johan A. (1927): *Ett diskussionsinlägg i nationalitetsfrågan*. Vaasa: Ny Tids förlag.
- Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats (2017): ”Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:1, s. 43–74.
- Kannisto, Niko (2016): *Vaaleanpunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/166793>.
- Karvonen, Lauri (1988): *From White to Blue-and-Black. Finnish Fascism in the Inter-War Era*. Commentationes scientiarum socialium 36. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Kettunen, Pauli (1986): *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000027>.
- Landtman, Gunnar (1940): *Studenter under Finlands kampår 1898–1909*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 280. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Lindman, Sven (1940): *De homogena partiregeringarna i Finland 1926–1928. I. Det socialdemokratiska regeringsexperimentet 1926–1927*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Saarela, Tauno (2008): *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000613>.
- Schall, Carly E. (2012): ”(Social) Democracy in the blood? Civic and ethnic idioms of nation and the consolidation of Swedish social democratic power, 1928–1932”, *Journal of Historical Sociology* 25:3, s. 440–474.
- Schwarzmantel, John (2005): ”Karl Renner and the problems of multiculturalism”, teoksessa Ephraim Nimni (toim.), *National-Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Lontoo: Routledge, s. 63–73.
- Soikkanen, Hannu (1961): *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY, Porvoo Helsinki 1961. <http://doi.org/10.31885/2018.00017>.
- Tuomioja, Erkki (1982): *K. H. Wiik: puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkerta 1918–1946. II*. Helsinki: Tammi.
- Wassholm, Johanna (2008): *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*. Turku: Åbo Akademis förlag. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/33682/WassholmJohanna.pdf> (haettu 7.4.2020).

- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): "Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.
- Wiik, Karl H. (1924): "Sosialidemokratia Suomen ruotsalaisten keskuudessa", teoksessa Väinö Tanner et al., *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Muistojulkaisu*. Helsinki: Sosialidemokraattinen puoluetuomikunta, s. 261–272.

Anna Bondestam työläiskirjailijana

Markkinointi- ja vastaanottoanalyysi

Johdanto

Vuonna 1979 Svenska Litteratursällskapet i Finland myönsi suomenruotsalaiselle kirjailijalle, historioitsijalle ja sosiaalidemokraattiselle aktivistille Anna Bondestamille (1907–1995) Karl Emil Tollanderin palkinnon hänen kirjallisten saavutustensa johdosta. Palkinnon perusteluissa korostettiin sitä, että Bondestam oli kirjailijantyössään tuonut esille suomenruotsalaisen työväenluokan ääntä: ”hänen merkittävän kaunokirjallisen tuotantonsa johdosta sekä hänen asiantuntevasta ja asiallisesta tavastaan kuvata suomenruotsalaisen työväenluokan todellisuutta ja ponnisteluja”.¹ Tuolloin hänellä oli jo takanaan yli 40 vuotta kestänyt kirjailijanura, johon kuului kymmenen kaunokirjallista ja viisi työväenhistoriallista teosta joista useita oli myös julkaistu Ruotsissa sekä suomennoksina.

Perusteoksessa *Finlands svenska litteratur 1900–2012* Bondestam mainitaan ”työväenluokan kuvauksen keulakuvana suomenruotsalaisella taholla”.² Thomas Warburtonin kirjallisuushistoriallisessa käsikirjassa puolestaan todetaan, että ”Anna Bondestamia voidaan syystä pitää tähän asti täysipainoisimpana – suhteellisen harvalukuisen – suomenruotsalaisen työväenluokan kuvaajana ja puolestapuhujana”.³ Tutkijat ovat todenneet, että Bondestam on ennen kaikkea määriteltä työläiskirjailijaksi,

vaikka hänen kirjallisessa tuotannossaan on useampiakin ulottuvuuksia.⁴

Kirjoittaessaan *Åbo Underrättelser*-lehdessä Bondestamin saamasta palkinnosta Ole Torvalds oli sitä mieltä, että Bondestamin kirjallisen uran tuleva suunta oli alun alkaenkin havaittavissa: ”Kun Anna Bondestamin ensimmäinen kirja, romaani *Panik i Rölleby*, julkaistiin yli neljä vuosikymmentä sitten, oli siinä jo – ainakin kokemuksen tuomalla jälkiviisaudella todettuna – jonkinlainen enne siitä, että jotain siihen aikaan niin harvinaista kuin suomenruotsalainen työläiskuvaaja oli tulossa.”⁵

Mutta se, että Bondestam tultaisiin muistamaan juuri työläiskuvaajana, ei vaikuta olleen millään tavalla selkeää, kun *Panik i Rölleby* (1936) – jota kuvaillaan usein 1700-luvulle sijoittuvaksi, yhteiskuntakriittisellä terällä varustetuksi pikkukaupunkikomediksi – julkaistiin, tai 1950-luvun lopulla, jolloin julkaistiin useampi hänen merkityksellisimmistä työläisympäristöön sijoittuvista kaunokirjallisista teoksistaan. Tutkittaessa kolmen Bondestamin 1940- ja 1950-luvuilla julkaiseman teoksen markkinointia ja vastaanottoa, kuten olen tätä artikkelia varten tehnyt, hänen roolinsa työläiskirjailijana ei nouse ensisijaisesti esille. Torvalds vaikuttaa siis olevan oikeassa vihjatessaan tämän aseman vahvistuneen pääosin jälkiviisauden voimin.

On toisin sanoen olemassa jännite kahden Bondestam-kuvan välillä: yhtäältä kuva hänestä suomenruotsalaisen työväenluokan kuvaajana ja puolestapuhujana, ja toisaalta markkinoinnin ja vastaanoton luoma kuva hänestä kirjailijanuran ensimmäisessä vaiheessa. Artikkelini käsittelee juuri tätä ongelmavyöhykettä. Tavoitteena on analysoida kuviota, joka tulkintani mukaan hallitsi Bondestamin julkista kuvaa 1960-luvulle asti, sekä valottaa ja käsitellä niitä rakenteita, jotka mahdollistivat tämäntyyppisen määrittelyn. Tämä tehdään hyödyntämällä kaksiosaista analyysia, jossa yhdistyvät dynaamisesti useilla tasoilla liikkuvat vertailut ja joka kiinnittyy sekä laajempaan rakenteelliseen tasoon että sellaisiin tekijöihin, jotka ovat historiallisia ja tilannekohtaisia. Ensimmäisessä osassa suoritetaan vertailevan analyysin romaanin *Lågt i tak* (1943, suomennettu 1944 nimellä *Urhea nuoruus*)

markkinoinnista. *Lågt i tak* on kertomus työväenluokkaisen nuorisjoukon varttumisesta ja poliittisesta heräämisestä 1930-luvun pikkukaupungissa. Romaani ilmestyi samoihin aikoihin suomen-ruotsalaiselta, suomenkieliseltä ja ruotsalaiselta kustantamolta. Tutkimalla teoksen lanseerausta eri kulttuuripiireissä siihen kuuluvien paratekstien kautta haluan selvittää, millä tavoin kustantamot käsittelivät työläistematiikkaa.⁶ Romaanin eri painosten takakansitekstien lisäksi lähdeaineistoni koostuu kustantamoiden mainoksista, jotka julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä Ruotsissa ja Suomessa. Lisäksi olen sisällyttänyt analyysiin Tammen – Bondestamin suomenkielisen kustantamon – kirjakaupoille lähettämät mainoslehtiset. Lähteet ovat saatavilla Kansallisarkiston ja Ruotsin kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen kautta.

Analyysin toisessa osassa tutkin Bondestamin kolmen merkittävimmän, pääosin työväenluokan elinolosuhteita kuvaavan kaukokirjallisen teoksen vastaanottoa pohjoismaissa. Kyseessä ovat yllä mainittu *Lågt i tak* sekä *Klyftan* (1947, suomennettu 1967 nimellä *Kuilu*), omaelämäkerrallinen romaani lapsen kokemuksesta Suomen sisällissodan punaisella puolella, ja *Vägen till staden* (1957, suomennettu 1958 nimellä *Tie kaupunkiin*), historiallisen kaksoisromaanin ensimmäinen osa, jossa Bondestam kuvaa pohjanmaalaisen rannikkokaupungin teollistumista sekä ihmisryhmän elämänkaarta ja kehitystä tupakkatehtaan varjossa. Kaikkien kolmen romaanin julkaisijana toimi suomenruotsalainen kustantamo Schildts. Vastaanottoanalyysin tavoitteena on selvittää, miten silloiset kriitikot ottivat vastaan teosten työläiskirjalliset ulottuvuudet ja poliittiset kannanotot. Kyseessä on noin 50 arvostelua, jotka ovat saatavilla osin Helsingissä Brages Pressarkiv-sanomalehtiarkiston kautta, osin osana Kansalliskirjaston sekä Ruotsin kansalliskirjaston digitaalisia arkistoja. Tämän lisäksi *Tie kaupunkiin* -käännöksen suomenkieliset arvostelut on haettu Turun yliopiston lehtiarkistosta. Aineisto on tuskin täysin kattava, mutta koska se sisältää suurimmat sanomalehdet ja myös useita pienempiä paikallislehtiä ja aikakauslehtiä, sen voi olettaa antavan riittävän laajan kuvan artikkelissa esittämiäni johtopäätöksiä varten.

On luonnollisesti tärkeää olla tietoinen siitä, että kirjallinen vastaanotto on vain osa sitä kokonaisuutta, jota kutsumme ”vastaanotoksi”. Kuten Johan Svedjedal huomauttaa, kirjailijan vastaanoton määrittelee moni muu asia kuin kirjoitetut arvostelut: julkiset luennat, stipendit, palkinnot, missä määrin kirjoja luetaan kirjastoissa sekä ostetaan kirjakaupoista, ja niin edelleen.⁷ Kirjallisuuskritiikillä on kuitenkin erityinen asema kirjallisen kulttuurin tulkitsijana. Kritiikissä nousevat esiin kunkin ajan kirjallisten instituutioiden hallitsevat *normit*, mutta kriitikko toimii samaan aikaan *normittavasti* arvosteltavia teoksia silmällä pitäen.⁸ Tai Tomas Forserin sanoin: ”Kritiikin tapa omaksua runoteokset ja sen vastaukset niiden keskustelunavauksiin kertoo kirjallisuuden kollektiivisista ja yksilöllisistä merkityksistä yhteiskunnassa”.⁹ Näin ollen kirjoitettu arvostelu on arvokas keino tietyn teoksen tai kirjailijan roolin selvittämiseen tämän omassa ajassa, mikä tekee siitä myös relevantin tutkimuskohteen.

Teoreettisena pohjana päättelylleni ja analyysilleni siitä, kuinka kolmen romaanin työläisperspektiivit on ymmärretty ja mikä arvo niille on annettu romaanien julkaisemisen aikoihin, toimii Beata Agrellin käsite ”työläiskirjallisuudellisuus” ja Magnus Nilssonin määritelmä työläiskirjallisuudesta ”kirjallisuutena, jonka lukija yhdistää työväenluokkaan”.¹⁰

Ei ole ainutlaatuista, että työläisarkea kuvaavat tai luokkanäkökulmaa soveltavat kirjailijat luokitellaan julkisuudessa vaihtelevin tavoin. Pohjoismaisen työläiskirjallisuuden tutkimuksen piirissä on useasti osoitettu, kuinka sellaiset kirjailijat, joiden tänä päivänä koetaan ilmiselvästi kirjoittaneen osana työläiskirjallista perinnettä, on eri syistä ja eri vaiheissa uraansa tulkittu eri tavalla aikalaistensa toimesta, tai kuinka he ovat itse määritelleet kirjailijantyönsä muuta kautta. Per-Olof Mattsson on esimerkiksi osoittanut, että ruotsalaisten proletaarikirjailijoiden suurena esikuvana toimineella tanskalaisella Martin Andersen Nexöllä oli Tanskassa erilainen kirjailijaprofili.¹¹ Myös norjalainen kirjailija Alf Prøysen sai Ruotsissa, toisin kuin kotimaassaan, proletaarikirjallisen vastaanoton.¹² Magnus Nilsson osoittaa puolestaan kuinka Stig Sjödinia – jota tänään pidetään yhtenä ruotsalaisen

työläiskirjallisuuden avainhenkilöinä – on joinakin aikoina luettu toisenlaisten linssien läpi.¹³ Vastaavat tutkimukset tuovat esille ne liukuvat kategoriat joista kirjallisuuden historia koostuu ja monipuolistavat aiemmin yksipuolisesti kuvailtuja kirjailijantöitä.

Artikkelini alkaa käsitteen ”työläiskirjallisuus” ongelmallistamisella suhteessa Anna Bondestamin kirjailijantyöhön, minkä jälkeen seuraa kaksiosainen analyysi. Päätöksenä toimivat kriittiset pohdinnat tulosten tiimoilta. Sen lisäksi, että artikkeli käsittelee Anna Bondestamin kaltaisen kirjailijan sovittamista työläiskirjalliseen perinteeseen, se tarjoaa myös analyysin niistä eri tavoista, joilla kirjallisuus tuotiin yleisön tietoon ja joiden avulla sitä tulkittiin sekä ruotsin- että suomenkielisessä julkisuudessa kyseisenä aikana. Artikkelini asettuu osaksi pohjoismaista työläiskirjallisuustutkimusta ja toimii samalla sentyyppisen Anna Bondestam -tutkimuksen monipuolistajana, jonka piirissä Bondestamin historiallinen asema työläiskirjailijana on osittain otettu itsestäänselvyytenä.

Työläiskirjallisuus ja Anna Bondestam

Miksi Anna Bondestamin kirjailijantyö on relevantti meille tänä päivänä? Kirjassaan *Arbetslitteraturens återkomst* Rasmus Landström käyttää Harry Martinsonin runoa ”Kabelskepp” (1931) kuvatakseen hyvän työläiskirjallisuuden toimintatapoja ja -periaatteita. Runossa joukko merimiehiä korjaa kaapeleita Atlantilla. Nostaessaan kaapelin vedestä he kuulevat sen surisevan, ja yksi merimiehistä kuvittelee surinan olevan ”Montrealin ja St Johnin miljonäärien puhetta kuubasokerin hinnasta ja meidän vuokriemme [merimiesten palkkojen] pienentämisestä”. Merimiehet seisovat pitkään hiljaa lyhtyjen loisteessa, kunnes kaapeli lasketaan taas mereen. Landström käyttää tätä kuvaa osoittaakseen työläiskirjallisuuden kyvyn samanaikaisesti seistä tukevasti konkreettisessa maailmassa – työelämän realiteeteissa – ja katsoa ylöspäin, kohti niitä suurempia rakenteita ja maailmantapahtumia jotka ohjaavat elämiämme ja joille emme mahda mitään.

Landströmin mukaan Martinsonin runo kiteyttää kaiken sen, joka hyvässä työläiskirjallisuudessa on arvokasta: korkealla taiteellisella tasolla se kartoittaa tyhjiä läikkii, sisällyttää kirjallisuuteen uusia ammattiryhmiä ja laajentaa sen aihepiiriä. Ja ennen kaikkea se onnistuu osoittamaan kaiken yhteenkuuluvuuden: ”porautumalla syvälle se paljastaa mitä yhteiskunnan komento-
korkeuksilla tapahtuu”.¹⁴

Landströmin metafora on hyvin valittu ja sopii myös kuvaamaan sitä, mikä tekee Anna Bondestamin romaaneista sekä yleiskirjallisuudesta että poliittisesta näkökulmasta katsottuna tärkeitä. Tässä aihepiiri laajenee: suomenruotsalainen tehdastyöläinen, toimistotyöntekijä ja muonamies saavat paikkansa kirjallisuuden historiassa. ”Historiikeissa ja kaunokirjallisuudessa Anna Bondestam on antanut kasvot usein kiistetyille ja unohdetulle suomenruotsalaiselle työväenliikkeelle”, toteaa *Arbetsbladets* päätoimittaja Alf-Erik Helsing Bondestamin muistokirjoituksessa.¹⁵ Romaaninsa realismin ohella, ja yhdistettynä psykologisesti syväluotavaan ihmiskuvaukseen, Bondestam sisällyttää juoneen suuremman yhteiskunnallisen tietoisuuden; Landströmin kuvailemat komentokorkeudet ovat aina havaittavissa. *Lågt i tak* -teoksen päähenkilöt ovat jatkuvasti tietoisia niistä maailman- ja valtionpoliittisista tapahtumista, jotka jättävät jälkensä pieneen kaupunkiin, ja elävät myös vuorovaikutuksessa niiden kanssa. Suutari Hellsten, paikallisen työväenyhdistyksen puheenjohtaja, muuttuu tämän ”kaapelisurinan” sanansaattajaksi:

Suutarin kasvoille lehahti varjo. Oli kuin öinen idylli olisi äkkiä muuttunut hänen silmissään, oli kuin hän olisi voinut nähdä sen hiljaisen ja rauhaisen julkisivun lävitse. Ja hän näki, että sen takana idylli ei ollutkaan idylli, vaan pieni jäljennös maailmasta sellaisena kuin se oli juuri nyt, täynnä puutetta, tuskaa, levottomuutta ja hämmennystä.¹⁶

Kuulussa pikkutyttö Rut joutuu pohtimaan porvarien ja sosialistien eroja, kun hän työläistäustastaan johtuen jää ulkopuoliseksi koulun vihamielisessä ilmapiirissä. *Tie kaupunkiin* -teoksessa taas kuvataan tietyn ihmisjoukon vaellusta maalta kaupunkiin

siedettävän elämän toivossa, kirjan kertoessa samaan aikaan tarinan, jonka jakoivat köyhät yhteiskuntaluokat kautta Euroopan teollistumisen alkuaikoina. Bondestamin luokkanäkökulma saa katseen nousemaan yksittäisistä asioista niihin rakenteisiin ja muotoihin, jotka yhdistävät työväenluokan elämismailmaa.

Kolmesta käsitelystä romaanista löytyy useita piirteitä, jotka ovat relevantteja suhteessa ”työläiskirjallisuus”-termin klassiseen – mutta myös kyseenalaistettuun – määritelmään, jonka lanseerasi Lars Furuland: työläiskirjallisuus kirjallisuutena, jonka työläiset ovat kirjoittaneet työläisille, ja jonka aiheena ovat työläiset.¹⁷ Aihevalintansa lisäksi Bondestamin tausta oli työväenluokkainen: hän kasvoi sosiaalidemokraattisesti aktiivisessa, työväenluokkaisessa perheessä Pietarsaassa, ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, mutta pystyi sittemmin ainoana lapsena käymään koulua ja jatkamaan opintojaan yliopistossa – ja hän on myös julkisuudessa nostanut esille luokkataustansa erottamattomana osana kirjailijantyötään.¹⁸

Se, että Bondestamin muisto jälkipolvien näkökulmasta vaikuttaa olleen lähinnä työläistematiikan värittävä, vaikuttaa kannustaneen tutkimustyöhön joka keskittyy hänen kirjailijantyönsä muihin osa-alueisiin. Talvisodan kynnyksellä ilmestynyt ja siksi ilmestymisajankohtanaan suhteellisen vähälle huomiolle jäänyt romaani *Fröken Elna Johansson* (1939) on huomioitu kahdessa väitöskirjassa: Eva Johansson tulkitsee sen osaksi realististen toimistoromaanien perinnettä ja Maria Lival-Lindström näkee sen naiskeskeisen kasvukertomuksen uranuurtajana. Kummatkin hyödyntävät tulkinnoissaan feminististä näkökulmaa.¹⁹ Tämä näkökulma on olennainen myös Maria Antaksen artikkelissa, jossa hän tutkii Bondestamin töiden valistusteemaa erään novellin kautta, sisällyttäen analyysiin myös *Fröken Elna Johanssonin*. Artikkelinsa alussa Antas selvittää perinpohjaisesti, kuinka Bondestamin kategorisointi työläiskirjailijaksi on työntänyt syrjään sen osan Bondestamin teoksista joissa ei ole selkeää luokkatematiikkaa, mikä puolestaan on johtanut siihen, että yleisö ei ole havainnut hänen kirjallisen tuotantonsa monipuolisuutta.²⁰ Erään Bondestamin teksteistä kootun ja postuumisti julkaistun antolo-

gian esipuheessa Ingmar Svedberg pahoitteleekin sitä, että Bondestam ikävä kyllä lokeroitiin varhain, ja kannustaa lukutapoihin jotka – Antaksen tavoin – käsittelevät rikkaan kirjallisen annin muita puolia.²¹ Julkaisemattomassa lopputyössään Uumajan yliopiston maisteriohjelmasta vuodelta 1981 Elisabeth Hästbacka analysoi Bondestamin kirjailijantyötä keskittyen teoksiin *Lågt i tak* ja *Klyftan*, joita käsitelen myös tässä artikkelissa. Tutkimalla romaanien vastaanottoa yhdistettynä kirjailijasta kirjoitettuihin käsikirjateksteihin ja Bondestamin sekä hänen kustannustoimitajansa Thomas Warburtonin lausuntoihin, Hästbacka puolustaa näkemystä siitä, että tuolloinen kirjallinen kenttä sekä ymmärsi Bondestamin tuotannon väärin että jätti sen huomiotta.²² Vaikka Hästbackan tutkimuksessa on eri fokus kuin tässä artikkelissa, ovat jotkin siinä esiintyvät analyysit näiden kahden teoksen kriitiseen vastaanottoon liittyen minulle relevantteja.

Pohjoismaissa on tätä nykyä aktiivinen tutkimuskenttä mitä tulee työläiskirjallisuuden tutkimukseen, ja Furulandin määritelmää onkin toistuvasti kritisoitu ja uusia vaihtoehtoja sille tarjottu.²³ Erityisesti vaatimus tai odotus siitä, että työläiskirjailijalla tulee olla omakohtaista kokemusta työväenluokkaan kuulumisesta, on herättänyt keskustelua – kuka voi määritellä, milloin kirjailija on ”tarpeeksi” työläinen voidakseen kutsua itseään työläiskirjailijaksi? Eräät tutkijat ovat ehdottaneet, että tämä osa määritelmää tulisi ehdottomasti kuopata.²⁴ Suomessa tämä kysymys on historiallisesti ollut keskeinen, sillä seurauksella että monet kirjailijat jotka nykyään lasketaan itsestään selvästi työläiskuvaajiksi eivät ole aikoinaan sopineet tuohon kategoriaan.²⁵

Furulandin määritelmä sopii sinällään Anna Bondestamin tapaiseen kirjailijaan, mutta se on normatiivinen määritelmä jota en pidä kovinkaan hyödyllisenä artikkelini analyyseille. Viimeisten vuosikymmenten aikana tutkimuskentän toimijat ovat olleet erityisen kiinnostuneita työläiskirjallisuuden tutkimisesta diskursiivisesta ja konstruktivistisestä näkökulmasta, jossa työläiskirjailijan identiteetin oletetaan koostuvan liikkuvista osista, kuten kirjailijan lanseerauksesta, häneen kohdistuvasta kritiikistä ja hänen asemoitumisestaan, sekä siitä, kuinka kirjailija itse on

tietoisesti tehnyt itsensä tunnetuksi työläiskontekstissa.²⁶ Tämän tutkimuksellisen ”paradigmamuutoksen” yhteydessä on ehdotettu useita uusia määritelmiä sille, miten työläiskirjallisuus tulisi ymmärtää. Kahta näistä pidän erityisen hyödyllisinä artikkeliani silmällä pitäen: Beata Agrellin ajatusta ”työläiskirjallisuudellisuudesta” ja Magnus Nilssonin määritelmää työläiskirjallisuudesta ”kirjallisuutena, jonka lukija yhdistää työväenluokkaan”.

Agrellin ”työläiskirjallisuudellisuus”-käsitteen taustalla on monen tutkijan tunnistama vaikeus kattavan määritelmän luomisessa sellaiselle kirjallisuuden alalle, joka on loppujen lopuksi heterogeeninen.²⁷ Hän ehdottaa siksi erilaista metodiikkaa ja pyrkii löytämään työläiskirjallisuuden ominaispiirteet juuri kirjallisena tekstinä käyttämällä avainkäsitteitä *perheyhtäläisyys*, *työläiskirjallisuudellisuus* ja *luokkanäkökulma*.²⁸ Perheyhtäläisyys-termin (saks. Familienähnlichkeit) Agrell on lainannut filosofi Ludwig Wittgensteinilta.²⁹ Työläiskirjallisen perinteen moninaisuus ja rikkaus saa sen Agrellin silmissä esiintymään ”avoimena ja liikkuvana tekstien verkostona, joka on sisäisten suhteidensa yhteen kutoma – kuin perhe tai suku, joka jatkuvasti kasvaa ja muotoutuu uudelleen”.³⁰ Työläiskirjallisuus ei siten tästä näkökulmasta ole tarkasti määritelty tekstityyppi, vaan ”muuttuva *repertuaari*, joka koostuu aiheista, muodoista, käsittelytavoista, tekniikoista ja strategioista”.³¹ Tästä näkökulmasta on loogista tarkastella tekstin toimintatapaa ja mitä se tekee, sekä miten tämä toiminto suhteutuu työläiskirjalliseen kontekstiin, sen sijaan että sitä pyritäisiin määrittelemään valmiin, työläiskirjallisuutta kuvaavan mallin mukaan:

Ajattelen työläiskirjallisuudellisuuden dynaamisena osana mitä tahansa tekstiä, joka jossain määrin kuvaa palkkatyöläisiä vailla valtaa tai statusta, luokkanäkökulman sisältäen. Työläiskirjallisuudellisuus näkyy pääasiassa liikkuvana osana tekstin suorittamaa kielellistä *toimintaa*. [...] työläiskirjallisuudellinen kielitoiminto suorittaa retorisen toimituksen [...] joka kykenee uudelleenorganisoidaan havaitsemisen olosuhteet niin, että vakiintunut suhde havaitsemisen ja merkityksen välillä pirstoutuu ja aiemmin huomaamattomiksi jääneet ilmiöt pääsevät näkyviksi ja arvoonsa.³²

Nämä huomaamattomiksi jääneet ilmiöt liittyvät yhteiskunnan luokkapohjaisuuteen. Agrell hyödyntää työläiskirjallisuudellisuuden käsitettä löytääkseen jälkiä tyypillisistä työläiskirjallisista teemoista, kuten kuvauksia luokkatietoisuudesta tai pyrkimyksiä tehdä työväenluokkaa tai laajempaa alaluokkaa näkyväksi tekstissä. Tällaisen lukemisen kautta on mahdollista – kuten Agrell myös mainitsee tavoitteekseen – lukea työläiskirjallisten linssien läpi sellaisia teoksia, joita on perinteisesti pidetty etäisinä työläiskirjallisuudesta. Tekstissä esiintyvien luokkatietoisten osioiden kautta hän pystyy esimerkiksi osoittamaan työläiskirjallisuudellisuuden läsnäolon Victoria Benedictssonin klassisessa porvarillisessa romaanissa *Fru Marianne* (1887, suomennettu 1890 nimellä *Marianne-rouva*).³³

On mahdollista todeta, että Bondestamin romaanit sisältävät merkittävän määrän työläiskirjallisia kielitoimintoja. Se, että romaaneja on kuitenkin voitu markkinoida ja tulkita moninaisin tavoin – kuten tulemme analyysissa näkemään – antaa tukea luokkanäkökulman lukemiselle juuri erillisinä kielitoimintoina, jotka lukija voi tietoisesti jättää huomiotta tai joita hän yksinkertaisesti ei kykene havaitsemaan.

Erityisesti vastaanottoanalyysissa pidän hyödyllisenä Magnus Nilssonin kattavampaa määritelmää työläiskirjallisuudesta. Nilsson ehdottaa, että fokus siirretään kirjailijasta ja teoksesta kyseisen teoksen saamaan vastaanottoon. Työläiskirjallisuuden määrittämisen vaikeus osoittaa sen, että käsitettä on käytetty eri tavoin eri aikoina, mutta myös sen, että työläiskirjallisuus ilmiönä on näyttäytynyt erilaisena ajasta ja paikasta riippuen. Keskittymällä vastaanottoon ja kysymällä ”miten lukija päättää, että luettu teksti on työläiskirjallisuutta”, on mahdollista samanaikaisesti sekä päästä käsiksi yksittäisen tapauksen erityispiirteisiin, että havaita laajempia yhteisiä piirteitä käsitteiden käytössä kussakin ajassa.³⁴ Tällä tavoin teos ja sen luoma kuva kirjailijasta myös pysyvät keskeisinä. Nilssonin mukaan määritelmänä voisi olla kirjallisuus, jonka lukija yhdistää työväenluokkaan, ja olen-naista on se, kokeeko lukija tämän yhteyden lukukokemuksen kannalta hallitsevaksi tekijäksi: ”Mikäli lukija panee merkille kir-

jan käsittelevän työläisiä ja kirjailijan tulevan työväenluokasta, mutta pitää kuitenkin tärkeämpänä sitä, että teos on suunnattu nuorelle lukijakunnalle, on todennäköisesti uskottavampaa – ja aiheellisempaa – olettaa hänen pitävän kirjaa nuortenkirjana eikä työläisromaanina.”³⁵

Tulkintamahdollisuuden lukijan käsiin asettavaan määritelmään sisältyy luonnollisesti se riski, että määritelmästä tulee mielivaltainen, mikä on myös kirvoittanut kritiikkiä.³⁶ Vastaanottoanalyysin ollessa kyseessä olen kuitenkin sitä mieltä, että tämän tyyppinen määritelmä pääsee oikeuksiinsa. Se valaisee aikalais-kuvaa siitä, mikä on esiin nostamisen ja painottamisen arvoista kaunokirjallisessa teoksessa, ja voi sen kautta kertoa meille jotain siitä kirjallisesta julkisuudesta, jonka piirissä romaaneja luetaan. Sen lisäksi, ja kuten aiemmin todettiin, kirjallisilla arvosteluilla on suuri merkitys sille, millainen kuva teoksesta syntyy ajassaan ja sen jälkeen. Siinä mielessä ammattimaisen lukijan tulkinta saattaa todellakin ohjata tulevia tulkintoja, mukaan lukien muita ammattimaisia tulkintoja. Ennen kuin käsittelemme vastaanottoa perinpohjaisemmin, on paikallaan tutkailla Anna Bondestamin ensimmäisen työläisympäristöön sijoittuvan romaanin *Lågt i tak* julkaisua.

Lågt i tak -romaanin julkaisu kustantamojen toimesta

Lågt i tak ilmestyi vuonna 1943, jatkosodan keskellä. Suomennos ilmestyi vuonna 1944, sodan päättymisen jälkeen. Romaani sijoittuu 30-luvun alkuun, fiktiiviseen Röllebyn pikkukaupunkiin, ja sen innoituksena toimivat Bondestamin omat kokemukset työttömänä filosofian maisterina Pietarsaareissa vuonna 1932.³⁷ Romaani kertoo työväenluokkaisen nuorisojoukon varttumisesta ja poliittisesta heräämisestä sosiaalisen vastakkainasettelun, laman ja työttömyyden varjostamana aikana. Kuvauksen keskiössä on arki ja nuorten pyrkimykset löytää paikkansa sekä työ- ja rakkauselämässä että poliittisella kartalla. Romaanin hahmot asemoituvat poliittisesti eri tavoin ja suuri osa juonesta keskittyy

niihin poliittisiin keskusteluihin, jotka olivat ajankohtaisia 30-luvun suomalaisissa työläisympäristöissä – ja näistä ennen kaikkea porvareiden ja työläisten väliseen yhteiskunnalliseen kuiluun, lamaan, oikeistoradikaalin Lapuan liikkeen muodostamaan uhkaan, sekä mielipideriitoihin maltillisempien sosiaalidemokraattien ja radikaalimpien toimia vaativien kommunistien välillä.

Juonen keskiössä on Rosa Vinell, useamman lapsen yksinhuoltajaäidin tytär, joka on kotoisin huonomaineisesta perheestä: heitä pidetään köyhinä, työtä välttevinä ja muutenkin yhteiskunnan rakentamiseen osallistumisesta kiinnostumattomina. Juuri Rosan kotona, likaisessa ja savuisessa asunnossa, on ”katto matalalla”. Rosa kokee kuitenkin eroavansa tässä suhteessa perheestään, ja on vakaasti päättänyt määritellä itse tulevan kohtalonsa. Ystävänsä Sigridin kautta – jonka isä, suutari Hellsten, on kylän sosiaalidemokraattisen liikkeen johtohahmo – hän pääsee kosketuksiin politiikan kanssa ja alkaa toimia työväenyhdistyksessä. Siellä hän tapaa poikaystävänsä Oskarin, joka on myös aktiivinen sosiaalidemokraatti. Oskarin ystävä Sven kannattaa puolestaan kommunismia ja ärsyyntyy sosiaalidemokraattien toiminnasta, jota hän pitää alistavana ja liian hitaasti etenevänä. Toisaalta ystävätär Sigridiä ei kiinnosta politiikka – huolimatta isän vahvasta asemasta työväenyhdistyksessä – ja hän keskittyy suunnittelemaan siirtymistään ylempään yhteiskuntaluokkaan, jonka hän aikoo toteuttaa näyttävän ulkomuotonsa avulla. Eri hahmojen persoonallisuuksien ja elämänasenteiden kautta lukijalle esitellään erilaisia eksistentiaalisia ja poliittisia asemoitumisia kuvatussa ajassa ja ympäristössä, Bondestamille tyypillisellä otteella jota hän hyödyntää myös romaaneissaan *Vägen till staden* ja *Stadens bröd* (1960). Koska kirja keskittyy osin suutari Hellsteniin ja tämän ajatuksiin sosialistisesta kamppailusta ja sosiaalidemokraattisista ihanteista, osin työväenyhdistyksen kokouksiin ja toimintaan sisältäpäin tarkasteltuna, *Lågt i tak* voidaan lukea suomenruotsalaista työväenliikettä käsittelevänä romaanina. Tässä toteutuu osa Furulandin määritelmästä, joka Nilssonin mukaan on harvoin työläiskirjallisuustutkimuksen keskiössä, nimittäin se, että työläiskirjallisuus voi olla *työläisille tarkoitettua* kirjalli-

suutta. Nilsson on nostanut esiin sen tosiasian, että merkittävä osa kirjailija Stig Sjödinin kirjallisesta tuotannosta kirjoitettiin julkaistavaksi työväenliikkeen ja ammattiliittojen omissa lehdissä ja mediakanavissa – minkä takia Nilsson argumentoi sen puolesta, että Sjödin on myös *työväenliikekirjailija*.³⁸ Kuten tulemme näkemään, *Lågt i tak* on romaani, joka voidaan vastaavalla tavalla asettaa työväenliikkeen kontekstiin sekä markkinoinnin että kriittisen vastaanoton kautta.

Suomenruotsalainen kustantamo – ”Vankka ja sympaattinen kertomus”

Bondestamista on todettu, että hänet lanseerattiin työläiskirjailijana *Lågt i tak* -romaanin julkaisun yhteydessä.³⁹ Bondestam näki myös itse romaanin ensimmäisenä askeleena matkalla ”sosiaalisesti” kirjailijaksi.⁴⁰ Teoksen markkinoinnin tarkastelu ruotsinkielisessä Suomessa, ”kotiyteisön” edessä, ei kuitenkaan anna yksiselitteistä vastausta kysymykseen sen tekstityypistä.

Kirjan motto, joka myös aloittaa takakansitekstin, on ”Katto matalalla – mutta nuoriso ei suostunut sisälle suljettaviksi”. Lauheet kuten ”mutta se kaipuu ja se elämänrohkeus, se hengen ja aistien herääminen, se eroottinen elinvoima joka terveeseen nuoruuteen kuuluu, kukoisti ja eli kaikesta huolimatta itsestään selvällä voimalla” sekä romaanin yhteenvedona toimiva ”vankka ja sympaattinen kertomus muutaman nuoren yhteydestä toisiinsa ja elämään heidän ympärillään” määrittelevät *Lågt i tak* -teoksen nuorisokuvaukseksi. Romaanin miljöötä kuvaillaan sanoilla ”elävä ja vangitseva, epätavallisen aito kokonaisuus”. Kirjan esittelyssä poliittiset konfliktit ja keskustelut, joista romaani suurilta osin koostuu, mainitaan epäsuorasti viittauksilla ”myllerrykseen niinä vuosina, jolloin suuret tapahtumat saivat alkunsa”, sekä siihen, että nuorten elämää vuoden 1930 paikkeilla muovasi ”sosiaalisten ja poliittisten ongelmien paine”. Bondestam esitellään humoristisella, lämpimällä ja vakuuttavan aidolla otteella kirjoittavana kirjailijana, jonka ”inhimillisen hyväntahtoinen hymy” kirkastaa

kertomuksen. Kuten voimme myöhemmin todeta, nämä adjektiivit toistuvat myös muiden romaanien kuvauksissa. Päähenkilöistä mainitaan, että he kuuluvat ”kaupungin työläisnuorisoon, kirjailijattaren omaan sukupolveen”, mutta se on myös ainoa kirjan esittelyyn kuuluva tienviitta siitä, mihin sosiaaliseen yhteyteen kirja sijoittuu ja mikä kirjailijan luokkatausta on.⁴¹

Myös suomenruotsalaisessa lehdistössä julkaistut ilmoitukset romaanin ilmestymisen tiimoilta olivat vähäsanaisia mitä tuli tarinan poliittisiin ulottuvuuksiin. Kustantamon ennakkotiedoissa kirjaa kuvaillaan ”nykyromaaniksi pohjanmaalaisesta Röllebyn pikkukaupungista Lapuan sodan vuosilta”.⁴² ”[...] Bondestam kertoo oman sukupolvensa elämästä ja toivosta, surusta ja huolista, arjesta ja juhlasta niinä vuosina, jolloin ajan suuret konfliktit saivat alkunsa”, todetaan myös.⁴³ Useissa sanomalehdissä julkaistuissa ilmoituksissa romaania kuvaillaan myös ”eläväksi kuvaukseksi 1930-luvun nuorisosta pohjanmaalaisessa Röllebyn pikkukaupungissa [...] vakuuttavan aito ihmis- ja ympäristökuvauks, viihtyisiä ja viihdyttävä”.⁴⁴ Sitä markkinoitiin myös käyttäen iskulauseita ”Ruotsinkielistä proosataidetta”⁴⁵ sekä ”Laatukirjoja”.⁴⁶ Finlands Svenska Skolungdomsförbundetin julkaisussa *Svensk Ungdom* romaania markkinoitiin poikkeuksellisesti ”sosiaalisena romaanina”.⁴⁷ Tämä on ainoa tapaus jossa ilmausta ”sosiaalinen”, jota tuohon aikaan käytettiin yhteiskunnallisia teemoja sisältävistä romaaneista, käytetään ruotsinkielisessä lehdistössä juuri tämän kirjan aiheen kuvailemiseksi.

Näin ollen huomio siirtyy kirjan markkinoinnissa suomenruotsalaisessa lehdistössä pois työläiskirjallisista kielitoiminnoista, eli työläiskirjallisuudellisuudesta käyttääksemme Agrellin käsitettä. Romaanin lukuohje vaikuttaa olevan lähinnä nuoriso- tai rakkausromaanin suuntainen, mahdollisesti maaseutukuvauksen ottaen huomioon elävän ympäristökuvailun esiin nostamisen. Mainostekstit eivät suoraan mainitse konkreettista työläisarkea tai hahmojen poliittista aktivismia ja ideologista vakaumusta (jos sellaista ei oletuksena lasketa osaksi käsitettä ”työläisnuoriso”). Eläväksi, aidoksi ja vangitsevaksi kuvailtua ympäristöä ei myöskään määritellä tarkemmin. Yhteiskunnallisia kriisejä ei nimetä,

lukuun ottamatta Lapuan liikettä. Bondestamin kirjailijaesittelyssä hänen työväenluokkainen taustansa ja hänen poliittinen aktivisminsa mainitaan ainoastaan epäsuorasti. Kokonaisuutena ottaen markkinointiteksteissä on hyvin vähän sellaista, mikä antaisi ymmärtää kyseessä olevan työläisromaani poliittisine kannanottoineen ja intresseineen. Sen suhteen, miksi ainoastaan *Svensk Ungdom* kuvailee kirjaa sosiaalisesti romaaniksi, voimme vain spekuloida. Ehkä kustantamo ajatteli tämän lukijakunnan olevan kiinnostuneempia yhteiskunnallisista kysymyksistä, puoluekannasta riippumatta? Väite, että Bondestam lanseerattiin työläiskirjailijana *Lågt i tak* -romaanin myötä, on kuitenkin vain osittain tosi, varsinkin kun tarkasteluun otetaan sen julkaisu suomenruotsalaisilla markkinoilla.

Suomenkielinen kustantamo – kohderyhmä markkinoinnin keskiössä

Suomennos *Urhea nuoruus* ilmestyi vuotta myöhemmin, vuonna 1944. Tuolloin alkuperäisversiolle oli juuri myönnetty valtiollinen kirjallisuuspalkinto, mikä nostetaankin esille kaikessa markkinoinnissa. Suomenkielisessä yhteydessä, jossa oli olemassa myös elinvoimainen työväenjulkisuus, romaani asetettiin heti työväenkulttuurilliseen kontekstiin. Kirja ilmestyi Tammi-kustantamolta, jonka olivat edellisenä vuonna perustaneet muiden muassa Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö ja Työväen Siivestysliitto. Lisäksi suomentajaksi valittiin aktiivinen kommunisti, kirjailija Elvi Sinervo (1912–1986). Markkinointimateriaalista ilmenee kuitenkin selkeästi, että kustantamolla oli kaksi erilaista kohderyhmää: porvaris- ja työläisyleisö.

Kustantamon kirjakauppiaille lähettämässä, *Urhean nuoruuden* sisään myymiseksi tarkoitettussa mainoslehtisessä yhteys työväenluokkaan mainitaan ainoastaan epäsuorasti, aivan kuten ruotsinkielisessä takakansitekstissä. Missään ei esimerkiksi mainita juonen sijoittumista työläisympäristöön, vaikka lehtisestä ilmeneekin, että Sigrid ja Rosa kiipeävät yhteiskunnan tikkaita ylös-

päin, kumpikin omalla tavallaan. Vakaumuksellista kommunistia Sveniä kuvaillaan nuoreksi, lahjakkaaksi mieheksi, joka haaveilee suuria, mutta ei silti onnistu saamaan mitään aikaan. Hänen haaveidensa poliittista pohjaa ei mainita. Johtolanka teoksen poliittisesta tematiikasta on, että Oskaria ja Sveniä, joiden kanssa Sigrid ja Rosa seurustelevat, kutsutaan ”tovereiksi” (laina venäjän kielen sanasta товарищ), minkä lisäksi tekstiin sisältyy huomautus siitä, että teos varmasti löytää lukijakuntansa yhteiskunnallisten teemojen ollessa kirjoitushetkellä erittäin ajankohtaisia.⁴⁸ Kokonaisuutena poliittinen tematiikka on mainoslehtisessä kuitenkin suhteellisen näkymätön. Kirjakauppiaiden ammattilehdessä romaania kuvaillaan sanoilla ”romaani pikkukaupungista”.⁴⁹ Toisessa mainoslehtisessä, johon sisältyy useampi teos, mainitaan että juoni keskittyy ”työläispiireihin”, mikä ilmenee myös useista paikallislehdissä julkaistuista ilmoituksista.⁵⁰

Konservatiivisessa *Uusi Suomi* -sanomalehdessä ja suurimassa suomalaisessa sanomalehdessä *Helsingin Sanomissa* julkaistuissa kustantamomainoksissa työläisympäristöä ei mainita, kuten ei myöskään kirjassa esiintyviä poliittisia suuntautumisia.⁵¹ Yhteiskuntaa kommentoiva näkökulma voidaan kuitenkin havaita ilmoituksen viimeisessä lauseessa, jossa todetaan, että nuorison innokas toiminta ja vanhemman polven vakaa elämäntavakatsomus on silmiä avaavaa luettavaa sille, joka on kiinnostunut päivänpolttavista yhteiskunnallisista aiheista.

Vasemmistolaisen Kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiilan vuosialbumissa 1944 mainostetaan tapahtumarikasta kertomusta pikkukaupungin työläisnuorison elämästä ja kiinnostuksen kohteista. Romaanista julkaistiin erillinen painos yhteistyössä sosiaalidemokraattisen Työväen Kirjarenkkaan kanssa, ja niteitä myytiin alennettuun hintaan yhdistyksen jäsenille. Yhdistyksen tekemässä markkinoinnissa painotetaan, että Anna Bondestamin kirjailijantyö tunnetaan laajalti suomenruotsalaisissa työläispiireissä, ja että kirjan juoni käsittelee työväenliikettä sekä nuorison roolia siinä.⁵² Toisin sanoen Tammi sovelsi – huolimatta omista yhteyksistään vasemmisto- ja ammattiyhdistysliikkeeseen – kohderyhmäkohtaista markkinointia myydessään

Urheaa nuoruutta jälleenmyyjille. Kun mainonta kohdistettiin porvarilliselle yleisölle, siitä poistettiin luokkanäkökulman alleviivaaminen. Paikallislehdet vaikuttavat muodostaneen jonkinlaisen rajatapauksen; niissä mainitaan romaanin kertovan työläisnuorisosta, mutta ei sen enempää. Työväen Kirjareen kautta välitetty painos sai aivan erilaisen työläiskirjallisen kehyksen, jossa *Urhea nuoruus* esitellään työväenliikeromaanina.

Ruotsalainen kustantamo – proletariromaani lukupiireille

Lågt i tak ilmestyi erillisenä painoksena ruotsalaiselta Wahlström & Widstrand (W&W) -kustantamolta samoihin aikoihin kun romaanin suomennos julkaistiin. Kuten Tammen toiminnassa suomennoksen kohdalla, myös W&W:n mainonta oli erilaisista porvarillisesta lehdistöstä kuin työväenliikkeeseen liittyvissä sanomalehdissä. Konservatiivisessa *Svenska Dagbladetissa* ilmestyneessä kirjajainoksessa mainitaan – suomenruotsalaisen kustantamon markkinointistrategiaa mukaillen – ”nuori kansa, raikkaat tuulet”, jonka lisäksi lainataan arvostelua: ”juonessa on vapautta, elinvoimaa, elämänurheutta, kaipuuta, huumoria ja lämpöä”.⁵³ Luettaessa ruotsalaisen raittiusjärjestö IOGT:n äänitorvea *Reformatorn*, joka toimi vuosina 1888–1964 ja jolla oli yhteyksiä työväenliikkeeseen, voisi luulla kyseessä olevan aivan toinen kirja; romaania markkinoidaan ”työläisromaanina” ja viitataan positiivisiin arvosteluihin ruotsalaisessa työväenlehdistössä, jonka piirissä *Lågt i tak* -romania kehutaan kirjaksi ”jossa työväenliikkeen vapaudenaatteesta keskustellaan avoimesti” ja jossa Bondestam on onnistunut ”sulauttamaan yhteen kirjallisen kuvauksen ja suuntauksen”. Työläisnuorisoa kehoitetaan lukemaan romaani ja keskustelemaan siitä lukupiireissään.⁵⁴

Rinnakkaiset kirjalliset julkisuudet

Lågt i tak julkaistiin käytännössä samanaikaisesti Ruotsissa ja suomennoksena Suomessa. Romaanin markkinointi kertoo paljon siitä, millaisia näiden kahden maan ja kielialueen julkisuudet olivat. Kustantamot suuntasivat markkinointinsa sekä ruotsin- että suomenkielisellä suunnalla kahdelle erilaiselle lukijakunnalle – yhtäältä porvarilliselle, toisaalta työläisistä koostuvalle. Ruotsissa tämä ilmenee työväenlehdissä ilmestyneestä suunnatusta markkinoinnista, ja Suomessa sen kautta, että kirja ilmestyi ”työväenkustantamo” Tammelta ja sitä välitettiin erityishintaan sosiaalidemokraattisen lukupiirin jäsenille. Ruotsinkielisessä markkinoinnissa Suomessa työväenluokkainen näkökulma on melko näkymätön, samaan tapaan kuin porvarillisessa markkinoinnissa Ruotsissa ja suomenkielisessä markkinoinnissa Suomessa. Taipumus näkyy myös kielenkäytössä, jossa sanoja kuten ”työläisromaan” ja ”proletaarikuvaus” käytetään vasemmistolle suunnatussa markkinoinnissa, kun taas luokkanäkökulmaan pikemmin kiinnitetään hienovaraisesti suomenruotsalaisessa markkinoinnissa ja porvarillisissa medioissa. Käytetyt sanat heijastelevat sitä painotusta, jonka kustantamo toivoo aiheen saavan.

Sille, että kustantamo tekee valinnan markkinoida kirjaa suomenruotsalaiselle yleisölle tällä ”epäpoliittisella” tavalla, on monta selitystä. Ensinnäkin oli tosiasia, että sekä suomenruotsalainen kirja-ala että laajempi kirjallinen julkisuus oli tuolloin porvarillista. 30-luvun lopulla ja 40-luvun alussa kirjailijan työ oli ruotsinkielisessä Suomessa edelleen suurimmaksi osaksi porvarillinen ammatti.⁵⁵ Syyt tähän ovat historiallisia ja liittyvät suomenruotsalaisen identiteetin luomiseen, joka sai alkunsa 1800-luvulla, jolloin etnisyydestä ja kielestä tuli yhteenkuuluvuuden perusteita. Suomenruotsalainen yhtenäisyysliike syntyi vastakohtana suomalaisuusliikkeelle, joka mobilisoitui kansallisen heräämisen vanavedessä vuosisadan vaihteen 1900 tienoilla. Yhtenäisyysliikettä ajoivat porvarilliset voimat ja vaikka kuvaa suomenruotsalaisista pyrittiin laajentamaan kansankuvausten ja taiteen kautta – osoittamalla että suomenruotsalaiset eivät koostuneet ainoas-

taan kaupunkien porvarillisesta luokasta vaan myös maanviljelijöistä, kalastajista ja muista maaseudun työläisistä – tämä ele jäi lähinnä symboliseksi.⁵⁶ Johannes Salminen kirjoittaa siitä, miten vaikutusvaltainen suomenruotsalainen kansansivistysvaikuttaja ja kirjailija Arvid Mörne useasti pyrki vakuuttamaan yhtenäissyysliikkeen johtavat voimat siitä voimavarasta, jonka ammattiyhdistyksiin kuuluvat suomenruotsalaiset työläiset muodostivat, mutta argumentoi että tämä ammattiyhdistyksellisesti ja ideologisesti tiedostava osa suomenruotsalaisista koettiin uhkana, ja että he eivät siksi olleet tervetulleita yhteisöön. ”Vasemmiston ’yksinäiset ruotsinkieliset’ olivat näin ollen tuhoisa tosiasia”, Salminen toteaa.⁵⁷

Markkinoinnissa oli kuitenkin tästä yksipuolisuudesta huolimatta ideologista avoimuutta, mikä Erkki Seväsen mukaan selittyy sillä sisäänrakennetulla pluralismilla, jonka vähemmistöasema toi mukanaan. Vasemmistomielisten kirjailijoiden joukko suomenruotsalaisessa yhteisössä oli pieni, ja toisin kuin suomenkielisessä ja ruotsalaisessa kontekstissa, porvarillisten kustantamojen kanssa kilpailuun kykenevää työväenkustantamoa ei ollut olemassa. Toisin sanoen oli tarpeen tehdä yhteistyötä niiden porvarillisten kustantamojen kanssa, jotka hyväksyivät myös vasemmistolaisempia teoksia suomenruotsalaisen julkaisutoiminnan puitteissa, ja oletettavasti näiden toiveisiin piti myös sopeutua.⁵⁸ Tämä sopeutuminen näkyy markkinoinnin painotuksissa, jotka viittaavat myös siihen, että ajateltu yleisö on porvarillinen. Se tosiasia, että myös suomenruotsalaisten keskuudessa on merkittävä ryhmä työväenluokkaan kuuluvia henkilöitä ei näy kirjan mainonnassa.

Toinen selitys markkinoinnin painotuksille on julkaisun aikaan meneillään ollut maailmansota. Sodan aikana kansallisen yhteenkuuluvuuden ylläpitäminen on enemmän tai vähemmän itsestään selvä tavoite, mikä selittää kustantamon päätöstä olla tuomatta esille romaaniin keskeisesti kuuluvia konflikteja oikeiston ja vasemmiston sekä kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä. Tämän lisäksi oli olemassa myös taloudellinen puoli: romaania, joka kuvaa viihdyttävällä ja helposti lähestyttävällä ta-

valla aikuiseksi kasvamista ja nuorta rakkautta, todennäköisesti myytäisiin ja luettaisiin ottaen huomioon suomalaisessa todellisuudessa vuonna 1943 koetun eskapismien tarpeen. Sodan aikana suomalainen kustantamotoiminta eli nousukautta kirjallisuuden toimiessa ajanvietteenä ja rentoutumisvälineenä. Julkaisutoiminta kasvoi tasaisesti ja viihdekirjallisuus oli etunenässä.⁵⁹ Viihteellisten osa-alueiden painotus on saattanut olla Schildts-kustantamon tietoinen valinta.

Lågt i tak -romaanin markkinoinnin tarkastelu osoittaa ennen kaikkea miten erilaiset lukijakunnat luovat erityyppisiä markkinoita joihin perustuen kustantamot toimivat, mikä tarkoittaa myös, että samaa kirjaa voidaan markkinoida hyvin erilaisin tavoin. Esimerkki osoittaa miten ruotsalainen ja suomenkielinen kirjallinen julkisuus eroavat suomenruotsalaisesta enemmistöasemiensa kautta: näillä on suurempi väestö ja olemassa oleva, porvarillisen kulttuurin kanssa rinnakkainen työväenkulttuuri omine kustantamoineen ja lehtineen. Kustantamot ovat myös tietoisia tästä tosiasiasta hyödyntäessään markkinoinnissaan kohderyhmäajattelua.

Kolmen Bondestam-romaanin vastaanotto

Lågt i tak – nuorisokertomuksen ja proletaarikuvauksen väliltä

Olen käyttänyt *Lågt i tak* -romaanin vastaanottoanalyysin perustana yhdeksää suomenruotsalaista, seitsemää ruotsalaista ja yhtä suomenkielistä arvostelua. Vain yhden suomenkielisen arvostelun sisältyminen aineistoon johtuu siitä, että romaani ei herättänyt suomeksi kovinkaan suurta huomiota sosiaalidemokraattisten piirien ulkopuolella.

Vaikka *Lågt i tak* -romaanin markkinoinnissa suomenruotsalaisissa yhteyksissä vältettiin viittauksia työläiskirjallisuudellisuuteen ja niihin poliittisiin keskusteluihin, jotka muodostavat suuren osan teoksen sisällöstä, ympäristön valinta ei jäänyt arvostelijoilta huomaamatta. Se päinvastoin nostettiin esiin huo-

mionarvoisena asiana; todettiin, että kyseessä oli ensimmäinen taiteellisesti korkeatasoinen kuvaus suomenruotsalaisesta työväenluokasta, jossa kirjailijan sisäpiirinäkökulma oli selkeästi huomattavissa.⁶⁰ Kirjan autenttisuus ja aitous tuotiin esille sen vahvuuksina.⁶¹ Työläisten näkökulmaan keskittyvän suomenruotsalaisen romaanin erityisyys ilmenee myös joidenkin arvostelijoiden avoimesta hämmästelystä: ”hänen kuvaamansa erikoinen maailma on iloton ja toivoton, ja hän kuvaa sitä lähes ainoastaan, kyllä, niin voi sanoa, proletaarinaisen näkökulmasta”, kirjoittaa Einar Holmberg sitoutumattomassa *Åbo Underrättelser* -paikallislehdessä.⁶² Liberaalissa *Östnyländsk Ungdomissa* Gigge Strandvik toteaa, että ”kyseessä on mitä vankimmissa määrin ’pienkansan’ kirja”.⁶³

Romaani sai erittäin positiivisia arvosteluja. Autenttisen ympäristökuvauksen lisäksi kehuissa nostetaan esille etenkin Bondestamin osoittama ihmistuntemus. Suomenruotsalaisen porvarillisen lehdistön positiiviselle kritiikille on tässä yhteydessä erityisen ominaista, että siinä painotetaan romaanissa havaittua puolueettomuutta – että romaani on aiheestaan huolimatta ”poliittisesti tasapainoinen”, minkä piirteen tulemmme huomaamaan myös kahden muun romaanin arvosteluissa. ”Kirjailijattaren vahvuus on etenkin hänen laajakatseinen, hillitty psykologiansa, joka [...] pitäytyy kaikesta yksipuolisesta antautumisesta tai tuohtumisesta [...] kirja ei propagandisoi. Päinvastoin. Juuri kiihkottomuus ja objektiivisuus tekevät siitä niin kiinnostavan [...]”, kirjoittaa Olof Enckell *Hufvudstadsbladetissa*.⁶⁴ *Svenska Pressen* -lehdessä Harriet Clayhills toteaa, että ”[s]e, mikä tekee tästä luokkatietoisesta kuvauksesta niin puhuttelevan, on kai pohjimmiltaan sen sisäinen tasapaino, vihan ja yksipuolisuuden poissaolo [...] se on olemukseltaan positiivinen, ja merkillisen kannustavaa luettavaa”.⁶⁵ Gigge Strandvik arvioi *Östra Nylandissa*, että Bondestam ”kirjoittaa – sortumatta asenteellisuuteen tai propagandaan, mutta selkeästi asiaa ajaen sanomatta sitä kuitenkaan suoraan”.⁶⁶ *Nya Argus* -aikakauslehdessä Erik Ekelund huomioi romaanin asenteellisuuden, mutta arvioi teoksen silti korkealle.⁶⁷

Kukaan arvostelijoista ei määrittele romaania yksiselitteisesti työläiskirjallisuudeksi. Useassa arvostelussa ajatus nostetaan esille, mutta Bondestam ei vaikuta sopivan täysin luotuun malliin: vaikka Ekellund on sitä mieltä, että ”tyylistä puuttuu se viiltävä terävyys, jota näistä romaaneista useimmiten löytyy”,⁶⁸ Solveig von Schoultz toteaa toisaalta, että ”se on kai lähintä sukua ruotsalaisille proletaariromaaneille”.⁶⁹ Siinä missä Strandvik arvosti romaanin rehellisyyttä, vaikka pitikin kirjaa aluksi ”jossain määrin karkeana ja kovana, vähän liian ’proletaarisena’”,⁷⁰ Clayhills koki sen olevan ”positiivinen ja [...] merkillisen kannustavaa luettavaa, mikä on enemmän kuin voidaan sanoa useimmista muista proletaariromaaneista”.⁷¹ Kriitikoiden *Lågt i tak* -teoksessa merkille panema puolueettomuus ja positiivinen tunnelma eivät vaikuta korreloivan vallalla olevan käsityksen kanssa mitä tulee ruotsalaiseen proletaarikirjallisuuteen. Kahden viimeksi mainitun kriitikon tapauksessa romaanin aluksi luultua vähempi ”proletaarisuus” vaikuttaa jopa olleen positiivinen yllätys.

Sosiaalidemokraattinen *Arbetarbladet* on sen sijaan täysin eri mieltä romaanin poliittisesta potentiaalista: sen arvostelu otsikoidaan ”Liikkeemme oma romaani”, ja tekstissä ihmetellään teoksen positiivista vastaanottoa porvarillisen lehdistön arvosteluissa, ”kun ympäristövalinnan ja asenteellisuuden pikemminkin luulisi karkottavan porvarillisen yleisön kuin puhuttelevan sitä”.⁷² *Lågt i tak* -romania käsitellään *Arbetarbladetissa* kolmesti, paitsi varsinaisessa arvostelussa myös kirjailija Elmer Diktoniuksen kommentissa sekä myöhemmin kirjan Ruotsissa saamasta positiivisen vastaanoton johdosta iloitsevassa tekstissä.⁷³ On selvää, että *Lågt i tak* koetaan työväenliikeromaanina, suomenruotsalaiselle sosiaalidemokratialle hyvin merkityksellisenä kirjana.

Tapahtumaympäristön valinta huomioidaan myös ruotsinkielisissä arvosteluissa, mutta neutraalilla tavalla, mikä on ymmärrettävää sen seikan huomioon ottaen, ettei työläisympäristöön sijoittuva kirjallisuus ollut mikään erikoisuus ruotsinkielisessä kontekstissa. Kaikki ruotsalaisessa lehdistössä julkaistut arvostelut ovat varautuneempia – mikä on ehkä luonnollista, kun kyseessä on ulkomainen, vähemmän tunnettu kirjailija – vaikka suurin

osa onkin positiivisia. Konservatiivisen *Svenska Dagbladetin* kriitikko ei huomaa romaanissa poliittista sanomaa; hän päättää arvostelunsa, joka kantaa otsikkoa ”Ungdom i Österbotten” (”Nuorisoa Pohjanmaalla” tai ”Nuoruus Pohjanmaalla”) toteamalla, että kirjailijattaren voidaan sanoa saavuttaneen tällä romaanilla tavoitteensa, eli ”tarjota viihdettä ja esitellä eräs piiri elävästi ja uskottavasti, hyviksi todetuilla keinoilla”.⁷⁴ Eva von Zweigbergk, joka kirjoitti arvostelun liberaaliin *Dagens Nyheteriin*, kokee *Lågt i tak* - teoksen ongelmaromaanina, jolla on suuri viihdyttämispotentiaali.⁷⁵ Porvarillisen, ruotsalaisen *Svensk-Finlands Vänner* -yhdistyksen julkaiseman *Svensk-Finland*-lehden arvostelija Hjalmar Falck ei ole kirjasta vaikuttunut: hän kirjoittaa, että Rölleby kaupunkina vaikuttaa ”enemmän kuin vähän jälkeen jääneeltä”, mikä vaikuttaa asukkaiden elämään ja ajatusmaailmoihin, mutta myöntää silti ympäristökuvauksen aitouden tekevän kirjasta hyvin lukemisen arvoisen vaikka romaani ei tarjoakaan syvempää sisältöä.⁷⁶

Vastaanotto sosiaalidemokraattisessa, ammattiyhdistyssidonnaisessa *Arbetaren*-lehdessä muistuttaa sitä vastoin suurilta osin vastaavassa suomenruotsalaisessa julkaisussa painettua arvostelua. Otsikon ”Merkittävä suomalainen proletaariromaani” alla julkaistiin pitkä, kehuva arvostelu, jossa romaania kuvaillaan kirjallista laatua sekä poliittista analyysia ja sanomaa yhdisteleväksi.⁷⁷ Kaksi muuta ruotsalaista arvostelua ovat varautuneempia mitä tulee positiivisiin arvioihin, mihin vaikuttaa olevan syynä juoni, tai sellaisen puute. Tuohon aikaan liberaali, mutta natsimyönteinen *Aftonbladet* ei löydä romaanista sanomaa vaan kokee sen kauttaaltaan kysymysmerkiksi – tapahtumien lopputulos jää epäselväksi.⁷⁸ Myös vallankumouksellisen kommunistisen *Norrskensflamman*-lehden nimimerkki L. B-ck näkee romaanin heikkoutena sen, että se ei ”päädy mihinkään lopputulokseen”.⁷⁹ Kummatkin arvostelijat ilmaisevat tosin ymmärryksensä sille, että suomalaisen vasemmiston tilanne 20- ja 30-luvuilla, Lapuan liikkeen menestyksen ja niin sanottujen kommunistilakien aikana, todellakin näytti synkältä ja toivottomalta.

Suomennos arvosteltiin (läheisesti kommunismiin liittyvien) kansandemokraattien *Vapaa Sana* -lehdessä. Nimimerkki H.A.:n kritiikki on sukua sille, jonka hänen puoluetoverinsa Ruotsin ää-rivasemmistossa esittivät – idealistisen suutari Hellstenin hahmo saa osakseen kehuja osuvana kuvauksena taipumattomasta työ-väenliikkeestä, ja myös nuorisokuvausta ylistetään, mutta arvostelija ei ole vaikuttunut yhteiskunnan ja ajanjakson kuvauksesta, ollen sitä mieltä, että ainoa läpitunkeva ja havaittavissa oleva tee-ma on pyrkimys jonnekin, joka ei kuitenkaan vaikuta johtavan mihinkään. Kun tähän yhdistää toteamuksen siitä, että Hellste-nin kaltaisia ideologisesti vakuuttuneita tulisielujä on kaikkialla, mutta että heidän kamppailunsa on yhtä tyhjän kanssa, voidaan havaita poliittinen tulkinta romaanista, jonka ilmaisevat ruotsa-laiset arvostelijat sekä *Norrskensflammanissa* että äärioikeisto-laisemmassa *Aftonbladetissa*.⁸⁰ Kaikki kolme kriitikkoa näkevät romaanin sisältämän runsaan poliittisen dialogin heikkoutena ja peräänkuuluttavat enemmän poliittista toimintaa. Tämä on ver-rattavissa siihen kritiikkiin, jonka vallankumouksellinen kom-munistinen ja kansandemokraattinen liike tuohon aikaan koh-distivat reformimyrönteistä ja yhteistyöhön suuntaunutta sosi-aalidemokraattista liikettä kohtaan, ja siten *Lågt i tak* -romaanin vastaanotosta voidaan löytää poliittisia tulkintoja monella tasolla.

Analyysi romaanin vastaanotosta osoittaa kaksi jakolinjaa: osin romaanin poliittisen tavoitteen arvotukset eroavat sen mu-kaan, miten lehti sijoittuu poliittisella asteikolla, ja osin tapah-tumaympäristön kuvauksen painotus vaihtelee sen perusteella, ilmestyykö lehti ruotsalaisessa, suomenruotsalaisessa vai suo-menkielisessä kulttuuripiirissä.

On tosiasia, että vaikka Schildts jätti *Lågt i tak* -romaanin mark-kinoinnissa taka-alalle teoksen työläiskirjallisuudelliset puolet, nämä nousevat selkeimmin esille juuri suomenruotsalaisessa vastaanotossa. Arvosteluissa tartutaan työläisympäristöön, joka arvostelijoiden mukaan kuvataan ensimmäistä kertaa ruotsinkie-lisessä Suomessa. Toisin sanoen työläiskirjalliset tekstitoiminnot – eli työläiskirjallisuudellisuus – ovat romaanissa niin keskeisiä, etteivät ne jää kriitikoilta huomaamatta. Sekä ruotsin- että suo-

menkielisissä arvosteluissa työläisnäkökulma huomioitiin, mutta sitä ei nostettu esille vahvuutena tai erityisen huomionarvoisena, paitsi *Arbetaren*-lehdessä ilmestyneessä arvostelussa. Syy saattaa löytyä suomenruotsalaisen kulttuurikentän aiemmin mainitusta erityisluonteesta. Työläiskirjallinen julkaisutoiminta oli aktiivista sekä Ruotsissa että suomeksi Suomessa, mikä tarkoitti, että uusi työläisympäristöön sijoittuva romaani ei ollut erityisen huomionarvoinen. Suomenruotsalaisessa yhteydessä tämän tyyppiset kuvaukset olivat harvalukuisia ja näin ollen porvarillisen yleisön sekä arvostelijoiden näkökulmasta myös suhteellisen tuntemattomia.

Toinen kontrasti arvostelujen välillä näkyy suhtautumisessa romaanin poliittiseen sanomaan. Tässä sekä tulkinta että arvotus vaihtelevat poliittisen taustan mukaan; siinä missä porvarilliset julkaisut tulkitsevat teoksen lähinnä aatteellisesti puolueettomaksi – tai ainakin melko neutraaliksi – työläisromaaniksi, sosiaalidemokraattiset julkaisut havaitsivat siinä vahvan poliittisen sanoman, kun taas radikaalit oikeisto- ja vasemmistojulkaisut kokevat romaanin viestin hampaattomana, koska juoneen ei sisälly poliittista toimintaa.

Leif Johan Larsen on tehnyt vastaanottososiologisen tutkimuksen keskittyen Kristofer Uppdalín *Dansen genom skuggheimen* ja *Herdsla* -teoksiin (1911 & 1924), jotka kuuluvat kymmenosaiseen, norjalaisen työväenliikkeen synnystä kertovaan romaani-sarjaan. Larsen osoittaa, että kuvauksen koettu aitous ja autenttisuus muuttuvat tärkeäksi arviointipohjaksi sekä porvarillisille kriitikoille että työväenlehdistölle, mutta eri tavoin: ”[p]orvarillisten arvostelijoiden näkökulmasta ’todellisuus’ on viihdyttävää ja tieto siitä on ’näkökulmia avartavaa’. Työväenlehdistöä varten kirjoittavien arvostelijoiden mielestä on kyse poliittisesta ja sosiaalisesta ’todellisuudesta’, mikä on itsessään edistyskellistä”.⁸¹ Ing-rid Nestås Mathisen, joka on havainnut vastaanavanlaisen kuvion Uppdalín *Trolldom i lufta* -romaanin (1912) vastaanotossa, toteaa että etäisyys kuvattuun määrittelee lukijan näkökulmasta sen, mitä on vaakalaudalla. Nestås Mathisen jäljittää tässä läheisen yhteyden keskusteluun todellisuuskuvauksesta ja aitoudesta, joka

syntyi 2010-luvulla liittyen Édouard Louis'n *En finir avec Eddy Bellegueule* -romaanin (2014) norjankieliseen käännökseen.⁸² Porvarilliset kriitikot, jotka eivät elä kuvatussa ympäristössä, saattavat nähdä sen näköpiiriä avartavana tai viihdyttävänä, mutta sellaisessa todellisuudessa elävälle kuvaus voi tulla lähemmäs ja kysytyt kysymykset tuntua polttavammilta, jolloin nämä myös automaattisesti tulkitaan poliittisiksi.

Tämän tyyppinen analyysi yhteydestä, joka on havaittavissa kriitikon poliittisen taustan ja sen välillä, miten tämä tulkitsee työläisympäristöön sijoittuvan romaanin poliittiset kannanotot, voisi myös osaltaan selittää miksi porvarilliset kriitikot kokivat *Lågt i tak* -teoksen puolueettomaksi, kun taas heidän sosiaalidemokraattiset kollegansa kokivat sen erittäin poliittiseksi. Kansandemokraattisessa *Ny Tid* -lehdessä Ragni Karlsson kuvailee Bondestamin suhdetta työläisiin joista tämä kirjoittaa tavalla, joka vahvistaa tätä tulkintaa: ”hän ei tarkastele heitä kirjallisen käsitteilyn aineistona, vieraana aineksena, vaan he ovat hänen ystäviään ja aatetovereitaan, jotka hän tuntee erittäin hyvin. Kun hän tuo esille heidän ajatuksensa ja pyrkimyksensä, hän tuo esille myös omansa.”⁸³ Tämän tulkinnan kautta Bondestamin kuvauksesta hänen päähenkilöidensä poliittisista ajatuksista tulee itsessään poliittinen sanoma – sanoma joka menee helposti ohi lukijalta, jolle kirjailijan tausta ei ole tuttu. Se, että sosiaalidemokratiasta katsottuna vasemmalla oleva lehdistö ei pitänyt romaania tarpeeksi poliittisena, kertoo jotakin 40-luvun vasemmiston eri ryhmittymiä leimanneesta vahvasta polarisaatiosta.

Klyftan – lapsikuvauksen ja luokkakertomuksen väliltä

Klyftan on Anna Bondestamin läpimurtoromaani, ja myös hänen tänään tunnetuin romaaninsa. Teos ilmestyi vuonna 1946 sekä Suomessa että Ruotsissa. Vuonna 1961 se julkaistiin suomen-ruotsalaisena uuspainoksena ja vuonna 1984 myös Ruotsissa, jossa sitä painettiin 20 000 kappaletta halpikirjasarjassa *En bok för alla*.⁸⁴ *Klyftan* suomennettiin vasta vuonna 1967. Pitkästä vii-

västyksestä johtuen ainoastaan ensimmäisen painoksen suomenruotsalaiset (yksitoista) ja ruotsalaiset (kolme) arvostelua ovat relevantteja tässä analyysissa.⁸⁵

Klyftan sijoittuu sisällissodan vuoteen 1918, vastataistensaistyneeseen Suomeen. Valkoisten voiton jälkeen järjestettiin suuri määrä summaarisia oikeudenkäyntejä, joiden seurauksena punaisella puolella toimineita teloitettiin tai suljettiin vankileireille. Yhteensä sodassa kuoli noin 37 000 henkilöä, joista runsaat 20 000 olivat punaisia vankeja jotka teloitettiin, jotka katosivat tai jotka menehtyivät vankileireillä tai pian vapautuksensa jälkeen nälkään, sairauksiin tai hoidon puutteeseen.⁸⁶

Klyftan-romaanissa Bondestam kuvailee vuotta 1918 ja sisällissotaa perustuen omiin kokemuksiinsa lapsuudestaan punaisella puolella poliittisesti kahtiajakautuneessa Pietarsaaressa. Lukija pääsee tutustumaan 12-vuotiaan Rut-tytön sielunelämään ja otikko viittaakin, paitsi kasvavaan kuiluun kaupungin valkoisen porvariston ja punaisten työläisten välillä, myös siihen kuiluun jonka pieni Rut-tyttö kokee itsensä ja häntä ympäröivän, sisällissodan leimaaman yhteiskunnan välillä, sekä ristiriitaan lapsen ja aikuisten ymmärryksen välillä mitä tulee maailmantapahtumiin. Bondestam näki itse *Klyftanin* poliittisena romaanina, koska voittajien historia oli tuolloin hallitseva versio tapahtumista ja kuvaukset punaisesta puolesta olivat eritoten suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa erittäin harvassa. Hän oli varautunut siihen, että teos herättäisi kriittistä keskustelua – sen puute yllätti hänet, ja jätti jälkeensä turhautuneen tunteen ettei häntä oltu ymmärretty, kuten Bondestamin elämäkertakirjailija Pia Heikkilä kirjoittaa.⁸⁷

Kustantamo nostaa takakansitekstissä esiin kirjailijan ”lämpimän ja huolehtivaisen otteen” tämän kuvatessa lapsen kokemuksia ikävinä aikoina, ja toteaa romaanin olevan ”omistautumisen ja elävien muistojen” muovaama. Naisellisesti määriteltyjä ”pehmeitä” adjektiiveja käytetään jälleen kuvailemaan Bondestamin tapaa kirjoittaa. Romaanin ensimmäisten painosten takakansitekstissä ei mainita Rutin olevan punaisiin kuuluvan työläisperheen lapsi, tai sitä, että teos on yksi harvoista suomenruotsalaisista työläis-

näkökulmasta kerrotuista sisällissotakuvauksista. Sen sijaan painotetaan yleisinhimillistä kuvausta lapsen kärsimyksestä sodan aikana. Myös kansikuva – hiilipiirros jossa tytön kasvot katsovat lukijaan suurin silmin – tukee tätä tulkintaa.⁸⁸

Romaanin vastaanotto seuraa suurin piirtein kustantamon markkinointia ja Bondestamia ylistetään etenkin hänen vahvan lapsipsykologisen kuvauksensa johdosta. ”Kirja lapsesta”, ”Kauhun varjossa” ja ”Lapsi kauhun edessä” ovat joitakin arvosteluottosikkoja, ja useampiakin vastaavia löytyy.⁸⁹ Myös tässä tapauksessa suomenruotsalaiset arvostelijat – tässä tapauksessa koko poliittiselta kartalta – nostavat esiin kirjan koetun asenteettomuuden ja ideologiattomuuden sen vahvuuksina; useat arvostelijat ovat kiitollisia saatuaan vihdoinkin sisällissotakuvauksen joka on ”inhimillinen” eikä ”poliittinen”. ”Romaanissaan hän opettaa meidät näkemään ja ymmärtämään, ei arvottamaan ja tuomitsemaan”, huomauttaa Per-Olof Barck *Hufvudtsadsbladetissa*,⁹⁰ kun taas Bertel Kihlman on *Nya Argus* -lehdessä sitä mieltä, että Bondestam ”on eritoten [...] tunnustuksen arvoinen sen rauhallisen ja varman hallinnan, sen avoimen objektiivisuuden johdosta, joka on kuvaukselle ominaista ensimmäisestä viimeiseen sivuun. *Klyftanin* aihe on poliittinen, mutta siitä ei tullut poliittista dokumenttia, vaan puhtaan inhimillinen sellainen”.⁹¹ ”Vaikka vuoden 1918 traagiset tapahtumat ovat kirjan totuuspohjainen aineisto, ja *Klyftanilla* on siksi myös [sic] poliittinen aihe, romaani on puhtaan inhimillinen dokumentti ja sellaisena erittäin kiinnostava ja arvokas”, toteaa puolestaan *Åbo Underrättelser* -lehden Einar Holmberg.⁹² Olof Enckell näkee arvostelussaan *Nordisk bokkalender* -julkaisussa (1947) selkeämmän poliittisen tavoitteen kirjoittaessaan, että ”psykologinen näkökulma on niin intiimisti sidottu sosiaaliseen [...] se antaa vuoden 1918 vaikean ja traagisen kansalaiskonfliktin heijastua työläislapsen käsitysmaailmasta ja kypsymisprosessista”.⁹³

Nimimerkki U. Sm., joka kirjoitti romaanista arvostelun *Svenska Dagbladet* -lehteen, teki siitä myös tulkinnan jossa painotettiin täysin lapsipsykologisia osa-alueita otsikolla ”Lapsitutkielma”.⁹⁴ Sven Stolpe, joka esitteli romaanin *Aftonbladetin* lukijoille pals-

tallaan ”Sven Stolpes bokkrönika”, oli sitä mieltä, että Rut-lapsen kohtalo on osuva kuva koko Suomen kansan kärsimyksestä julman sisällissodan aikana.⁹⁵ *Arbetarbladetin* Gudrun Mörne sen sijaan mainitsee Bondestamin uskaliaisuuden – tämä oli kirjoittanut ensimmäisen suomenruotsalaisen kuvauksen sisällissodasta punaisten näkökulmasta, aihe jota ainoastaan Diktonius oli hipaissut: ”Meillä ei itse asiassa tällä hetkellä ole maassamme juurikaan työväenluokkaisia ruotsinkielisiä kirjailijoita heidän lisäksi.”⁹⁶ *Klyftanin* tapauksessa voidaan – Magnus Nilssonin ajatuksia soveltaen – todeta, että kriitikot tulkitsivat lapsipsykologisen kuvauksen romaanin hallitsevaksi osa-alueeksi luokkaperspektiivin sijaan.

Klyftan ilmestyi vuonna 1946. Sven Willner on kuvaillut sodanjälkeistä aikaa älyllisesti epäpoliittiseksi ja ideologiattomaksi kaudeksi mitä tulee suomenruotsalaiseen kirjalliseen julkisuuteen – myöhäismodernismi oli suosiossa, kun taas yhteiskunnallisen, realistisempi kirjallisuus ei herättänyt juurikaan kiinnostusta. Suomenruotsalaisissa kirjallisuuspiireissä oltiin valmiita kohtaamaan sisällissodan perintö vasta 1960-luvulla.⁹⁷ Tämä näkyy *Klyftan*-romaanin uutuuspainoksessa vuodelta 1961 ja sen vastaanotossa. Uuden painoksen esipuheessa Gudrun Mörne nostaa esiin seikan, jonka hän mainitsi jo arvostelussaan 1947: romaanin merkityksen yhtenä ensimmäisistä suomenruotsalaisista sisällissodan kuvauksista punaisten näkökulmasta. Ajan henki selittää varmasti suurilta osin *Klyftanista* 1940-luvulla tehtyjä epäpoliittisia tulkintoja ja tapaa, jolla puolueettomuus tuodaan tuolloisissa arvosteluissa esiin vahvuutena.

Vastaanoton painopisteeseen ovat saattaneet vaikuttaa myös ajan hallitsevat kirjalliset ihanteet – romaanin psykologiset osa-alueet olivat kriitikoille lähestyttäviä, minkä myös Hästbacka on todennut.⁹⁸ Vuonna 1958 Bondestam kävi *Nya Pressen* -lehden sivuilla itse keskustelua Rabbe Enckellin kanssa modernismin suhteesta realistiseen epiikkaan. Bondestam argumentoi, että modernismin vahva yliote kirjallisuuden areenalla on johtanut siihen, että kertovaa proosaa kohdellaan halveksuen koska se koetaan ”arkisena” ja ”tavallisena”, ja että tämä asenne vaikuttaa

yleiseen kirjalliseen ilmapiiriin.⁹⁹ Arvostelijoiden haluttomuus asettaa Bondestam ruotsalaisten proletaarikirjailijoiden joukkoon voidaan varmasti myös laskea kirjallisen muodin kontolle – kirjallista tyyliä painotetaan sanoman ja ympäristövalinnan kustannuksella, ja se myös määrittelee romaanin kategorisoinnin.

Se, että porvarilliset arvostelijat eivät näe *Klyftanissa* vahvaa poliittista sanomaa, voi kuitenkin selittyä myös Larsenin teorialla siitä, että tekstin poliittisten kannanottojen havaitsemisen vaikeus kasvaa suhteessa kuvatus ympäristön etäisyyteen omasta arjesta. Saman tyyppisen tulkinnan on tehnyt Svenolof Karlsson tutkiessaan sitä kritiikkiä, jota Bondestamin kirjoja kohtaan on suunnattu vuosien varrella, ja todetessaan, että Bondestamille ei ole voitu antaa sitä kunniaa kirjailijana jonka hän olisi ansainnut, sillä hänen kuvaamaansa työläistodellisuutta ei ole osattu ”purkaa”: ”todennäköisesti kriitikoilla on ollut liian vähän tietoa ja liian vähän omia kokemuksia työväenluokasta, sen elinoloista [sic] ja ajattelutavoista. Jos ei osaa aakkosia, on vaikeaa lukea.” Karlssonin mukaan tämä tietämättömyys on johtanut siihen, että kritiikissä ei ole huomioitu romaanien poliittista sanomaa. Hän toteaa tosin yhden poikkeuksen löytyvän kaupungista, johon *Klyftan* sijoittuu, eli Pietarsaaresta. Siellä on puolustauduttu aktiivisemmin, koska Bondestamin kirjojen sisältämä vasemmistolainen kritiikki on koettu paikkakuntaa kohti suunnattuna. Karlsson tuo esille, että Bondestam vaiettiin paikallislehdistössä kuoliaaksi sodan loppuun asti, ja että hänen kirjojensa kirjastokappaleet olivat vielä 1980-luvulla täynnä lukijoiden kirjoittamia, lukukokemuksen heissä herättämien reaktioiden innoittamia töhryjä.¹⁰⁰ *Klyftanin* saama arvostelu *Jakobstads Tidning* -paikallislehdessä tukee tätä teesiä: kyseinen arvostelija on ainoa, joka kokee teoksen olevan vahvasti poliittisesti kantaaottava ja hän toteaa romaanin ansaitsevan hyvin korkean arvosanan ”riippumatta siitä, miten lukija reagoikaan niihin mielipiteisiin ja teeseihin joita sen sivuilla tuodaan esille”.¹⁰¹

Vägen till staden – maaseutukuvauksen ja proletaariromaanin väliltä

Vägen till staden ilmestyi ruotsiksi Suomessa vuonna 1957 ja samana vuonna myös Ruotsissa Tiden-kustantamon julkaisemana. Vuotta myöhemmin se ilmestyi Elvi Sinervon suomennoksena nimellä *Tie kaupunkiin* Tammi-kustantamolta, joka oli julkaissut myös *Urhea nuoruus* -suomennoksen. Analyysia varten on käytetty yhdeksää suomenruotsalaista, kuutta suomalaista ja kolmea ruotsalaista arvostelua.¹⁰² *Vägen till staden* -romaanin päähenkilö on 15-vuotias Mia-tyttö, joka jättää köyhän kotinsa maaseudulla ja vaeltaa kaupunkiin. Matkan aikana Mian seuraan liittyvät vielä häntäkin köyhempi Ida ja tämän neljä lasta Jonas, Stina, Sackris ja Johanna. Mia työskentelee ensin rikkaan perheen piikana ja saa jatko-osassa *Stadens bröd* töitä kaupungin vasta-avatulalta tupakkatehtaalta, jossa työläisnaisten vaatimukset oikeuksista johtavat Mian osallistumiseen vuoden 1905 suurlakkoon. Kirjoissa seurataan Mian, Idan ja neljän lapsen kohtaloita ja kuvaillaan niitä eri polkuja, joita heidän elämänsä päätyvät kulkemaan. *Vägen till staden* keskittyy suurimmilta osin päähenkilöiden matkantekoon ja heidän asettumiseensa kaupunkiin – mallina on Pietarsaari ja päähenkilö Mian innoittajana toimi Bondestamin oma äiti, Lina Elfving, joka jätti kolmetoistavuotiaana köyhän elämän maaseudulla työskennelläkseen Strengbergin tupakkatehtaalla Pietarsaareissa.¹⁰³

Vägen till staden -romaanissa kuvaillaan sitä tapaa, jolla erilaiset luonteet ja olemisen tavat yhdistettynä sosiaalisiin olosuhteisiin vaikuttavat elämän suuntaan – itsepäinen, nopeasti ajatteleva ja neuvokas Mia pärjää uudessa ympäristössä, mutta ei samaan aikaan voi olla kyseenalaistamatta sitä sosiaalisten luokkien välillä vallitsevaa epäoikeudenmukaisuutta jonka hän havaitsee ja kokee työskennellessään piikana hienossa merimieskodissa. Miksi joillakin ihmisillä asiat ovat niin paljon paremmin kuin toisilla, ja ovatko sosiaaliset asemat Jumalan asettamia ja muuttumattomia, Mia kysyy itseltään. Romanin lopussa Mian katse kohdistuu uutta työvoimaa palkkaavaan tehtaaseen, mikä johtaa jatko-

osaan *Stadens bröd*, joka keskittyy suurilta osin elämään tehtaalla ja Mian kamppailuun ammattiliittoasioissa. Ida-äiti on heikom-paa tekoa kuin Mia, eikä hän selviä kaupungissa. Rahat hupenevat eikä hän onnistu saamaan töitä. Ida muuttaa takaisin huonokuntoiseen torppaan Kallträskissä, jossa hän sittemmin kuolee nälkään. Vanhin poika Jonas jää kaupunkiin räätälin oppipojaksi – hän on ajatteleva, unelmoiva ja oppivainen luonne, mikä johtaa siihen, että hän oppii lukemaan ja voi vähitellen nousta ylempään yhteiskuntaluokkaan. Pikkuveli Sackris osoittaa sen sijaan kaup-paosaamista ja onnistuukin selviämään taloudellisella neuvokkuudellaan ja itsepäisyydellään. Stina ja Johanna kokevat saman kohtalon kuin äitinsä.

Schildts markkinoi *Vägen till staden* -romania maaseutukuvausena. Takakansitekstissä sitä kuvaillaan sanoilla ”se on yksi vahvimista ja elävimmistä romaaneista Suomen ruotsinkielisistä seuduista jota on koskaan kirjoitettu”; ”se kertoo köyhästä väestä, mutta se kuvaa rikkaasti elämää”.¹⁰⁴ Bondestamin tietoisuus, lämmin välittäminen ja huumori nostetaan jälleen esille. Suomenruotsalaisen kirjallisuuden kentällä käsitteillä ”maaseutukuvaus” ja ”kansankuvaus” on ideologinen painolasti. Mari Kolin mukaan suomenruotsalainen kansankuvaus syntyi 1880-luvulla rinnakkain realistisen ja naturalistisen kirjallisuuden kanssa, ja se otti vahvoja vaikutteita sekä pohjoismaisesta realismista että suomalaisista kansankuvauksista. Se kehittyi symbioosissa aiemmin mainitun suomenruotsalaisen yhtenäisyysliikkeen kanssa, joka puolestaan työskenteli erillisen, suomenruotsalaisen identiteetin luomisen eteen. Kansankuvaukset olivat osa keskustelua ruotsinkielisten tilanteesta ja tulevaisuudesta etenevissä määrin suomenkielisessä Suomessa. Kuvaamalla suomenruotsalaisen kansan arkea maaseudun tuvilla ja torpissa luotiin kertomus siitä, miten ainutlaatuinen suomenruotsalainen identiteetti on syntynyt harmoniassa luonnon ja ympäristön kanssa.¹⁰⁵ Menneiden perinteiden ja tapojen kuvaus vahvisti etnistä yhteisöllisyyttä aikana, jolloin monet kokivat kuilun kasvaneen sekä eri luokkien että kaupungin ja maaseudun välille; se antoi myös kaupunkien ruotsinkieliselle väestölle historian, jossa nousivat esille vähemmistön

etniset erityispiirteet, ja josta tuli tällä tavoin yhtenäisyysliikkeen poliittinen väline. Koli kutsuu suomenruotsalaista kansankuvasta ”etnisen itseanalyysin muodoksi: mitä suomenruotsalaisuus on, mitkä ovat sen uhkakuvat ja selviytymisstrategiat?”¹⁰⁶

Teoksen kuvaileminen kansankuvaukseksi ohjaa siksi tulkinnan fokuksen kielellisiin ja etnonationalistisiin osa-alueisiin, tässä tapauksessa työläiskirjallisuudellisuuden kustannuksella. Kuten aiemmin todettiin, käsitteeseen ”suomenruotsalainen kansa” liittyy merkityksiä, jotka pohjautuvat pikemmin etnisyyteen kuin sosiaaliseen ja taloudelliseen todellisuuteen. Maaseutukuvaus-termi korostaa paikallisuutta, ja termi työläiskirjallisuudellisuus luo katseen ulospäin, kohti niitä kansallisia ja globaaleja elin-ehtoja jotka yhdistävät työläiset yhteiskuntaluokkana. *Vägen till stadenin* tapauksessa kustantamo on tehnyt valinnan painottaen edellistä kategorialla.¹⁰⁷

Kustantamon romaanista esiin nostamat vahvuudet ovat samoja, joita painotetaan myös suomenruotsalaisissa arvosteluissa: Bondestamia keuhetaan hänen erityisen hyvistä kertojanlahjoistaan sekä hänen osuvista ja elävistä hahmokuvauksistaan. Useat arvostelijat nostavat teoksen esiin yhtenä parhaista ruotsinkielisten seutujen maaseutukuvauksista.¹⁰⁸

Vastaanotossa on havaittavissa saman tyyppisiä taipumuksia kuin *Lågt i tak* ja *Klyftan*-romaanien kohdalla – yhtäältä hämmästyttäen sen suhteen, että romaani ”nälästä ja köyhyydestä, elämän routapuolesta”, kuten Hans Fors kirjoittaa *Jakobstads Tidning* -lehdessä, on niin puolueettomasti kirjoitettu: ”[romaani on] syntynyt ilman kaunaista asennetta kirjailijan puolelta”,¹⁰⁹ tai, kuten Ole Torvalds kirjoittaa *Åbo Underrättelserissä*: ”sosiaalinen julistus [ei pohjautu] puolueelliseen konstruktion, vaan kuvailun tapahtumasarjan omaan yksinkertaiseen ja elävään totuuteen [...], ilman purevaa mustamaalaamista ja ilman sentimentaalisuutta, sosiaalinen ja inhimillinen todellisuus joka on meitä kaikkia ajallisesti ja tilallisesti melko lähellä”.¹¹⁰ Porvarillisen Kokoomuksen uutismedia *Aamulehti* liittyy samaan joukkoon: ”[...] sillä Bondestamin taiteellinen ote on niin pitävä, ettei tendenssi missään vaiheessa muutu yksipuoliseksi eikä räikeästi sormella

osoittelevaksi, vaikka tekijän lämpö ja myötätunto luonnollisesti-kin kohdistuu aidoimpana vähäväkisiin”.¹¹¹

Toisaalta löydämme suomenruotsalaisissa yhteyksissä huomautuksia siitä, että aiheena eivät ole vain ihmiset, joiden elämiin vaikuttavat tietyt sosiaaliset olosuhteet – teollistuminen, maaseudun työläisten muuttoliike kaupunkeihin, työväenliikkeen synty – vaan että kyse on ”universaalista ihmisestä”: ”Silti kyseessä on etenkin ihmisestä kertova kirja, kirja ihmisistä, jossa vähemmän painoarvoa saavat ympäristölle ja ajalle tyypilliset seikat kuin ne tyypillisen inhimilliset ominaisuudet, jotka eivät ole ajan ja paikan määrittämiä”, kuten Gudrun Mörne kirjoittaa *Svenska Demokratenissa*.¹¹² Sven Willner toteaa puolestaan *Västra Nylandissa*, että *Vägen till staden* -romaanilla on sen paikkakuntakeskeisyydestä huolimatta ”yleispätevyys, joka nostaa sen paljon varsinaista kansankuvausta korkeammalle tasolle”.¹¹³ Rinnakkaisuuksia voidaan havaita *Klyftan*-romaanin vastaanotossa, jonka yhteydessä usein todettiin, että kyse on lapsen kokeman sota-ajan kuvauksesta, joka ei ole aikaan, paikkaan, tai sosiaaliseen asemaan sidottu.

Vägen till staden kuvaa työväenluokan syntyä, ja suuri osa romaanista on omistettu kuvaukselle Mian tiestä luokkatietoisuuteen, sijoittuen aikaan jolloin yhteiskunta siirtyi esiteollisesta teolliseksi. Romaanin tapahtumien ajankohta – aika jolloin Marxin teesit eivät vielä olleet laajemman suomalaisen yleisön tiedossa – on arvostelijoiden näkökulmasta saattanut vaikeuttaa työläiskirjallisen pyrkimyksen havaitsemista. Kuten Pia Heikkilä toteaa, monet arvostelijat jättivät kokonaan huomiotta romaanin luennan sosiologisenä tarkasteluna, eikä kukaan vaikuta tarttuvan mahdolliseen poliittiseen agendaan.¹¹⁴ *Nya Arguksen* arvostelija pohdiskelee tätä todetessaan, että ”Juoni [...] sijoittuu kuitenkin aikaan, jolloin nykyisessä merkityksessä luokkatietoisista proletariaattia ei vielä ollut olemassa”¹¹⁵ ja nimimerkki A. L-la toteaa saman *Suomen Sosialidemokratissa*.¹¹⁶ Kukaan suomenruotsalaisista arvostelijoista ei kuitenkaan suoraan tartu romaanin poliittiseen ulottuvuuteen.

Suomenkielisten vasemmistolaisten arvostelujen kautta syntyy erilainen tulkintakehys, jossa korostuu se historiallinen kehitys,

joka osui kokonaiseen luokkaan etnisestä taustasta riippumatta. Maija Savutie nostaa maan suurimmassa työväenlehdessä *Kansan Uutisissa* esiin realistisen yhteiskunta- ja työläiskuvauksen romaanin suurimpana vahvuutena ja korostaa, että kuvaus koskee kokonaista Suomen yhteiskuntaluokkaa, riippumatta äidinkielestä tai kotiseudusta:

Tekee mieli suositella romaania varsinkin niille lukijoille, joita kiinnostavat yhteiskunnalliset aiheet ja suomalainen todellisuuskuvaus [...] [Anna Bondestam] on niitä nykyisin aika harvinaisia kirjailijoita, joita elävästi kiinnostaa ajankuvaus [...] hänen ”todellisuusalueensa” on Pohjanmaan rannikkoseudun köyhä ruotsalaisasutus, mutta varsinkaan uudessa romaanissa kielelliset ja paikalliset seikat eivät ole oleellisia. ”Tie kaupunkiin” on varsin laajalti pätevä ajannäkymä viime vuosisadan loppupuolen köyhän maalaisväestön asemasta [...].¹¹⁷

Sosiaalidemokraattisessa *Päivän Sanomat* -lehdessä Eila Penanen panee myös merkille romaanin sosiaalisen agendan, ja näkee Bondestamin luokkatietoisuuden olevan läheistä sukua Elvi Sinervon luokkatietoisuudelle: ”Bondestamin esitystavan havainnollisuus ja hänen kuviensa kirkkaus liittyvät onnekaasti terävään sosiaaliseen päätökseen.” Hän tulkitsee myös sen, että romaani päättyy Mian ja Johanin päätökseen hakea töitä tehtaalta, poliittisena viestinä kirjailijan taholta. Pennasen mielestä Bondestamin romaani on osin määriteltävissä kansankuvaukseksi, mutta se on myös sukua työläiskirjailija Toivo Pekkasen kirjallisuudelle.¹¹⁸ Nimimerkki K. T-lä *Etelä-Suomen Sanomissa* nostaa romaanin esiin kuvauksena työväenluokan synnystä ja panee erityisesti merkille, kuinka Mian luokkatietoisuus syntyy tämän palvellessa piikana.¹¹⁹ Nimimerkki A. R-suo *Maaseudun Tulevaisuudessa* on puolestaan sitä mieltä, ettei romaani tuo mitään uutta olemassa olevaan suomalaisten kaupungistumiskuvauksen perinteeseen, mutta vertaa sitä silti Toivo Pekkasen kirjailijantyöhön ja tämän Kotka-trilogiaan, jossa Pekkainen käsittelee lapsuuttaan ja varttumistaan työläisympäristössä.¹²⁰

Kun työväenkustantamo Tiden julkaisee romaanin ruotsalaisille markkinoille, sitä markkinoidaan ”proletaariromaanina” käyttämällä iskulausetta ”sanomaa välittäviä kertojia”.¹²¹ Rune Johansson kutsuu sitä *Dagens Nyheterissä* ”sosiaaliseksi romaaniksi” jossa on sekä huumoria että paatosta.¹²²

Julkaisu Ruotsissa ja kriitikoiden osin eriävät painotukset suomenruotsalaisissa ja suomenkielisissä piireissä osoittavat sen, että rajat sellaisten kirjallisten perinteiden välillä kuin maaseutukuvaus ja työläiskirjallisuus ovat muuttuvaisia ja kulttuurisidonnaisia. Ruotsissa romaania markkinoitiin ja luettiin työläiskirjallisuutena, keskittyen sen yhteiskunnalliseen viestiin. Työläiskirjallisuus valtasi 1900-luvulla alaa Ruotsin kirjallisessa kaanonissa. Tämä liittyi tiiviisti sosiaalidemokratian esiinmarssiin ja kansankodin kehitykseen, johon kuului yleisesti kohoava elintaso ja kansansivistyksen korostaminen. 1920-luvusta on tapana puhua ”parnassin demokratisoitumisena” – parnassin viitatessa tässä ruotsalaiseen älymystöön – jolloin kirjailijoiden joukkoon nousi suuri määrä työväentaustaisia kirjailijoita, mikä puolestaan johdatti ”työläiskirjallisuuden kulta-aikaan” 1930-luvulla, jolloin useat työväenluokasta ponnistaneet ja siitä aiheitansa ammentaneet kirjailijat saivat suosiota ja tunnustusta.¹²³ Ruotsi on siitä ainutlaatuinen sekä pohjoismaisessa että eurooppalaisessa ja globaalisessa yhteydessä, että sillä on työläiskirjallinen perinne jota pidetään yhtenä Ruotsin kansallisen kirjallisuuden historian keskeisistä uomista. Vaikka suomenkielisessä Suomessa ja muissa pohjoismaissa on ollut työläiskirjailijoiksi luokiteltuja kirjailijoita, sekä kirjallisuutta jota on eri yhteyksissä kutsuttu työläiskirjallisuudeksi, kyse ei kuitenkaan ole *hallitsevasta* kirjallisesta suuntauksesta samaan tapaan kuin Ruotsissa.¹²⁴ Ruotsissa on toisin sanoen pitkä työläiskirjallinen perinne. Tälle pohjalle rakentaen *Vägen till staden* voitiin saumattomasti asettaa työläiskirjalliseen kontekstiin.

Siinä missä suomenruotsalaiset arvostelijat tarttuvat osin sosiaaliseen tapahtumaympäristöön ja osin yleisinhimilliseksi ymmärrettyyn hahmokehitykseen, suomenkieliset arvostelijat nostavat useammin esille laajaa yhteiskuntakuvausta, joka painottuu

tietyn, historiallisesti määritellyn yhteiskuntaluokan kehitykseen. Tämän tyyppiset aste-erot voivat vaikuttaa pieniltä, mutta ne ohjaavat romaanin arvioita mitä tulee sen poliittisuuteen.

Mistä työläiskirjailija on tehty? Kriittisiä pohdintoja

Anna Bondestamin nykyinen asema merkittävänä suomenruotsalaisen työväenluokan kuvaajana on syntynyt myöhemmällä ajalla. Tutkimukseni osoittaa, että ennen 1960-lukua ei ollut itsestäänselvyys, että työläiskirjallisia tai vasemmistopoliittisia näkökulmia nostettiin esille hänen romaaniensa markkinoinnissa tai niistä kirjoitetuissa arvosteluissa. *Vägen till staden* -romaanin jatko-osa *Stadens bröd* ilmestyi vuonna 1960. 1960-luvun alku on käännekohta mitä tulee sekä ajan henkeen, että Bondestamin kirjalliseen tuotantoon. *Stadens bröd* -romaanissa työläiskirjallinen näkökulma on selkeästi määritelty: kertomus sijoittuu tehtaalle ja juoni huipentuu suurlakkoon vuonna 1905. Aiheen selvyyttä ei tällä kertaa voitu ohittaa ja romaani julkistettiin työläisromaanina, millä tavoin sitä myös luettiin. 1960-luvun alun myötä myös ajan henki oli muuttunut ja kulttuurielämä, mukaan lukien kirjallisuus, oli muuttunut yhteiskuntakeskeisemmäksi. Tuolloin myös suomenruotsalainen kirjailijayhteisö muuttui heterogeenisemmäksi, ja siihen sisältyi useampia työläis- ja maalaistaustaisia kirjailijoita. Yhteiskunnan haavoittuvaisista ryhmistä kirjoittaminen tuli muotiin samaan aikaan kun keskusteluilmapiiri avautui ja menneiden aikojen vastakkainasetteluista alettiin keskustella. Tämä koski eritoten sisällissodan poliittisia erimielisyyksiä, joiden synnyttämät skismat ja arvet olivat edelleen osa yhteiskuntaa. On tuskin sattumaa, että *Klyftanin* ruotsinkieliseen uutuspainokseen vuonna 1961 sisällytettiin aiemmin mainittu esipuhe, jossa Rut-lapsen kokemukset asetettiin selkeämpään poliittiseen asiayhteyteen, ja että romaanin suomennos ilmestyi 1967. Bondestam päättää kirjallisen tuotantonsa *Stadens bröd* -romaanin myötä (pois lukien runokokoelman *Jordnära*, joka julkaistiin

1972) ja siirtyy kirjoittamaan työväenhistoriallisia teoksia, mikä sementoi hänen profiilinsa työläiskuvaajana.

Olen artikkelissani kysynyt, miten Anna Bondestamin asema työläiskirjailijana syntyi ja miten kolmen tutkimukseen sisältyvän romaanin työläiskirjallisuudellisuus nostettiin esille ruotsalaisen, suomenkielisen ja suomenruotsalaisen kirjallisen julkisuuden piiriin kuuluvassa markkinoinnissa sekä vastaanotossa. Yleisellä tasolla voidaan todeta, että Bondestamin omassa – eli suomenruotsalaisessa – kulttuuripiirissä hänen tuotantoaan sekä markkinoitiin että luettiin tänä ajanjaksona kaikkein epäpoliittisimmin. Elisabeth Hästbacka on peräti sitä mieltä, että kriitikoiden arviot *Lågt i tak* ja *Klyftan*-romaaneista voidaan tulkita niin, että kirjojen työläisnäkökulmalla on kirjallista arvoa ainoastaan siksi, että he kokevat Bondestamin tyylin tasapainoiseksi, objektiiviseksi ja asenteettomaksi.¹²⁵

Sven Willner on pohtinut miten on mahdollista, että vähemmistöllä, jonka työväenluokka on toki suhteessa väestöön hiukan pienempi kuin suomenkielisessä ja ruotsalaisessa kontekstissa mutta jossa ero ei kuitenkaan ole ”niin kauhean iso kuin välillä näkee väitettävän”, on ollut niin huomattavan harvoja työväenluokkaisia kirjailijoita.¹²⁶ Suomenruotsalaisessa kontekstissa ei ole ollut omaa työläiskirjallista perinnettä ja työväenluokan kuvaukset ovat pitkällä aikavälillä olleet harvassa. Willner yhtyy Warburtonin tunnettuun toteamukseen siitä, että suomenruotsalainen kirjallisuus ”on keskiluokkaista kirjallisuutta, keskiluokkaisten kirjailijoiden kirjoittamaa, vaikkakin ei aina keskiluokkaa käsittelevää”, ainakin mitä tulee aikaan ennen 1950- ja 60-lukua.¹²⁷ Willner näkee tälle ainakin kaksi mahdollista ja yhteen nivoutunutta syytä: yhtäältä suomenruotsalaista työväenluokkaa dominoivan kaksikielisyyden luoma este ruotsinkieliselle kirjallisuudelle itseilmaisulle, eritoten taiteellisessa muodossa, ja toisaalta suomenruotsalaisten kansankorkeakoulujen kykenemättömyys houkutella piiriinsä ja inspiroida kirjallisesti lahjakkaita työläisiä.¹²⁸ Bondestamin oma teoria, jonka hän ilmaisi ruotsalaisessa *Idun*-naistenlehdessä vuonna 1948, on lähellä Willnerin viimeksi mainittua ajatusta; myös hän näkee suomenruotsalaisen ”hen-

gellisen eristäytymisen” sekä innostavan ympäristön puutteen juurisyinä sille, että tuolloin oli niin harvoja työläistaustaisia kirjailijoita.¹²⁹ Ruotsalainen ja suomenkielinen perinne toimivat luonnollisesti kiintopisteinä työväenluokkaisesta näkökulmasta kirjoittaville suomenruotsalaisille kirjailijoille.¹³⁰

Suomenruotsalaisen kirjallisen maailman porvarillisuus ja yhtenäisyysliikkeen hallitseva rooli muovasivat todennäköisesti kustantamon markkinointia *Lågt i tak*, *Klyftan* ja *Vägen till staden* -romaanien kohdalla. Kustantamot ovat kaupallisia instituutioita joita ohjaa voitontavoittelu, ja tässä kontekstissa oltiin todennäköisesti tultu siihen tulokseen, ettei työläiskuvauksen nostaminen esiin kirjamainoksissa olisi ollut eduksi markkinoilla. Tämä kertoo paljon sekä kustantajien viitekehyksestä että heidän odotuksistaan lukijakunnan suhteen. Päätöstä kuvailla *Lågt i tak* -romania eskapistiseksi nuorisokuvaukseksi voidaan pitää ymmärrettävänä ottaen huomioon tuolloin vallinneen sotatilan. Mutta vastausta täytyy myös etsiä siitä hallitsevasta asemasta, joka suomenruotsalaisella yhtenäisyysliikkeellä oli kulttuurillisessa tietoisuudessa, mikä puolestaan loi diskurssin, jossa etniskielellinen yhtenäisyys oli perinteisiä työväenkysymyksiä tärkeämpää. On vaikeaa sanoa, oliko työssäkäyvä ja lukeva väestö kiinnostumatonta luokkakysymyksistä – aiemmin mainittu Bondestamin kirjojen kirjastokappaleiden töhrintä kertoo sinänsä tietystä kiinnostuksesta – mutta kaikkia kolmea romaania painettiin suhteellisen suuret erät ja niitä myytiin runsaasti.¹³¹

Lågt i tak ja *Vägen till staden* -teosten osittain teemoiltaan eriävä markkinointi Ruotsissa voi myös tarjota vastauksen suomalaiseseen vastaanottoon. Kuten aiemmin todettiin, työläiskirjallinen perinne on ollut yksi Ruotsin hallitsevista kirjallisista uomista. Magnus Nilsson on tukeutunut Pierre Bourdieun teorioihin sosiaalisesta pääomasta osoittaessaan perinteen merkityksen kirjailijan profilin muotoutumisessa:

Teoksen tai kirjailijan nimeämisellä työläiskirjallisuudeksi tai työläiskirjailijaksi ja tämän sisällyttämisellä työläiskirjalliseen perinteeseen on siis seurauksia kirjallisen kentän symbolisen talouden viitekehyksessä. Ennen kaikkea perinteeseen kuulumisen voi

vaikuttaa (positiivisesti tai negatiivisesti) kirjailijan kykyyn kerätä itselleen kirjallista pääomaa. Aikoina, jolloin työläiskirjallinen perinne on vahvassa asemassa kirjallisella kentällä, kirjailijat voivat vaatia itselleen sen piirissä kerääntyvää kirjallista pääomaa väittämällä kuuluvansa samaan perinteeseen.¹³²

Kuten Nilsson on myös todennut, perinne voi antaa teokselle eri painoarvon kuin mitä sillä on, kun se luetaan erillisenä kokonaisuutena. Bondestamia on toki ajoittain verrattu sekä ruotsalaisiin 30-luvun kirjailijoihin että suomalaisiin työläiskirjailijoihin kuten Elvi Sinervoon, mutta ilmiönä hän on saanut edustaa itseään.¹³³ Hänen kirjallisen tyylinsä ei ole koettu sopivan täysin yhteen ruotsalaisten proletaarikirjailijoiden tyylin kanssa, kun taas hänen kielensä ja hänen kuvaamansa paikalliset tapahtumaympäristöt ovat erottaneet hänet suomenkielisistä kollegoista. Ja on toki kummallista, ettei kukaan *Klyftanin* arvostellut kriitikko, paitsi Gudrun Mörne, viitannut Elmer Diktoniuksen ja Sigrid Backmanin sisällissotakuvauksiin, ja ettei kukaan *Vägen till stadenin* arvostellut viitannut Leo Ågreniin tai Aili Nordgreniin, kahteen toiseen samanaikaiseen suomenruotsalaiseen kirjailijaan jotka kirjoittivat työläisten näkökulmasta – Leo Ågrenin tapauksessa peräti pohjanmaalaisesta maaseutuproletariaatista. Trygve Söderling on useasti kommentoinut asiaa, ja huomauttaa myös, Seväsen analyysin kanssa samansuuntaisesti, että näitä työläiskirjailijoita ja joitain heidän jälkeensä tulleita ei ole koskaan sisällytetty kirjalliseen kaanoniin, kuten tapahtui Ruotsissa ja suomenkielisessä Suomessa, vaan he ovat saaneet roolin ”marginaalin apujoukkoina, systeemin todisteena siitä, että yhteiskunnassa on vallalla kulttuurillinen vapaus ja tasa-arvo ja että myös ’pienet’ tulevat kuulluiksi”.¹³⁴ Bondestamin erillinen asema ei välttämättä ole merkinnyt hänelle negatiivisempaa vastaanottoa – kuten on ilmennyt, hänen romaaninsa otettiin pääosin vastaan kehuin ja ylistyksin. Sen sijaan on mahdollista, että romaanien työläiskirjallisuudelliset kielitoiminnot olisi nostettu esiin eri tavalla, jos olemassa olevana tukeutumispohjana olisi ollut vastaavanlaisten teosten perinne. Painava osaselitys sille, että porvarillisessa ja etenkin suomenruotsalaisessa vastaanotossa ei

tartuttu romaanien työläiskirjallisuudellisuuteen, on todennäköisesti juuri se, ettei työläiskirjallista perinnettä ollut olemassa.

Vaikutτικο tapa, jolla kustantamo lanseerasi Bondestamin debyytin sen tulevaan vastaanottoon? *Panik i Rölleby* on historiaan perustuva pikkukaupunkikuvaus, joka sijoittuu 1700-luvulle, ”viihdyttävä, riemuisa, vauhdikas kertomus – joka ei mainittavissa määrin anna osviittaa kirjoittajansa tulevista sosiaalikuvauksista ja yhteiskuntakriittisistä teoksista”.¹³⁵ Bondestam oli tuolloin nuori, akateemisesti koulutettu nainen, ja hänen romaanikäsitteistönsä oli voittanut ensimmäisen palkinnon yhteispohjoismaalaisessa romaanikilpailussa (se jakoi suomalaisen palkinnon Sally Salmisen *Katrinan* kanssa). Bondestam esitellään ensiromaanin takakannessa kuvauksilla ”vastanainut nuori rouva” ja ”kotikaupunkinsa reaaliopistosta valmistunut ylioppilas”. Kirjailijan sukupuoli, hänen pohjanmaalainen kotiseutunsa ja hänen koulutustaustansa ovat ne kolme tekijää, joita korostetaan sekä haastatteluissa että arvosteluissa hänen uransa alussa.¹³⁶ Bondestamin poliittisia mielipiteitä tai kasvuympäristöä ei mainita debyytin yhteydessä, mutta hänen muodollinen osaamisensa suhteessa hänen kuvaamiinsa ympäristöihin nostetaan esiin viittaamalla hänen historiantutkintoonsa, ja hänen kirjallinen tyylinsä yhdistetään mielellään perinteisen naisellisiin piirteisiin kuten lämpö, pehmeys, eläytymiskyky ja myötätunto – adjektiiveja jotka dominoivat sekä hänen teostensa takakansitekstejä että niiden arvosteluja koko Bondestamin kaunokirjallisen uran ajan.

Käytettäisiinkö vastaavia sanoja miespuolisesta kirjailijasta? Elmer Diktonius on yksi harvoista kirjoittajista, jotka monipuolistavat tätä sana-arsenaalia. *Lågt i tak* -arvostelussaan hän osoittaa, kuinka sama merkitys voidaan välittää ilman naiselliseksi koodattuja kuvauksia: ”Lukija kokee vahvaa sympatiaa useimpia näitä nuoria ihmisiä kohtaan; he tulevat lähelle, eivät jätä lukijaa kylmäksi, eritoten kun kirjailijatar hyväksi todettuun tapaan puhuu suunsa puhtaaksi ja paikoin kirjoittaa mehevästi kuin miesten mies.”¹³⁷ Toinen poikkeus on nimimerkki V.N., joka toteaa *Dagens Nyheterissä* Bondestamin kirjoittavan *Vägen till staden* -romaanissa ”raivoisalla intensiteetillä ja vähäsanaisella

paatoksella”.¹³⁸ Mahdollinen selitys jälkimmäiselle tapaukselle on, että arvostelijaan on vaikuttanut romaanin markkinointi Ruotsissa ”proletaariromaanina”, ja että tämä siksi on automaattisesti odottanut teokselta sitä raaempaa tyyliä, joka vaikuttaa määritelleen tähän tekstityyppiin luettuja kirjoja. Nämä tapaukset nostavat esiin kysymyksen siitä, miten kriitikon odotukset vaikuttavat arvioon. Kokonaisuutena Bondestamin kirjallisessa tyyliässä vaikuttaa kuitenkin olleen jotain, joka tässä vaiheessa vaikeutti hänen tulkitsemistaan työläiskirjailijaksi tai hänen teostensa lukemista poliittisina.

Magnus Nilssonin määritelmä työläiskirjallisuudesta kirjallisuutena, jonka lukija yhdistää työväenluokkaan, saattaa Anna Bondestamin tapauksessa valaista sitä vastaanottoa, jonka kolme käsiteltyä romaania kohtasivat ilmestyessään – tuolloiselle kritiikille työläiskirjallisuudellisuus ei ollut hallitseva osa tulkintaa, eikä romaaneja myöskään luokiteltu työläiskirjallisuudeksi. Kuten Nilsson korostaa, on olemassa useita esimerkkejä historiallisista ajanjaksoista, jolloin työläiskirjallisuutta ei ilmeisesti kirjoitettu paljoakaan. Tämä saattaa johtua ajankohdan kirjallisista ihanteista, mutta se saattaa myös liittyä ajan henkeen, jossa esimerkiksi luokkakysymykset eivät yksinkertaisesti kuuluneet intellektuelleihin päiväjärjestykseen, saaden nämä siten vaikuttamaan jopa tarkkaavaisimman lukijan mielestä epäolennaisilta vaikka kyseessä olisi ollut vahvaa luokkatematiikkaa sisältävä teos.¹³⁹ Anna Bondestamin tapauksessa nämä kaksi tekijää ovat todennäköisesti yhteisvaikuttaneet suuresti, minkä lisäksi kirjailijan sukupuoli on saattanut vaikuttaa siihen, ettei häntä ole sisällytetty tuohon aikaan pääosin miehisesti koodatun työläiskirjallisuuden piiriin.

Tämän lisäksi Anna Bondestamin erityinen tyyli ja sävy on vaikuttanut siihen, että hänestä on ollut mahdollista tehdä useita eri tulkintoja. Hänen kykynsä nostaa esiin yksittäinen ihmiskohtalo ja kuvata sitä eläytyvällä realismilla on johtanut jotkut kriitikot tekemään individualistisen tulkinnan ja näkemään kertomuksen kuvauksena kenestä tahansa ihmisestä; ajasta, tilasta tai sosiaalisesta yhteydestä riippumattomana. Toinen lukija voi yhtä hyvin

nähdä kollektiivisen kuvauksen taloudellisesti haavoittuvaisten ihmisten elinehdoista – toisin sanoen siitä, miten luokka vaikuttaa elämään. Bondestamin keskittyminen hahmokuvaukseen ja hänen vakuuttavat ympäristökuvauksensa ovat myös mahdollistaneet kriitikoiden tulkinnat hänestä pääosin luonnopsykologina, suhdekuvaajana tai maaseutukuvausten kirjoittajana. Kaikki mainitut tulkinnat ovat mahdollisia, mutta ne johtavat eri johtopäätöksiin mitä tulee teoksen merkitykseen. Kuten olen artikkelissani nostanut esiin ja osoittanut, tulkinnat korostavat sitä, kuinka vahvasti teoksen vastaanotossa esiin tuotuihin osa-alueisiin vaikuttaa se, mikä koetaan tiettyssä historiallisessa ajassa tai kulttuurillisessa kontekstissa olennaiseksi ja merkitykselliseksi. Anna Bondestamin varhaiset, työläisaiheiset romaanit toimivat esimerkkinä tästä taipumuksesta ja herättävät meidät tarkastelemaan kirjallisten luokittelujen tilannesidonnaisuutta.

Suomennos: Emil Kaukonen.

Viitteet

- 1 ”Stort pris till Anna Bondestam – även Emtö hedrad”, *Jakobstads Tidning* 6.2.1979.
- 2 Ritamäki 2014, s. 145.
- 3 Warburton 1984, s. 308.
- 4 Ks. esim. Heikkilä 2013; Johansson 2017, s. 22; Svedberg 2000, s. 31–42.
- 5 Ole Torvalds, ”Anna Bondestams verk: mångsidigt och lödigt”, *Åbo Underättelser* 6.2.1979.
- 6 *Parateksti* on Gérard Genetten tunnetuksi tekemä termi, jonka tarkoituksena on määritellä kaikki se kirjallisen teoksen ympärillä oleva merkityksen luominen, joka vaikuttaa sekä teoksen tulkintaan että sen vastaanottoon. Genette erittelee *peritekstin*, eli sen paratekstuaalisen materiaalin joka kuuluu materiaalliseen kirjalliseen teokseen itseensä – esimerkiksi otsikot, kansitekstit, alkusivuille painetut kirja-arviot, esi- tai jälkipuheet – ja *epitekstin*, eli sellaiset paratekstit jotka ovat teoksesta etäisempiä, kuten erilaiset markkinointimateriaalit tai kirjailijahaastattelut, ks. Genette 1997, s. 1–12.
- 7 Svedjedal 1998.
- 8 Samuelsson 2013, s. 11–12.
- 9 Forser 2002, s. 9.
- 10 Agrell 2017; Nilsson 2006a, s. 24–26.
- 11 Mattsson 2017.
- 12 Fyksen 2017.
- 13 Nilsson 2020.
- 14 Landström 2020, s. 9–12.
- 15 Alf-Henrik Helsing, ”Hon gav oss en plats i historien”, *Arbetsbladet* 9.3.1995.
- 16 Bondestam 1944, s. 362.
- 17 Furuland & Svedjedal 2006, s. 23.
- 18 Heikkilä 2013, s. 102.
- 19 Johansson 2017; Lival-Lindström 2009.
- 20 Antas 1997.
- 21 Svedberg 2000, s. 37–39.
- 22 Hästbacka 1981. Kysymystä Bondestamin kirjailijantyön ”unohtamisesta” tai ”huomiotta jättämisestä” ovat myöhemmin käsitelleet m.m. Karlsson 1984; Heikkilä 2013, s. 266–270 ja Svedberg 2000, s. 31–32. En ota tässä kantaa juuri tähän kysymykseen, mutta viittaaan ylläolevien henkilöiden päätelmiin, kun koen sen perustelluksi tämän artikkelin tavoitteita silmällä pitäen.
- 23 Ks. esim. Agrell 2017; Nestås Mathisen 2017b; Nilsson 2016.
- 24 Ks. esim. Nestås Mathisen 2017b, s. 226 & Hyttinen 2012, s. 131–151.

- 25 Suomalaisen työläiskirjallisuuden tieteellinen pioneeriteos on Raoul Palmgrenin *Työläiskirjallisuus (proletaarikirjallisuus). Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsitte selvittely* (1965). Ks. myös Hyttinen & Launis 2017 sekä Launis & Salmi-Nikander 2015.
- 26 Ks. esim. Nilsson 2021; Hyttinen 2012; Mattsson 2017; Fahlgren, Mattsson & Williams 2020.
- 27 Agrell 2017, s. 33.
- 28 Ibid., s. 35.
- 29 Wittgenstein 1992, §65–67.
- 30 Agrell 2017, s. 34.
- 31 Ibid.
- 32 Ibid., s. 35s.
- 33 Ibid., s. 38.
- 34 Nilsson 2006b, s. 165.
- 35 Ibid., s. 166.
- 36 Ks. esim. Agrell 2017.
- 37 Heikkilä 2013, s. 102.
- 38 Nilsson 2021, s. 70.
- 39 Heikkilä 2013, s. 102; Johansson 2017, s. 24.
- 40 Äänitetty haastattelu Inga-Britt Wik-Amnellin kanssa 1980, nide 63_02, Finlandssvenska författarintervjuer (1976–1999), Svenska litteratursällskapet i Finlandin arkisto.
- 41 Bondestam 1944. Kaikki sitaattit ovat kirjan takakansitekististä.
- 42 ”Höstens bokflod”, *Östra Nyland* 18.9.1943.
- 43 ”Nytt i bokhandeln”, *Björneborgs Tidning* 28.12.1943.
- 44 Ilmoitus, *Hufvudstadsbladet* 14.12.1943.
- 45 Ks. esim. ilmoitus, *Hufvudstadsbladet* 18.12.1943.
- 46 Ks. esim. ilmoitus, *Månads-revyn* 1.12.1943.
- 47 Ilmoitus, *Svensk Ungdom* 15.12.1943.
- 48 *Tammi tiedottaa* 2.12.1944.
- 49 Ilmoitus, *Kirjakauppias* 1.9.1944.
- 50 *Tammi tiedottaa* 25.11.1944 sekä uutiset sanomalehdissä *Itä-Häme*, *Länsi-Savo*, *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Iisalmen sanomat*.
- 51 Ilmoitukset, esim. *Uusi Suomi* 21.12.1944 ja *Helsingin Sanomat* 20.12.1944.
- 52 Esim. ilmoitus, *Työläisopiskelija* 1.12.1944; kirjoitus, *Suomen Sosialidemokraatti* 19.12.1944; uutinen, sosiaalidemokraattinen *Eteenpäin* 2.9.1944.
- 53 Ilmoitus, *Svenska Dagbladet* 18.9.1944. Nuorison kuvaamiseksi käytetyt, ajalle tyypilliset retoriset sanaryppäät kuten ”vapaus” (frihet) ja ”raikkaus” (friskhet), jotka ovat havaittavissa porvarillisessa markkinoinnissa sekä Suomessa että Ruotsissa, ovat itsessään kiinnostavia ja olisivat erillisen tutkimuksen arvoisia.
- 54 Ilmoitus, *Reformatorn* 5.11.1944.
- 55 Willner 1979, s. 124.
- 56 Koli 2000.
- 57 Salminen 1963, s. 76.

- 58 Sevänen 1994, s. 214.
- 59 Sevänen & Turunen 2014, s. 177.
- 60 Asian todellisesta laidasta voidaan keskustella – Trygve Söderling on kirjoittanut suomenruotsalaisesta ”atomikriitikistä” (atomkritiken) ja tuonut esille, miten sokeita suomenruotsalaiset kriitikot usein ovat kirjallisuuden ajalliset ja kulttuurilliset rajat ylittävälle yhteyksille ja samankaltaisuuksille. Hänen mukaansa tämä koskee erityisesti suomenruotsalaisia työläiskuvauksia; ks. Söderling 1983. Palaan tähän keskusteluun artikkelin lopussa.
- 61 Esim. Harriet Clayhills, ”Lågt i tak”, *Svenska Pressen* 20.12.1943.
- 62 Einar Holmberg, ”Bland svenskt småfolk”, *Åbo Underrättelser* 23.12.1943.
- 63 Gigge Strandvik, *Östnyländsk Ungdom* huhtikuu 1944.
- 64 Olof Enckell, ”Lågt i tak”, *Hufvudstadsbladet* 18.12.1943.
- 65 Clayhills, ”Lågt i tak”.
- 66 Gigge Strandvik, ”På ena sidan och på den andra...”, *Östra Nyland* 18.4.1944.
- 67 Arvostelu, Erik Ekelund, *Nya Argus* 16.1.1944.
- 68 Ekelund, *Nya Argus* 16.1.1944.
- 69 Solveig von Schoultz, *Astra* maaliskuu 1944.
- 70 Strandvik, *Östnyländsk Ungdom* huhtikuu 1944.
- 71 Clayhills, ”Lågt i tak”.
- 72 Ragni Karlsson, ”Vår rörelses egen roman”, *Arbetsbladet* 8.12.1944.
- 73 Elmer Diktonius, ”Goda böcker”, *Arbetsbladet* 27.12.1943 ja ”Lågt i tak” har fått god press i Sverige”, *Arbetsbladet* 8.6.1945.
- 74 M.L. (nimimerkki), ”Ungdom i Österbotten”, *Svenska Dagbladet* 6.12.1944.
- 75 Eva von Zweigbergk, ”Problemromaner”, *Dagens Nyheter* 2.10.1944.
- 76 Hjalmar Falck, arvostelu, *Svensk-Finland* 1.10.1944.
- 77 Ejje Berling, ”Betydande finsk proletärroman”, *Arbetet* 12.10.1944.
- 78 Kbn. (nimimerkki), ”Ur en ungdom”, *Aftonbladet* 14.9.1944.
- 79 L. B-ck (nimimerkki), ”Finsk arbetarungdom”, *Norrskensflamman* 2.10.1944.
- 80 H.A. (nimimerkki), ”Urhea nuoruus”, *Vapaa Sana* 22.1.1945.
- 81 Larsen 1981, s. 87.
- 82 Nestås Mathisen 2017a.
- 83 Ragni Karlsson, ”Författarinnan Anna Bondestam”, *Ny Tid* 31.5.1947.
- 84 Karlsson 1984, s. 54.
- 85 Seuraavat kaksi arvostelua on sisällytetty analyysiin, vaikka niitä ei mainita erikseen: Harriet Clayhills, ”Klyftan”, *Vår Tid* 24.1.1942 ja Oskar Wikholm, ”Klyftan som skilde”, *Västra Nyland* 21.11.1946.
- 86 John Lindberg (2012): ”Inbördeskriget”, teoksessa *Uppslagsverket Finland*, <https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Inboerdeskriget> (haettu 3.6.2021).
- 87 Heikkilä 2013, s. 112.
- 88 Bondestam 1947.

- 89 Helmer J. Wahlroos, ”En bok om ett barn”, *Borgåbladet* 5.11.1946; Per-Olof Barck, ”I skuggan av skräcken”, *Hufvudstadsbladet* 28.10.1946; Einar Holmberg, ”Barnet inför skräcken”, *Åbo Underrättelser* 27.11.1946.
- 90 Barck, ”I skuggan av skräcken”.
- 91 Bertel Kihlman, ”Anna Bondestams nya bok”, *Nya Argus* 10.11.1946.
- 92 Holmberg, ”Barnet inför skräcken”.
- 93 Heikkilä 2013, s. 114.
- 94 U. Sm. (nimimerkki), ”Barnstudie”, *Svenska Dagbladet* 23.11.1946.
- 95 Sven Stolpe, ”Sven Stolpes bokkrönika”, *Aftonbladet* 12.10.1946.
- 96 Gudrun Mörne, ”Ett barn i skräckens århundrade”, *Arbetarbladet* 25.10.1946. Kukaan arvostelijoista ei mainitse kirjailija Sigrid Backmanian (1880–1938), joka kirjoitti kaksi romaania sisällissodasta punaisten näkökulmasta, *Ålandsjungfrun* (1919) sekä *Familjen Brinks öden* (1922).
- 97 Willner 1988. Ks. myös Söderling 2014.
- 98 Hästbacka 1981, s. 27.
- 99 Heikkilä 2013, s. 175.
- 100 Karlsson 1984, s. 57–58.
- 101 Hans Hartell, ”Fyra finländska författarinnor”, *Jakobstads Tidning* 14.11.1946.
- 102 Seuraavat kaksi arvostelua on sisällytetty analyysiin, vaikka niitä ei mainita erikseen: Heidi von Born, ”Vi tycker bäst om mumintroll. Nordisk bokhöst”, *Expressen* 28.12.1957 sekä V.N. (nimimerkki), ”Berättelser norrifrån”, *Svenska Dagbladet* 22.12.1957.
- 103 Heikkilä 2013, s. 16.
- 104 Bondestam 1957. Sitaatit ovat romaanin takakansitekstistä.
- 105 Koli 2000, s. 50.
- 106 Koli 2014. Käsittely kansankuvauksen synnystä ja historiasta löytyy teoksesta Holmström 2005, s. 15–23.
- 107 Termillä on myös laadullisia konnotaatioita: keskustelua julkisesta keskustelusta joka syntyi vuonna 1957 liittyen käsitteeseen ”maaseutukirjailija” (bygdeförfattare) on käsitelty Ågren 1983.
- 108 Ks. esim. Nils-Börje Stormbom, ”Vägen till staden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1957; Ulla-Stina Berg, ”Verkligheten brustna illusioner” [sic], *Astra* lokakuu 1957; Eric Olsoni, ”Bondestam, Anna. Vägen till staden”, *Svenskbygden* lokakuu 1957; Rune Backman, ”Hälsosam tankeställare”, *Församlingsbladet* 17.1.1958.
- 109 Backman, ”Hälsosam tankeställare”.
- 110 Ole Torvalds, ”Vägen från Kallträsk”, *Åbo Underrättelser* 3.9.1957.
- 111 Kerttu Manninen, ”Romaaneja Pohjanmaan ruotsalaisasutuksen piiristä”, *Aamulehti* 5.12.1958.
- 112 Gudrun Mörne, ”Vägen till staden”, *Svenska Demokraten* 24.9.1957.
- 113 Sven Willner, ”Vägen till staden”, *Västra Nyland* 3.9.1957.
- 114 Heikkilä 2013, s. 161.
- 115 Bertel Kihlman, ”Anna Bondestams roman”, *Nya Argus* 16.10.1957.

- 116 A. L-a (nimimerkki), "Oli pakko tulla kaupunkiin", *Suomen Sosialidemokraatti* 20.9.1958.
- 117 Maija Savutie, "Kivinen, karu tie maalta kaupunkiin", *Kansan Uutiset* 5.10.1958.
- 118 Eila Pennanen, "Kolme hyvää käänösromania", *Päivän Sanomat* 16.10.1958.
- 119 K. T-la (nimimerkki), "Kun uusi aikakausi syntyi ihmiskohtaloiden virras-ta", *Etelä-Suomen Sanomat* 5.10.1958.
- 120 A. R-suo (nimimerkki), "Romaani maalta muuttajista", *Maaseudun Tulevaisuus* 21.10.1958.
- 121 "Utkiken", *Expressen* 24.7.1957 sekä ilmoitus, *Reformatorn* 24.11.1957.
- 122 Rune Johansson, "Mia lär sig niga", *Dagens Nyheter* 6.11.1957.
- 123 Nilsson 2012.
- 124 Furuland & Svedjedal 2006, s. 25.
- 125 Hästbacka 1981, s. 27.
- 126 Willner 1979, s. 115.
- 127 Ibid., s. 114.
- 128 Ibid., s. 139–148.
- 129 Linaus, Heikkilä 2013, s. 127.
- 130 Bondestam on itse kertonut olevansa lähimpänä suomalaista realismin perinnettä ja on kertonut esikuvikseen Aleksis Kiven, Toivo Pekkasen ja Väinö Linnan; Dahl 1963, s. 18. Arkistomateriaali kertoo, että hänellä oli myös tietoa ja yhteyksiä pohjoismaisiin työläiskirjailijoihin; hänen toimiessaan Finlands Svenska Författareförening -yhdistyksen sihteerinä, yhdistys kutsui muun muassa Martin Andersen-Nexøn ja Vilhelm Mobergin Suomeen, ja Bondestam toimi esittelijänä Jan Fridegårdia käsitteleväs-sä radio-ohjelmassa. Katso ilmoitus, "Bankett för Martin Andersen-Nexö", *Hufvudstadsbladet* 26.1.1944; ilmoitus, "Finlands Svenska Författareförening", *Hufvudstadsbladet* 21.1.1945; radio-opas, *Kaskö Tidning* 10.11.1945.
- 131 Karlsson 1984, s. 54.
- 132 Nilsson 2012, s. 51.
- 133 Raoul Palmgren on sittemmin sisällyttänyt Anna Bondestamin kansal-liseen työläiskirjalliseen perinteeseen, ks. Palmgren 1965 & Palmgren 1983–1984.
- 134 Söderling 2008, s. 172.
- 135 Heikkilä 2013, s. 67.
- 136 Ks. esim. Lilli Enlund, "Hon som skapade Rölleby. Anna Bondestam – en nykomling i vår litteratur", *Helsingfors Journalen* 14.11.1936 sekä Olof Enckell, "Två prisromaner", *Hufvudstadsbladet* 14.10.1936.
- 137 Diktonius, "Goda böcker".
- 138 V.N. (nimimerkki), "Berättelser norrifrån", *Dagens Nyheter* 22.12.1957.
- 139 Nilsson 2006b, s. 27.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Svenska litteratursällskapet i Finlandin arkisto, Helsinki

Finlandssvenska författarintervjuer (1976–1999).

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 5.12.1958.

Aftonbladet 14.9.1944, 12.10.1946.

Arbetarbladet 27.12.1943, 8.12.1944, 8.6.1945, 25.10.1946, 9.3.1995.

Arbetet 12.10.1944.

Astra maaliskuu 1944, lokakuu 1957.

Björneborgs Tidning 28.12.1943.

Borgåbladet 5.11.1946

Dagens Nyheter 2.10.1944, 6.11.1957, 22.12.1957.

Eteenpäin 2.9.1944.

Etelä-Suomen Sanomat 5.10.1958.

Expressen 24.7.1957, 28.12.1957.

Församlingsbladet 17.1.1958.

Helsingfors Journalen 14.11.1936.

Helsingin Sanomat 20.12.1944.

Hufvudstadsbladet 14.10.1936, 14.12.1943, 18.12.1943, 26.1.1944, 21.1.1945, 28.10.1946, 5.9.1957.

Jakobstads Tidning 14.11.1946, 6.2.1979.

Kansan Uutiset 5.10.1958.

Kaskö Tidning 10.11.1945.

Kirjakauppias 1.9.1944.

Maaseudun Tulevaisuus 21.10.1958.

Månads-revyn 1.12.1943.

Norrskensflamman 2.10.1944.

Nya Argus 16.1.1944, 10.11.1946, 16.10.1957.

Ny Tid 31.5.1947.

Päivän Sanomat 16.10.1958.

Reformatorn 5.11.1944, 24.11.1957.

Suomen Sosialidemokraatti 19.12.1944, 20.9.1958.

Svenska Dagbladet 18.9.1944, 6.12.1944, 23.11.1946, 22.12.1957.

Svenska Demokraten 24.9.1957.

Svenska Pressen 20.12.1943.

Svenskbygden lokakuu 1957.

Svensk-Finland 1.10.1944.

Svensk Ungdom 15.12.1943.

Tammi tiedottaa 25.11.1944, 2.12.1944.

Työläisopiskelija 1.12.1944.

Uusi Suomi 21.12.1944.

Vapaa Sana 22.1.1945.

Vår Tid 24.1.1942.

Västra Nyland 21.11.1946, 3.9.1957.

Åbo Underrättelser 23.12.1943, 27.11.1946, 3.9.1957, 6.2.1979.

Östnyländsk Ungdom huhtikuu 1944.

Östra Nyland 18.9.1943, 18.4.1944.

Kirjallisuus

Agrell, Beata (2017): ”Arbetslitteratur och arbetslitteraritet. Metoddiskussion med tillämpningar”, teoksessa Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathiesen & Anemari Neple (toim.), *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide, s. 33–52.

Antas, Maria (1997): ”Klarsynthet och kollektivitet. Variationer på Anna Bondestams upplysningstema”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 72, s. 215–242.

Backman, Sigrid (1919): *Ålandsjungfrun*. Helsingfors: Schildt.

Backman, Sigrid (1922): *Familjen Brinks öden*. Helsingfors: Schildt.

Bondestam, Anna (1944): *Urhea nuoruus*, suomennanut Elvi Sinervo. Helsinki: Tammi.

Bondestam, Anna (1947): *Klyftan*. Helsinki: Schildt.

Bondestam, Anna (1957): *Vägen till staden*. Helsinki: Schildt.

Dahl, Ruth (1963): *Författarvardag*. Helsinki: Söderström.

Fahlgren, Margaretha, Mattsson, Per-Olof & Williams, Anna (toim.) (2020): *Arbetslitteratörförfattaren. Litteratur och liv*. Möklinta: Gidlunds förlag.

Forser, Tomas (2002): *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*. Gräbo: Anthropolos.

Furuland, Lars & Svedjedal, Johan (2006): *Svensk arbetslitteratur*. Tukholma: Atlas.

- Fykse, Bjørn Ivar (2017): "Proletär og pratmaker. Var Alf Prøysen en arbeiderforfatter?", teoksessa Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (toim.), *Från Bruket till Yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Litteraturvetenskap, Språk och litteraturcentrum i Lund, s. 129–140.
- Genette, Gérard (1997): *Paratexts. Thresholds of Interpretation*, kääntänyt Jane E. Lewin. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Heikkilä, Pia (2013): *Anna Bondestam. Det röda svenskfinlands röst*. Helsinki: Svenska folkskolans vänner.
- Holmström, Roger (2005): *Att ge röst. Omvärld och identitet i några nyländska folklivsberättelser*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hyttinen, Elsi (2012): *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjallisuuden tekijyydestä vuosisadanvaihteen Suomessa*. Turku: Turun yliopisto.
- Hyttinen, Elsi & Launis, Kati (2017): "Writing of a Different Class? The First 120 years of Working-Class Fiction in Finland", teoksessa John Lennon & Magnus Nilsson (toim.), *Working Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Tukholma: Stockholm University Press, s. 65–94.
- Hästbacka, Elisabeth (1981): "Anna Bondestams 40-talsromaner – en studie i ett förbisett författarskap", 60 pisteen loppu työ Uumajan yliopistosta (julkaisematon käsikirjoitus).
- Johansson, Eva E. (2017): *Realismens röster. Kvinnliga kontorister i mellankrigstidens finlandssvenska litteratur*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Karlsson, Svenolof (1984): "Presentation av Anna Bondestam", *Horisont* 4, s. 51–60.
- Koli, Mari (2000): "Folklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerlighet", teoksessa Derek Fewster (toim.), *Folket. Olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 47–66.
- Koli, Mari (2014): "Folklivsskildringen", teoksessa Michel Ekman (toim.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 149–151.
- Landström, Rasmus (2020): *Arbetarlitteraturens återkomst*. Tukholma: Verbal Förlag.
- Larsen, Leif Johan (1981): *Fra dans til herdsle. Kristoffer Uppdal i den litterære institusjonen 1911–1924. En resepsjonssosiologisk studie*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Launis, Kati & Salmi-Nikander, Kirsti (2015): "New Research Trends in Finnish Working-Class Literature. Introduction", *Journal of Finnish Studies. International Influences in Finnish Working-Class Literature and its Research* 18:2, s. 3–13.

- Lindberg, John (2012): "Inbördeskriget", teoksessa *Uppslagsverket Finland*, <https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-Inboerdeskriget> (haettu 3.6.2021).
- Lival-Lindström, Maria (2009): *Mot ett eget rum. Den kvinnliga bildningsromanen i Finlands svenska litteratur*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Mattsson, Per-Olof (2017): *Martin Andersen Nexø. Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*. Lund: Ellerströms.
- Nestås Mathisen, Ingrid (2017a), "Eit sentralt forskningsspørsmål: Kva er arbeidarlitteratur? Introduksjon til ein antologi om teoretiske, metodiske og litteraturhistoriske utfodringar", teoksessa Christine Hamm, Ingrid Nestås Mathiesen & Anemari Neple (toim.), *Hva er arbeiderlitteratur? Begrepsbruk, kartlegging og forskningsstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide, s. 9–29.
- Nestås Mathisen, Ingrid (2017b): "Kan själva skrivandet vara ett övergrepp?" Ein diskusjon om arbeidarforfattarars bakgrunn of høve til å representera", teoksessa Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (toim.), *Från Bruket till Yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Litteraturvetenskap, Språk och litteraturcentrum i Lund, s. 217–228.
- Nilsson, Magnus (2006a): *Arbetarlitteratur*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Magnus (2006b): "Arbetarlitteratur, identitet, ideologi", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 35:3–4, s. 154–177.
- Nilsson, Magnus (2012): "Inordning och uppror. Om det ambivalenta förhållandet till traditionen i modern svensk arbetarlitteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 42:1, s. 49–62.
- Nilsson, Magnus (2016): "En ny arbetarlitteratur?", teoksessa Beata Agrell, Åsa Arping, Christer Ekholm & Magnus Gustafson (toim.), *Inte kan jag berätta allas historia?". Föreställningar om nordisk arbetarlitteratur*. Göteborg: Göteborgs universitet, s. 131–151.
- Nilsson, Magnus (2020): "Arbetarförfattaren Stig Sjödin", *Edda* 107:4, s. 268–281.
- Nilsson, Magnus (2021): *Kampdiktare i Folkhemmet. Arbetarpoeten Stig Sjödin*. Tukholma: Verbal Förlag.
- Palmgren, Raoul (1965): *Työläiskirjallisuus (proletaarikirjallisuus). Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsiteselvittely*. Helsinki: Söderström.
- Palmgren, Raoul (1983–1984): *Kapinalliset kynät I–III. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus*. Porvoo: Söderström.
- Ritamäki, Tapani (2014): "Trettialets prosa", teoksessa Michel Ekman (toim.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 143–159.
- Salminen, Johannes (1963): *Levande och död tradition*. Helsinki: Söderström.
- Samuelsson, Lina (2013): *Kritikens ordning. Svenska bokrecensioner 1906, 1956, 2006*. Karlstad: Bild, Text & Form.

- Sevänen, Erkki (1994): *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sevänen, Erkki & Turunen, Risto (2014): "Från krigstid till ny normalitet", teoksessa Michel Ekman (toim.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 176–185.
- Svedberg, Ingmar (2000): "Anna Bondestam – en skönlitterär socialskildrare i otakt med tiden", teoksessa Anna Bondestam (toim.), *Eldsjälar. Personporträtt ur finlandssvensk arbetarrörelse*. Helsinki: Schildts, s. 31–42.
- Svedjedal, Johan (1998): "Kritiska tankar. Om litteraturkritiken och det litterära systemet", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 27:1, s. 49–61.
- Söderling, Trygve (1983): "Den bombade finlandssvensken – om atomkritikens uppgång och fall", *Slammerarkivet. Texter framsamlade av Trygve Söderling* (ilmestynyt ensimmäisen kerran 1983, *Magasin BLÅ*), <http://www.saunalahti.fi/trygvsod/slammer/1983/Den-bombade-finlandssvensken-BLA-1983> (haettu 2.6.2021).
- Söderling, Trygve (2008): *Drag på parnassen II. Modernistdebatten. Sak, person och fält i en finlandssvensk litteraturdebatt år 1965*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Söderling, Trygve (2014): "Litterär debatt på 60-talet", teoksessa Michel Ekman (toim.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 193–196.
- Warburton, Thomas (1984): *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsinki: Holger Schildt.
- Willner, Sven (1979): *Söner av nederlaget och andra essäer*. Tammisaari: Ekenäs tryckeri.
- Willner, Sven (1988): *Det anonyma 50-talet*. Helsinki: Söderström.
- Wittgenstein, Ludvig (1992): *Filosofiska undersökningar*, kääntänyt Anders Wedberg. Tukholma: Thales.
- Ågren, Gösta (1983): "Liftraser. En finlandssvensk litteraturdebatt 1957", teoksessa Patrick Bruun & Olof Mustelin (toim.), *Presshistoriska och andra studier tillägnade Torsten Steinby på 75-årsdagen den 25 augusti 1983*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 259–272.

Anna Sundelin & Mats Wickström

Rakkautta ja luokkataistelua Atlantin molemmin puolin

Aili ja Runar Nordgrenin vallankumouksellinen elämänmatka

Minä lyön varovasti naulat seinään ja Karin on apuna niin että se sujuu hienosti. Me ripustamme seinälle Marxin ja Leninin ja Engelsin ja sitten Stalinin. Ne ovat siinä oikein mukavasti.¹

Näin kuvaa kertoja Breng romaanissa *Mukana*, kuinka hän yhdessä sisarensa Karinin kanssa ripustaa tauluja uuden kodin seinille muuton jälkeen. Muuttomies luulee muutokuvissa olevien miesten olevan sukulaisia, mutta maailmankommunismin ikonit ovat jotain muuta: he ovat perheen kotijumalia. Brengin vanhemmat ovat nimittäin vakaumuksellisia kommunisteja. Maassa käydään sotaa, mutta juuri nyt isä on kotona lomalla armeijasta ja voi tervehtiä perhettään, joka asuu niin kauniilla paikalla veden läheisyydessä sijaitsevassa suuressa talossa kiiltävine tiilikattoineen. Breng on kertojaminä Ralf Nordgrenin romaanissa *Mukana*, joka on vahvasti Nordgrenin lapsuus- ja nuoruusmuistojen värittämä. Nordgrenin vanhemmat olivat kommunistit Aili ja Runar Nordgren, käsillä olevan artikkelin päähenkilöt.

Ahvenanmaalainen Aili Salminen ja pohjalainen Runar Nordgren tapasivat ja menivät naimisiin suuren lamakauden aikaan New Yorkissa 1930-luvun alussa. Nuoret siirtolaiset liikkuiivat kaupungin sosialistisissa piireissä ja radikalisoituivat Wall Streetin romahduksen syvässä varjossa. Palattuaan Suomeen eri ajan-

kohtina 1930-luvun puolivälissä Aili ja Runar Nordgren saivat kaksi lasta. Jatkosodan aikana perhe asui Ahvenanmaalla, missä Aili kirjoitti ensimmäisen romaaninsa ja perheeseen syntyi kaksi lasta lisää. Suomen tehtyä rauhan Neuvostoliiton kanssa vuonna 1944 sai pariskunta tehtäväkseen panna pystyyn kommunistisen puolueen ja sen kansandemokraattisten peitejärjestöjen toiminnan hyvin konservatiivisella ja antikommunistisella Ahvenanmaalla. Vuodesta 1947 alkaen pariskunnan työt kansandemokraattisina toimitsijoina, ja Ailin kohdalla myös hänen kirjailijan-toimintansa, jatkuivat Helsingissä. Artikkelimme keskiössä on heidän elämänsä ennen pääkaupunkiin tapahtunutta muuttoa.

Elämä suomenruotsalaisena sosialistina Yhdysvalloissa 1930-luvulla ja kommunistina Ahvenanmaalla 1940-luvulla merkitsi usein eri tavoin välitilassa olemista. Suomenruotsalaiset siirtolaiset olivat ryhmänä suomenkielisten maanmiestensä ja ruotsalaisten kieliväliensä välissä samalla kun he olivat, kaikkien muiden eurooppalaisten maastamuuttajien tavoin, vanhan ja uuden maailman välissä. Ahvenanmaalla Aili oli kirjaimellisesti kotona, mutta hänen ja Runarin siirtolaismatkaltaan tuoma kommunistinen vakaumus merkitsi enemmistöstä poikkeamista. Artikkelimme tarkoituksena on valaista näitä välitiloja ja tarkastella Aili ja Runar Nordgrenin elämää erilaisten poliittisten, sosiaalisten, kulttuuristen ja historiallisten tekijöiden kohtauspaikkana. Lisäksi haluamme tehdä näkyviksi Nordgrenin pariskunnan mahdollisuuksia ajatteluun ja toimintaan 1930- ja 1940-luvuilla Atlantin molemmin puolin. Laajemmasta perspektiivistä käsin tutkimme tähän erityiseen pariin pohjaten globaalin kommunismin ja henkilökohtaisten vähemmistökokemusten yhteenkietoutumista. Mitä Ailin ja Runarin yhteenkietounut, liikkuvuuden ja radikalismien sävyttämä elämäntarina voi kertoa rakkaudesta ja luokka-taistelusta ruotsiksi?

Aili tai Runar Nordgrenista ei ole tehty yhtään elämäkerrallista tutkimusta. Kirjallisuustieteilijä Thomas Warburton käsittelee Ailin kirjallista tuotantoa lyhyesti teoksessaan *Åttio år finlandssvensk litteratur* (1984), kun taas yleisteoksessa *Finlands svenska litteraturhistoria: Andra delen. 1900-talet* (2000) hänen esittelynsä jää

pelkän valokuvan ja siihen liittyvän kuvatekstin varaan. Jälkimmäisen teoksen ajan tasalle saatetusta versiosta, *Finlands svenska litteratur: 1900–2012* (2014), Aili Nordgren on jätetty kokonaan pois.² Aili toimi Suomi–Neuvostoliitto-Seuran (SN-Seura) ruotsinkielisenä sihteerinä 1948–1961 ja Runar puolestaan Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) ruotsinkielisenä sihteerinä 1948–1976. Vaikka heillä oli yhdessä ja erikseen keskeinen asema suomenruotsalaisessa kansandemokraattisessa liikkeessä, ei heitä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta mainita viime vuosina ilmestyneissä, ruotsinkielistä luokkataistelua Suomessa käsittelevissä julkaisuissa.³ Artikkelimme tarkoituksena ei kuitenkaan ole kirjallisuustieteen keinoin tutkia Ailin kirjallista tuotantoa tai selvittää Nordgrenien pariskunnan merkitystä sotienjälkeisen Suomen kansandemokraattisissa verkostoissa, vaan tarkastella heidän rajat ylittänyttä matkaansa pienviljelijäkodeista konservatiiviselle Ahvenanmaalle ja elämää Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) paikallisina edustajina.

Oman kirjailijantoimintansa lisäksi Aili Nordgren mainitaan joukossa teoksia myös häntä tunnetumman kirjailijan, Sally Salmisen, sisarena. Vuonna 2019 julkaistussa Ulrika Gustafssonin kirjoittamassa Sally Salmisen elämäkerrassa esiintyy Ailin lisäksi myös Runar Nordgren.⁴ Sisaret matkustivat yhdessä yli Atlantin ja Yhdysvalloissa ollessaan he viettivät suuren osan vapaa-ajastaan yhdessä. Tästä syystä Aili ja Runar esiintyvät useaan otteeseen Sally Salmisen Yhdysvaltojen ajasta kertovassa omaelämäkerrassa *Min amerikanska saga*.⁵ Ailin ja Runarin tarinaa sivutaan myös Aleksi Huhdan ja Mats Wickströmin artikkelissa ”Rakkautta ja radikalismia New Yorkissa”, joka käsittelee Ailin ja Runarin ystäviä Aili ja Georg Backlundia.⁶

Käytämme artikkelissamme elämäkerrallista metodologia voidaksemme tarkastella Nordgrenin pariskunnan usealla tasolla tekemiä matkoja. Historiantutkija Christina Florinin mukaan ihminen voidaan nähdä sosiaalisten, poliittisten, kulttuuristen ja historiallisten prosessien kohtauspaikkana. Tutkimalla ihmistä eri aikoina, eri sosiaalisissa tiloissa, eri paikoissa ja eri tapahtumien yhteydessä voidaan nähdä miten kyseiset tekijät ovat muokan-

neet häntä. Elämäntarinat tarjoavat myös lukuisia mahdollisuuksia pohtia sukupuolta, luokkaa, etnisyyttä ja seksuaalisuutta sekä käsitellä ajan hengen, mentaliteetin ja tunteiden kaltaisia eksistentiaalisia kysymyksiä sekä psykologisina että sosiaalisina ilmiöinä.⁷ Ihminen voi olla historiallisesti kiinnostava vaikkei hän omassa ajassaan olisikaan tunnettu tai keskivertotapaus. Tarkastelemalla epätavallisia ja vähemmistöön kuuluvia ihmisiä, kuten tässä tapauksessa Ailia ja Runaria, jotka olivat sekä suomenruotsalaisia että kommunisteja, voidaan osoittaa yksilön käytettävissä olleet mahdollisuudet ajatteluun ja toimintaan tiettyä aikana tietyssä paikassa.⁸ Ann-Catrin Östmanin ja Lena Marander-Eklundin mukaan elämäkerrallisilla kertomuksilla voi olla normatiivista voimaa. Kertominen luo siis itserepresentaation (esityksen itsestä).⁹ Samaa voidaan sanoa kirjeistä, joissa kirjoittaja ei välttämättä niinkään kuvaile tapahtumia totuudenmukaisesti, vaan pyrkii ennemminkin järjestämään ajatuksiaan ja luomaan johdonmukaisen, ymmärrettävän kertomuksen.¹⁰

Käyttämämme materiaali koostuu moninaisten lähteiden kokonaisuudesta, jotka yhdessä mahdollistavat sekä laajan yleiskatsauksen Ailin ja Runarin elämään että syventymisen heidän ajatteluunsa ja tunne-elämäänsä. Itsensä esittämisen ajatukseen kytkeytyy näistä lähteistä voimakkaimmin Runar Nordgrenin 1930-luvun alussa pitämä päiväkirja. Päiväkirja ei – nimestään huolimatta – sisällä pelkästään muistiin merkintöjä päivittäisistä tapahtumista. Runar kirjoittaa päiväkirjassaan myös varttumisestaan sekä ajattelustaan ylipäätään, minkä lisäksi osa päiväkirjan luvuista on kirjoitettu vaimolle Ailille osoitettujen kirjeiden muodossa. Nykyisin päiväkirjaa säilytetään Kansan Arkistossa Helsingissä ja se on vapaasti tutkijoiden käytettävissä. Myös Suomen kommunistisen puolueen kaaderijaoston henkilömapit Ailista ja Runarista ovat Kansan Arkistossa. Tärkeä lähde on myös Ailin ja Runarin kirjoittama ja heistä kertova sanomalehti- ja aikakauslehtimateriaali. Vuonna 1987 tehty Aili Nordgrenin radiohaastattelu on samoin tärkeä lähde. Sekä aiheen että lähteiden luonne on antanut aihetta eettisiin harkintoihin. Päätöksemme kirjoittaa artikkeli henkilökohtaisesta materiaalista käsin liittyy

toiveeseemme kuvata Runarin ja Ailin elämänkohtaloita niin monipuolisesti ja -äänisesti kuin vain mahdollista. Kuten Kirsi Vainio-Korhonen on huomauttanut, auttaa tämä lähestymistapa nykyistä lukijaa ymmärtämään paremmin huomion kohteena olevien henkilöiden tekemiä valintoja.¹¹

Yttermarkista New Yorkiin

Runar Evald Nordgren syntyi 27. syyskuuta 1911 Yttermarkin kylässä Närpiön kunnassa nykyisen Suupohjan rannikkoseudun alueella. Hän oli maanviljelijäpariskunta Adrian ja Anna Christina (Anna Stina) Nordgrenin yhdestoista ja viimeinen lapsi. Kaksi perheen lapsista kuoli nuorina ja isä Adrian Nordgren kuoli onnettomuudessa 27. huhtikuuta 1914 Runarin ollessa vain kahden vuoden ikäinen.¹² ”Vaikea aika alkoi kotona isän kuoltua” kirjoitti Runar päiväkirjaansa New Yorkissa 17 vuotta myöhemmin pohdiskellessaan lapsuuttaan. Maailmansota ja sitä seurannut laskusuhdanne pahensivat Runarin mukaan entuudestaan huonoa tilannetta ja hänen äitinsä oli pakko myydä puolet perheen tilan 45 tynnyrinalasta. Myynti ei kuitenkaan auttanut perhettä pääsemään eroon taloudellisesta ahdingostaan: ”Täysi-ikäisiksi tultuaan sisarukseni pakenivat kotoa ja lähtivät maailmalle luodakseen itselleen onnellisemman tulevaisuuden kuin mitä kotona oli tarjolla”. Lopuksi jäljellä olivat vain Runar ja hänen veljensä Gunnar yhdessä äiti Anna Stinan kanssa. Tila oli liian pieni turvatakseen molempien veljesten toimeentulon, ”minkä vuoksi oli selvää, että toisen oli lähdettävä pois”. Runar selitti valinnan kohdistuneen häneen, koska hänellä oli ”elämänkatsomus jonka ansiosta [hän oli] toiveikas tulevaisuuden suhteen”. Oli yhtä lailla selvää, että tulevaisuus oli Amerikassa.¹³ Ennen lähtöään tulevaisuuden maahan Atlantin tuolla puolen Runar kävi kansakoulun loppuun Närpiössä.

Koulun päättäjäisissä 4. päivä toukokuuta 1929 Runar esitti oppilaiden puolesta kiitokset opettajille. Juhla aloitettiin rukouksella ja puheella jonka piti koulun uskonnonopettaja, pastori

Edvin Stenwall. Stenwall oli suomenruotsalaisen rauhanliikkeen keulahahmoja. Hän oli vuonna 1926 perustanut aikakauslehden *Frid på jorden: organ för fred och kristet samhällsliv*, jonka julkaisupaikka oli Närpiö ja jonka toimittajana ja vastaavana julkaisijana Stenwall toimi. Vuonna 1929 Stenwall perusti yhdistyksen nimeltä Närpes fredsvänner ja Runar oli mukana yhdistyksen toiminnassa.¹⁴ Stenwall oli vakuuttunut ”työväenliikkeen ohjelman oikeutuksesta”¹⁵ ja hänen edustamansa pasifistinen ja edistysellinen kristinuskotoimi monelle pohjalaiselle porttina sosialistiseen ajatteluun.¹⁶

Valmistuttuaan kansakoulusta oli Runar päiväkirjaansa kirjoittamiensa sanojensa mukaan ”valmis elämän kovaan kamppailuun” ja hän lähti monen muun närpiöläisen tavoin kohti Amerikkaa. Aiemmin melkein täysin auki ollut portti Yhdysvaltoihin oli kuitenkin suljettu 1920-luvun alussa voimaantuvien tiukkojen maahanmuuttolakien myötä. Siirtolaiset hakeutuivat tämän takia Kanadaan, jonka rajat olivat edelleen avoimempia suomalaisille. Vietettyään kaksi viikkoa lähellä Niagaran putouksia ja Yhdysvaltojen rajaa sijainneessa kanadalaisessa Hamiltonin kaupungissa, Runar ja ryhmä kumppaneita olivat valmiita ”karakaamaan U.S.A.:n puolelle”. Päiväkirjassaan Runar kuvasi myöhemmin rajanylitystä seuraavalla tavalla:

Yö lepäsi pimeänä ja maailman suurimman vesiputouksen pauhu kuului pimeässä yössä ukkosen tavoin. Jännitys oli suuri ja monet ajatukset pyörivät sekaisin päässäni. Siihen aikaan yritys päästä yli oli riskialtis ja vankityrmien ammottavat ovet vaanivat meitä. Mutta onni, jota emme tunteneet, suosi meitä ja lauantaiaamuna, auringon imettyä kasteen maasta, olimme U.S.A.:n puolella rajaa.¹⁷

Syksyllä 1929 rajan ylittänyt Runar liittyi pohjalaisine ystävieneen noin 400 000:n laittomasti Yhdysvalloissa 1920-luvun lopulla oleskelleen siirtolaisen joukkoon.¹⁸ Runar jatkoi matkaansa New Yorkiin jossa hänen veljensä Magnus ja Thure Nordgren asuivat ja ”pörssikeinottelijat heittäytyivät pilvenpiirtäjiä”, kuten Runar asian muotoili kansandemokraattisessa joululehdessä

vuonna 1947.¹⁹ Jonkin aikaa tämän jälkeen Aili ja Sally Salminen, siskokset Vårdön kunnasta Ahvenanmaalta, saapuivat laillisesti Yhdysvaltoihin. Siskokset olivat ostaneet liput ensimmäiseen luokkaan, mihin syynä oli Sallyn mukaan ollut halu välttää lisävaikkeudet Atlanttia ylitettäessä. He eivät myöskään kohdanneet mitään ongelmia ja maaliskuussa 1930 he astuivat maihin New Yorkissa.²⁰

Saltvikin kauppa-apulaisesta kotiapulaiseksi Manhattanilla

Aili Amanda Henriette Salminen syntyi 22. lokakuuta 1908 Vårdössä pienviljelijäpariskunta Erika ja Hindrik Salmisen yhdeksäntenä lapsena. Ailin isä Hindrik elätti perheensä muun muassa hoitamalla postinkulun perheen kotikylän Vargatan ja Manner-Ahvenanmaan välillä. Hän myös matkusti töihin Amerikkaan useamman kerran vapaan maahanmuuton aikakaudella. Ailin ollessa viisivuotias hänen postia kuljettanut isänsä hukkui Vårdön Båthusvikeniin. Hänen jälkeensä jättämänsä kymmenhenkinen perhe köyhtyi.²¹ Ailin mukaan ”olosuhteet huomioiden kiinnostava ilmapiiri” vallitsi kuitenkin heidän lukevassa kodissaan, jota äiti Erika hoiti vanhimman pojan Albinin suuresti auttamana. Isän kuoleman jälkeen Albin oli ottanut vastuulleen perheen elättämisen. Nimenomaan Albin opetti Ailin ja hänen vähintään yhtä lukuintoisen ja uskotun isosiskonsa Sallyn (s. 1906) lukemaan kotiin tuomiaan kirjoja. Albin myös kehotti siskojaan yhteiskuntakriittisyyteen ja itsenäisyyteen.²² Vuonna 1987 tehdyssä radiohaastattelussa Aili kuvailee kuinka hän sekä näki että koki suuret luokkaerot varttuessaan Ahvenanmaalla, ja että nämä epäoikeudenmukaisuudet myöhemmin myötävaikuttivat päätökseen osallistua työväenliikkeen toimintaan.²³

23. elokuuta 1918 Aili kirjoittautui oppilaaksi Vårdö högre folkskolaan ja hän sai päättötodistuksensa samasta koulusta 24. toukokuuta 1921. Ailin todistuksen arvosanat olivat pääosin hyviä, toisin sanoen kymppejä tai yhdeksikköjä. Käytöksestä sekä huolellisuudesta ja tarkkaavaisuudesta hän sai parhaat mahdolli-

set arvosanat.²⁴ Kansakoulua seurasivat ”pitkät merkityksettömät vuodet ilman koulua”, kuten Aili asian paljon myöhemmin ilmaisi edellä mainitussa radiohaastattelussa. Vårdön nuorisoseura, jonka toiminnassa Aili oli hyvin aktiivisesti mukana, antoi hänelle 500 markan stipendin jotta hän voisi opiskella Ahvenanmaan kansanopistossa (Ålands folkhögskola). Stipendipäätös ”pelasti” seitsemäntoistavuotiaan Ailin: ”Olin niin iloinen päästessäni kansanopistoon. Aloin elää uudestaan.” Kansanopistoaikanaan hän kirjoitti aineita, jotka saivat kovasti kehuja hänen kirjallisuudenopettajaltaan Jan Sundbergilta. Ailin mukaan Sundberg, jonka hän sanoi olleen ihmeellinen ja kaikkien rakastama, opetti hänet kirjoittamaan ja arvostamaan ”oikeaa kirjallisuutta”.²⁵

Runar Nordgrenin matkustaessa syksyllä 1929 Yhdysvaltoihin Aili työskenteli kauppa-apulaisena Saltvikin osuuskaupassa, jonka palvelukseen hän oli mennyt vuoden 1928 alussa.²⁶ Elinkeinovapauslain säätämisen jälkeen vuonna 1879 uusia kauppvoja perustettiin myös kaupunkien keskustojen ulkopuolelle. Tämä ei merkinnyt pelkästään tarjonnan lisääntymistä ja tavaroiden saatavuuden helpottumista, vaan myös työmahdollisuuksia nuorisolle. Useat Salmisten sisaruksista elättivät itsensä ainakin ajoittain työskentelemällä kauppa-apulaisina.²⁷

Sally Salmisen elämäkerran kirjoittajan Ulrika Gustafssonin mukaan hänen siskonsa Ailin panos oli ollut keskeinen heidän päätöksessään muuttaa Yhdysvaltoihin.²⁸ Ailin innokkuus selittyi Sallyn mukaan sillä, että Ailin poikaystävä oli lähtenyt Amerikkaan. Matkaanlähdön koittaessa Aili oli kuitenkin jo ”löytänyt toisen ystävän ja lähti murheellisena matkaan”.²⁹ Ailin itsensä muistellessa elämäänsä kertoi hän kovien kasvuolosuhteiden ja paremman kaipuun olleen syynä siihen, että siskokset lähtivät maailmalle saadakseen haluamansa ja kehittyäkseen ihmisinä.³⁰ Toisin kuin Runar ja hänen seurueensa muut pohjalaiset, jotka hakeutuivat Yhdysvaltoihin laittomasti, hankkivat Aili ja Sally itselleen viisumit Yhdysvaltain konsulaatista Helsingissä marraskuussa 1929. Laivamatka Yhdysvaltoihin alkoi Göteborgissa maaliskuun alussa 1930 ja 18. maaliskuuta 1930 Salmisen sis-

rukset saapuivat New Yorkiin transatlanttisen matkustajalaiva S/S Drottningholmin kyydissä.

Suuresta lamakaudesta huolimatta New Yorkin seurapiireissä riitti kysyntää pohjoismaista syntyperää oleville nuorille naispuolisille kotiapulaisille, ja vain viikko rantautumisensa jälkeen olivat sekä Sally että Aili saaneet töitä.³¹ Siskosten työpaikat sijaitsivat usein lähellä toisiaan. Sinä aikana, kun Sally palveli keskiluokkaisissa perheissä ja vaihtoi usein työpaikkaa, oli Aili neljän New Yorkin vuotensa aikana töissä kolmessa yläluokkaisessa kodissa Fifth Avenuen ja Madison Avenuen varrella. Aili teki töitä muun muassa pankkiiri Floyd G. Blairille, joka oli varapääjohtajana City Bank of New Yorkissa, nykyisessä Citibankissa.³² City Bank of New York oli Yhdysvaltojen suurimpia pankkeja ja myös kansainvälisesti tunnettu. Wall Streetin romahduksen jälkeen syksyllä 1929 pankin toimitusjohtajaa Charles Mitchellä pidettiin yhtenä pörssiromahduksen syypäistä.³³ Ailin työnantaja oli siis mitä suurimmissa määrin mies kriisiytyneen maailmankapitalismin keskuksessa. Työskentely pankkimies Blairin ja muiden Manhattanin Upper East Siden miljonäärien kodeissa ei kuitenkaan Ailia varsinaisesti radikalisoinut. Syytä radikalisoitumiseen on etsittävä Runarista ja hänen tovereistaan Finländska ungdomsföreningessä.

Punaisen ilon ja surun pariskunta

Ailin itsensä mukaan hän tiensä työväenliikkeeseen kulki ”Runarin kautta”.³⁴ Sally muisteli siskon poikaystävän Runarin olleen tuohon aikaan ”suurikasvuinen voimakas poika, jolla oli keltaiset hiukset [...] jolla oli hyväntahtoinen katse ja usko ihanteisiin piirtyneenä edelleen lapsenomaisiin pyöreisiin kasvoihinsa”.³⁵ Paljon myöhemmin tehdyssä radiohaastattelussa Aili toteaa pariskunnan ensitapaamisen menneen täsmälleen romaanissa *Innan dagen börjar* kuvatulla tavalla.³⁶ Siirtolaisromaanissa vuonna 1946 esitetty kuvaus tanssista avaa intiimin näköalan Ailin ja Ru-

narin elämässä vallinneisiin asiantiloihin ja mielialoihin heidän tavatessaan:

Eva tanssi.

Pehmeästi ja kevyesti hän tanssi, pää taaksepäin heitettynä ja lämmin hymy punaisilla huulillaan. Hänen ympärillään kaikki he tanssivat. Suomenkieliset suomalaiset, ruotsalaiset, ahvenanmaalaiset, pohjalaiset ja maastamuuttajat vieraista maista.

Onko sinulla töitä?

Ei – ei meillä ole, ei kellään meistä ole.

Onko sinulla töitä?

Kyllä – me työskentelemme kuusitoista tuntia päivässä. Kyllä, me olemme työn uuvuttamia.

Mutta nyt me tanssimme. Kaikki me tanssimme, työttömät ja työtätekevät, väsyneet ja huolestuneet, hymyilevät ja onnelliset, kaikki tanssivat Harlemin haalissa. Ympärillämme on lämmintä. Hiki virtaa ja tyttöjen leninkien selkämykset ovat märät, miesten paidat liimautuvat ihoon, mutta tanssi jatkuu.³⁷

Aili ja Runar alkoivat seurustella ja pian Aili tuli vedetyksi mukaan Runarin sosialistiseen piiriin. Aili kuvaa tapahtunutta radiohaastattelussa vuodelta 1987:

Hän oli tuolloin mukana erään suomenruotsalaisen yhdistyksen toiminnassa [...] joka oikeastaan oli sosialistinen nuorisoseura ja hän oli jo tuolloin vakaumuksellinen sosialisti, voidaan sanoa, että oikeastaan kommunisti, me rakastuimme ja hän sai minut mukaan siihen yhdistykseen ja Sally tuli myös luonnollisesti sinne mukaan, koska minä menin. Ja sillä tavalla havahduin hereille siitä elämästä, johon olin asettunut palvellessani miljonäärejä ja aloin ensi kertaa nähdä ja ymmärtää elämää eri tavalla. Minusta tuli kommunisti [...] olimme todellakin tulisia kommunisteja.³⁸

Syksyllä 1929 joukko suomenruotsalaisia nuoria oli Yhdysvalloissa perustanut yhdistyksen nimeltä Finländska ungdomsföreningen (FUF). Yhdistyksen järjestörakenteessa otettiin mallia sen jäsenten hyvin tuntemista pohjanmaalaisista nuorisoseu-

roista, mutta yhdistys itse oli alusta lähtien esikuviaan politisoituneempi.³⁹ FUF:lla oli tiiviit yhteydet Yhdysvaltojen kommunistiseen puolueeseen ja etenkin sen skandinaaviseen alaosaan nimeltään Skandinaviska Arbetarförbundet i Amerika (SAFA). Aktiivisimmat paikallisjärjestöt sijaitsivat Chicagossa ja Uuden-Englannin alueella. New Yorkissa yhdistyksellä oli vuonna 1929 ainostaan 81 jäsentä. New Yorkin ruotsinkielisten kommunistien toiminta oli paljon pienempää kuin suomenkielisten Yhdysvaltain Suomalainen Työväenjärjestöllä (STJ), jolla oli vuonna 1932 yhteensä 9232 jäsentä. Pohjanmaan lähestulkoon yksikielisen ruotsalaisista kunnista kotoisin olleille suomenruotsalaisille radikaaleille oli kuitenkin käytännöllisempää, ja todennäköisesti myös etnisessä mielessä luontevampaa, toimia ruotsinkielisessä ympäristössä kuin hakeutua suomenkielisten kommunistien seuraan Harlemissa. FUF piti kuitenkin yllä yhteyksiä suomea puhuviin maanmiehiinsä ja tovereihinsa ja yhdistys piti tärkeänä suomalaisuutensa korostamista ollessaan tekemissä ruotsalaisten kanssa. New Yorkin suomenruotsalaiset nuoret loivat siten oman radikaalin tilansa, joka sijaitsi ruotsalaisten ja suomalaisten välissä. Syksyllä 1930 FUF alkoi julkaista kuukausilehteä, jonka nimeksi tuli *Gnistan* (lehti, suomeksi ”Kipinä”, nimettiin venäläisten marxilaisten ensimmäisen lehden *Iskran* mukaan). Aili ja Runar osallistuivat lehden tekoon yhdessä muun muassa Georg Backlundin ja Aili Holmin kanssa. Tämän radikaalin punaisen pariskunnan historia oli osaksi yhteenkietoutunut ja osaksi rinnakkainen Nordgrenin pariskunnan kanssa.⁴⁰

Aili ja Runar menivät naimisiin 18. tammikuuta 1931. Runar oli tuolloin kaksikymmentävuotias ja Aili tätä pari vuotta vanhempi. Päiväkirjassaan Runar kuvailee häiden jälkeistä aikaa myönteisin sanakääntein, sanoen viettäneensä ”iloista elämää” rakkaan vaimonsa kanssa. Aili tosin teki niin paljon töitä, etteivät he voineet tavata joka päivä, mutta he puhuivat puhelimesta ja Runar vei Ailin ulos sunnuntai-iltapäivisin katselemaan kaupunkia. Välillä pariskunta kävi elokuvissa.⁴¹ Taloudellisesta kriisistä huolimatta elokuvissa käynti oli lehtien lukemisen ja radion kuuntelun ohella suosituimpia huvituksia 1930-luvun Yhdysvalloissa. Elo-

kuissa käynti oli halpaa ja lipun maksettuaan elokuvateatterissa saattoi istua niin pitkään kuin halusi. Elokuvanäytäntöjen lisäksi elokuvateattereissa järjestettiin kaikenlaisia muitakin esityksiä.⁴² Aili itse on kuvaillut itseään ”ulospäinsuuntautuneeksi ihmiseksi” New Yorkissa, henkilöksi joka omistautui ”laululle, tanssille, politiikalle ja rakkaudelle”.⁴³ Hänen oli helppo saada töitä ja vaikka kotiapulaisen työ ei ollutkaan hyvin palkattua, rahaa jäi silti säästöön.

Elokuissa käynnin ja samanhenkisen nuorison seuran lisäksi Salmisen siskosten vapaa-ajan huveihin kuului Yhdysvaltojen kasvavan kulutusyhteiskunnan ihmeiden katseleminen. Vapaina hetkinään he kiertelivät New Yorkia ja ihailivat näyteikkunoissa olleita kauniita vaatteita, kirjoja, ja muita kauppataavaroita. Siskosten ostettua jotain uutta pakkasivat he käytöstä poistettuja vaatteitaan ja lähettivät ne sukulaisilleen Ahvenanmaalla. Muutenkin Salmisen siskokset olivat jatkuvassa yhteydessä perheeseen Ahvenanmaalla. Kirjeissään kotiin he kertoivat elämästä Yhdysvalloissa ja ajatuksista, jotka syntyivät heidän kanssakäymisestään New Yorkin kommunistien kanssa. Perheeseen kuului myös sisko Rauha Åkerblom, jonka aviomies Valdemar oli jo varhaisessa vaiheessa kannattanut kommunismia. Nyt Valdemar sai ajatuksilleen tukea Aililta ja Sallylta Yhdysvalloista.⁴⁴

Vaikka Runar oli onnellinen avioliitostaan Ailin kanssa, tulivat hänen lapsuudestaan saakka Amerikan suhteen elättelemässä toiveet pian murskatuiksi. Päiväkirjansa sivuilla hän ilmaisee toistuvasti pettymyksensä siihen, että elämästä Yhdysvalloissa ei tullut sellaista kuin hän oli ajatellut. Hänen käsityksensä New Yorkista oli kielteinen, hän piti kaupunkia likaisena ja epähygieenisenä paikkana jossa työväestö pakotettiin asumaan vankilaa muistuttavissa kortteereissa. Lamakauden takia hän tai kukaan hänen tovereistaan ei onnistunut saamaan muita kuin lyhytaikaisia ja satunnaisia töitä milloin mistäkin. Runar teki töitä muun muassa maalarina ja hän oli pidemmän ajanjakson työntekijänä tehtaalla, jossa valmistettiin kirvesmiehen työkaluja. Noin sadan työntekijän tehtaalla hän sai soveltaa käytäntöön ajatuksiaan työläisten oikeuksista ja kerran hän toimi lakko-organisaattorina.⁴⁵

Pitkät työttömyyskaudet johtivat kuitenkin jatkuviin taloudellisiin huoliin.

Uutta elämää Yhdysvalloissa koskevien toiveiden murennuttua käänsivät monet suomalaiset työläiset Amerikassa katseen-
sa Neuvostoliiton suuntaan. Runarin päiväkirjamerkintä kertoo
mitä hän ja hänen ystävänsä ajattelivat tästä mahdollisuudesta:

Me ollaan viisi toveria Suomesta jotka jättävät taakseen ”suurten
mahdollisuuden maan” Amerikan. Toverit Georg Backlund ja
Walfrid Anderson ovat kotipitäjästäni. Siipystä toveri G-t Grön-
mark ja Jepualta toveri Gunnar Ström. Me ollaan ensimmäinen
suomenruotsalaisten ryhmä, joka lähtee Neuvostoliittoon testaa-
maan mahdollisuuksia perustaa suomenruotsalainen siirtokunta.
Tämä on toivomme, tulevaisuutemme haaveet.⁴⁶

Sally Salmisen mukaan nuori pari ei mennyt naimisiin pelkäs-
tään rakkaudesta. Haave Suomesta itään sijaitsevasta työläisten
paratiisista leimasi Nordgrenin veljesten asunnossa pidettyä hää-
juhlaa:

Puhuimme paljon. Ja joimme kahvia. Ja puhuimme taas. Rupatte-
lumme koski ennen kaikkea lähestyvää matkaa. Se oli enemmän
keskustelunaiheena kuin hetkeä aikaisemmin tapahtunut vih-
kiminen, sillä kaikkihan me olimme tienneet, että Aili ja Runar
”tulisivat saamaan toisensa”. Mutta se matka – itse asiassa juuri
se oli jouduttanut New Yorkin pormestarin edessä tapahtunutta
vihkimistä. Runar ja yksi pohjalainen toveri, nimeltänsä Georg
Backlund, aikoivat jättää maastamuuttajien vanhan suuren koh-
demaan taakseen ja muuttaa eri tavalla. He aikoivat lähteä Neu-
vostoliittoon. He olivat niin luottavaisia oman propagandakirjal-
lisuutensa maalailemaan kuvaan siitä, mikä heitä odotti. Ja heidän
pettymyksensä lama-ajan Yhdysvaltoihin oli niin syvä. Sisarukset
ja ystävät auttoivat auliisti heidät matkaan.⁴⁷

Runarin päiväkirjamerkintöjen mukaan Aili oli ollut iloinen
siitä, että hän tulisi lähtemään Yhdysvalloista. Ailin ilo asian suh-
teen ei muuttunut edes lähtöpäivän lähetessä, vaikka Runar itse

alkoi epäroidä yhä enemmän. Haasteita oli lukuisia. Runar oli mustasukkainen ja hän pelkäsi Ailin tapaavan uuden miehen hänen lähdettyään. Hänen rahapulansa pakotti hänet matkan edellä valitsemaan uusien vaatteiden ostamisen ja matkalla tarvittavien taskurahojen säästämisen välillä. Sitä paitsi Runar pelkäsi joutuvansa ojasta allikkoon, eli jäävänsä vaille töitä perille päästyään. Jos Neuvostovaltiossa asiat tosiaan menisivät niin pieleen, jäljellä olisi ollut vain yksi vaihtoehto: Suomeen palaaminen. Se olisi kuitenkin merkinnyt Runarin pelkäämän varusmiespalveluksen suorittamista.⁴⁸ Historiantutkija Anders Ahlbäckin mukaan varusmiespalvelus oli laajasti pelätty 1920-luvun Suomessa, ja pelkoa lisäsivät lehtien selostukset ala-arvoisesta majoituksesta, surkeista mahdollisuuksista terveydenhoitoon ja ylempi-arvoisten harjoittamasta kiusaamisesta.⁴⁹ Epäilyksistään huolimatta Runar piti kiinni päätöksestään lähteä Yhdysvalloista: ”Asiaa ei voi auttaa, en minä tännekään voi jäädä, sillä köyhyys hiipii yhä lähemmäs. Ainoa pelastuksemme on matkustaa siihen maahan, jossa sosialismia rakennetaan. Meidän tulevaisuutemme – meidän onnemme.”⁵⁰

Ennen matkaan lähtöä matkalaisten ystävät FUF:ssa järjestivät heille läksiäisjuhlan. Juhlassa puheita pitivät muun muassa Runarin matkatoveri Georg Backlund ja Runar itse. Puheessaan Runar kehotti FUF:aa jatkamaan kamppailuaan New Yorkissa ja ryyditti kehoitustaan sosialistisilla iskulauseilla. Iltajuhla päättyi kahvitarjoiluun ja Kansainväliseen. Matkalaiset saivat matkalle mukaansa myös lahjan, FUF:n lipun, jonka heidän oli tarkoitus perille päästyään luovuttaa Neuvostoliiton työläisille.⁵¹ Varhain keväällä 1932 viisi toveria aloitti matkansa yli Atlantin. Runarin päiväkirjan perusteella hän vaikuttaa olleen merisairas ja epäilysten riivama matkalla Kööpenhaminaan norjalais-tanskalaisen laivan Fredrik VIII:n kyydissä. Runar sanoin laiva oli kuin ”työväkeä rahdannut karjankuljetusvene”.⁵²

Aili jäi Yhdysvaltoihin Runarin matkatessa Neuvostoliittoon. Runarin päiväkirjasta välittyy kuva edessä olevaan väliaikaiseen avioeroon tynnosti suhtautuvasta Ailista. Sallyn kuvaus Runarin lähdön jälkeisestä ajasta on ristiriidassa päiväkirjan kanssa, sil-

lä Sallyn mukaan Aili oli hyvin huolestunut siitä, miten Runarin kävisi.⁵³ Samanaikaisesti Aili katsoi olevansa pakotettu jäämään New Yorkiin jotta hän voisi ansaita rahat omaa kotimatkaansa varten. Sen lisäksi hänen piti tehdä töitä auttaakseen Runaria maksamaan tämän 200 dollariin kohoavat velat. Runar kirjoittaa päiväkirjassaan velkojensa pitävän heidät erossa toisistaan seitsemän kuukauden ajan, mutta että hän on niin iloinen Ailin halusta tehdä työtä hänen velkojensa maksamiseksi.⁵⁴ Emme tiedä kuinka paljon Aililla oli tapana työstään ansaita, mutta Ailin tapaan työnantajensa kotona asuvan palvelusväen keskipalkka oli 40 dollaria kuukaudessa. Sallyn ensimmäinen palkka oli 50 dollaria.⁵⁵

Neuvostoliitosta ja Upper East Sidelta Karjalan suojeluskuntajuhliin

Runar piti lyhyen tauon päiväkirjan kirjoittamisesta matkallaan Atlantin yli, emmekä siitä syystä tiedä miten matka tarkalleen ottaen meni. Tauon jälkeen ensimmäinen merkintä käsitteli pienen pohjalaisen matkaseurueen rajanylitystä Latvian ja Neuvostoliiton rajalla. Passintarkastuksen ja matkatavaroiden perinpohjaisen tarkistuksen jälkeen matka jatkui tärkevän junan kyydissä kohti Moskovaa. Nyt heidän unelmiensa kohde oli lähellä! Useiden muiden Yhdysvallat taakseen jättäneiden ja elämän Neuvostoliitossa valinneiden amerikansuomalaisten tapaan Runar ja hänen ystävänsä pettyivät perillä kohtaamaansa kurjuuteen ja hätään. Runar oli säännöllisessä kirjeenvaihdossa Ailin kanssa ja hän tajusi pian matkalaisten vakavan ahdingon. Ongelmat valvottivat häntä öisin.⁵⁶ Matka Moskovaan oli mennyt Kööpenhaminan, Danzigin ja Riian kautta. Moskovasta Runar jatkoi Georg Backlundin kanssa matkaa Leningradiin. Junan ikkunoista avautuneet näkymät kertoivat toveruksille, että unelma teollisesta ja modernista työläisten valtiosta ei ollut vielä toteutunut. Perillä Leningradissa toverusten oli vaikea löytää asuntoa. Tilanteeseen saatiin väliaikainen ratkaisu, kun heidän sattumalta kohtaaman-

sa suomalaiset tarjosivat heille nukkumapaikkaa kotinsa lattialla. Mitään pitkäaikaista ratkaisua asuntopulaansa he eivät löytäneet. Ilman asuntoa ja puutteellisella kielitaidolla varustettuina heidän tilanteensa näytti hyvin synkältä. Runar Nordgren totesi nopeasti, ettei mikään herättänyt hänessä ”trustia”, toisin sanoen uskoa siihen, että hän ja Aili voisivat asettua aloilleen Neuvostoliitossa. Taloudelliset huolet eivät hellittäneet ja hän oli edelleen riippuvainen Ailin rahallisesta tuesta. Runar kirjoitti päiväkirjaansa, että ilman työtä Leningradissa ”olen pakotettu matkustamaan Suomeen, enkä sinne milloinkaan halua mennä”. Hän toteaa myös, ettei hän olisi koskaan jättänyt New Yorkia jos olisi tiennyt millainen asioiden laita tulisi olemaan.⁵⁷

Runarin päätös olla koskaan palaamatta Suomeen kumoutui pian olosuhteiden pakosta ja Suomeen palaaminen jäi ainoaksi vaihtoehdoksi. Hän ja Georg astuivat jälleen junaan. Matkatavaroissaan heillä oli Leninin kootut teokset ja he pelkäsivät kirjakokoelman tulevan takavarikoiduksi rajaa ylitettäessä. Heillä oli kuitenkin onnea, sillä mitään tarkastusta ei tehty junan jatkaessa suoraa päätä rajan yli Riihimäelle.⁵⁸ Närpiöön 20. maaliskuuta 1932 tapahtuneen kotiinpaluun jälkeen Runar kirjoitti päiväkirjaansa Atlantin toisella puolen olevalle Ailille: ”Olen väsynyt, niin todella väsynyt, enkä jaksaa kirjoittaa mitään. Vain että olen kotona, kotona – Ailini, tässä elämässä kaikki on niin kummallista...”⁵⁹

Näihin sanoihin loppuu Runarin päiväkirja. Käytössämme olevan materiaalin pohjalta emme voi varmuudella sanoa, miten Runar ja Aili käsittivät Neuvostoliittoon suuntautuneen matkan nolon päätöksen. Kun huomioidaan heidän ennen Runarin lähtöä Neuvostoliittoon elättelemänsä toiveet ja Runarin pelon päätymisestä takaisin Suomeen, on kuitenkin selvää, että unelma paremmasta elämästä Neuvostoliitossa oli mennyt murskaksi ja että tulevaisuus näytti epävarmalta. Ideologiaansa he eivät kuitenkaan hylänneet. Sally Salminen kirjoittaa kuinka ”eivät sen kummemmin pettymykseen päätyneet toiveet kuin päätös kääntää bolševikkivaltiolle selkänsä muuttaneet Nordgrenien nuoren pariskunnan poliittista katsomusta”.⁶⁰ Epäonnistunut yritys

perustaa ”suomenruotsalainen siirtokunta” oli varmasti raskas koettelemus työläisten paratiisiin kohdistuneita toiveita ajatellen. Samalla Runar, Aili ja heidän FUF-toverinsa kuitenkin todennäköisesti välttivät Stalinin suuren terrorin aikaiset puhdistukset ja teloitukset 1930-luvun loppupuolella, jotka koituivat eri tavoin suomalaisten enemmistön kohtaloksi.⁶¹

Tultuaan takaisin Suomeen Runarin piti päättää mitä hän tulevaisuudessa tekisi. Aili oli kaukana Närpiöstä eikä voinut aktiivisesti keskustella Runarin kanssa tämän valinnoista, vaikka Runarin tukala tilanne ja pariskunnan tulevaisuus täytti paljon hänen ajatuksistaan. New Yorkissa Aili ja Sally keskustelivat eri tulevaisuudensuunnitelmien hyödyistä ja haitoista. Siskosten työpaikat olivat tähän aikaan lähellä toisiaan, minkä ansiosta he saattoivat nähdä aiempaa useammin ja sujuvasti lähteä yhdessä ulos kaupungin vilinään työpäivänsä päätettyään. Kesällä 1932 he saivat myös käytyä päivän kestäneellä veneretkellä New Rochellen rannikkokaupunkiin, mikä toi molempien mieleen elämän kotona Ahvenanmaalla. Mutta jopa tuona iloisena retkipäivänä Runaria kaivannut Aili oli Sallyn mukaan alakuloinen.⁶²

Kotitilalla Närpiössä vietetyn ajan jälkeen Runar päätti kouluttautua agrologiksi Turun ruotsinkielisessä maatalousopistossa. Hänellä ei kuitenkaan ollut vaadittavia todistuksia. Hän oli kuitenkin varttunut maatilalla, ja tätä tosiasiaa hän pystyi hyödyntämään käyttämällä kotitilalla tehtyjä käytännön töitä sisäänpääsyvaatimusten täyttämiseksi. Kun vielä Vaasan kutsuntalautakunta syyskuussa 1932 päätti asettaa hänet nostoväkeen (varareserviin) sen sijaan, että olisi käsenyt hänet suorittamaan varusmiespalvelusta, oli tie opintoihin auki.⁶³ Kun Runar merkittiin matrikkeliin vuonna 1932 sijaitsivat Turun ruotsinkielisen maatalousopiston tilat osoitteessa Luostarinkatu 15. Alkaneen lukuvuoden uudistus oli opetustuntien huomattava supistuminen ja lukukauden pidentyminen, mikä mahdollisti opintojen suorittamisen vain kahdessa vuodessa yhdistettynä niitä seuranneeseen harjoitteluun. Supistamisen syy oli yksinkertainen; koulu halusi leikata kuluja, mutta myös tehdä tutkinnon hankkimisesta halvempaa.⁶⁴

Runarin taloudellista ahdinkoa ajatellen toteutettu uudistus oli todennäköisesti tervetullut.

Sally Salmisen mukaan nimenomaan Ailin rahalahetykset New Yorkista mahdollistivat Runarin opinnot. Opiskeluaikanaan Runar suoritti ”väliharjoittelun” kotiseudullaan Pohjanmaalla, Yttermarkin ja Pirttikylän osuusmeijereissä. Suoritettuaan tutkintonsa vuonna 1934 jäljellä oli enää niin kutsuttu jälkiharjoittelu. Sen suorittaakseen Runar matkusti yhdessä Ailin kanssa Viipurin maalaiskunnassa sijainneeseen Leitimon kartanoon.⁶⁵ Aili palasi Yhdysvalloista vuonna 1934 ja aloitti uudelleen yhteiselämän miehensä kanssa Karjalan kannaksella. Siellä Aili oppi tuntemaan karjalaisia muonamiehiä, joista hän myöhemmin kirjoitti esikoisromaanissaan *Mörk längtan* (1943). Oleskelu Karjalassa oli Ailin mukaan monella tavalla vaikeaa ja tiukkojen sääntöjen ympäröimää. Nordgrenin pariskuntaa ohjeistettiin välttämään kanssakäymistä työväestön kanssa, ja he saivat kutsuja suojeluskunnan järjestämiin juhliin. Juhlat olivat Ailin mielestä ”kammottavia, venäläisvihaa oli niin paljon”.⁶⁶ Paikka, jolla kartano kerran seiso, on nykyään osa Venäjää.⁶⁷

Työväenliikkeen aktivismia Pohjanmaalla

Karjalan kokemusten jälkeen Runar ei ollut halukas työskentelemään minkään kartanon palveluksessa, vaan alkoi etsiä muita toimeentulon mahdollisuuksia.⁶⁸ Vuonna 1935 syntyi Ailin ja Runarin ensimmäinen lapsi, tytär Christina. Seuraavana vuonna Nordgrenin perhe muutti takaisin Pohjanmaalle. Tällä kertaa tie vei Vaasaan, jossa he yhdessä ystäviensä Georg ja Aili Backlundin kanssa alkoivat työskennellä ruotsinkielisen Pohjanmaan työväenliikkeessä. Niin kutsuttujen kommunistilakien säätämisen jälkeen vuonna 1930 oli Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP) ainoa laillinen sosialistinen vaihtoehto Suomessa. Ailin ja Runarin kannalta tämä merkitsi sitä, että heidän poliittinen työnsä tapahtui SDP:n ruotsinkielisen piirijärjestön, Ruotsalaisen Työväenliiton (FSA, Finlands Svenska Arbetarförbund) muodos-

tamissa puitteissa. Vaasassa perheeseen syntyi poika Ralf vuonna 1936.

Aktivismi sai Pohjanmaalla monia muotoja ja niistä tärkein oli työ *Folkviljan*-sanomalehden parissa. Lehden ensimmäinen numero julkaistiin joulukuussa 1936 ja vastaavaksi julkaisijaksi oli merkitty Georg Backlund. Suurin osa *Folkviljanin* sisällöstä koostui pohjoismaisissa, englantilaisissa ja yhdysvaltalaisissa julkaisuissa alun perin ilmestyneiden artikkelien käännöksistä. Yksi selitys tälle löytyy Nordgrenin ja Backlundin pariskuntien kontakteista ja kokemuksista New Yorkissa. Ainakin Backlundit tunsivat olonsa mukavammiksi käsitellessään kysymyksiä ja käydessään keskusteluja kansainvälisellä tasolla kuin painiessaan suomalaisen työväenluokan historiallisten ongelmien kanssa. Lehden yhteydet Pohjois-Amerikkaan näkyivät myös sen julkaisemissa lukijakirjeissä, joita se sai Yhdysvalloista ja Kanadasta. Näissä kahdessa maassa lehdellä oli myös monia tilaajia.⁶⁹

Joulukuussa 1937 *Folkviljan* julkaisi niin kutsutun Amerikk-numeron, jossa lukijat Pohjanmaalta saattoivat lähettää terveisiä sukulaisille ja ystäville Atlantin toisella puolen.⁷⁰ *Folkviljanin* sivujen lukeminen havainnollistaa myös Nordgrenin pariskunnan työväenliikkeessä työskentelyn eri muotoja. He olivat muun muassa mukana kutsumassa koolle Vårvindar-nimen (suom. ”Kevättaulet”) saaneen opintopiirin. Runar valittiin piirin puheen- ja opintojohtajaksi ja Ailista tuli varapuheenjohtaja. Opintopiirin toivoa herättävä nimi viittasi toiveeseen Vaasan alueen ruotsinkielisen työväenliikkeen ryhdistäytymisestä niin ammatillisesti kuin poliittisesti. Ensimmäinen kokous järjestettiin maaliskuussa 1938 ja opintopiirin aiheeksi valittiin kansalaistaito.⁷¹ Sivistystyötä ylipäättään pidettiin työväenliikkeessä tärkeänä tehtävänä. Työväenluokka tarvitsi oman tietämyksensä voidakseen murtaa yhteiskunnassa vallinneen porvarillisen hegemonian. Valistustyötä tehtiin myös agitoimalla eri tilaisuuksien yhteydessä. Runar Nordgren oli pidetty puhuja ja hänet kutsuttiin kokouksiin ympäri ruotsinkielistä Pohjanmaata. Monesti hänen puheissaan palattiin kokemuksiin New Yorkissa ja Neuvostoliitossa. Puheissaan Runar kehotti työväenliikkeen sisäiseen yhtenäisyyteen niin

kaupungeissa kuin maaseudullakin.⁷² Myös Aili osallistui Vaasan aikana aktiivisesti sosialistisiin kokoontumisiin. Espanjan sisällissota aktivoi sosialisteja kautta maailman, eikä Aili ollut poikkeus. Hän osallistui yhdessä muiden FSA-naisten kanssa aktiivisesti rahankeräykseen espanjalaisten lasten hyväksi.⁷³ Aili kirjoitti myös runoja lapsista ja sodasta *Folkviljanin* sivuille:

Yksi syy
Sotaa en pelkää
Mutta lapsiin kohdistuvaa rakkauttani
minä pelkään
Rakkauteni on aivan liian voimakas
ja sydämeni on siitä kipeä:
se tekee minusta heikon
kun lapsia ajattelen

Suutelen poikani hiuksia
syyllisyydentunnon soimattessa
Olen ahne – ja peloissani
ja otan nälkäisenä etukäteen irti
kaiken minkä saan,
kuin jokainen päivä olisi viimeinen

Siksi kiroan minä sodan.⁷⁴

Folkviljan oli jatkuvissa talousvaikeuksissa ja siitä tuli jokseenkin lyhytkestoinen hanke. Lehti ei todennäköisesti olisi selviytynyt edes niin kauan kuin selviytyi ilman SKP:ltä saamaansa taloudellista tukea. SKP tuki *Folkviljan*ia salaa Neuvostoliitosta käsin kierrättämällä rahat Ruotsin kautta. Lehden piilokommunistinen linja aiheutti myös poliittisia vaikeuksia ja SDP kielsi lopulta lehden painamisen puolueen kirjapainossa Vaasassa. Lainaamalla rahaa Yhdysvalloissa asuvalta veljeltään Georg Backlund onnistui rahoittamaan uuden painokoneen hankinnan, mutta kesällä 1939 *Folkviljan* jouduttiin kuitenkin lakkauttamaan rahan puutteen takia.⁷⁵

Folkviljanin toimituksessa tehdyn työn ohella Runar oli myös muilla tavoin mukana pohjalaisen paikallisyhteisön toiminnassa.

Agrologikoulutuksen lisäksi hän oli suorittanut Kulutusosuuskuntien Keskusliiton järjestämän, tarkastajille ja myymälänhoitajille tarkoitetun kurssin. Vuosina 1935–1938 hän työskenteli tarkastajana Vakuutusosakeyhtiö Kansassa ja vuosina 1938–1945 hän oli puolestaan töissä Kulutusosuuskuntien Keskusliitossa.⁷⁶ Tämän ansiosta hänellä oli tarvittavat tiedot ja innostus kun Närpiöön oltiin perustamassa ruotsinkielistä osuuskuntaa, jonka nimeksi tuli Andelsaffären Ådalen. Perustamiskokoukseen elokuussa 1938 osallistui nelisenkymmentä kiinnostunutta. Puhetta kokouksessa johti Runar, jota samanaikaisessa sanomalehtiutisessa kuvaillaan ”taitavaksi agitaattoriksi ja nopealiikkeiseksi liikemieheksi”; piirteitä, jotka varmistaisivat Ådalenin taloudellisen menestyksen. Sota tuli tosin väliin ja Runarin aika osuuskunnassa jäi lyhyeksi. Sen sijaan Nordgrenin perheen muuttovankkurit lähtivät jälleen liikkeelle jättäen Vaasan taakseen.⁷⁷

Kirjailijantoiminta ja vallankumouksellinen perheyritys Ahvenanmaalla

Jo aiemmin mainitsemassamme radiohaastattelussa Aili toteaa olleensa yhdessä vaiheessa todella ”väsynyt toimimaan sihteerinä ja kirjoittamaan pöytäkirjoja, sillä minähän halusin kirjoittaa kirjoja”.⁷⁸ Ailista tuli Suomenruotsalaisen kirjailijayhdistyksen jäsen vuonna 1943 ja samana vuonna kustannusosakeyhtiö Schildts julkaisi hänen esikoisromaaninsa *Mörk längtan*.⁷⁹ Romaani kuvaa naispuolisen muonamiehen matkaa epätoivosta tulevaisuudenuskoon. Kirjallisuustieteilijä Thomas Warburtonin mukaan romaanin karjalaisten väestönsiirtoa käsittelevä tematiikka on ainoa laatuaan suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa.⁸⁰ Innoituksen kertomukselleen muonamies Elina Kaarasta Aili sai muun muassa Karjalassa viettämänsä vuoden aikana. Vuonna 1941 Nordgrenin perhe jätti Vaasan ja muutti Ahvenanmaalle.⁸¹

Romaaninsa *Katrinan* (1936) kansainvälisen menestyksen jälkeen Sally Salminen oli rakennuttanut itselleen talon Kvarn-

bovikenin rannalle Saltvikin kunnassa. Hän ei kuitenkaan viihtynyt ahvenanmaalaisessa huvilassaan, vaan muutti Tukholmaan vuonna 1939. Sallyn suuri talo sai uudet asukkaat Ailista ja lapsista. Siellä Aili synnytti kaksi lasta lisää, Magnuksen (1941) ja Pehr Henrikin (1944), isä-Runarin sotiessa ilmatorjuntamiehenä Neuvostoliittoa vastaan Karjalan kannaksella. *Åland*-lehden haastattelussa Aili kertoi työstäneensä *Mörk längtan* -romaniaan lasten nukkuessa ja että hänen kirjallisuudesta kiinnostunut miehensä oli hänen kirjailijantyönsä suurin tukija. ”Lukisittepa ne ihanat kirjeet joita hän lähettää minulle rintamalta...!” lainasi lehti Ailia. Sitä vastoin Aili ei kertonut olevansa aikansa kuuluisimman ahvenanmaalaisen, Sally Salmisen, sisko.⁸² Aili myös vaati, ettei hänen ilmiselvää sukulaisuuttaan Sallyn kanssa mainittaisi reportaasissa. Sanomalehtitoimittaja noudatti Ailin toivomusta, mutta ei voinut olla mainitsematta asiasta myöhemmin kirjoittamassaan artikkelissa.⁸³

19. syyskuuta 1944 Suomi ja Neuvostoliitto allekirjoittivat jatkosodan päättäneen Moskovan välirauhansopimuksen ja Runar palasi kotiin perheensä luo Ahvenanmaalle. Suomen muuttuneet poliittiset olosuhteet näkyivät nopeasti Nordgrenien kotona. Lokakuun 5. päivänä 1944 kenraalileversti Andrei Ždanov, Neuvostoliiton kontrollissa olleen Liittoutuneiden valvontakomission puheenjohtaja, saapui Helsinkiin. Ždanovin saapuminen maahan herätti huolta Suomessa syksyllä 1944, sillä hän oli yksi Stalinin lähimmistä miehistä ja hänen tiedettiin johtaneen Viron liittämistä Neuvostoliittoon kesällä 1940. Suomessa monet kuitenkin suhtautuivat tulevaisuuteen luottavaisesti. SKP järjestäytyi Helsingin Töölössä pidetyssä suljetussa kokouksessa 14.–15. lokakuuta 1944 jolloin siitä ensimmäisen kerran tuli laillisesti Suomessa toimiva puolue.⁸⁴ Neuvostoliiton kanssa solmitusta rauhasta huolimatta Suomi oli Stalinin varjossa ja tuohon aikaan kommunistien valtaannousu oli todellinen uhka. Tässä maan yhteiskuntaelämän uudessa tilanteessa Aili ja Runar päättivät heittäytyä uudestaan luokkataisteluun.

SKP oli päättänyt yrittävänsä koota suomalaisen työväenliikkeen kommunistien peiteorganisaation SKDL:n tunnusten alle.

Kommunistien päävastustaja SDP tulitaisiin eliminoimaan hajottamisen ja SKDL:ään liittämisen avulla. SKDL:ssä kommunistinen komento tulisi tukahduttamaan sosiaalidemokratian lopullisesti. Suomalaiset kommunistit tulivat esiin soluistaan ja maan alta suunnitelmien mukaisena tarkoituksenaan ottaa Suomi lopultakin haltuunsa. Ahvenanmaan valtaaminen uskottiin Ailille ja Runarille, jotka olivat puolueen ainoa kantajoukko porvariston hallitsemassa saariryhmässä. Nordgrenien pariskunta otti hoidaakseen suuren ja sosiaalisesti haastavan tehtävän SKP:n edustajina konservatiivisella Ahvenanmaalla. Heidän uskonsa kansandemokraattiseen tulevaisuuteen tyynnytti heidän tehtäväänsä kohtaan mahdollisesti tuntemansa epäilyt. Olihan tavoitteena kuitenkin pyrkiä kumoamaan ahvenanmaalainen yhteiskuntajärjestys.

Aili ja Runar liittyivät loppuvuodesta 1944 SKDL:ään ja vuoden 1945 alussa heidät hyväksyttiin SKP:n jäseniksi.⁸⁵ Monista muista puolueeseen ensimmäisinä sotienjälkeisinä vuosina liittyneistä ihmisistä poiketen Ailin ja Runarin ei tarvinnut antaa selvitystä mahdollisista neuvostovastaisista harha-askelistaan sotavuosien – ja etenkin talvisodan – aikana. Runar oli osallistunut talvisotaan jouduttuaan sotaväkeen vähän ennen Moskovan rauhaa maaliskuussa 1940.⁸⁶ Poikkeukseen oli todennäköisesti syynä heidän suomenruotsalaisuutensa, sillä liikkeellä oli tarve sitoutuneille ja poliittisesta järjestötyöstä kokemusta omaaville ruotsinkielisille jäsenille.

Vuonna 1945 perhe muutti Maarianhaminaan, missä Aili ja Runar yrittivät organisoida ahvenanmaalaisia työläisiä vastarintaan saaren väitettyjä fasisteja vastaan. Nordgrenien muuton jälkeen Sally myi Kvarnbon talonsa. Aili koki tapahtuneen petoksena ja haukkui sisarensa pataluhaksi. Tämän seurauksena he eivät vuosikausiin olleet yhteydessä toisiinsa.⁸⁷ SKP otti Runarin epäsuorasti palvelukseensa kesällä 1945, kun hän sai viran kommunistijohtoisen SN-Seuran Ahvenanmaan piirisihteerinä. Aili ja Runar toimivat tietysti myös SN-Seuran ahvenanmaalaisen osaston keulahahmoina. Runar ja Aili perustivat myös Ailin sisarusten Rauha Åkerblomin ja Ruben Salmisen avulla joukon

kansandemokraattisia yhdistyksiä eri puolille Ahvenanmaata sekä Maarianhaminan kommunistisen osaston. Helsinkiin suuntautuneeseen muuttoonsa saakka Aili toimi muun muassa SKP:n Maarianhaminan osaston ja SKDL:n ahvenanmaalaisen naisyhdistyksen sihteerinä.⁸⁸

Aili oli SKDL:n ainoa ehdokas Ahvenanmaalla vuoden 1945 eduskuntavaaleissa. Ennen maaliskuussa pidettyjä vaaleja Aili piti puheen Haraldsbyn työväentalolla. Puheessaan hän muun muassa väitti kommunisteja kohdeltavan muualla Euroopassa kunnioittavasti heidän sodanaikaisen panoksensa ansiosta, kun taas fasisteja kohtaan tunnettu viha oli ”pohjatonta”. Toisin oli asioiden laita Ahvenanmaalla, jossa fasisteilla oli edelleen liikkuematilaa samaan aikaan kun ”demokratian voiton” puolella olevia herjattiin. Siksi Aili kehotti antifasistiseen kamppailuun vihollista vastaan, joka paljasti itsensä suhtautumisellaan kansandemokraatteihin:

Kaikki meidän kimppuumme käyvät ovat fasistien kätyreitä, todellisesta ruotsalaisesta demokratiasta heillä ei ole hajuakaan. Siksi meidän tulee pelottomasti kulkea eteenpäin, sillä kehitystä ei kukaan voi pysäyttää. Pioneerien työ on aina ollut raskasta, ja monesti se on näyttäytynyt täydessä loistossaan vasta historian valossa.⁸⁹

Vaikka Aili sai eduskuntavaaleissa 600 ääntä, ei hän historian­tutkija Gyrid Högmanin mukaan halunnut asettua ehdolle Ahvenanmaan maakäräjävaaleissa (nyk. maakuntapäivävaalit) kesällä 1945. Kansandemokraattien ehdokkaaksi hän ylipuhui sen sijaan siskonsa Rauha Åkerblomin.⁹⁰ Syynä Ailin haluttomuuteen oli todennäköisesti sekä rooli neljän lapsen äitinä että hänen halunsa omistautua ennen kaikkea kirjailijatoiminnalleen. Värikäs vaalikampanja johti myös toivottuun tulokseen ja Åkerblom valittiin maakäräjille ainoana naisena ja ainoana kansandemokraattina siitä huolimatta, että Ahvenanmaan porvaristo oli Runarin mukaan ”mustamaalannut kansandemokraatteja vilpillisen propagandansa kaikella voimalla”.⁹¹ Åkerblomin valinta maakäräjille oli Ailin ja Runarin suurin Ahvenanmaalla saavuttama voitto.

Puolue mitä ilmeisimmin arvosti Runarin ja Ailin tekemää työtä Ahvenanmaalla, sillä heidät kutsuttiin pian pois maakunnasta hoitamaan vastaavanlaisia tehtäviä toiminta-alueen muuttuessa kattamaan koko ruotsinkielisen Suomen. Vuonna 1947 Nordgrenin perhe muutti Helsinkiin, jossa Runaria odotti virka SKDL:n ruotsalaisjaoston sihteerinä ja Aili palkattiin puolestaan SN-Seuran ruotsalaisjaoston sihteeriksi. Nordgrenien elämässä alkoi uusi luku pariskunnan saatua virat SKDL:n ruotsinkielisen toiminnan ytimessä. Toivomme voivamme valottaa Ailin ja Runarin elämää sotienjälkeisessä Helsingissä mahdollisessa tulevassa tutkimuksessa.

Punainen pariskunta liikkeellä ja liikkeessä

Aili Salminen ja Runar Nordgren eivät varttuneet sosialistisissa kodeissa, mutta he kokivat jo varhaisessa vaiheessa omakohteisesti elämän materiaaliset ehdot ja ihmisen haavoittuvuuden markkinoiden armoilla. Nämä kokemukset he ideologisoivat myöhemmin elämässään. Heidän matkojaan kapitalismin mallimaahan Yhdysvaltoihin ei kuitenkaan innoittanut vallankumouksellinen kiihkeys, vaan unelma paremmista taloudellisista mahdollisuuksista ja ennalta aavistamattomista kokemuksista jatkuvassa laajenemisen vaiheessa olleessa yhdysvaltalaisessa markkinataloudessa. Heidän kohtaamisensa lännessä sijainneen tulevaisuuden maan kanssa olivat tavattoman erilaiset. Runar tuli maahan laittomasti ja hänen taloudellinen tilanteensa oli tunka koko hänen Yhdyvalloissa oleskelunsa ajan, kun taas laillinen maahanmuuttaja Aili sai käytännössä välittömästi jalansijaa työmarkkinoilla ja saattoi tutustua modernin kulutusyhteiskunnan rikkaaseen tarjontaan. Runarin taloudelliset huolet, hänen aikaisemmin radikalisoituneiden veljiensä vaikutus, sekä hänen New Yorkin kaduilla kokemansa kurjuus saivat nuoren siirtolaisen tajuamaan kapitalismin kriisiyttävän olemuksen ja kommunistisen vallankumouksen välttämättömyyden.

Taloudellisesti menestyksekkäämmän Ailin ideologinen heittäminen tapahtui muuta kautta: sen keskiössä olivat hänen Runaria kohtaan tuntemansa rakkaus ja kanssakäyminen ideologisesti innostuneiden suomenruotsalaisten pienen piirin kanssa. Aili tapasi Runarin tanssilattialla ja siitä lähtien heitä liikuttivat vallankumoukselliset tulevaisuuden näkymät. Runarille ja Ailille sekä heidän tovereilleen Neuvostoliitto näyttäytyi uutena satumaana, mutta kuten olemme nähneet, eivät sen koommin kapitalismin kriisi Yhdysvalloissa kuin Neuvostoliiton marxismi-leninismikään olleet päällimmäisinä vastanaineen Runarin mielessä. Runar oli riskialttiin Neuvostoliiton-matkan ja Aili-vaimosta tapahtuvan eron kynnyksellä, sekä itse matkan aikana, epävarmuuden ja epäilyjen riivaama. Valitettavasti useimmat Runarin peloista kävivät toteen. Hän oli pian taas kotona Närpiössä, uupuneena ja toisella puolella Atlanttia olevaa Ailia kaivaten.

Runarin epäonnistuneet yritykset asettua Neuvostoliittoon heidän yhteisen tulevaisuutensa tähden eivät vaarantaneet Ailin ja Runarin suhdetta ja kommunistista vakaumusta. Päinvastoin, he pysyivät horjumattomina niin kommunismissaan kuin avio-liitossaan. He kuuluivat kaikesta huolimatta maailmanlaajuiseen liikkeeseen, jonka historian lait olivat johdattava voittoon, josta oli hyötyvä koko ihmiskunta. Aili jatkoi Runarin elättämistä New Yorkista käsin, ja liittyttyään vihdoinkin takaisin yhteen Runarin kanssa Suomessa Aili meni hänen mukanaan Karjalaan, jossa he näkivät läheltä suomalaisen luokkayhteiskunnan raja-aidat ja russofobian. Vaasassa he aloittivat uudestaan aktiivisen työnsä työväenliikkeessä yhdessä vanhojen FUF-tovereidensa Georg ja Aili Backlundin kanssa. Jatkosodan aikana Nordgrenin perhe talvehti Ahvenanmaalla isä-Runarin puolustaessa Suomea Karjalan kannaksella. Syksyllä 1944 he, monien muiden suomalaisten kommunistien tapaan, ounastelivat parempien aikojen koittaneen – Suomen yhteiskuntaelämän myrkyttäneet ja maan natsi-Saksan rinnalla tuhoisaan hyökkäyssotaan Neuvostoliittoa vastaan syösseet fasistit saisivat lopultakin rangaistuksensa ja heidät kitkettäisiin juurineen pois. Suomen sorretut massat nousisivat yhdessä SKDL:n kanssa kapinaan ja nostaisivat kommunistit val-

taan. Aili ja Runar johtivat yhdessä taistelua Ahvenanmaalla (väitettyä) fasismia vastaan ja kansandemokratian puolesta. Vaikka vallankumouksen päivä ei koittanutkaan Ahvenanmaalla – saati manner-Suomessa – pysyi heidän perheverkostonsa (Nordgren–Salminen–Åkerblom) vakaana radikaalissa uskossaan.

1900-luvun alkupuolen maailmanhistorialliset tapahtumat, kuten lokakuun vallankumous 1917 ja Amerikan siirtolaisuuden ja suuren lamakauden kaltaiset aikakauden globaalit prosessit, leimasivat Ailin ja Runarin elämää. Mutta kuten Marx huomautti tekevät ihmiset itse historiansa, vaikka he tekevätkin sen olosuhteissa, joita he eivät ole itse valinneet. Aili ja Runar valitsivat toisensa ja luokkataistelun eliniäkseen. Seinälle ripustetut kommunismin ikonit seurasivat perheen mukana Helsinkiin. Heidän elämänvalintansa heijastuvat kiinnostavalla tavalla Ralf Nordgrenin kertojaminä Brengin kuvauksessa perheen viimeisestä asuinpaikan vaihdoksesta: ”Kuorma-auto liikkuu takaperin uutta taloa kohti. Helsinki! [...] Kannamme Marxin ja Engelsin ja Leninin ja Stalinin sisään. Äiti tuo kaktukset [...]”.⁹²

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 Nordgren 1969, s. 15.
- 2 Warburton 1984, s. 265–267; Ekman 2000, s. 243; Ekman 2014.
- 3 Runar Nordgren mainitaan yhdessä lainauksessa Mats Wickströmin ja Jonas Ahlskogin suomenruotsalaista kansansivistystyötä käsittelevässä artikkelissa: Wickström & Ahlskog 2017, s. 279.
- 4 Gustafsson 2019.
- 5 Salminen 1968.
- 6 Huhta & Wickström 2021.
- 7 Florin 2014, s. 43.
- 8 Hakosalo, Jalagin, Junila & Kurvinen 2014, s. 376.
- 9 Marander-Eklund & Östman 2011, s. 7–8.
- 10 Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011, s. 21–22.
- 11 Vainio-Korhonen 2017, s. 42–44.
- 12 ”Runar Evald Nordgren”, Runar Nordgrenin henkilömappi, Kaaderijaoston kokoelma, KansaA.
- 13 Runar Nordgrenin päiväkirja, päiväämätön merkintä, Runar Nordgrenin käsikirjoitukset, 6665:17, Aili ja Runar Nordgrenin arkisto, KansaA.
- 14 ”Runar Nordgren – jordbrukets, industrins, Kooperationens man, en god österbottning”, *Ny Tid* 25.2.1954.
- 15 Edwin Stenwall, ”Vid skiljovägen”, *Frid på jorden: organ för fred och kristet samhällsliv* 1929:3, s. 21.
- 16 Rundt 1992.
- 17 Runar Nordgrenin päiväkirja, päiväämätön merkintä.
- 18 Perry Clark 1969, s. 253.
- 19 Runar Nordgren, ”Bland arbetslösa finlandssvenskar i Amerika”, *Folkets jul* 1947, s. 10.
- 20 Nordgren 1986, s. 77; Salminen 1968, s. 14.
- 21 Gustafsson 2019, s. 16–17.
- 22 Nordgren 1986, s. 73.
- 23 Arkivpärlan: Aili Nordgren, Ålands Radio, <https://alandsradio.ax/arkiv-parlan/arkivparlan-aili-nordgren> (haettu 4.3.2020).
- 24 Aili Nordgrens avgångsbetyg från högre folkskolan i Vårdö, Aili Nordgrenin aineisto, 6665:25, Aili ja Runar Nordgrenin arkisto, KansaA.
- 25 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 26 ”Handelslagens personal”, *Handelslaget* 1928:1, s. 11.
- 27 Alanen 1957, s. 561; Nordgren 1986, s. 75.
- 28 Gustafsson 2019, s. 39.
- 29 Salminen 1968, s. 32.
- 30 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 31 Gustafsson 2019, s. 39–40.

- 32 Nordgren 1986, s. 82; ”Floyd G. Blair, Banker, Dies; Led Philharmonic Society Here; Ex.Executive of National City Was Lawyer and Adviser to Mellon on War Debts”, *New York Times* 30.10.1965.
- 33 Floyd Norris, ”Looking Back at the Crash of ‘29”, *New York Times* 17.10.1999.
- 34 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 35 Salminen 1968, s. 51.
- 36 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 37 Nordgren 1946, s. 13.
- 38 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 39 Huhta & Wickström 2021.
- 40 Ibid.
- 41 Runar Nordgrenin päiväkirja, passim.
- 42 Huhta & Wickström 2021.
- 43 Nordgren 1986, s. 74.
- 44 Salminen 1968, s. 44, 49.
- 45 ”Runar Nordgren”, *Ny Tid* 25.2.1954.
- 46 Runar Nordgrenin päiväkirja, päiväämätön merkintä.
- 47 Salminen 1968, s. 116.
- 48 Runar Nordgrenin päiväkirja, passim.
- 49 Ahlbäck 2010, s. 87.
- 50 Runar Nordgrenin päiväkirja, 24.1.1932.
- 51 Huhta & Wickström 2021.
- 52 Runar Nordgrenin päiväkirja, 19.2.1932.
- 53 Salminen 1968, s. 118.
- 54 Runar Nordgrenin päiväkirja, 26.1.1932.
- 55 United States Bureau of Labor Statistics 1936, s. 1105; Salminen 1968, s. 33.
- 56 Salminen 1968, s. 117
- 57 Runar Nordgrenin päiväkirja, 1.3.1932. Georg Backlund oli matkatoverinsa Runarin tavoin pettynyt näkemäänsä bolševikkien pystyttämässä valtiossa, ks. Huhta & Wickström 2021.
- 58 Huhta & Wickström 2021.
- 59 Runar Nordgrenin päiväkirja, 20.3.1932.
- 60 Salminen 1968, s. 119.
- 61 Kangaspuro 2000; Lahti-Argutina 2001; Kamppinen 2019.
- 62 Salminen 1968, s. 118, 125.
- 63 Runar Evald Nordgrenin sotilaskantakortti, Hel 1397, Puolustushallinnon aineistot, KA.
- 64 Brenner 1960, s. 39–41.
- 65 Högre svenska lantbruksläroverket i Åbo 1966, s. 63; Brenner 1960, s. 39–41; Salminen 1968, s. 118.
- 66 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 67 ”Leitimon kartano”, <https://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/34> (haettu 26/10 2019).
- 68 Arkivpärlan: Aili Nordgren.

- 69 Huhta & Wickström 2021.
- 70 *Folkviljan* 4.12.1937.
- 71 "Anton", "Studiecirkel bildad i Vasa", *Folkviljan* 19.3.1938.
- 72 "- j", "Munsala-klubbens årsmöte", *Arbetsbladet*, 28.2.1936; "X-ist", "Närpesbrev", *Folkviljan* 20.2.1937; "R.N.", "Socialdemokratisk förening bildad i Vassor, Kevlaks", *Arbetsbladet* 30.12.1937; "Anton", "Socialisterna i Vassor organiserar sig", *Folkviljan* 8.1.1938.
- 73 Bondestam & Helsing 1978, s. 274.
- 74 Aili Nordgren, "En orsak", *Folkviljan* 29.4.1939. Runon suomennos: Johan Ehrstedt.
- 75 Huhta & Wickström 2021; Bondestam & Helsing 1978, s. 267.
- 76 *Ny Tid* 6.6.1957.
- 77 Nilsson 1949, s. 5–6; "Brev från norrfångna landet", *Arbetsbladet* 16.9.1938.
- 78 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 79 Nygård & Tandefelt 2019, s. 63.
- 80 Warburton 1984, s. 265.
- 81 Arkivpärlan: Aili Nordgren.
- 82 Tor Torstensson, "Åländsk skaldinna skriver bygderoman", *Åland* 27.5.1943.
- 83 Tor Torstensson, "Aili Nordgren – Sally Salminens yngre syster", *Vecko-Spejeln* 1944:5, s. 13.
- 84 Leppänen 1994, s. 20.
- 85 "Biografiska uppgifter om Aili och Runar Nordgren", Aili Nordgrenin henkilömappi, Hmp F/ymf HK, Kaaderijaoston kokoelma, KansaA.
- 86 Rentola 1994, s. 178; Runar Evald Nordgrenin sotilaskantakortti.
- 87 Nordgren 1986, s. 87.
- 88 "Levnadsbeskrivning för Runar E. Nordgren", Runar Nordgrenin henkilömappi, Amp I/ymf, Kaaderijaoston kokoelma, KansaA.
- 89 Aili Nordgren, sitaatti artikkelissa "Från allmänheten: Mellersta Ålands Demokratiska Förening", *Åland* 25.1.1945.
- 90 Högman 1990, s. 457.
- 91 Runar Nordgren, "Arbetarrörelsen på Åland", *Folkets vår* 1947, s. 28.
- 92 Nordgren 1969, s. 64.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki
Puolustushallinnon aineistot
Hel 1397

Kansan arkisto (KansaA), Helsinki
Aili ja Runar Nordgrenin arkisto
Runar Nordgrenin käsikirjoitukset
Aili Nordgrenin aineisto
Kaaderijaoston kokoelma
Aili Nordgrenin henkilömappi
Runar Nordgrenin henkilömappi

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetarbladet 28.2.1936, 30.12.1937, 16.9.1938.
Folkets jul 1947.
Folkets vår 1947.
Folkviljan 20.2.1937, 4.12.1937, 8.1.1938, 19.3.1938, 29.4.1939.
Frid på jorden: organ för fred och kristet samhällsliv 1929:3.
Handelslaget 1928:1.
New York Times 30.10.1965, 17.10.1999.
Ny Tid 25.2.1954, 6.6.1957.
Vecko-Spegeln 1944:5.
Åland 27.5.1943, 25.1.1945.

Muu lähdeaineisto

Arkivparlan: Aili Nordgren, Ålands Radio, <https://alandsradio.ax/arkivparlan/arkivparlan-aili-nordgren> (haettu 4.3.2020).

”Leitimön kartano”, <https://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/34> (haettu 26.10.2019).

Kirjallisuus

Ahlbäck, Anders (2010): *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Con-
scription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Turku: Åbo Aka-
demis förlag.

- Alanen, Aulis (1957): *Suomen maakaupan historia*. Helsinki: Kauppiaitten kustannus.
- Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik (1978): *Som en stubbe i en stubbåker: Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*. Helsinki: Finlands svenska arbetarförbund.
- Brenner, Ola (1960): *Högre Svenska Lantbruksläroverket 1916–1966*. Turku: Högre svenska lantbruksläroverket.
- Ekman, Michel (2000): ”Femtiotalsprosa II: folklivsskildring”, teoksessa Clas Zilliacus (julk.), *Finlands svenska litteraturhistoria: Andra delen. 1900-talet*. Helsinki & Tukholma: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, s. 243–247.
- Ekman, Michel (toim.) (2014): *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Florin, Christina (2014): ”Biografia rajoja rikkomassa. Kolme esimerkkiä ruotsalaisesta elämänkertatutkimuksesta”, teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*, Historiallinen Arkisto 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 27–44.
- Gustafsson, Ulrika (2019): *Min ljusa stad. Sally Salminen, livet och litteraturen*, SLS Varia 3. Helsinki & Tukholma: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell.
- Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (2012): ”Yksilöiden vetovoima”, *Historiallinen Aikakauskirja* 4, s. 375–376.
- Huhta, Aleksi & Wickström, Mats (2021): ”Rakkautta ja radikalismia New Yorkissa: Kahden nuoren suomenruotsalaisen siirtolaismatka kommunismiin”, teoksessa Miika Tervonen & Johanna Leinonen (toim.), *Vähemmistöt muuttajina: Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, s. 25–50.
- Högman, Gyrid (1990): *Den åländska kvinnans historia 1700–1950*. Maarianhamina: Ålands kulturstiftelse.
- Högre svenska lantbruksläroverket i Åbo (1966): *Högre Svenska Lantbruksläroverket i Åbo, Matrikel 1916–1957 omfattande lärare vid läroverket och elever, som fullgjort läroverkets kurs*. Turku: Högre svenska lantbruksläroverket.
- Kamppinen, Ossi (2019): *Palkkana pelko ja kuolema – Neuvosto-Karjalan suomalaiset rakentajat*. Jyväskylä: Docendo.
- Kangaspuro, Markku (2000): *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Natio-nalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*.

- Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000554>.
- Lahti-Argutina, Eila (2001): *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainouhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa (2011): ”Kirjeiden uusi tuleminen”, teoksessa Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen & Kaisa Vehkalahti (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 9–28.
- Leppänen, Veli-Pekka (1994): *Ohranasta oppositioon: kommunistit Helsingissä 1944–1951*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto.
- Marander-Eklund, Lena & Östman, Ann-Catrin (2011): ”Biografiska betydelser – norm och erfarenhet i levnadsberättelser”, teoksessa Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman (toim.), *Biografiska betydelser – norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta: Gidlunds förlag, s. 7–20.
- Nilsson, Nils (1949): *Andelsaffären Ådalen u.t. 10 år*. Helsinki: Andelsaffären Ådalen.
- Nordgren, Aili (1946): *Innan dagen börjar*. Helsinki: Schildt.
- Nordgren, Aili (1986): ”Min syster Sally”, teoksessa Anna Bondestam (toim.), *Sallys saga. En minnesbok om Sally Salminen*. Helsinki: Schildt, s. 72–98.
- Nordgren, Ralf (1969): *Mukana*, suomentanut Elvi Sinervo. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Nygård, Stefan & Tandefelt, Henrika (2019): *Skrivandets villkor och gemenskap. Finlands svenska författareförening 1919–2019*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 832. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Perry Clark, Jane (1969): *Deportation of Aliens from the United States to Europe*. New York: Arno Press.
- Rentola, Kimmo (1994): *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.
- Rundt, Dennis (1992): *Munsalaradikalismen: en studie i politisk mobilisering och etablering*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Salminen, Sally (1968): *Min amerikanska saga*. Helsinki: Schildt.
- United States Bureau of Labor Statistics (1936): *Handbook of Labor Statistics 1936 Edition*. Washington D. C.: U. S. Government Printing Office.

- Vainio-Korhonen, Kirsi (2017): "Vastuullinen historia", teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, s. 29–47.
- Warburton, Thomas (1984): *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Helsinki: Holger Schildt.
- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): "Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.

Edistyksellisen kansansivistystyön rajat

Vapautuksen pedagogiikan nousu ja tuho suomenruotsalaisessa kansandemokraattisessa liikkeessä

Kommunistisen liikkeen vallankumouksellinen tavoite on sidoksissa teoriaan pohjautuvaan yhteiskunta-analyysiin. Kuten Lenin tunnetusti julisti: ”Ilman vallankumouksellista teoriaa ei voi olla vallankumouksellista liikettäkään”.¹ Tästä käänteentekevästä lähtökohdasta käsin oli itsestään selvää, että kansansivistystyön sisältöä ja muotoa koskevilla kysymyksillä oli 1900-luvulla suuri merkitys kommunistisen liikkeen aloitteelle herättää työväestön vallankumouksellinen luokkatietoisuus. Artikkelissamme tutkimme suomenruotsalaisen kansandemokraattisen sivistysjärjestön Folkets Bildningsförbundin (FBF) sisällä vallankumousvuoden 1968 vanavedessä käytyä poliittista ja ideologista taistelua edistyksellisen kansansivistystyön pedagogiikasta. Tutkimuksen tarkoituksena on kartoittaa vanhan ja uuden maailman välille syntynyttä ideologista konfliktivöhykettä, jonka jakolinjat olivat seuraavat: yhtäältä Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) johtavien kaaderien edustama, perinteiseen leninistiseen ajatteluun pohjannut näkemys edistyksellisen kansansivistystyön luonteesta ja tarkoituksesta, toisaalta uuden vasemmiston edustama näkemys kansansivistystyön dialogisesta luonteesta, joka tässä nimellisessä tapauksessa oli saanut innoituksensa brasilialaisen

filosofin Paulo Freiren kehittämästä vapautuksen pedagogiikasta. Tutkimuksessa osoitamme kuinka edistyksellisen kansansivistystyön pedagogiikkaa koskevat kysymykset, ja siten myös vapautuksen pedagogiikan myötä- ja vastoinikäymiset Suomessa, kietoutuivat yhteen suomalaisen kommunistisen liikkeen sisällä erityisessä historiallisessa tilanteessa käydyn valta- ja ideologisen taistelun kanssa. Artikkelin muodostaa samalla yhden ensimmäisistä tutkimuksista, joka käsittelee sosiaalidemokraateista vasemmalle sijoittuneiden piirien kansansivistystyön pedagogiikkaa Suomen ruotsalaisessa historiassa.

Kansandemokraattisen liikkeen suomenruotsalainen sivistysliitto

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) piirijärjestö Ruotsalainen Työväenliitto (Finlands Svenska Arbetarförbund, FSA) ja SKP:n hallinnassa olleen Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) ruotsalaisjaosto perustivat FBF:n Helsingissä 24. huhtikuuta 1946. Kaikki SKP:n jäsenet olivat myös SKDL:n jäseniä, eli kansandemokraatteja, sillä ensin mainittu oli SKDL:n yhteisöjäsen. Enemmistö SKDL:n suomenruotsalaisista jäsenistä ei ollut kommunisteja, mutta kansandemokraattien keskeisissä toimielimissä valtaa pitivät silti SKP:n kaaderit. FBF perustettiin nimenomaan suomenruotsalaiseksi ja sosialistiseksi sivistysliitoksi. Sen esikuvana toimi ruotsalainen Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) ja ABF:n edustaja myös oli myös läsnä FBF:n perustamiskokouksessa. Toisin kuin ABF, jossa kommunistit olivat koko ruotsalaisessa työväenliikkeessä hegemonisessa asemassa olleiden sosiaalidemokraattien määräysvallan alaisia, oli FBF suomenruotsalaisten sosiaalidemokraattien ja kommunistijohtoisten kansandemokraattien yhteinen pyrkimys yhdistää suomenruotsalainen työväenliike vähemmistökansalliselta pohjalta.² Vuoden 1945 eduskuntavaaleissa 50 ja vastaavasti 49 kansanedustajapaikka saaneiden SDP:n ja SKDL:n kansanrintamayhteistyön kaaduttua valtakunnallisella tasolla vuonna 1948, ei kestänyt kauaa

ennen kuin myös FBF:n suomenruotsalaiset saumat alkoivat nautista liitoksissaan. Vuosikokouksessa 1949 sosiaalidemokraatit marssivat ulos, eivätkä koskaan palanneet. FBF kuitenkin säilyi itsenäisenä, valtionapua nauttivana ruotsinkielisenä kansansivistystyön liittona, joka kuului suomalaisen kansandemokratian piiriin yleisellä tasolla ja erityisesti suomenruotsalaisen kansandemokraattisen liikkeeseen aina SKDL:n lakkauttamiseen saakka vuonna 1990.³

Kommunisti Harri Edgren johti FBF:n toimintaa 1950-luvun alusta 1970-luvun puoliväliin asti. Hänen taustansa ylemmässä porvaristossa, hänen kaunokirjallisuutta kohtaan tuntemansa intohimo ja hänen aikuisiässä tapahtunut kääntymyksensä kommunismiin tekivät hänestä monella tapaa oudon linnun sotien jälkeisessä suomenruotsalaisessa kansandemokraattisessa liikkeessä. Sivistysporvarillisuudestaan huolimatta – tai pikemmin – sen ansiosta – Edgrenistä tuli yksi liikkeen värikkäimmistä persoonallisuuksista asemassaan FBF:n sihteerinä ja itse itsensä nimittäneenä opintorehtorina. Edgrenin mukaan työläisten perehdyttäminen oman kansallisuutensa (eli suomenruotsalaisten) rikkaaseen kulttuuriperintöön kirjallisuuden ja taiteen muodossa oli kommunistisen luokkataistelun edellytys. Tämä johti aika ajoin konflikteihin Edgrenin ja kommunististen puolueitoimisijoiden välille, sillä jälkimmäisten mielestä FBF:n olisi ennemminkin pitänyt keskittyä ammattiyhdistys- ja kunnallistietouteen suomenruotsalaista kirjallisuutta käsittelevien opintopiirien ja kirjanäyttelyiden sijaan. Vuonna 1909 syntyneellä Edgrenillä oli myös sukupolvensa sivistysmiehille ominainen näkemys kansansivistystyön pedagogisesta rakenteesta: kansansivistäjä oli auktoriteetilla ja ideologisella päätöksellä varustettu oppimestari, joka korkeammasta asemastaan käsin koulutti työläis- ja talonpoikaissäestöä. Puhuessaan pedagogiikan hierarkiasta Edgren väitti tiukasti, että: ”[O]pintojohtajan ja opettajan keskeistä asemaa ei saa asettaa kyseenalaiseksi. Erityisesti tämä koskee pedagogista puolta, joka tässä yhteydessä on aina ratkaisevan tärkeä. Aikuiskouluutus ei luonnollisestikaan ole sellainen kenttä, jolla kuka tahansa voi niittää laakereita millä tavoin tahansa.”⁴

Vakavin konflikti Edgrenin ja SKP:n suomenruotsalaisten kaaderien välillä syttyi hänen yli kaksi vuosikymmentä kestäneen opintorehtorin pestinsä loppupuolella. Kaaderien silmissä Edgrenin suurin hairahdus ei ollut hänen perinteinen ja hierarkkinen pedagogiansa, vaan se, että hän vuoden 1968 tapahtumien seurauksena syntyneen nuorisoradikalismin aikana liittoutui SKP:n puhdasoppisten ryhmittymän kanssa, joka halusi kääntää niin puolueen kuin kansandemokratiankin (takaisin) vasemmalle.⁵ Ryhmittymää tultiin kutsumaan vähemmistökommunisteiksi tai taistolaisiksi SKP:n varapuheenjohtaja Taisto Sinisalonen mukaan. 1960-luvun lopulta lähtien vähemmistökommunistit olivat avoimessa konfliktissa päävastustajiensa enemmistökommunistien kanssa. Konfliktissa oli kyse laajasta kirjosta ideologisia ja organisatorisia kysymyksiä, mutta kolme kysymystä olivat tärkeydessään ylitse muiden: suhde Neuvostoliittoon, uudistusmielisyys ja muiden puolueiden kanssa tehtävä yhteistyö. Useimmille vähemmistöläisille oli yhteistä kommunistinen puhdasoppisuus, vallankumousinto ja näkemys Neuvostoliitosta kapitalismin vastaisen taistelun välttämättömänä osana.

Suomenruotsalaisissa piireissä vähemmistökommunismin lipunkantajia löytyi ennen kaikkea Helsingin ja Turun yliopisto-kaupungeissa eläneiden nuorten opiskelijoiden keskuudesta. Näiden joukossa oli myös Suomen nykyään kenties tunnetuin kapitalisti Björn Wahlroos. 1970-luvun alussa FBF toimi suomenruotsalaisten vähemmistökommunistien keskusjärjestönä. Liittoa edelleen muodollisesti hallinneet vanhemman polven enemmistökommunistit halusivat laittaa pisteen tälle toiminnalle joutumatta erottamaan tunnettua ja kentällä suosittua Edgreniä. Vanha puolueitoimitsijakaarti sai tilaisuutensa vuonna 1974 Edgrenin jäädessä eläkkeelle. He halusivat samalla kertaa lopulta irrottaa FBF:n nuorten vähemmistökommunistien otteesta ja toteuttaa pitkään kaavaillun ajatuksensa liiton sivistystoiminnan saattamisesta poliittisesti tarkoituksenmukaiselle uralle. Enemmistösiivellä ei kuitenkaan ollut virkaan sopivia ehdokkaita omasta takaa ja ainoat pätevät, ei-vähemmistökommunistiset virkaa hakeneet olivat uutta vasemmistoa edustaneet feministit

Birgitta Boucht ja Carita Nyström. He olivat jättäneet yhteisen hakemuksen FBF:n liittosihteeriksi ja vastaavasti opintorehtoriksi. Vapauttaakseen FBF:n vähemmistöläisistä, ja elätellen toiveita naisten asettumisesta enemmistökommunistien riveihin, päättivät vanhat enemmistöläisiin kuuluneet miehet FBF:n johtokunnassa palkata Bouchtin ja Nyströmin syksyllä 1974.⁶

Vapautuksen pedagogiikka saapuu kansandemokraattien suomenruotsalaiseen sivistysliittoon

Boucht ja Nyström aloittivat johtamistyönsä esittämällä kaksiosaisen ohjelmajulistuksensa FBF:n vuosikokouksessa 23. huhtikuuta 1975. Yhtäältä ohjelmajulistuksessa todettiin liiton järjestöllisen suomenruotsalaisen autonomian olevan keskeistä jatkossakin, toisaalta julistus sisälsi radikaaleja muutoksia liiton pedagogiikkaan. Järjestöllisessä mielessä Boucht ja Nyström tähdensivät sen tärkeyttä, että FBF säilyisi autonomisena sosialistisena suomenruotsalaisena sivistysjärjestönä, joka kilpailisi Svenskfinlandin porvarillisten ja sosiaalidemokraattisten sivistysinstituutioiden kanssa. Boucht ja Nyström vastustivat tiukasti suunnitelmia liiton yhdistämisestä vuonna 1964 perustettuun suomenkieliseen kansandemokraattiseen Kansan Sivistystyön Liittoon (KSL). Bouchtille asia ei ollut taloudellinen ja hallinnollinen, vaan ennen kaikkea ideologinen, sosialistinen ja vähemmistökansallinen:

Päinvastoin, ruotsinkielisille kansandemokraateille ja kommunisteille on oltava ensiarvoisen tärkeää ylläpitää alinomaa tietoisuuttaan siitä, kuinka tärkeä koko ruotsinkieliselle liikkeellemme on oma itsenäinen kulttuuri- ja sivistysjärjestö, jonka ensijaisena tehtävänä on toimia suomenruotsalaisen työtätekevän väestön keskuudessa. Mikäli FBF ei niin tee, voimme olla varmoja siitä, että muut opintojärjestöt tarttuvat työhön ja ottavat ruotsinkielisen kentän haltuunsa. Jo nykyään monet tosiasiallisista ja potentiaalisista hengenheimolaisistamme opiskelevat Svenska studieförbundetin tarjoamissa puitteissa mm. siksi, että FBF ei ole kyennyt

tarjoamaan vaihtoehtoja heidän kurssivalikoimalleen, joka on FBF:n vastaavaa laajempi. Myös opintotoiminta heijastaa Ruotsalaisen kansanpuolueen hegemonista asemaa Svenskfinlandissa. FBF:llä ei ole mitään syytä vahvistaa edellä mainittua hegemonia entisestään luopumalla itsenäisyydestään ja tahdostaan toimia niin laajapohjaisesti kuin vain mahdollista. Suomenruotsalaisten tarve edistykselliselle kulttuuri- ja sivistysvaihtoehdolle on huutava. FBF:n tehtävänä täytyy olla tämän tarpeen tyydyttäminen. Ja voidaksemme tehdä sen, meidän täytyy lakata uskomasta myytiin kaksikielisestä suomenruotsalaisesta kansasta, jonka tarpeet tulevat tyydytetyiksi suomenkielisten järjestöjen palveluksessa olevien ruotsinkielisten työntekijöiden toimesta.⁷

Bouchtin vaihtoehtoisen ja itsenäisen suomenruotsalaisen kulttuurin ja sivistyksen puolesta pitämä puhe oli samalla myös voimakasta kritiikkiä niin porvarillista Ruotsalaista kansanpuoluetta kuin senaikaista kaksikielisyysideologiaa kohtaan. Muun muassa yksinomaan ruotsin kielellä toimineita järjestöjä oli jälkimmäisen nimissä lakkautettu. Puhe oli myös uusien toiminnanjohtajien yritys tehdä järjestöstä näköisensä ja tehdä tyhjäksi SKP:n ruotsinkielisten kaaderien ajatus FBF:n yhdistämisestä suomenkielisen KSL:n kanssa. Kaaderit olivat elätelleet mainittua ajatusta siitä saakka, kun KSL perustettiin 1964. Liitto oli muutosten kourissa, mutta tässä nimenomaisessa kysymyksessä uudet toimitsijat Boucht ja Nyström olivat samalla linjalla edeltäjänsä Edgrenin ja tämän bolševistiseen kansallisuusteoriaan pohjaavan vähemmistönationalistisen näkemyksen kanssa.⁸

Uuden johdon vaatimukset syvälleikäyvistä muutoksista liiton kansansivistystoiminnassa liittyivät ennen kaikkea pedagogiikkaan. Bouchtin ja Nyströmin uudistusten radikaalin luonteen ymmärtämiseksi on ensin luotava silmäys suomalaisessa kommunismissa vallalla olleeseen näkemykseen kansansivistystyön roolista.⁹ Suomen kommunisteille klassista menestystarinaa edusti epäilemättä lokakuun vallankumous 1917, ja sen tärkein johtaja ja teoreetikko V. I. Lenin. Lokakuun vallankumouksen menestys todisti bolševikkien etujoukkoajatteluun pohjautuvan järjestäytymisteorian oikeaksi: menestys on saavutettavissa, kun

kommunistista liikettä johtavat vallankumouksellisten työläisten ja intellektuellien muodostama ammattimainen eliitti. Myös Leninin kenties tunnetuin kommunistista järjestötyötä käsittelevä teos *Mitä on tehtävä?* tulkitaan usein etujoukkoajattelun puolesta esitetyksi argumentiksi. Työläisten spontaania järjestäytymiskykyä kohtaan tunnettu epäluulo on keskeisessä roolissa Leninin vaikutusvaltaisessa pamfletissa. Leninin mielestä työläiset eivät olleet koskaan kykeneviä etenemään reformismia ja ”trade-unionismia” pidemmälle, koska luokkataistelu ei automaattisesti johtanut vallankumoukselliseen luokkatietoisuuteen. Tästä syystä Lenin lainasi samassa yhteydessä hyväksyvästi Karl Kautskyn esittämää ajatusta, jonka mukaan puolueen tehtävänä on ”tuoda proletariaatille... tietoisuus asemastaan ja tehtävästään”.¹⁰ Toisin sanoen kommunistinen ideologia ja vallankumouksellinen teoria eivät syntyneet työläisten parissa itsestään, vaan heidän yläpuolellaan olevien – ja heidän luokka-asemansa heitä itseään paremmin ymmärtävien – vallankumouksellisten johtajien oli annettava se heille.

Bouchtin ja Nyströmin ajatukset jäsenten aktiivisesta osallistumisesta sivistystyöhön muodostavat jyrkän vastakohdan johtajien roolia painottavalle leninistiselle käsitykselle. Boucht painotti, että FBF:n tulevaisuus raikkaana autonomisena vaihtoehtona vaati jäsenjärjestöiltä aktiivista otetta ja vastuunkantoa mitä tuli konkreettisen sivistystoiminnan pyörittämiseen. FBF:n toimitsijoiden ei ollut mahdollista perustaa ja johtaa opintopiirejä, eikä heidän myöskään pitäisi tehdä niin:

[J]okaisen järjestön ja jokaisen kiinnostuneen ryhmän tulee itse kartoittaa tarpeensa ja tehdä omat aloitteensa. Ja tätä tehtäessä on kulttuurin ja opiskelun käsitteet ymmärrettävä niin laaja-alaisesti kuin vain mahdollista ja uskallettava puhua omista todellisista tarpeistaan ja kiinnostuksen kohteistaan. Meidän on vapautettava ihmisten omat luovat resurssit, korostettava kulttuurin olevan osallisuutta ja painotettava, että kulttuuria ei voi ylläpitää, jos emme anna ihmisten oman luovan voiman virrata vapaasti, jos emme luota heihin. Myös opiskelutyön yhteydessä puhutaan juhlallisesti siitä, kuinka tarvitsemme johtajia, ihmisiä jotka sa-

novat miten asioiden pitää olla. Ja mikäli näitä johtajia ja luennoitsijoita ei ole saatavilla, niin luullaan, että opiskelut tyrehtyvät ennen alkamistaan [---] Näin ei voi jatkua. Meidän on saatava toimintaamme mukaan kaikki ne, jotka uskovat demokraattisen kulttuuri- ja koulutustoiminnan mahdollisuuksiin suomenruotsalaisella taholla ja tuntevat tarvetta osallistua siihen, ja kaikki ne, jotka rohkenevat esittää visioita sen suhteen, miten tämä työ tul- laan muotoilemaan ja mitä se tulisi merkitsemään matkalla kohti todellista tasa-arvoa yhteiskunnassamme.¹¹

Edistyksellisen kansansivistystyön ihanteet – osallisuus ja luot- tamus tavalliseen kansaan – olivat yksinkertaisesti vieraita käsit- teitä kansandemokraattien leninistisille näkemyksille. Tavallisen kansan edustajien osallisuus sivistysprosessissa oli kuitenkin ai- van keskeinen osa brasilialaisen vapautuksen pedagogin Paulo Freiren teorioissa. Freiren pedagogiikan kenties kaikkein keskei- sin ajatus on se, että kaikkien yhteiskunnan sorrettujen organi- soimiseen ja vapauttamiseen tähtäävien yritysten tulee lähtökoh- taisesti luottaa ihmisten omiin kykyihin. Kuten Freire kirjoittaa:

He puhuvat kansasta, mutta eivät luota siihen, vaikka kansaan luottaminen on vallankumouksellisen muutoksen välttämätön ehto. [...] [T]ietoisien toiminnan saavuttamiseksi on kuitenkin luotettava sorrettuihin ja heidän kykyynsä ajatella. Ilman luotta- musta kukaan ei voi toteuttaa dialogia, reflektiota tai kommuni- kaatiota. Sen sijaan päädytään käyttämään iskulauseita, julistuk- sia, monologeja ja käskyjä.¹²

Freiren ajatuksenjuoksu poikkesi täysin kansandemokraattien kansansivistystyötä koskevista, pohjimmiltaan hierarkkisista ja Leninin opinkappaleisiin nojaavista näkemyksistä, joille oli tun- nusomaista kansan omaa aloitteellisuutta kohtaan tunnettu epä- luulo. Iskulauseiden, julistusten ja käskyjen käyttö olivat Freiren näkökulmasta tarkasteltuna rappiota, mutta suomalaisten kom- munistien näkökulmasta ne olivat vallankumouksellisen etujou- kon propagandatyössään tarvitsemia välttämättömiä ja ongel- mattomia välineitä. Tämän vastakohtana Freire sanoo myös, että

sorrettujen vapautus ei tule tapahtumaan heidän yläpuolelleen asettautuneen johdon heille ”tuoman” vallankumouksellisen tietoisuuden voimin, vaan siihen tarvitaan tasa-arvoisia dialogeja sorrettujen ja johtajien välillä, jotka saavat ensin mainitut ottamaan käyttöön omat voimavaransa ja kykynsä vapaustaistelun hyväksi. Kirjoittaessaan vallankumouksellisesta johtajuudesta Freiren näkemys eroaa leninistisestä opista kuin yö päivästä:

Vapautukseen pyrkivän vallankumouksellisen johdon oikea toimintamalli ei olekaan ”vapautta julistava propaganda”. Johto *ei* voi ”istuttaa” sorrettuihin uskoa vapauteen ja ajatella näin voittavansa heidän luottamuksensa. Oikea toimintatapa on dialoginen. Sorrettujen vakuuttuminen siitä, että heidän on itse taisteltava vapautuksensa puolesta, ei ole vallankumousjohdon antama lahja vaan heidän oman tiedostamisensa tulosta.¹³

Freiren dialogista vapautuksen pedagogiikkaa ja kansandemokraattien vaalimaa leninististä etujoukkoajattelua erottava ideologinen kuilu oli pohjaton. Esittelemällä Freiren ajatuksia FBF:n tulevaisuutta koskeneessa ohjelmajulistuksessaan – joskin Freiren nimeä mainitsematta – uusi johtokaksikko otti näkyvästi etäisyyttä kansandemokraattisessa liikkeessä vallinneeseen pedagogiseen paradigmaan. Samoin Bouchtin puhe demokratian ja luottamuksen puolesta oli kansandemokraattisen liikkeen autoritääristen piirteiden arvostelua. On syytä muistaa, että Boucht piti puheensa yleisölle, jonka joukossa oli kovien hierarkioiden kovettamia kommunisteja. FBF:n uuteen manifestiin ei kellään heistä kuitenkaan ollut mitään huomauttamista. Bouchtin puheenvuoron jälkeen ainoastaan veteraanikommunisti Runar Nordgren puhui asiaan liittyen ja hän ilmaisi tukensa aikomukselle ”kaikin keinoin” säilyttää FBF:n itsenäisyys.¹⁴ Toisin sanoen SKP:n kaaderit vahvistivat tukevansa liiton suomenruotsalaista autonomiaa, kun taas kysymys pedagogiikasta ohitettiin, ainakin toistaiseksi, kaikessa hiljaisuudessa.

Sivistystä kansan *kanssa*

Freire tähdentää usein sitä, että vallankumouksellinen opettaja ei tee työtä sorrettujen *puolesta* vaan yhdessä heidän *kanssaan*. Tämän lisäksi jokaisen vapautta tavoittelevan toimintaohjelman välttämättömänä lähtökohtana tulee olla kansan maailmaa koskevien käsitysten syvälleikävä ymmärtäminen.¹⁵ Bouchtin alustuksen jälkeen oli Nyströmin vuoro. Hänen esityksensä sivistysliiton tulevaisuudesta oli käsitteellisesti ilmaistu toimintasuunnitelma freireläisen työn tekemiselle suomenruotsalaisen tavallisen kansan *kanssa*. Tämä merkitsi Nyströmin mukaan ennen kaikkea sitä, että FBF:n tuli luoda yhteys opiskelumielessä osattomiin ihmisiin ja saada heidät innostumaan opiskelemisesta. Nyström esitti, että toiminnan keskittyminen teoreettisesti ja ideologisesti tietoisille korkeakouluopiskelijoille suunnattuun tarjontaan pelkästään vahvasti yhteiskunnallista epätasa-arvoisuutta. Tämä voidaan tulkita vähemmistökommunisteja kohtaan suunnatuksi kritiikiksi. Epätasa-arvon vastustaminen vaati etsivää työtä, jota ei voitu tehdä ilman tukea jäsenjärjestöiltä. Nyström totesi myös, että naisten osuus FBF:n opintopiirien osallistujista oli yksi alhaisimmista suomalaisten opintokeskusten joukossa.¹⁶

Nyström oli erityisen kiinnostunut saamaan tietyn ihmisryhmän edustajat mukaan opintopiiritoimintaan: ”liikkeen veteraanit, joilla on runsaasti kokemusta niin työelämästä, maan historiallisista vaiheista kuin järjestö- ja poliittisesta toiminnasta.” Nyströmin mukaan veteraanien tiedot olivat korvaamattomia ”kaikelle edistykselliselle kulttuuritoiminnalle” ja vastamyrrykyä sille ”todellisuudesta vieraantumiselle”, johon oli syypäänä vaikiintuneessa koulutuksessa esiintyvä tapa erottaa toisistaan ”tietäminen ja toimiminen”. Nyström maalaili dystooppisen kuvan senaikaisesta yhteiskunnan kehityksestä: ”[s]uhteemme todellisuuteen ja elämään on täysin teknisen kehityksen värittämää.” Tie takaisin kohti parempaa tulevaisuutta oli kuitenkin olemassa, mutta sitä ei oltu kivetty FBF:n Edgrenin aikana harjoittamalla kurssitoiminnalla tai kommunistien kaaderikoulutuksella:

Meidän tulee palata lähteille ja juurille löytääksemme ne konkreettiset suhteet, jotka ovat leimallisia pareille ihminen – luonto, ihminen – ihminen, ihminen – yhteiskunta ja ihminen – yhteiskunnan muutos. Tämän pyrkimyksen tulee näkyä suurina muutoksina opintopiireissä käytetyssä pedagogiikassa, jota on tällä haavaa häpeällisesti laiminlyöty.¹⁷

Yksi Nyströmin esittämän vision konkreettisista seurauksista oli ruotsalaisen *Bygd i förvandling* -hankkeen tuominen Suomeen. Nyström oli perehtynyt hankkeeseen työskennellessään lehtorina Nordens folkliga akademissa Kungälvissa Ruotsissa.¹⁸ *Bygd i förvandling* juonsi juurensa TRU:n (silloinen Utbildningsradion) samannimiseen ohjelmasarjaan, joka esitettiin vuonna 1974. Sarja johti laajaan ja aktiiviseen paikallishistoriaan keskittyneeseen opintopiiritoimintaan eri puolilla Ruotsia. Opintopiirihankkeena ruotsalaisen ABF:n puitteissa *Bygd i förvandling* käsitti oman paikallisyhteisön, mukaan lukien työväenliikkeen, historian kartoittamisen ja dokumentoinnin. Osallistujien motto kuului ”kaiva siellä missä seisot”; kirjan iskulauseesta tuli tunnettu muutamaa vuotta myöhemmin ruotsalaisen kirjailijan Sven Lindqvistin julkaistua samannimisen kirjansa 1978.¹⁹

Nyström esitteli hanketta vuosikokoukselle ja sanoi sen toimivan ”hedelmällisenä lähtökohtana perustettaessa suomenruotsalaisen työväenliikkeen perinteitä ja historiaa paikallistasolla tutkivia piirejä”. Piireissä eri sukupolvien edustajat saattoivat tavata materiaalin keräämisen ja kokemuksista keskustelemisen merkeissä. Piirien oli tarkoitus johtaa näyttelyihin tai kirjoihin kerätyn materiaalin välittämiseksi eteenpäin. Nyström tähdensi hankkeen toteuttamisella olevan kiire:

Kyseessä on kiireellinen tehtävä, koska monet ihmiset ovat jo niin vanhoja ja heidän mukanaan katoavat myös suulliset dokumentit ja itse koettu historia. Ja ABF:n 30-vuotisjuhlia vuonna 1976 ajatellen voisivat piirit kerätä korvaamatonta perusaineistoa.²⁰

Nyströmin mielestä osallistujat voisivat itse tuottaa oman opiskelumateriaalinsa, minkä lisäksi tietojen koostamisella ja välittä-

misellä tulisi olemaan emansipatorinen vaikutus. Kollektiivisesti ja omin käsin luodut itseopiskelun muodot tekisivät osallistujista media- ja valtakriittisiä. Opintojen tarkoitus oli myös ”opettaa kansa seisomaan solidaarisesti yhdessä”. Nyströmin esikuvana olivat Freiren johtamat lukutaitokampanjat, joissa kaikki lukemaan kykenevät olivat opettajia. Työväenliikkeen aikaisemmin harjoittama, teknologisesta ajattelusta ja byrokraattisista toiminnoista vapaa kansansivistystyö saattoi myös vaikuttaa innostavasti. Nyström päätti puheenvuoronsa lausumalla Bertolt Brechtin ruotsinnetun runon nimeltään ”Lyssna medan du talar”, jonka hänen mielestään olisi pitänyt olla jokaisen koulutuksen kanssa tekemisissä olevan iskulause:

Opettaja, opi!
Älä sano liian usein olevasi oikeassa, opettaja!
Anna oppilaiden itse tajuta se!
Älä pingota totuutta liikaa,
se ei sitä siedä.
Kuuntele puhuessasi!²¹

Kokouspöytäkirjan mukaan myöskään Nyströmin asiayhteyteen nähden radikaali ohjelma ei johtanut mihinkään varsinaiseen keskusteluun FBF:n suunnasta.²² Nyström itse arvioi 40 vuotta myöhemmin, että vallankahvassa olleita kommunistimiehiä ei niinkään saanut takajaloilleen hänen ja Bouchtin feminismin (heidän vuonna 1975 julkaistu kirjansa *Denna värld är vår! Handbok i systerskap* on keskeinen teos suomalaisen feminismin historiassa), vaan heidän esittämänsä ajatukset opintopiirimokradiasta.²³ Ajatus opintopiirien jäsenistä päättämässä itsenäisesti opintojensa sisällöstä ja suunnittelemassa sitä oli epäilemättä vieras niin FBF:lle ja kansandemokraattiselle liikkeelle kuin tuolloin Suomessa yleisesti vallinneelle näkemykselle opetukselta. Bouchtin ja Nyströmin uudistukset olivat kuitenkin täysin linjassa Freiren näkemysten kanssa, joiden mukaan sorrettujen – eli kansan – tuli aina olla mukana tuottamassa sen käyttöön tarkoitettua opetusmateriaalia.²⁴

Freiren vapautuksen pedagogiikka saapuu julkisesti (ruotsinkieliseen) Suomeen

Freiren opeista innostuneen uuden johdon ensimmäinen vuosi FBF:n ruorissa sinetöi lopullisesti pesäeron Edgrenin hierarkkiseen ja sivistysporvarilliseen aikakauteen. 1. tammikuuta 1976 voimaan tullut uusi opintokeskuslaki oli poistanut taloudellisen yllykkeen ilmoittaa mahdollisimman monta toteutunutta opintopiiriä. Tämän ansiosta Boucht ja Nyström saattoivat johtamassaan toiminnassa keskittyä oman näkemyksensä mukaan asian ytimeen opintopiiritoinnassa, eli laadun painottamiseen määrän sijaan.²⁵ Priorisoinnin seurauksena toteutuneiden opintopiirien määrä putosi merkittävästi; toimintavuonna 1974 piirejä oli ollut 158 kun niitä seuraavana toimintavuonna oli enää 100. Alueellisesti piirituotantotalous supistui voimakkaimmin Pohjanmaalla. Pohjanmaan kansandemokraattien keskuudessa ”pappina” tunnettu oppimestari Edgren ei enää ollut pyytämässä uhrauksia hyvän asian puolesta ja piirien lukumäärä Pohjanmaalla enemmän kuin puolittui 60:stä 27:ään. Turunmaalla piirien määrä väheni 32:sta 20:een ja kansandemokraattiselle nuorisoliikkeelle edelleen otollisen maaperän tarjonneella Uudellamaalla piirien määrä putosi 66:sta 53:een. Suomenruotsalaisen kansandemokraattisen liikkeen nuorentuminen näkyi selvästi opintopiirejä koskevissa tilastoissa: Suomen Demokraattisen Nuorisoliiton (SDNL) ja Sosialistisen Opiskelijaliiton (SOL) vastuulla oli yli puolet kaikista piireistä.²⁶

Niin kutsuttuihin naispiireihin panostamisesta huolimatta naispuolisten osallistujien määrä laski piirien yleisen vähene-
misen seurauksena 530:stä 368:aan. Naisten osuus sitä vastoin nousi 41 prosentista 46 prosenttiin. Selvä merkki FBF:n uudesta aikakaudesta oli kaunokirjallisuutta käsitelleiden piirien vähentyminen 70:stä 17:ään. Vähemmistökommunisteihin kohdistuneet puhdistukset näkyivät myös luento- ja kurssitoiminnassa. Luentoja pidettiin satunnaisesti ja varsinaisten kurssien sijaan FBF järjesti seminaareja. Pedagogiikan kannalta merkittävin tapahtuma oli FBF:n ja SKDL:n koulutuspoliittinen seminaari Helsingissä

22. helmikuuta 1976. Seminaarin tarkoituksena oli käsitellä ehdotusta SKDL:n uudeksi koulutuspoliittiseksi ohjelmaksi sekä kutsua koolle Svensksfinlandin ”edistykselliset opettajavoimat” keskustelemaan yhteisistä ongelmista. Seminaarin yhteydessä myös Paulo Freiren pedagogiikka esiteltiin teoriassa ja käytännössä Monica von Bonsdorffin toimesta tiettävästi ensimmäistä kertaa (ruotsiksi) virallisessa kansandemokraattisessa yhteydessä Suomessa. Esitys johti ”antoisaan keskusteluun” Freiren ajatusten soveltuvuudesta kansandemokraattisen liikkeen parissa harjoitetulle aikuiskasvatukselle.²⁷

Boucht ja Nyström olivat joutuneet tekemisiin Freiren pedagogiikan kanssa jo ennen seminaaria ja kuten olemme aikaisemmin osoittaneet, heidän FBF:n tulevaisuutta koskeva pedagoginen visionsa rakentui freireläisten, luottamuksen ja osallisuuden kaltaisten peruskäsitteiden varaan. FBF-kaksikon, ja erityisesti Nyströmin, innostuminen Freiren ajatuksista oli *de facto* syy siihen, että ”edistykselliset opettajavoimat” keskustelivat Freiren ajatuksesta koulutuspoliittisessa seminaarissaan vuonna 1976. Nyström oli tutustunut Freiren vapauttavaan pedagogiikkaan *Bygd i förvandling* -hankkeen tyyppisin tavoin toimiessaan Nordens folkliga akademissa 1974. Tuolloin hän oli käynyt Freireä ja vaihtoehtoisia pedagogisia projekteja käsitelleen kurssin:

Minulle kurssi antoi lopullisen sysäyksen. Se toimi myös innoittajana työlle naisryhmässä, jota Birgitta (Boucht) ja minä olimme olleet perustamassa aiemmin samana vuonna. Mutta se myös antoi uskoa siihen, että avoimet keskustelut opintopiirien kaltaisissa pienissä puitteissa voivat johtaa energiaa pois repivistä ideologisista riidoista ja kanavoida sen rakentamaan dialogiin todellisuudesta sekä uusiin toimintamahdollisuuksiin.²⁸

Tässä yhteydessä on tärkeää nostaa esille nimenomaan suomalaiselle kansandemokratialle leimallisia piirteitä. Useimmissa länsieurooppalaisissa maissa oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että Freirestä tuli seitsemänkymmentäluvun radikaalin vasemmiston koulutuspoliittinen guru. *Sorrettujen pedagogiikan* maine levisi laajalle sekä kolmannessa että ensimmäisessä maa-

ilmassa, ja kirja ilmestyi ruotsinkielisenä käännöksenä jo vuonna 1972. Freiren pedagogiikan ydinajatus, eli ongelmakeskeinen metodi, olikin tuohon aikaan ”edistyksellisten opettajavaimien” keskustelujen aiheena ympäri maailmaa. Ongelmakeskeinen metodi pohjaa ajatukseen tiedostamisesta (*conscientização*) ja se on Freiren vaihtoehto perinteiselle opetukselle, jossa oppilaat ovat Freiren mukaan ”säiliöitä” jotka opettaja ”täyttää” oppilaiden todellisuudesta irrallisilla asioilla. Opettajan, oppilaiden ja ympäröivän maailman muodostamassa dialogissa on kyse kriittisestä prosessista, joka paljastaa yhteiskunnallisen epätasa-arvon ja poliittiset ristiriidat sorrettujen arkipäivässä. Freireläisen pedagogiikan tulee aina sisältää sekä kriittisen reflektion että toiminnallisuuden elementit.²⁹ Freiren vapauttavalla pedagogiikalla saattoi olla sama vallankumouksellinen päämäärä kuin Suomen leninistisillä kansandemokraateilla – kommunistinen yhteiskunta – mutta kun tultiin kysymykseen kansan roolista omassa vapautuksessaan freireläisyyden tuli asettui kansandemokratian jättä vastaan. Freiren gramscilaisuuteen nojaava ajatus kulttuuriesta hegemoniasta ja alhaalta käsin tapahtuvasta itseoppineesta vapautumisesta erosi totaalisesti suomalaisessa kansansivistystyössä 1970-luvulla vallinneesta hierarkkisesta tavasta ymmärtää pedagogiikka.³⁰

Suomalaisen Freire-tutkijan Aino Hannulan mukaan Freiren vaikutus on ollut Suomessa vähäistä muihin Pohjoismaihin verrattuna. *Pedagogia do Oprimido* ilmestyi suomeksi vasta 2005. Hannula ei kuitenkaan ole perillä freireläisten ajatusten saamasta kaikupohjasta FBF:ssä. Freireläisyyden tulo FBF:ään ajoittuu samalle ajanjaksolle, jolloin pasifisti ja pedagogi Helena Kekkonen sovelsi Freiren ajatuksia vankien parissa tekemässään opetustyössä.³¹ Nyström ja Boucht eivät siis olleet ainoastaan feministisiä edelläkävijöitä, vaan myös freireläisyyden tienraivaajia Suomessa. Historiantutkija Tauno Saarelan mukaan nimenomaan FBF olisi ensimmäisenä Suomessa esitellyt ”kaiva siellä missä seisot”-ajatuksen käynnistämällään *Bygd i förvandling* -hankkeella.³²

FBF piti aiemmin antamansa lupauksen panostamalla toimintavuonna 1975 eniten suomenruotsalaiseen versioon *Bygd i*

förvandlingista. Hanke käynnistettiin virallisesti Yttermarkin kylässä Närpiössä syksyllä 1975. FBF oli kutsunut puhujaksi ruotsalaisen pioneerin Ann-Katrin Tideströmin TRU:n Norrbottenin toimituksesta. Tapahtumassa Tideström kertoi, kuinka *Bygd i förvandling* oli pohjoisessa Ruotsissa toteutettu 500 opintopiirin voimin. Pohjalaiset vetivät Tideströmin selonteon pohjalta suunnitellut Pohjanmaalla käynnistettävälle toiminnalle.³³

Nyströmin mukaan FBF:n *Bygd i förvandling* -hankkeen puitteissa perustetut opintopiirit toimivat ”Freiren hengessä”, koska piireihin osallistuneet ihmiset päättivät itsenäisesti työskentelytavoistaan ja tavoitteistaan. *Bygd i förvandling* oli Bouchtin ja Nyströmin lempilapsi. He pitivät *Bygd i förvandling* -opintopiirejä ”dynaamisena ja elinvoimaisena vastakohtana niille musertavan runsaslukuisille piireille, joissa marxismi-leninisin perusteita pännättiin uskontunnustuksenomaisella kaavamaisuudella, ja joissa kriittiset kysymykset oli kielletty.”³⁴

Nyströmin ja Bouchtin uudistukset heijastavat kuvaavalla tavalla poliittisten ajatusten ja ideoiden muuntumista, kun ne otetaan käyttöön tietyssä historiallisessa tilanteessa. Suomalaisessa kontekstissa freireläinen työskentely kansan *kanssa* merkitsi sitä, että Boucht ja Nyström kääntyivät kaaderien sijasta kentän puoleen. Kentällä he taas kääntyivät niiden ihmisten puoleen, joiden toimijuutta ei kansandemokraattisessa liikkeessä oltu aikaisemmin tunnustettu – saati tunnustettu. Kyseeseen tulivat ennen kaikkea naiset. On myös merkillepantavaa, että Nyström näki *Bygd i förvandling* -hankkeen nimenomaan Freiren hengessä tehtävänä työnä. Nyström ei muisteloissaan kuitenkaan kehittele ajatustaan sen enempää. Grävrörelse-toiminnan ja Freiren ”temaattiseksi tutkimukseksi” kutsuman lähestymistavan väliset ideologiset yhteydet vaikuttavat silti kiistattomilta. Grävrörelse-toiminnan tavassa innostaa tavalliset ihmiset osallistumaan heidän omaa historiaansa ja kulttuuriaan koskevaan tiedontuotantoon on kiehtovia yhtymäkohtia temaattisen tutkimuksen menetelmän kanssa, jolla pyrittiin artikuloimaan ihmisten elämää ohjaava ja samalla yhteiskunnalliset vastakkainasettelut sisällyttävä ”ainutlaatuinen elävä koodi”.³⁵ Freiren mukaan temaattiset tutkimukset ja niihin

kuuluva kansan itsenäinen osallistuminen olivat avainasemassa pyrittäessä saamaan opetukselle kosketuspintaa kansan maailmankuvan kanssa. Freiren ja ruotsalaisen grävrörelse-toiminnan väliseen yhteyteen ei ole tähän asti kiinnitetty huomiota.³⁶ Tässä mielessä FBF muodostaa historiallisesti kiinnostavan tapauksen tulevalle tutkimukselle grävrörelse-toiminnan suorista ja epäsuorista yhteyksistä Freiren vapautuksen pedagogiikkaan.

SKP:n kaaderit ja vapautuksen pedagogiikan sietämätön keveys

Huhtikuun lopussa 1976 Boucht ja Nyström erosivat toimistaan vastalauseena yhdistyksen johtokunnan omavaltaisuudelle. Yksi irtisanoutumisen syistä oli johtokunnan päätös siirtää FBF:n toimisto KSL:n uusiin tiloihin, minkä Boucht ja Nyström näkivät huonosti peiteltynä yrityksenä yhdistää FBF ja sen suomenkielinen vastine. Vähintään yhtä tärkeä syy olivat kuitenkin liiton pedagogiikkaa koskeneet riidat. Konfliktin piirteet kävivät ilmi Bouchtin ja Nyströmin johtokunnalle toukokuussa 1976 laatimasta viisisivuisesta kirjeestä, jossa he perustelivat päätöstään erota. Kirjeen sisältö ja SKP:n kaaderien vastaus ovat erityisen kiinnostavia, sillä niiden ansiosta meidän on mahdollista hahmottaa ja nimetä kansandemokraattisen liikkeen sisällä esiintyneitä, edistyksellistä kansansivistystyötä koskeneita ideologisia rintamalinjoja. Samalla käy myös ilmi mihin Suomen ruotsinkieliset kommunistit käytännössä vetivät sivistyksen vapauden rajat 1970-luvulla.

Kirjeessään Nyström ja Boucht kritisoivat johtokuntaa sen hallittomuudesta tukea sitä vapauttavaa pedagogiikkaa jonka soveltamisen puolesta kaksikko puhui, tai edes keskustella siitä. Vielä merkittävämmäksi asian teki se, että Bouchtin ja Nyströmin mukaan tämän pedagogiikan perusnäkemys ponnisti kulttuurista tehtyyn luokka-analyysiin, josta kansandemokraattisen liikkeen ainakin periaatteessa olisi pitänyt olla samaa mieltä. Boucht ja Nyström kritisoivat selvin freireläisin sanakääntein SKP:n kaa-

derien hierarkkista sivistyskäsitystä ja sanoivat, että työväenluokalla ei ollut mitään tarvetta joutua ”porvarillisen kulttuurin kylästäväksi”, sillä asianlaita oli päinvastoin: työväenluokka tulisi kyllästävänsä kulttuurin.³⁷ Vaikka FBF:n harjoittama perinteinen sivistystyö oli ollut sekä muodoltaan hierarkkista että sisällöltään pitkälti porvarillista, oli sillä tästä huolimatta ollut omat kannattajansa johtokunnan jäsenten keskuudessa. Heille Bouchtin ja Nyströmin huomautus oli eittämättä karvas muistutus opetuksen ei-sosialistisesta luonteesta.

Nyström ja Boucht nostivat esille myös sen, että heitä oli epäsuorasti syytetty ”eksymisestä maolaisuuden, trotskilaisuuden, anarkismin, bundismin, separatismin ja nationalismien harhapoluille”. He kieltäytyivät vastaamasta syytteisiin, koska he eivät tunnistanee niistä itseään.³⁸ Kolme viimeksi mainittua ideologista leimausta olivat periaatteessa synonyymejä ja syynä niihin oli Bouchtin ja Nyströmin esittämä FBF:n suomenruotsalaisuuden puolustus. Jo 1950-luvun alussa SKP oli perustellut ruotsinkielisten puolueosastojen lakkauttamista samanlaisella retoriikalla.³⁹ Feminismin tuomitsemista Boucht ja Nyström eivät kuitenkaan sulattaneet: ”olemme sitä mieltä, että uuden naisliikkeen tekemät analyysit ja havainnot tulee ehdottomasti ottaa keskustelun aiheeksi työväenliikkeen piirissä.” He pahoittelivat sitä, että he eivät olleet saaneet aikaan keskustelua feminismistä FBF:n puitteissa, sillä sellainen olisi voinut johtaa feministisiä kysymyksiä koskevien ”harhaluulojen poistamiseen”.⁴⁰

Nyström ja Boucht päättivät erokirjeensä korostamalla uudemman kerran freireläisyyteen pohjautuvaa vakaumustaan, jonka mukaan ”porvarillisen kulttuurimonopolin” murskaaminen oli mahdollista vain työläisten luodessa itse oman kulttuurinsa, mikä puolestaan raivaisi tietä ”yhteiskunnan uudistamiselle”. He tähdensivät työväenluokan oman kulttuurirakennuksen olevan keskeisessä asemassa mitä tuli mullistaviin ”tuloksiin pitkällä tähtäimellä”, mutta tätä ei johtokunta pinnallisine asenteineen ja ”nopeiden poliittisten tulosten” vaatimuksineen ymmärtänyt. Boucht ja Nyström eivät aikoneet toimia omatuntojensa vastai-

sesti, mikä näkyy myös kirjeen päätössanoissa: ”Emme voi tinkiä vakaumuksestamme.”⁴¹

Tilannetta pidettiin niin vakavana, että se johti SKP:n ja SKDL:n ruotsalaisjaostojen yhteiskokouksen kutsumiseen koolle. Epävirallisten neuvottelujen aiheena oli FBF:n järjestykseen panemisen vaatimat toimenpiteet. Kriisikokouksen epävirallinen luonne teki mahdolliseksi avomieliset keskustelut nopeita toimenpiteitä vaativista ongelmista ja koko suomenruotsalaisen kansandemokratian perimmäisistä ongelmista. FBF:n puheenjohtaja Gunnar Asplund, joka oli myös SKP:n ruotsalaisjaoston puheenjohtaja ja puolueen keskuskomitean jäsen, sanoi FBF:ään liittyen, että Edgrenin valtakauden viimeiset reilut kymmenen vuotta olivat olleet vaikeita ja että johtokunta oli toivonut uuden komennon alkavan Edgrenin eläköitymisen jälkeen. Käytännössä tämä oli tarkoittanut liiton muokkaamista liikkeen tarpeita vastaavaksi, tarkoituksenmukaiseksi välineeksi. Toiveet olivat selvästi jääneet toteutumatta. Tämän sanottuaan hän totesi johtokunnan tyytymättömyyden Bouchtin ja Nyströmin työhön hyljättäin kasvaneen entisestään, koska nämä olivat jäsenjärjestöjen pyytämän jäsenennellyn oppimateriaalin tuottamisen sijaan olleet kiinnostuneita ainoastaan kentän esittämistä toiveista. Asplundin mukaan Boucht ja Nyström olivat myös hylänneet KSL:n tuottaman oppimateriaalin pedagogisesti ala-arvoisena ja suomenruotsalaisiin olosuhteisiin sopimattomana.⁴²

Asplund oli pohtinut syitä toimitsijoiden ja johtokunnan välisen suhteen kariutumiseen. Hänestä paras tapa havainnollistaa ongelmat oli kertoa hänen ja toimitsijoiden välisestä keskustelusta pyramidiperiaatteen ja ympyräperiaatteen tiimoilta eräässä tapaamisessa. Asplund oli mainitussa tapaamisessa esittänyt kansandemokratian pyramidin muotoisena rakennelmana, jonka pohjalla oli suuri joukko hyvin vähän tietoa liikkeen toimintatavoista ja -tavoitteista omaavia jäseniä, ja huipulla puolestaan kourallinen hyvin koulutettuja jäseniä. Asplund oli käyttänyt pyramidivertausa osoittaakseen, että liikkeeseen kuuluvilla ryhmillä oli erilaiset koulutustarpeet. Freireläiset viittasivat kuitenkin kin-taalla leninistiselle pyramidihierarkialle ja sen huipulla nököttä-

ville koulutetuille puoluekaadereille: ”Mutta pyramidia pidettiin täysin vääristyneenä kuvauksena siitä, mihin koulutuksen tulisi pyrkiä. Vaihtoehdoksi pyramidille luonnosteltiin ympyrä.”⁴³

Ehdottoman arvojärjestyksen ja käskynjaon varaan rakentuneen liikkeen tielle asetui päinvastaisiin arvoihin nojaava visio. Kokous asetui pitkälti vallitsevan hierarkian kannalle. Liikkeen veteraaneihin kuulunut Runar Nordgren totesi, että yksilön tuli alistua ryhmän päätöksille ja valitteli ”tyttöjen joutumista risti-riitaan liikkeen kanssa”. Syynä tähän hän piti heidän puutteellista ideologista koulutustaan. Hänestä uusiksi toimitsijoiksi tuli valita opiskelutaipumuksia omaava työläinen sekä ”tämän esimieheksi maisterismies, joka pitää huolen siitä, että asiat hoidetaan paperilla pienintä yksityiskohtaa myöten oikein.” Ammattiyhdistysmies Ingmar Blom ei nähnyt mitään tarvetta vallitsevan kansandemokraattisen ideologian korvaamiseen uudella idealistisella ympyräideologialla. Samalla hän korosti pyramidimallin säilyttämisen tärkeyttä. Karl-Gustav Ståhlberg kertoi pietarsaarelaisten ammattiyhdistyksen jäsenten sanoneen, että ”Bygd i förvandling on ainoa asia mistä tytöt puhuvat”. Ståhlberg ilmaisi omana mielipiteenään, että ”kaikki menee päin helvettiä, jos tyttöjen annetaan johtaa – heidän ideologinen tietoisuutensa on riittämätön”. Kokouksessa kuului myös sovinnollisempia äänenpainoja. Useat osallistujat olivat sitä mieltä, että ”tytöille” tuli antaa mahdollisuus perua irtisanoutumisensa, mikäli nämä sentään suostuisivat toimiston siirtämiseen.⁴⁴ Sovinnollisuuden syynä oli todennäköisesti se, ettei enemmistökommunistien keskuudesta löytynyt sopivia oppimispään omaavia työläisiä tai oikeaoppisesti papereita pyörittäviä maistereita. Periaatteellinen johtopäätös oli kuitenkin selvä: ympyrä ei sulkenut pyramidia sisäänsä, sillä pyramidi lävisi ympyrän. Tai kuten puheenjohtaja Asplund myöhemmin tuli asian muotoilleeksi eräässä kulttuurista ja ideologista kamppailua käsitelleessä kokouksessa: ”FBF:n suurena tehtävänä on osallistua aktiivisesti ideologiseen kamppailuun ja sen se tekee kohottamalla kaaderien teoreettista tasoa sekä levittämällä työväenluokan ideologiaa massojen keskuuteen.”⁴⁵

Kriisikokouksen jälkeen FBF:n johtokunnan ja liiton toimittajajaksikon välinen konflikti saatiin soviteltua, vaikka sovinto olikin osoittautuva väliaikaiseksi. Boucht ja Nyström seurasivat FBF:n konttorin mukana KSL:n uusiin tiloihin ja johtokunta vakuutti liiton pysyvän jatkossakin autonomisena tekemällä asiasta kirjallisen sopimuksen KSL:n kanssa.⁴⁶ Kaiken pohjalla ollut ongelma, eli ympyrän ja pyramidin vastakkaisuus, ei kuitenkaan ollut soviteltavissa.

Freireläistä leirielämää jäähyväisten merkeissä

Kesällä 1977 FBF järjesti liiton ensimmäisen kesäleirin Moikipäässä (ruots. Molpe) Pohjanmaalla, ”voidakseen kokeilla uuden [freireläisen] pedagogiikan toimintaa käytännössä”. Leirin perusajatuksena oli ”kaikkien aktiivinen osallistuminen” leirin kaikkiin toimintoihin, keskusteluista leirielämän askareisiin, ja tavoitteena oli teorian ja käytännön yhdistäminen.⁴⁷ Boucht kertoi *Vasabladet*-lehdelle FBF:n uudessa pedagogiikassa olevan kyse ”aktivoivasta ja demokraattisesta opintojen muodosta, jonka tarkoituksena on vahvistaa omanarvontuntoa ja luottamusta omaan tietämykseen ja mahdollisuuksiin saada selvyys asioista”.⁴⁸ Leiri oli kaikesta päätellen menestys ja sitä seurasi osallistujien keskuudessa kiertänyt vihko, johon he saivat oman harkintansa mukaan tuottaa sisältöä yhteyden ylläpitämiseksi muiden leirillä olleiden kanssa. Vihko kiersi kädestä käteen runsaan puolen vuoden ajan ja sen sivut täyttyivät niin henkilökohtaisista kuin poliittisistakin pohdinnoista sekä lasten tekemistä piirustuksista.⁴⁹

Seuraavana kesänä kesäleiri järjestettiin Turunmaan saaristossa aiheenaan ”Pidä huoli resursseista”. Leirin aikana käsiteltiin muun muassa ekologiaan ja ympäristönhoitoon liittyviä kysymyksiä, mutta myös inhimillisten resurssien vapauttaminen, ruokailutottumukset sekä työväenliikkeen historia ja nykyisyys lähellä sijainneessa Taalintehtaan vanhassa teollisuusyhdyskunnassa kuuluivat ohjelmaan.⁵⁰ Leiri jäi viimeiseksi, jonka Boucht ja Nyström järjestivät FBF:n toimitsijoina. Keväällä 1978 he olivat

vähäeleisesti ilmoittaneet puheenjohtaja Asplundille jatkavansa toimissaan vain vuodenvaihteeseen asti. Nyströmin mukaan ”kuumimmat konfliktit ja riidat” olivat silloin jo takanapäin, vaikka he omien sanojensa mukaan jättivätkin taakseen epätoivoisen ja toiveissaan pettyneen liikkeen.⁵¹ Nyström puki tunteuksensa sanoiksi vuonna 1978 kirjoittamassaan, rahtusen freireläistä toivoa sisältäneessä runossa:

olen nähnyt tovereiden
lyövän toisiaan sanoilla
joita he käyttivät
tappavien lyömäaseiden tavoin
sen näkeminen sattui

olen nähnyt ihmisten kovettuvan
kynistyvän
ihmiset jotka eivät enää usko
sanoihinsa
joita he viskovat abstraktien joukkojensa päälle

olen nähnyt ihmisten mykistyvän
vetäytyvän takaisin kuortensa suojiin
”alkää koskeko minuun
jättäkää minut rauhaan”
olivat ainoat sanat
jotka heillä olivat enää jäljellä

mutta olen myös nähnyt ihmisiä
joita askarruttavat kysymykset
hehkuvat heissä lieskojen tavoin
elävän levottomuuden täyttämät
liikkeen elinhermot
sykkivät sydämet
suojamuri pimeyttä ja jähmettymistä vastaan⁵²

FBF:n freireläisen ajanjakson loppu sattui samaan aikaan toisen vuoden 1968 haarakkeen kuihtumisen kanssa; seitsemänkymmentäluvun vähemmistökommunistinen aalto, joka oli tempaissut mukaansa osan suomalaisesta nuorisosta ja opiskelijoista,

laantui laineiden hiljaiseksi liplatukseksi. FBF:ssä nuoruuden sävyttämän marxismi-leninisin äkillinen taantuminen manifestoitui nuorisojärjestöjen järjestämien opintopiirien lukumäärässä, jotka laskivat 75 piiristä toimintavuonna 1974 pyöreään nollaan toimintavuonna 1981.⁵³

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 Lenin 1946, s. 24.
- 2 Vähemmistökansallisuuden käsitteestä ja sen merkityksestä socialistisessa työväenliikkeessä ks. Ahlskog, Kaihovirta & Wickström, ”Kansallisuus luokkataistelussa” tässä teoksessa.
- 3 Wickström & Ahlskog 2017.
- 4 Harri Edgren, ”Harri Edgren möter intet kulturmotstånd”, *Landsbygdens folk* 9.11.1962.
- 5 Wickström & Ahlskog 2019. Kts. myös Wickström & Ahlskog, ”Me elämme ja tulemme elämään” tässä teoksessa.
- 6 Styrelseprotokoll 10 september 1974, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 7 Årsmötesprotokoll 23 april 1975, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 8 Bolševistisen kansallisuusteorian ja suomenruotsalaisen kansallisuuden välisistä yhteyksistä ks. artikkelimme tässä teoksessa: ”Stalin ja Suomen ruotsalaisuus”.
- 9 Ks. esim. Kantasalmi 2004.
- 10 Lenin 1946, s. 38–40. Kursivointi alkuperäistekstissä. Lenin huomautti myös, että vallankumouksellinen luokkatietoisuus ei ole työläisten oman itseymmärryksen vaan socialistisen teorian tulosta. Socialistisen teorian syntyminen taas on mahdollista vain, kun aloitteen tekevät ”omistavien luokkien valistuneet edustajat, sivistyneistö”. Lenin muistutti myös, että itse Marx ja Engels olivat kuuluneet oman aikansa porvarilliseen sivistyneistöön. Lenin 1946, s. 31.
- 11 Årsmötesprotokoll 23 april 1975.
- 12 Freire 2005, s. 63, 70.
- 13 Ibid., s. 70–71. Kursivointi alkuperäistekstissä.
- 14 Årsmötesprotokoll 23 april 1975.
- 15 Katso esim. Freire 2005, s. 71, 75, 105. Pelkkä sorrettujen *puolesta* toimiminen johtaa vain kulttuuriseen invaasioon eikä heijasta muuta kuin johtajien ”kertomustautia”.
- 16 Årsmötesprotokoll 23 april 1975.
- 17 Ibid.
- 18 Carita Nyströmin sähköpostivastaus 23.6.2015. Nordens folkliga akademi oli Pohjoismaiden neuvoston aloitteesta vuonna 1968 perustettu kansanvalistuskysymyksiin keskittyvä koulutus- ja tutkimuskeskus.
- 19 Tideström 1973; Lindqvist 1978.
- 20 Årsmötesprotokoll 25 april 1973.
- 21 Årsmötesprotokoll 25 april 1973. Runon suomennos: Johan Ehrstedt.
- 22 Årsmötesprotokoll 23 april 1975.
- 23 Nyströmin sähköpostivastaus.
- 24 Freire 2005, s. 117–118.
- 25 Årsmötesprotokoll 23 april 1975.

- 26 Verksamhetsberättelse 1974; Verksamhetsberättelse 1975, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 27 Verksamhetsberättelse 1975, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 28 Nyström 1997, s. 127.
- 29 Katarina Bjärvall, ”De fattigas pedagog”, *Pedagogiska magasinet* 3:2015, s. 73–75.
- 30 Fornaciari & Harni 2017, s. 39; Tuomisto & Salo 2006.
- 31 Hannula 2000, s. 7.
- 32 Saarela 1997.
- 33 Årsberättelse 1975.
- 34 Nyström 1997, s. 128–129.
- 35 Freire 2005, s. 119–125.
- 36 Vrt. Alzén 2011. Sven Lindqvist mainitsee innoittajikseen myös Latinalaisen Amerikan ja vapautusliikkeet. Ks. Lindqvist 1978, s. 44.
- 37 Birgitta Boucht & Carita Nyström, ”Till Styrelsen för Folkets Bildningsförbund”, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 38 Ibid.
- 39 Wickström & Ahlskog, ”Stalin ja suomen ruotsalaisuus” tässä teoksessa.
- 40 Boucht & Nyström, ”Till Styrelsen för Folkets Bildningsförbund”.
- 41 Ibid.
- 42 ”Inofficiellt protokoll från möte på Kulturhuset om FBF 17.5.76”, FKP:s svenska sektion, KansaA.
- 43 Ibid.
- 44 Ibid.
- 45 ”Protokoll från diskussionen i arbetsgruppen ’Kulturell kamp och ideologisk kamp’ vid FBF:s 30-årsseminarium 20–21.11.1976”, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 46 Styrelseprotokoll 2 juni 1976, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 47 ”FBF-läger prövar ny pedagogik”, *Hufvudstadsbladet* 9.7.1977.
- 48 ”Barn och vuxna kan jobba ihop också på läger”, *Vasabladet* 6.7.1977.
- 49 ”Molpe-häftet”, Folkets Bildningsförbunds kansliarkiv.
- 50 FBF:s verksamhetsberättelse 1978, Folkets Bildningsförbund, KansaA.
- 51 Nyström 1997, s. 131.
- 52 Ibid., s. 130. Runon suomennos: Johan Ehrstedt.
- 53 Årsberättelse 1974; Årsberättelse 1981, Folkets Bildningsförbund, KansaA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Folkets Bildningsförbunds kansliarkiv, Turku

Kansan Arkisto (KansaA), Helsinki

FKP:s svenska sektion

Folkets Bildningsförbund

Sanoma- ja aikakauslehdet

Hufvudstadsbladet 9.7.1977.

Landsbygdens folk 9.11.1962.

Pedagogiska magasinet 3:2015.

Vasabladet 6.7.1977.

Kirjallisuus

Alzén, Annika (2011): *Kulturarv i rörelse. En studie av ”gräv där du står”-rörelsen*. Mölndal: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.

Fornaciari, Aleks & Harni, Esko (2017): ”Antonio Gramscin hegemonian käsitteen relevanssi kasvatustieteelliselle tutkimukselle”, *Kasvatus & Aika* 11:2, s. 39–51.

Freire, Paulo (2005): *Sorrettujen pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.

Hannula, Aino (2000): *Tiedostaminen ja muutos Paulo Freiren ajattelussa. Systemaattinen analyysi sorrettujen pedagogiikasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kantasalmi, Kari (2004): ”Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja refleksiivisyyden pulmia”, teoksessa Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen & Jukka Tainio (toim.), *Sivistystyön itseymmärrys. Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto, s. 7–71.

Lenin, V. I. (1946): *Mitä on tehtävä? Liikkeemme päivänpolttavia kysymyksiä*. Petroskoi: Karjalaisu-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike.

Lindqvist, Sven (1978): *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb*. Tukholma: Bonnier.

Nyström, Carita (1997): ”Med Freire i hjärtat”, Anna-Lisa Sahlström (toim.), *Röd lärdom. Folkets Bildningsförbund 1946–Framtiden*. Turku: Folkets Bildningsförbund, s. 126–131.

Saarela, Tauno (1997): ”Punaista opetusta”, *Työväentutkimus*, <http://www.tyo-vaenperinne.fi/tyovaentutkimus/1997/2.html#Punaista%20opetusta> (haettu 11.10.2018).

- Tideström, Ann-Katrin (toim.) (1973): *Bygd i förvandling. Norrbotten*. Luulaja: Norrbottens Bildningsförbund.
- Tuomisto, Jukka & Salo, Petri (2006): ”Suunnittelupolitiikasta elämänpolitiikkaan”, Jukka Tuomisto & Petri Salo (toim.), *Edistävä ja viihdyttävä aikuis-koulutus. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä*. Tampere: Tampere University Press, s. 13–30.
- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): ”Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49”, *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.
- Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2019): ”Vi lever och kommer att leva. Kommunisten och bildningsborgaren Harri Edgrens kulturkamp för finlands-svenskarnas fortlevnad”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94, s. 103–133.

”Me elämme ja tulemme elämään”

Kommunisti ja sivistysporvari Harri Edgrenin kulttuurikamppailu suomenruotsalaisten eloonjäämisen puolesta

Harri Edgrenin (1909–1996) tausta ylemmässä porvaristossa, hänen intohimonsa kaunokirjallisuutta kohtaan ja aikuisiässä tapahtunut kääntymys kommunismiin tekivät hänestä monella tapaa outolinnun sotienjälkeisessä suomenruotsalaisessa kansandemokraattisessa liikkeessä. Sivistysporvarillisesta taustastaan huolimatta – tai pikemminkin sen ansiosta – Edgrenistä tuli yksi liikkeen värikkäimmistä persoonallisuuksista asemassaan suomenruotsalaisten kansandemokraattien sivistysjärjestön Folkets Bildningsförbundin (FBF) sihteerinä ja itse itsensä nimittäneenä opintorehtorina. Hän levitti innokkaasti tietoa suomenruotsalaisuuden rikkaasta ja vahvasta kulttuuriperinnöstä ympäri Svenskfinlandia. Välillä Edgrenin toiminnan sisältö ärsytti helsinkiläisiä kaadereita, joiden mielestä FBF:n olisi pitänyt keskittyä ammattiyhdistys- ja kunnallistietoutteen suomenruotsalaista kirjallisuutta käsittelevien opintopiirien ja kirjanäyttelyiden sijaan. Käsillä oleva artikkeli hyödyntää laajaa ja tutkimusmielessä aiemmin käytämätöntä lähdemateriaalia valaistakseen niin kommunisti Edgrenin epätavallista elämäntarinaa kuin Svenskfinlandin vähälle huomiolle jätettyä sosialistista historiaa. Artikkelin tarkoituksena on Edgrenin mitä suurimmassa määrin ainutlaatuista elämänkohtaloa tarkastelemalla tuottaa uutta tietoa kansandemokraat-

tisen liikkeen suhteesta ruotsalaiseen Suomeen sotien jälkeisenä aikana.¹

Artikkelin sisältö rajataan käsittelemään Edgrenin toimintaa kansansivistäjänä. Tämä Edgrenin elämäntehtävä puolestaan suhteutetaan suomenruotsalaista kansandemokratiaa koskevaan kahteen yhteenkietoutuneeseen kysymykseen. Ensimmäinen kysymys koskee sosialistisen suomenruotsalaisen kansansivistystyön organisatorisia rakenteita osana kansandemokraattista liikettä sotienjälkeisenä aikana. Toinen kysymys koskee kansansivistystyön muotoa ja sisältöä osana suomenruotsalaista kansandemokraattista liikettä. Molemmissa tapauksissa tulemme osoittamaan, että suomenruotsalaisella kansallisuuskysymyksellä oli – ennen kaikkea Edgrenin kautta – keskeinen ja ratkaiseva asema FBF:n toiminnassa. Lisäksi Edgrenin kokemat vastoinikäymiset ja menestykset tarjoavat meille mahdollisuuden tutkia senaikaisen suomenruotsalaisuuden sivistysihannetta koskevia käsityksiä yleisesti ja kansansivistystoiminnan luonnetta ja tehtäviä koskevia käsityksiä erityisesti. Kirjoitus tulee osoittaneeksi, että Edgrenin näkemys kansansivistyöstä oli luonteeltaan humanistinen. Sen ansiosta Edgrenin oli yhtäältä mahdollista rakentaa silta itsensä ja porvarillisen suomenruotsalaisen kansansivistysliikkeen välille. Toisaalta Edgren taas ajautui usein törmäyskurssille kansandemokraattisen liikkeen edustaman, kansansivistystyön tehtäviä puhtaasti välineellisesti hahmottaneen näkemyksen kanssa.

Ylemmän keskiluokan kodista kansandemokraattiseen perheeseen

Harri Edgren syntyi 27. heinäkuuta 1909 Pietarissa, jossa hänen isänsä Robert Edgren oli toiminut kirjakauppiaina vuodesta 1907 lähtien. Edgrenit olivat kirjakauppiassukua; Harrin isoisa August Wilhelm Edgren oli pitänyt kirjakauppaa Turussa 1859–1889 ja hänen setänsä Herman Edgren jatkoi kirjakauppatoimintaa Turussa vuodesta 1893 vuoteen 1926.² Harri Edgrenin elämää tulivat leimaamaan kirjat ja Venäjän vallankumous. Edgrenien

koti sijaitsi vain muutaman sadan metrin päässä Talvipalatsista ja hänen muistikuvissaan ”tykinlaukausten kumu ja konekivääri- ja kivääritulun pauke” kuului 7. marraskuuta 1917 bolševikkien aloittaessa lokakuun vallankumouksen.³ Robert Edgren menetti kirjakauppansa, mutta ryhtyi vuonna 1921 hoitamaan itäisen Suomen suurinta kirja- ja paperikauppaa, Viipurissa toiminutta Suomalaista Kirjakauppaa. Kyseinen kirjakauppa riistettiin häneltä vuonna 1940 Neuvostoliiton vallattua Viipurin. Tämän jälkeen hänestä tuli helsinkiläisen teknokemian tehtaan Oy Escalin Ab:n omistaja ja johtaja.⁴ Harri Edgren vietti nuoruusvuotensa ”hyvin porvarillisessa ja turvallisessa ympäristössä” Viipurissa.⁵ Kuusitoistavuotiaana hän luki Hagar Olssonin esseekokoelman *Ny generation* (1925) ja koki herätyksen:

Suomut putosivat silmiltäni ja näin häivähdyksen suurista kokonaisuuksista, jättimäisistä ongelmista. Olen aina sanonut, että Hagarilla on minut tunnollaan, ja on vähintäänkin oikein, että paljastan asian tässä ja nyt. Ajatellessani lukiovuosiani mieleeni tulevat ennen kaikkea hänen kirjansa ja lehtikirjoituksensa. Elämän kallio lepäsi tukevasti haltiattaren siivellä, sanoo F. Scott Fitzgerald yhdessä kirjoistaan [*Kultahattu*]. Ja tämä keijukainen oli Hagar, houkutteleva ja vaarallinen.⁶

Porvarispoika Edgren lähti ylioppilaana grand tourille, eurooppalaiselle sivistysmatkalle, joka sai synkän käänteensä Kolmannen valtakunnan Saksassa vuonna 1933. Edgren oli aloittanut väitöskirjaopinnot Kölnin yliopistossa ohjaajanaan kansanopistomies ja professori Paul Honigsheim. Tavoitteena oli kirjoittaa väitöskirja ranskalaisesta kirjailijasta, nobelistista ja antifasistista Romain Rollandista (1866–1944), joka oli yksi 1930-luvun tunnetuimmista stalinismin puolestapuhujista.⁷ Natsit kuitenkin erottivat Honigsheimin ja tämä pakeni Ranskaan. Edgrenin ja Honigsheimin viimeistä kohtaamista Edgren kuvasi myöhemmin kohtalonomaisena ja elintärkeänä:

Muutama minuutti ennen eroamistamme hän kehotti minua jatkamaan taistelua vapauden ja humanismin puolesta Suomes-

sa. Menestyksekkäästi ja pitkällä aikavälillä, niin hänen sanansa muotoutuivat, tämä oli mahdollista ainoastaan jonkin kommunistisen puolueen toiminnan puitteissa. Hänelle oli itsestään selvää, että liittyisin SKP:hen. Lupaa se minulle, hän sanoi minulle puristaessamme toistemme käsiä hyvästiksi. Sen minä lupasin ja lupaukseni olen myös pitänyt.⁸

Anna-Lisa Sahlströmin Edgrenistä kirjoittaman muistokirjoutuksen mukaan hän palasi ”viimein kotiin Viipuriin, jossa sekä väitöskirja että koti paloivat poroksi” talvisodan alkuvaiheessa.⁹ Jatkosodan aikana hän palveli Helsingin suojeluskuntapiirin toimiston kirjurina ja liittyi rauhanoppositiossa olleen Ruotsalaisen Työväenliiton (FSA, Finlands Svenska Arbetarförbund) jäseneksi.¹⁰

FSA:ssa Edgren tuli tunnetuksi sivistysmiehenä. FSA:n joululehdessä vuonna 1944 julkaistussa haastattelussa Edgren teki selkoa näkemyksistään, jotka koskivat nuorison kasvattamista demokratiaan. Jutussa hänet esiteltiin alan asiantuntijana viittaamalla hänen laajoihin opintoihinsa historian ja sosiologian saralla. Edgrenille oli päivänselvää, että ”kaikkia opettajakunnan selvästi demokratian vastaisia voimia” odotti ”välitön eläkkeelle siirtyminen”. Hän toivoi, että koulusta muotoutuisi instituutio, ”jossa nuoriso käsittäisi todellisen tehtävänsä: toimia taistelevan demokratian kärkijoukkona, tärkeänä etujoukkona siinä uudessa maailmassa, joka on tuleva”.¹¹ Jo tällöin Edgren ilmaisi humanistisen ja optimistisen sivistysihanteensa tähdentäessään nuorison edistyksellistä potentiaalia:

Nuoriso on, kunhan tietoisesti tai tiedostamattomasti taantumukselliset voimat eivät sitä raiskaa tai hyväkseen käytä, luonnostaan radikaali, vapautunut, uskossaan vahva. Sen taistelutahdossa ja illuusioista vapaassa pelottomuudessa, sen kiihkeässä totuudenkaipuussa ja oikeamielisessä päätöksessä on takuu vapauden lopullisesta voitosta.¹²

Näissä nuorison roolia käsittelevissä ajatuksissaan Edgren ilmaisi sivistystä koskevan orgaanisen ja idealistisen näkemyk-

sensä, joka oli myös hänen kansansivistäjän työnsä punainen lanka. Sivistys oli prosessi, joka sai voimansa yksilöiden *sisältä*, heidän perimästään historiallisesta ja kulttuurisesta materiaalista, ja ihanteellinen opettaja toimi kuin puutarhuri konsanaan saadessaan viljelmän kukoistamaan. Tähän sivistystä koskevaan näkemykseen kuului *sivistyksen* erottaminen *koulutuksesta* sillä perusteella, että jälkimmäisen tavoitteena olevat valmiudet olivat mitattavissa ja verrattavissa. Sivistys oli sitä vastoin sisäisen tiedonjanon ja maailman muuttamisen halun ohjailema vapaa prosessi. Sivistysprosessissa tiedolla on itseisarvo, jota ei voida pelkistää ulkoisten tavoitteiden välikappaleeksi. Näiden ajatusten alkuperä voidaan jäljittää renessanssin humanistisiin ihanteisiin, vaikka niiden ehkäpä suurin vaikutus näkyy saksalaisessa idealismissa ja erityisesti Johann Gottfried Herderin filosofiassa. Saksalaiset idealistit korostavat ihmisen – kaiken muun maailmassa olevan tavoin – muodostavan orgaanisen kokonaisuuden, jonka puitteissa yksilöt tulee sivistää sopusoinnussa ympäristönsä kanssa. Ihmisen merkittävimpana ympäristönä toimivat hänen historialliset ja sosiaaliset yhteisönsä, jotka Herderin ajatusmaailmassa – ja myös Edgrenin, kuten tulemme näkemään – muodostuvat Euroopan eri kansakunnista, toisin sanoen kansoista.

Edgren kuului siihen sosiaalidemokraattien joukkoon, joka seurasi sosiaalidemokraattista oppositiomiestä K. H. Wiikiä kommunistijohtoiseen Suomen Kansan Demokraattiseen Liittoon (SKDL). Maaliskuusta 1945 lähtien Edgren kirjoitti joko nimettömänä tai pseudonyymillä –f– SKDL:n ruotsinkieliseen äänenkannattajaan *Folktidningeniin*, jonka sivuilla hän muun muassa arvosteli Atos Wirtasta ankarasti poliittisesta selkärangattomuudesta. Hän kuvasi Wirtasen olevan ”traaginen hahmo, oman kohtalokkaan päättämättömyytensä uhri”, ja nimitti K. A. Fagerholmia ”ovelaksi opportunistiksi”.¹³

Edgren valittiin 2. huhtikuuta 1945 SKDL:n ruotsinkieliseen työvaliokuntaan (myöhempi ruotsalaisjaosto).¹⁴ Muutamaa vuotta myöhemmin hän täytti Honigsheimille antamansa lupauksen, kun hänestä tuli myös Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP)

jäsen.¹⁵ Edgren tulisi myös seuraamaan ihailemaansa professoria tämän elämäntyössä sivistysmiehenä.

Kansandemokraattinen ja suomenruotsalainen kansansivistäjä

Ruotsalainen Työväenliitto ja SKDL:n ruotsalaisjaosto perustivat FBF:n 24. huhtikuuta 1946 osana pyrkimystä yhdistää suomenruotsalainen työväenliike. Suunnitelmien mukaan FBF:n tarkoitus oli toimia suomenruotsalaisten työläisten omana sivistysjärjestönä, koska olemassa olevat sivistysjärjestöt – suomenkielinen Työväen Sivistysliitto ja ruotsinkielinen mutta porvarillinen Svenska föreläsningsbyrån – eivät pystyneet tyydyttämään heidän erityisiä sivistystarpeitaan. Harri Edgren oli yksi arkkitehteistä FBF:n takana. Yhdessä sosiaalidemokraatti Gudrun Mörnen kanssa hän kirjoitti FBF:n säännöt ja toimi liiton käynnistämisvaiheessa järjestön epävirallisena sihteerinä. Sääntöjen laatijana Edgren varmisti liiton vähemmistökansallisen ruotsalaisuuden¹⁶ pykälällä yhdeksän. Se määräsi, että FBF:n kahdeksanhenkisessä johtokunnassa, jonka itseoikeutettu jäsen hän oli, sai olla jäsenenä ainoastaan ruotsia äidinkielenään puhuvia henkilöitä.¹⁷ Eräässä haastattelussa Edgren yhdisti liiton perustamisen yhteiskunta- ja kulttuurielämän perusteelliseen muuttamiseen:

Uuden liiton synty merkitsee vapaalle kansanvaltaiselle sivistystyölle jättiläisaskelta eteenpäin. Uusi aikakausi tekee tuloaan ahdasmieliseen ja poroporvarillisesti eristäytyneeseen kulttuurielämäämme. Määrätietoisella voimalla ja peräänantamattomalla johdonmukaisuudella me demokraatit tulemme tuulettamaan ulos taantumuksellisten ja nationalististen oppien, latteiden patrioottisten korulauseiden, onttojen fraasien ja tyhjiä aivojen sivistysdemagogian. Juuri me edustamme syntymässä olevaa suurta uutta maailmaa, uutta nuorisoa, uusia ajatuksia, vastustamatonta taistelutahtoa.¹⁸

Vaikka FBF oli alusta alkaen tavallaan Edgrenin lempilapsi, ei hän kuitenkaan ilmoittanut olevansa kiinnostunut sihteerin virasta, koska hän siihen aikaan toimi edelleen johtajana isänsä omistamassa tehtaassa. Samasta syystä hän ei tullut hakeneeksi Suomen kommunistisen puolueen jäsenyyttä. Vasta vuonna 1948 tapahtuneen tehtaan sulkemisen jälkeen hänestä tuli SKP:n jäsen.¹⁹ Samaan aikaan kun Edgrenin johtajanura tuli päätökseensä ja hänen uransa kommunistina alkoi, kärjistyivät sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien keskinäiset välit FBF:ssä yhä pahemmin. Kansandemokraatit katsoivat etujaan loukatun virantäyttäjien yhteydessä ja vuoden 1949 alussa he vaativat sosiaalidemokraatti Anna Bondestamin sihteerinviran kanssa poliittisesti samanarvoisen, kansandemokraateille korvamerkityn viran perustamista.²⁰

Edgren oli kansandemokraattien ykkösehdokas uuteen FBF-virkaan, mutta FBF:n puheenjohtaja, Närpiöstä kotoisin ollut Georg Backlund, ilmaisi epäilynsä hänen sopivuutensa suhteen. Pelkästään kommunistikaaderien sisäpiirin kesken pidetyssä kokouksessa Backlund sanoi, ettei Edgren ollut "täysin pätevä hoitamaan sivistysneuvojan toimenkuvaan kuuluvia tehtäviä". Backlund vastusti Edgrenin palkkaamista, koska tämän "omaleimainen käytös" tekisi hänelle mahdottomaksi "saada yhteyttä maaseudun yksinkertaiseen väestöön".²¹ Backlundilla, talonpojan pojalla, oli pitkä kokemus agitaatiosta ruotsinkielisellä eteläpohjalaisella maaseudulla, eikä hän nähtävästi uskonut hyvin porvarillisella habituksella varustautuneen ja sivistyneen luonteen omanneen Edgrenin mahdollisuuksiin vaihtaa ajatuksia niin kutsuttujen vähäväkisten kanssa.

Edgren sai kuitenkin tukea suomenruotsalaisen kansandemokraattien vain 36-vuotiaalta johtajalta Gösta Rosenbergiltä, joka oli osaksi perinyt asemansa isältään Mauritz Rosenbergiltä, Terijoen hallituksen valtiovarainministeriltä. Gösta Rosenbergin mukaan Edgrenillä "oli tiettyjä ansioita", minkä lisäksi hän myös tulisi "mukautumaan kontrolliimme". Rosenberg sai tukea näkemyselleen puoluetoimitsija Mikael Rombergilta, joka vakuutti Backlundille tulewansa "esittämään Edgrenille tiettyjä kehotuk-

sia”. Romberg lupasi myös ottavansa vastuulleen potkujen antamisen Edgrenille, mikäli kävisi ilmi ”tälle olevan mahdotonta hoitaa virkaansa”.²² Backlund sai luvan tyytyä esitettyihin lupauksiin. Maaliskuussa 1949 kansandemokraattien läpiajamasta Harri Edgrenin työhönotosta tuli yksi naula lisää FBF:n arkkuun yhteisenä sivistysliittona. Vuosikokouksessa 24. huhtikuuta 1949 sosiaalidemokraatit marssivat ulos, eivätkä koskaan palanneet.²³ Pesänjaon hoitaminen jäi neuvojan virkanimikkeellä vasta palvelukseen otetun Edgrenin harteille ja hän piti sivistystoiminnan nipin napin käynnissä avioeroprosessin aikana.

Vapaan sivistyksen poliittiset rajat

Edgren otti lopullisesti FBF:n toimeenpanevan vallan käsiinsä vasta 1955, mutta jo tätä ennen esiintyi jännitteitä, jotka tulisivat leimaamaan Edgrenin elämäntyötä kommunistisena kansansivistysmiehenä. Kyse on etupäässä kahden kansansivistystyötä koskevan näkemyksen välisestä konfliktista: yhtäällä Edgrenin humanistinen ja idealistinen sivistysihanne, joka sisälsi ennen kaikkea historiallisia ja kirjallisuushistoriallisia opintoja, toisaalla kommunistikaaderien toiveet tarkoituksenmukaisista, poliittisen liikkeen toimitsijoille suunnatuista ammattiyhdistys- ja kunnallistietoutta käsittelevistä kursseista. Käsitykset pohjasivat keskenään yhteensovittamattomiin ajatuksiin siitä, mitä sivistyksellä ylipäätään tarkoitettiin. Edgrenille sivistys oli vapaa ja orgaaninen prosessi, jossa oman historian ja kulttuurin tuntemus oli avainasemassa – muutoksen voima oli ammennettavissa kansan omasta kulttuuriperinteestä. Sitä vastoin kommunistikaaderien taipumuksessa nähdä sivistys ennen kaikkea välineellisenä ei ollut tilaa yksilön historiallista ja kulttuurista itsetuntemusta käsitteleville, syväluotaaville eksistentiaalisille kysymyksille. Heille kyse oli lähinnä tarpeesta kouluttaa liikkeen jäseniä hoitamaan monenlaisia konkreettisia ja poliittisia tehtäviä. Edgrenin sivistysihanne sai konkreettisen muodon heti ensimmäisessä tilaisuudessa, jonka hän järjesti FBF:lle.

18. syyskuuta 1950 Edgren käynnisti kurssin nimeltä "Finlandssvensk nyare litteratur" (Suomenruotsalainen uudempi kirjallisuus) kodissaan Mannerheimintiellä Helsingissä. Kyseessä oli FBF:n ensimmäinen niin kutsuttu nuorisokurssi.²⁴ Vuodesta 1950 eläköitymiseensä vuonna 1974 Edgren piti yhteensä 24 nuorisokurssia. Ensimmäiselle nuorisokurssille osallistui yhdeksän henkilöä ja se päättyi keväällä 1951 pidettyihin juhliin ja kurssitodistusten jakamiseen.²⁵ Seuraavana lukuvuonna, joksi Edgren sitä nimitti, kurssilaiset opiskelivat "[k]ulttuurisosiologiaa painottaen erityisesti kirjallisuutta, taidetta, musiikkia ja teatteria". Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että nuoret tutustuivat "suomenruotsalaisten ja ulkomaisten kirjailijoiden teoksiin ja useamman suuren taiteilijan töihin" sekä kuuntelivat luentoja, joiden pitäjiin kuuluivat muun muassa Ralf Parland ja Jan-Magnus Jansson.²⁶

Nuorisokurssi muodosti FBF:n kurssitoiminnan ytimen Edgrenin vuosina ja siitä tuli vähitellen yksi suomenruotsalaisen kansandemokraattisen liikkeen instituutioista. Kurssi toimi ennen kaikkea sivistyneenä porttina liikkeeseen, nuorison kulttuurisalonkina ja kansandemokraattisen nuorison taimitarhana. Useimmat sotienjälkeisen ajan tärkeistä kansandemokrateista kävivät kurssin kirjailija Gösta Ågrenin tavoin. Ågren kuvaili myöhemmin Edgreniä yhtenä kolmesta suuresta opettajastaan.²⁷ Viimeisten kurssilaisten joukosta löytyvät myös Leif Salménin, Thomas Micklinin ja Björn Wahlroosin nimet.²⁸

Edgrenin panosta sivistyksen hyväksi ei kuitenkaan palkittu liittosihteerin viralla. Hänen sijaansa FBF:n johtokunta palkkasi sihteeriksi Backlundin 10. huhtikuuta 1952.²⁹ Backlundin palkkaaminen merkitsi Edgrenin arvonalennusta – jälkimmäinen oli, neuvojan virkanimikkeestään huolimatta, käytännössä toiminut liiton sihteerinä ja saanut myös kuukausipalkkaa työstään. Edgren jatkoi kuitenkin neuvojana vapaaehtois pohjalta siitä huolimatta, että hänelle aiemmin maksettu palkka menikin nyt Backlundille. Poliittisesti perustellummalle ja määrätietoisemmalle toiminnalle oli kysyntää, sillä sitä katsottiin tarvittavan suomenruotsalaisen kansandemokraattisen kentän aktivoimiseksi. SKP oli myös pannut merkille puutteet FBF:n toiminnassa. Tarkastel-

tuaan puolueen ruotsinkielistä toimintaa kalenterivuoden 1952 aikana SKP:n keskuskomitean poliittinen toimikunta huomautti, että puolueen ote FBF:stä oli ollut heikko ja että liiton opintotheet olivat liian yksipuolisia. Toisin sanoen kirjallisuus ja kulttuuri olivat liian hallitsevassa asemassa.³⁰

Vaikka Backlund myös ilmaisi, että oli tärkeää ”levittää kiinnostusta meidän omaa kotimaista ruotsinkielistä kirjallisuuttamme ja omia kirjailijoitamme kohtaan”³¹, siirrettiin toiminnan painopistettä kaaderikoulutuksen suuntaan. Lisäksi toiminta tuli suunnitelmien mukaisesti suuremmassa määrin sovitetuksi yhteen SKDL:n tarpeiden kanssa.³² Vuonna 1953 pidetyistä 47 opintopiiristä 31:ssä käsiteltiin kunnallistietoutta ja yhteiskuntaoppia. Vain yhdessä opintopiirissä käsiteltiin suomenruotsalaista kirjallisuutta. Muutosta voi havainnollistaa vertaamalla tilannetta vuoteen 1951, jolloin neljässä opintopiirissä luettiin ainoastaan Sally Salmisen romaania *Katrina* (1936). Backlundin johdolla laadittiin uusia, yhteiskuntaoppia ja sosialismin alkeistietoja käsitteleviä kursseja. FBF:n toiminta muuttui Backlundin sihteeriyden myötä yhdistelmäksi käytännönläheistä poliittista koulutusta ja maailmanvallankumouksen voittokulusta kertovaa propagandaa.³³ Vaikka Edgrenillä ei enää ollutkaan mahdollisuuksia vaikuttaa liiton toiminnan sisältöön, häntä ei oltu erotettu. Hän jatkoi nuorisokurssin pitämistä kodissaan Mannerheimintielle, minkä lisäksi häneen luotettiin edelleen luennoitsijana ja opintopiirien vetäjänä. Pian Backlundin erottua sihteerin virasta helmikuun alussa 1955 Edgren vastasi myös FBF:n käytännön toiminnasta, tultuaan ainoana ehdokkaana valituksi liiton puolipäivätoimiseksi sihteeriksi.³⁴ Edgrenin ja FBF:n symbioosia alleviivasi se, että hänen kotiosoitteestaan tuli myös liiton virallinen osoite. Vuosikokouksen yhteydessä Edgren alleviivasi paluunsa merkitystä pitämällä ylistyspuheen sivistykselle ja tulevaisuudelle. ”Liiton siht. korosti puheessaan sivistyksen, valistuksen ja ymmärryksen merkitystä kansan pyrkimyksille saavuttaa asetettu tavoite, uusi maailma”, todetaan kokouksen pöytäkirjassa.³⁵ Edgrenin humanistinen ja idealistinen, mutta yhtä lailla vallankumouksellinen sivistysihanne oli leimaava FBF:n toimintaa seuraavat melkein 20

vuotta. Käytännössä Edgren sai mahdollisuuden toteuttaa omaan näkemykseensä pohjautuvan version suomenruotsalaisen tavallisen kansan kaikkein eniten tarvitsemasta sivistyksestä.

Edgrenin kansansivistysihanteesta tulee totta: suomenruotsalainen kirjanäyttely

Edgreniläisen kansansivistysprojektin keskipisteessä oli kaksi yhteenkuuluvaa aatteellista vaikutinta. Ensimmäisessä oli kyse suomenruotsalaisen kansallisuuden vaalimisesta ja kehittämisestä, toisessa oli puolestaan kyse käsityksestä, jonka mukaan suomenruotsalaisella kaunokirjallisuudella oli ratkaisevan tärkeä merkitys Svenskfinlandin säilymiselle. Näiden vaikuttimien innoittamina Edgren ja FBF tekivät keväällä 1958 uuden aluevaltauksen järjestämällä suuren suomenruotsalaisen kirjanäyttelyn Pietarsaareissa. Sen yhteydessä pohjalaiset kirjailijat Sven-Olof Högnäs, Wava Stürmer, Gösta Ågren, Ebba Björkbom-Bäckman ja Ingmar Nykvist lukivat ääneen teoksiaan.³⁶ Tapahtumaa kehystivät näytteille asetetut noin viisisataa suomenruotsalaisten kirjailijoiden kirjoittamaa kirjaa sekä joidenkin kirjailijoiden muotokuvat.³⁷ Edgrenin näyttelyn avanneessa puheessa hän otti *Ny Tid* -lehden mukaan etäisyyttä "siihen surkeaan laimeuteen, jolla joissakin yhteyksissä on suhtauduttu suomenruotsalaiseen kansallisuuskysymykseemme" ja "totesi tiukasti, ettemme muodosta mitään kansanjäännettä, joksi jotkut meitä nimittävät, vaan oman kansamme".³⁸ Edgrenin puheenvuoro oli osa suomenruotsalaisten tulevaisuudesta käytyä keskustelua, jonka taustalla olivat 1950-luvun alun negatiiviset väestötieteelliset ennusteet ja suomenruotsalaisen kulttuurin säilymismahdollisuuksista esitetty synkät näkemykset. Synkkiä sanoja olivat lausuneet niin Edgrenin nuoruuden idolin Hagar Olssonin kaltaiset tunnetut kulttuurihenkilöt kuin myös Christer Kihlmanin ja Jörn Donnerin kaltaiset kukonpojat.³⁹

Edgren muistutti, että Islannissa julkaistiin henkeä kohti 400 kertaa enemmän kirjoja kuin Yhdysvalloissa, ja esitti islantilaiset esikuvana suomenruotsalaisille:

Meitä suomenruotsalaisia on yli puolet enemmän kuin islantilaisia ja meillä on vanha kulttuuri sekä tuhatneljäsataaluvulta polveutuva kirjallisuus. Meidän tulee ottaa mallia islantilaisten esimerkistä [...] ja ymmärtää kansallisen kulttuurimme arvo.⁴⁰

Kosmopoliittinen kommunisti Edgren ilmaisi Pietarsaareissa suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin perustavanlaatuisen etnonationalistisen periaatteen: suomenruotsalaiset olivat, yhdessä suomenkielisten muodostaman kansallisuuden kanssa, toinen Suomen kahdesta kansallisuudesta. Näkemys Suomesta kahden keskenään yhdenvertaisen kansallisuuden kotimaana vastasi myös kommunistista kansallisuusoppia.⁴¹ Edgren saattoi siis hyvällä kommunistisella omallatunnolla sanallistaa vähemmistönationalistisen näkemyksensä, joka olisi sopinut sellaiseenaan esitettäväksi myös Ruotsalaisen kansanpuolueen puoluepäivillä. Myöhemmin samana vuonna Edgren toisti ja kehitteli painokkaasti vähemmistönationalistista näkökantaansa Svenska folkskolans vänner -yhdistyksen *Svenskbygden*-jäsenlehdessä julkaistussa keskustelupuheenvuorossaan suomenruotsalaisten tulevaisuudesta:

Ennen kaikkea on syytä muistaa eräs olennainen totuus: emme ole ”ruotsia puhuvia” tai ”ruotsinkielisiä” vaan *suomenruotsalaisia*. Emme siis ole mikään kieliryhmä, sillä muodostamme oman kansallisuutemme: *suomenruotsalaisen* kansallisuuden. Tätä kiistatonta tosiasiaa meidän tulee tähdentää aina ja kaikkialla. Samoin kuin sitä ilmeistä faktaa, että kansallisuutta ei vaihdeta kuin paitaa [...] Meidän täytyy tehdä kaikkemme sen eteen, että *suomenruotsalaisten* tiedostaisivat paremmin oman kansallisuutensa. Kouluissa äidinkielen keskeistä asemaa tulee painottaa ja äidinkielenopettajien vastuuta alleviivata [...] Kodin ja koulun on yhdessä luotava pohja rakkaudelle omaa ruotsalaista äidinkieltämme ja ruotsalaista kulttuuriamme kohtaan.⁴²

Edgren huomautti myös, että poliittiset rajat ylittävä yhteistyö oli edellytys suomenruotsalaisuuden säilymiselle. Suomenruotsalaisten muodostaman kansallisuuden tulevaisuus oli ideologiset rajalinjat ylittävä, yleissuomenruotsalainen kohtalonkysymys:

Kaikkien Svensk-Finlandin rakentavien voimien varaan pohjautuva myönteinen suomenruotsalainen kulttuuripoliittikka, poliittisesta ja ideologisesta väristä riippumatta, on ehdoton vaatimus ja tinkimätön ehto. Tämänkaltaista kulttuuripoliittikkaa on harjoitettava yhteistyön merkeissä laajimmalta mahdolliselta pohjalta suomenruotsalaisten sivistysjärjestöjen ja kulttuuri-instituutioiden kesken. On kiinnitettävä suurta huomiota suomenruotsalaisen kulttuuriperinteen edustamaan elävään sivistysperintöön. Suomenruotsalaista nuorisoa tulee innostaa viemään tätä sivistysperintöä eteenpäin, syventämään ja rikastamaan kulttuuriamme sekä tehdä siitä kallisarvoinen ja kiistaton välttämättömyys myös tuleville sukupolville.⁴³

Edgrenin kehoitus sisälsi suomenruotsalaiselle porvaristolle osoitetun vetoomuksen kohdella kansandemokraattista FBF:ää tasavertaisena suomenruotsalaisen sivistyksen välittäjänä ja suomenruotsalaisuuden puolustajana. Liiton yhä selvempi profiloituminen suomenruotsalaiseen kirjallisuuteen keskittyvänä vähemmistönationalistisena kansansivistysjärjestönä oli epäilemättä ensisijaisesti seurausta Edgrenin etnonationalistisesta vaakaumuksesta. Se pohjasi ajatukseen kielen ja kirjallisuuden keskeisestä merkityksestä kansan elinvoimalle ja säilymiselle.

Vuonna 1959 Vaasassa järjestetyn kirjanäyttelyn yhteydessä teoksiaan lukivat ääneen muun muassa Evert Huldén ja Leo Ågren.⁴⁴ Edgrenin avajaispuhe oli jälleen täynnä vähemmistönationalistista paatosta. *Folktidningen Ny Tid* (FNT) raportoi hänen julistaneen, että "Helsingin kalpeat kaunosieluiset nuorukaiset", jotka olivat sitä mieltä, että "emme tule säilymään, että olemme kansallisuutena hiipuva pois", eivät tienneet mitään "suomenruotsalaisesta tavallisesta kansasta, toiveistamme, tahdostamme ja uskostamme".⁴⁵ Tässä yhteydessä Edgren kääntyi muun muassa Christer Kihlmanin vastaan, joka *Dagens Nyheter* -lehdessä 31.

elokuuta 1959 julkaistussa kohua herättäneessä artikkelissaan ”Svenskhetens slagskugga” oli julistanut suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin olevan sairaus ja kehottanut suomenruotsalaisia kirjailijoita ”tuntemaan olonsa kotoisaksi [suomenkielisessä] Suomessa”.⁴⁶

Syksyllä 1960 FBF järjesti kirjanäyttelyn Helsingissä yhteistyössä Helsingin kaupungin ruotsinkielisen työväenopiston kanssa. Näyttelyyn osallistuivat muun muassa Bo Carpelan, Walentin Chorell, Tito Colliander ja Anna-Lisa Österberg.⁴⁷ Edgren ja työväenopiston rehtori Gunnar Bäck esittivät kummatkin avaussanansa. Bäckin tyytyessä lyhyesti toivottamaan kaikki tervetulleeksi piti Edgren tavoilleen uskollisena palavahenkisen ja poleemisen puheen suomenruotsalaisen kirjallisuuden merkityksestä suomenruotsalaisten menneisyydelle, nykyisyydelle ja tulevaisuudelle.⁴⁸ *Studieringen*-lehden julkaisemasta otteesta Edgrenin puheesta käy ilmi tämän jälleen moittineen ”noita kalpeita kaunosieluisia nuorukaisia, jotka haluavat esiintyä nuorina vihaisina miehinä” sanomalla heidän olevan sekä tietämättömiä suomenruotsalaisen kansan tilanteesta että vähemmistökansallisessa mielessä heikkouskoisia.⁴⁹ Tässä vaiheessa Edgren laski ”kaunosieluisiin nuorukaisiin” kuuluviksi todennäköisesti myös kirjailijat Jörn Donnerin ja Göran Schildtin (vaikka Schildt oli samanikäinen Edgrenin kanssa ja siten teeskenteli olevansa vihainen ja nuori), jotka vuoden 1959 loppupuolella olivat tulleet tunnetuiksi perinteellisen suomenruotsalaisuuden pilkkaajina.⁵⁰ Puheensa lopuksi Edgren ilmaisi vankkumattoman uskonsa siihen, että suomenruotsalaisilla oli tulevaisuus edessään:

Ja ennen kaikkea: me elämme ja tulemme elämään. *Suomenruotsalainen kansallisuutemme elää ja on elävä. Rakas äidinkielemme, kaisu korkealle ja vapaasti, rakas ruotsalainen äidinkielemme!*⁵¹

FBF:n taidenäyttely porvarillisessa Tammisaaressa syksyllä 1961 oli myös osoitus liiton – ja ennen kaikkea Edgrenin – taidosta ylittää poliitiikan raja-aidat suomenruotsalaisen kulttuurin hengessä. On tietysti mahdollista, että Tammisaaren porvaristo ei ollut kunnolla perillä pelkästään ruotsinkielisten taiteilijoiden

töitä esitelleen taidenäyttelyn järjestävän tahon luonteesta. *Västra Nyland* nimittäin antoi kunnian näyttelyn järjestämisestä sosiaalidemokraattiselle Työväen Sivistysliitolle. Kansakoulun aulassa esille asetetut teokset eivät myöskään edustaneet sosialistista realismia tai edes sosiaalista realismia. Esillä oli muun muassa Pro Finlandia -palkittujen taiteilijoiden Gösta Diehlin, Torger Enckellin ja Yngve Bäckin töitä. Erityisen sosialistisena ei varmaan myöskään pidetty Edgrenin vakiintunutta tapaa käsitellä avajaispuheessaan suomenruotsalaisuuden kulttuurista elinvoimaa, jonka puitteissa hän *Västra Nyland* -lehden mukaan ”esitti kiihkeää kritiikkiä niitä vähäverisiä helsinkiläisiä kohtaan, jotka ennustavat suomenruotsalaisten lähestyvää tuhoa tietämättä mitään Svenskskandinasta ja sen väestöstä”.⁵²

Syksyllä 1962 oli jälleen kirjanäyttelyn aika, jota tosin kehysivät Sven Grönvallin ja Per Olov Hjortellin taideteokset.⁵³ Uusi-kaarlepyyssä Edgren avasi näyttelyn ylistämällä uudemman keran kirjojen julkaisumääriä Islannissa sekä painottamalla tarvetta suojella ruotsin kieltä ja kirjallisuutta Suomessa etenkin tulevia sukupolvia ajatellen. Sanomalehtien selostusten perusteella Edgren ei tällä kertaa heristänyt sanan säiläänsä kalpeiden kaunosieluisten nuorukaisten suuntaan, vaikka vähemmistökansallinen ilosanoma kirjallisuuden sivistävästä vaikutuksesta pysyikin samana. Kahdeksan esiintyneen kirjailijan joukossa uusia tulokkaita olivat pohjanmaalaiset Edit Björkholm, Ingolf Friman ja Wilhelm Nyby.⁵⁴

Kirjanäyttelyiden kohokohdista 1960-luvun puolivälin aikoihin voidaan mainita vain kuusitoistavuotias debytantti Ulla-Lena Lundberg, joka luki otteita runokokoelmastaan *Utgångspunkt* (1962) Hangossa vuonna 1963, ja niin ikään ensiesiintymisensä tehnyt Ralf Nordgren, joka lausui runojaan Taalintehtaalla vuonna 1964.⁵⁵ Edgrenin suureksi pettymykseksi vuoden 1965 kirjanäyttely peruttiin FBF:n rahanpuutteen ja johtokunnan tärkeämpänä pitämien asioiden vuoksi.⁵⁶ Vuonna 1966 Edgren avasi näyttelyn Närpiössä pitämällä jälleen puheenvuoron monipuolisesta ja kukoistavasta suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta joka ilmensi suomenruotsalaisen kansallisuuden kulttuurista voimaa.⁵⁷

FBF-näyttely palasi Pietarsaareen vuonna 1967 kahdeksan pohjalaisen kirjailijan esitysten voimin: Wava Stürmer, Ingolf Fri-man, Ingmar Nykvist, Edith Björkholm, Erik Ågren, Helge Englund, Anna Lisa Lönnqvist ja Walter Ahlö.⁵⁸ Neljä viimeksi mainittua lukivat ensimmäistä kertaa teoksiaan ääneen FBF:n tapahtumassa. Tämän lisäksi kyseessä oli *FNT*:n mukaan Erik Ågrenin ensimmäinen julkinen esiintyminen kirjailijana.⁵⁹ *Österbottning*-lehden selostuksessa tapahtumasta Edgren kuvasi Pohjanmaan alueen suurta kiinnostusta kirjallisuutta kohtaan seuraavin sanakääntein: ”Täältä lakeuksien maasta nousee joka vuosi uusia kirjailijoita, jotka aktiivisesti ottavat osaa kulttuurityöhön”.⁶⁰ Edgren toisti myös tavanmukaisen viestinsä suomenruotsalaisen kulttuurin ja runouden nuorekkaasta elinvoimasta puheessaan, jota *Jakobstads Tidning*issä luonnehdittiin ”kulttuurioptimismin” sävyttämäksi.⁶¹

Kansallinen sivistys internationalismin ehtona

Kansainvälisenä opiskelijavallankumousten vuonna 1968 FBF järjesti kirjanäyttelynsä Karjaalla. Edgrenin avajaispuheen sisältö oli pitkälti sama kuin edeltävänä vuonna, mutta siinä oli *Västra Nylandin* selostuksen perusteella ajankohtainen lisäys, joka viittasi hänen aiemmin aneemisiin helsinkiläisnuorukaisiin kohdistamaansa kritiikkiin ja herätti sen henkiin:

Sen ansiosta [rohkean ja radikaalin suomenruotsalaisen nuorison esiinmarssi] voimme vain hymyillä pitkämielisen sijaan halveksuvalla huvittuneisuudella erään tietyn vanhemman nuorukaisen yrittäessä ajattelelomuuttaan ja tietämättömyyttään väittää, ettei meillä ole enää mitään tulevaisuutta isänmaassamme. Kyseisen herrasmiehen mukaan jonkinlaisessa reservaatissa eläminen olisi kohtalomme. No, maailmaan todellakin mahtuu koko joukko arvostelukyvyyttömiä ja rajoittuneita yksilöitä. Minun on myönnettävä, että en edes muista hänen nimeään, koska hän on minulle täysin yhdentekevä ja merkityksetön.⁶²

Karis-Billnäs samlyceumin tiloihin kokoontuneelta yleisöltä tuskin jäi huomaamatta, kuka Edgrenin parhaana "vanhempi nuorukainen" oli: (sitoutumaton) kansandemokraatti Jörn Donner, jonka lausahdus tulevaisuutta vailla olevien suomenruotsalaisten keräämisestä kokoon johonkin reservaattiin turistien tuijoteltavaksi oli televisioitu reilua kuukautta aikaisemmin. Donnerin kommentit olivat johtaneet kiihkeisiin reaktioihin sekä sosialistien että porvarien keskuudessa. Donner itse kuittasi kiistan "hytтын paskana".⁶³

Donnerin varaukseton pohdiskelu reservaateista herätti Edgrenissä vähemmistönationalistista suuttumusta ja hänen Karjaalla pitämänsä puhe oli yritys saada Donner aidosti julistetuksi pannaan suomenruotsalaisissa piireissä. *Västra Nylandista* poike-ten *FNT* ei julkaissut Edgrenin Donneriin kohdistamaa pannaan julistamista, vaan raportoi ainoastaan yleisin sanakääntein, että Edgren oli ylistänyt "suomenruotsalaista elämäntahtoa" ja ottanut etäisyyttä "perikatopuheisiin".⁶⁴ Donner, joka debytoi kirjailijana 1951, ei tullut koskaan esiintyneeksi missään FBF:n tilaisuudessa, mutta Karjaalla niin tekivät Barbara von Schoultz, Anders Cleve ja Johan Mickwitz. *FNT*:n mukaan "nuoria kirjailijoita kiitettiin raikuvien aplodein ja punaisin neilikoin"⁶⁵; punainen neilikka on sosialistinen symboli.

Ruotsalaisuuden päivän pääjuhlassa Vaasassa 6. marraskuuta 1969 tuolloin 60-vuotias Harri Edgren palkittiin Suomenruotsalaisten kansankäräjien (Svenska Finlands folkting) ansiomitalilla työstään suomenruotsalaisen kulttuurin hyväksi.⁶⁶ Runsaat kaksi viikkoa myöhemmin Edgren piti perinteisen avajaispuheensa FBF:n kirjanäyttelyssä. *Hufvudstadsbladetin* mukaan Edgren alleviivasi Paraisilla pitämässään korkealentoisessa puheessa kirjallisuuden merkitystä "meidän suomenruotsalaiselle kansallisuudellemme" ja "väitti painokkaasti" etteivät suomenruotsalaiset ole mikään "vähemmistösirpale, kuten jotkut ovat halunneet väittää". Hän päätti puheensa iskulauseeseensa: "me elämme ja tulemme elämään".⁶⁷ Anders Cleve osallistui jälleen, muiden osallistujien ollessa Viola Renvall, hänen miehensä Hjalmar Krokfors, sekä Ole Torvalds.⁶⁸

Vuonna 1970 näyttely pidettiin Hangossa. *FNT*⁶⁹ julkaisi lyhyen kuvauksen Edgrenin avajaispuheesta mainitsematta hänen suomenruotsalaiseen nuorisoon kohdistamaansa kritiikkiä, jota hän *Hangö*-lehden selostuksen mukaan oli esittänyt: ”Ovatko vain hyödylliset, laskettavissa olevat ja pyrkyrimäiset asiat nuorison kiinnostuksen kohteena ja jotka saavat heidät halveksimaan äidinkieltään.”⁷⁰ *Västra Nyland* totesi Edgrenin soimanneen ennen kaikkea ”nuoria, heitä jotka kutsuvat itseään internationalisteiksi, mutta jotka eivät ole kiinnostuneita omasta äidinkielestään”. Nämä eivät ymmärtäneet mille todellinen internationalismi perustui:

Ilman omassa maassaan, omassa äidinkielessään ja omassa kirjallisuudessaan olevia juuria ei yksikään ihminen voi kasvaa ja kypsyä ja tulla internationalistiksi hengessä ja totuudessa.⁷¹

Aikaisemmin Edgren oli kohdistanut kritiikkinsä ainostaan yksittäisiä kuppikuntia tai – kuten Donnerin tapauksessa – yksittäistä henkilöä kohtaan, ja korostanut nuorison enemmistön radikaaliutta samalla kun se veresti ja uudisti suomenruotsalaista kulttuuriperintöä. Huomattava osa radikaalista nuorisosta yleensä, ja erityisesti vasemmistoradikaalista nuorisosta, oli vuonna 1970 omaksunut internationalismin muodossa tai toisessa, ja Edgrenin puhe Hangossa ilmensi hänen tuoretta pessimismiään mitä tuli suomenruotsalaiseen nuorisoon ja tuonnempana suomenruotsalaisuuden tulevaisuuteen. On merkille pantavaa, että *FNT* päätti olla mainitsematta Edgrenin väitetysti internationalistiseen nuorisoon suunnattua vähemmistönationalistista hyökkäystä. Ilmeisesti lehdessä oltiin sitä mieltä, että Edgrenin sivallus olisi ollut liian provokatiivinen kansandemokraattisen liikkeen riveissä vaikuttavalle ja kasvavalle joukolle internationalistisesti suuntautunutta nuorisoa. Edgrenin nuorisoon kohdistaman vuodatuksen jälkeen ohjelmassa oli ääneen luentaa. Lavalla esiintyivät Krokforsin ja Renvallin aviopari, Ulla-Lena Lundberg, Sven Willner ja Jarl Sjöblom.⁷² Edgren kiitti kirjailijoita ojentamalla jokaiselle punaisen neilikan.⁷³

Sunnuntaina 28. marraskuuta 1971 FBF:n suomenruotsalainen kirjanäyttely teki paluun Pohjanmaalle. Edgren toisti puheessaan Pietarsaaressa suomenruotsalaista nuorisoa vastaan Hangossa esittämänsä syytökset ja oli *Österbottningen*-lehden raportin perusteella myös lisännyt syytekirjelmäänsä uuden kohdan:

Nykyään Suomessa monet käyttävät väärin ruotsin kieltä siinä määrin, että heidän puhumaansa kieltä voidaan hyvällä syyllä sanoa ”pidginruotsiksi”. Kotoperäisillä kirjailijoillamme on kova työ pitää kieli puhtaana. Heillä on myös kulttuuriperintö vaalittavanaan.⁷⁴

Etenkin eteläisen Suomen ja Helsingin nuoriso puhui yllä mainittua pidginruotsia, jota Edgren *Jakobstads Tidningin* mukaan luonnehti ”vastenmieliseksi sekasotkuksi epäruotsalaisia sanoja ja rakenteita”. Vaikka Edgren tuli jälleen ilmaiseeksi suomenruotsalaisten tulevaisuutta koskevan pessimisminsä – pessimismin, johon hän ei ollut sortunut 1950- ja 1960-luvuilla – asetti hän *Jakobstads Tidningin* mukaan toivonsa ”äidinkielestään kiinni pitävään suomenruotsalaisen nuorison enemmistöön”. Edgren oli sitä mieltä, että ”niin nyt kuin aiemmin” Pohjanmaa oli kulkeva suomenruotsalaisen runouden kansallisen renessanssin kärjessä.⁷⁵ Edgren päätti puheensa ottamalla käyttöön uuden iskulauseen: ”kerran suomenruotsalainen, aina suomenruotsalainen”.⁷⁶ Mainittu tunnuslause ja kirjallista uudistumista koskenut ennustus toistuivat osittain muutamaa vuotta myöhemmin vähemmistönationalistisen hurriliikkeen kautta. Hurriliike oli vasemmistolaisesta pohjalaisuudesta versonut liike, joka kannatti suomenruotsalaisten itsekorostusta. Yksi hurriliikkeen saavutuksista oli osuuskunnallisen kustannusliikkeen, Författarnas Andelslagin, perustaminen hurriliikkeen keulahahmoihin kuuluneen kirjailija Gösta Ågrenin aloitteesta vuonna 1973.⁷⁷ Ågren oli Edgrenin aiempi oppilas ja jakoi tämän vakaumuksen mitä tuli suomenruotsalaiseen kansallisuuskysymykseen.

Vuonna 1972 Edgren ja hänen kirjanäyttelynsä matkasivat Taalintehtaalle. Esiintyneiden kirjailijoiden joukossa oli muun muassa kirjailijanuransa juuri aloittanut Tua Forsström, joka lausui

ääneen otteita teoksestaan *En dikt om kärlek och annat* (1972).⁷⁸ Edgrenin viimeinen kirjanäyttely järjestettiin Hangossa marraskuussa 1973, jolloin esiintyneiden kirjailijoiden joukossa oli kaksisikko Märta ja Henrik Tikkanen. Edgren avasi näyttelyn sanomatta mitään epälojaaliudesta suomenruotsalaisuutta kohtaan tai sekakielisyydestä. Sen sijaan hän puhui kirjallisuuden, taiteen ja musiikin käsitettävyydestä ja käsittämättömyydestä. Edgren puhui kulttuurisen sivistyksen välttämättömyydestä suuren ja näennäisesti vaikean taiteen, runouden ja musiikin ymmärtämiselle ja kokemiselle. *FNT*:n selonteon mukaan Edgren päätti puheensa optimistiseen ennusteeseen: ”kaikki enteilee uutta kukoistuskautta par’aikaa merkittävää sisäistä uudistumista läpikäyvälle suomenruotsalaiselle runoudellemme.”⁷⁹ Edgrenin valtakauden jälkeen FBF järjesti vielä yhden kirjanäyttelyn vuonna 1974, mutta sen jälkeen tämä mitä edgrenmäisin tapahtuma lakkautettiin.

Edgrenin kansansivistysprojekti aikalaisten silmissä

FBF:n suomenruotsalainen kirjanäyttely oli Edgrenin pääasiallinen kiinnostuksen kohde. Kirjanäyttelyssä yhdistyivät Edgrenin bibliofilia ja hänen suomenruotsalainen vähemmistönationalisminsa. Kirjallisuus olennaisena osana kansansivistystä sekä suomenruotsalaisuus olivat sitä paitsi kaksi FBF:n kolmesta kulmakivestä. Vaikka kolmas kulmakivi, sosialismi, muodosti kansandemokraattisen johdon näkökulmasta katsottuna järjestön toiminnan perustan, ei sillä ollut Edgrenille samanlaista merkitystä kuin kirjallisuudella ja suomenruotsalaisuudella. Avajaispuheissaan Edgren ei koskaan propagoinut sosialismin, tai edes taiteen tai kirjallisuuden sosiaalisen realismin puolesta, puhumattakaan neuvostokommunistisen opin mukaisesta sosialistisesta realismista, jolle oli tunnusomaista muodon realismi ja sisällön sosialismi. Kirjanäyttelyihin osallistuneiden kirjailijoiden esitykset eivät – muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta – sisältäneet mitään päivänselviä sosialistisia viestejä siitä huolimatta, että monet

mukana olleet kirjailijat olivat kansandemokraatteja tai sympatisoivat kansandemokratiaa.

FBF:n kirjanäyttelyt eivät suoraan myötävaikuttaneet liiton koko muun toiminnan keskeiseen osaan, eli poliittisen sivistyksen tuottamiseen ensisijaisesti kansandemokraateille. Kuitenkin juuri kirjanäyttelyt tekivät liittoa tunnetuksi ulkopuolisessa porvarillisessa yhteiskunnassa paljon suuremmissa määrin kuin mikään muu liiton toiminta. Suomenruotsalaiset kirjanäyttelyt toimivat siltana porvarilliseen Svensksfinlandiin. FBF teki yhteistyötä Suomen ruotsalaisen kansanpuolueen hallitsemien kuntien ja instituutioiden sekä yksityisten yritysten, kuten kustantamojen ja paikallisten kirjakauppojen kanssa. FBF:n suomenruotsalaiset kirjanäyttelyt ja kirjailijoiden esiintymiset, tai Kirjan päivä kuten tapahtumaa myös nimitettiin, olivat mitä suurimmassa määrin kirjallisuustapahtumia, joiden keskiössä oli suomenruotsalaisuus.

FBF-näyttelyiden näkyvimmin esiin tuotu ideologinen sisältö oli suomenruotsalainen vähemmistönationalismi, tapahtumien kansandemokraattisen puolen jäädessä epämääräiseksi taustatekijäksi. Edgrenin suomenruotsalaisen kansallisuuden menneisyyttä ja tulevaisuutta käsitelleiden, aika ajoin räjähdysmäisten avajaispuheiden lisäksi myös itse näyttelyt välittivät käsitystä jatkuvan rikkaasta suomenruotsalaisen kirjallisuuden perinteestä. Vuosien mittaan kirjanäyttelyissä esiintyneet ruotsinkieliset kirjailijat myös vakiinnuttivat näyttelyiden luonteen nimenomaan suomenruotsalaisten merkittävänä tapahtumana, varsinkin kun ruotsalaisia kirjailijoita ei tapahtumissa esiintynyt kertaakaan. Mukana olleiden kirjailijoiden suuri määrä myös osoittaa, että FBF:n kansandemokraattisuus ei ollut valtaosalle Suomessa aktiivisista ruotsinkielisistä kirjailijoista mikään ongelma vuosien 1958 ja 1974 välillä. Edgrenin toiminnan ansiosta FBF:stä tuli hyväksytty instituutio suomenruotsalaisissa kansansivistys- ja kulttuuripiireissä ja ei-sosialistit osallistuivat sen kirjallisuustapahtumiin niin lavalta käsin kuin yleisön joukossa.

Edgrenin kansansivistystoiminnalla oli luonnollisesti myös merkitystä sille, miten aikalaiset näkivät FBF:n. Paljonpuhuvan

esimerkin tarjoaa liiton 15-vuotisjuhlien vietto. Juhlissa olivat mukana muun muassa Kouluhallituksen ruotsinkielisen osaston kouluneuvos Martti Mikander, Svenska studieförbundetin osastopäällikkö Evert Ekroth ja Suomenruotsalaisen kirjailijayhdistyksen puheenjohtaja Carl-Fredrik Sandelin. Juhlan ja FBF:n senaikaiselle luonteelle oli kuvaavaa, että onnittelupuheissa keskityttiin FBF:n tekemään työhön suomenruotsalaisuuden hyväksi. *FNT* raportoi juhlapuhujien käsitelleen puheissaan yleisesti ottaen suomenruotsalaista henkistä kulttuuria sekä viipyneen kirjallisuuden merkitystä koskevissa pohdintoissa.⁸⁰ Edgren määräsi keskustelun sävyn avajaispuheessaan:

Meitä tänne paikan päälle kokoontuneita yhdistää ennen kaikkea kirja, se on meille ystävistä paras, ikuinen matkatoveri, jonka seuraan me kaikki läsnä olevat voimme aina liittyä [...] ⁸¹

Edgrenin kirjallisuutta kohtaan tuntema intohimo oli keskeisessä asemassa rakennettaessa siltaa sen ideologisen kuilun yli, joka erotti toisistaan yhtäällä FBF:n kaltaisen kansandemokraattisen sivistysliiton, toisaalla Mikanderin ja Ekrothin kaltaiset tunnetut sivistysmiehet. Avajaispuheen tapahtumalle antamaa kirjallis-idealista kehystystä seurasi ja syvensi kirjailija ja kansandemokraatti Leo Ågrenin pitämä juhlaesitelmä. Ågren käsitteli väkivallan ja rakkauden välistä suhdetta ja *FNT*:n mukaan esitelmän päätti ”lämmän vetoomus ihmisten välisen suuremman ymmärryksen puolesta, kehoitus rakkauteen lähimmäistä kohtaan”.⁸² Paljonpuhuvasti luokka ja konflikti loistivat poissaolollaan myös Ågrenin puheessa. Ainoa selvä merkki juhlinnan kohteena olevan liiton kansandemokraattisesta luonteesta oli oikeastaan se, että Elannon kerhohuoneisto Helsingissä oli täyttynyt kansandemokraateilla. Juhlapuheissa ei mainittu työväenliikettä tai poliittista sivistystä, eivätkä edes pöytiä koristaneet kukat (narsissit) antaneet vihjettä Edgrenin johtaman liiton asemasta sosialistisena sivistysjärjestönä.

Edgrenin klassinen sivistysihanne ja konfliktin lumo

Edgrenin klassinen ja humanistinen kansansivistysihanne tulee erityisen selvästi näkyviin 1960-luvun kulttuuriväittelyjen yhteydessä. Marraskuussa 1962 Edgren kommentoi Ruotsissa käytyä kiivasta julkista keskustelua kulttuuridemokratiasta. Keskustelu oli leimahtanut liekkeihin kirjailija ja kansansivistäjä Bengt Nermanin kyseenalaistettua kioskikirjallisuutta kohtaan osoitetun väheksynnän ja suhtauduttua historioitsija Jens Ljunggrenin mukaan epäilevästi ”akateemisen kansansivistäjän kehitysnäkymiin, kasvattajan rooliin ja lukkiutuneeseen kulttuurikäsitykseen”.⁸³ Kirjassaan *Demokratins kultursyn* Nerman väitti, että kulttuurin jako ”korkeaan” ja ”populaariin” johti jälkimmäisestä pitävällä syyllisyydentunteisiin, mikä puolestaan saattoi johtaa ”kulttuurivastaisuuteen”.⁸⁴ Edgren otti tiukasti etäisyyttä Nermanin huoleen kulttuurivastaisuudesta ja viittasi kokemuksiinsa FBF:ssä: ”Emme ole koskaan kohdanneet Bengt Nermanin kulttuurivastaisuudeksi kutsumaa ilmiötä. Päin vastoin – emme ole lähellekään pystyneet tyydyttämään suurta ja kasvavaa sivistystarvetta”. Sitä paitsi Edgrenin mukaan ennen kaikkea juuri nuoriso oli ottanut sivistysihanteet omakseen.⁸⁵

Ainoa este FBF:n tehtävälle oli Edgrenin mukaan rahanpuute, eikä mikään muka nuorison roskakulttuurin kuluttamisen halusta ponnistava niin kutsutun korkeakulttuurin vastustus. Edgren tyrmäsi Nermanin yrityksen kaventaa korkean ja matalan kirjallisuuden välistä kuilua ja puolusti hyvän kirjallisuuden merkitystä menestyksekkäälle kansansivistystyölle:

Kirjallisessa mielessä moitteettomien kirjojen levittämisellä on totisesti suuri ja olennainen merkitys maaseudun asujaimistolle ja nuorison älylliselle kehitykselle. Bengt Nermanin esittämä hengenkömmä ja tusinakirjallisuuden puolustus voidaan huoletta jättää omaan arvoonsa.⁸⁶

Myöskään sivistystyön demokratisointi ja pedagogisen hierarkian purkaminen eivät tulleet kysymykseen:

Opintojohtajan ja opettajan keskeistä asemaa ei saa asettaa kyseenalaiseksi. Erityisesti tämä koskee pedagogista puolta, joka on tässä yhteydessä aina ratkaisevan tärkeä. Aikuiskoulutus ei luonnollisestikaan ole sellainen kenttä, jolla kuka tahansa voi niittää laakereita millä tavoin tahansa. Kyse on sektorista, joka yhtä lailla edellyttää tietämystä, pedagogista kokemusta ja loputonta innostusta.⁸⁷

Edgrenin klassisen sivistysmallin puolustus ja ajatus oppineiden tulisielujen johdolla tehtävästä sivistystyöstä vastasi hänen omaa tapaansa sivistää – oppimestarin itsestään selvällä auktoriteetilla ja alkuunpanijan paatoksella. Hän päätti keskustelupuheenvuoronsa puhumalla perinteisen kansansivistystyön merkityksen puolesta ”suomenruotsalaisen kansallisuuden tulevaisuudelle jota kukaan meistä ei epäile”.⁸⁸

Edgrenin mielipidekirjoitus tiivistää hänen pedagogisen ja poliittisen filosofiansa, vaikka kirjoituksessa onkin yksi merkilepantava aukko – hän ei mainitse sanallakaan kommunismia. Kommunistisen tai edes sosialistisen ajattelun ainesten puuttuminen Ruotsinkielisten maataloustuottajain keskusliiton (Svenska lantbruksproducenternas centralförbund) *Landsbygdens folk*-jäsenlehdessä julkaistusta artikkelista ei sinänsä ole yllättävää. Mainittu puuttuminen oli sitä paitsi sopusoinnussa sen kirjallisen sivistysprofiilin kanssa, jonka Edgren oli luonut FBF:lle. Profiilin edustamaa suuntausta olivat myös ylistäneet porvarillisen kansansivistystyön edustajat FBF:n 15-vuotisjuhlissa.

Profiili ei tosin ollut mikään kommunistien ylläpitämä kulis-si, jonka tarkoitus olisi ollut luoda kosketuspintaa porvarillisen Svenskfinlandin suuntaan, sillä se oli pitkälti totuudenmukainen heijastuma FBF:n tekemästä työstä. Edgrenin *Landsbygdens folk*-lehteen kirjoittama selostus FBF:stä ja omasta sivistysajatuksestaan kävi yksiin käytännön toiminnan kanssa. Siinä piili myös ongelma niiden mielestä, jotka olisivat halunneet liiton valmistelevan kansaa ja kaadereita luokkataistelua varten.

SKP:n kaaderit kritisoivat ja porvarit palkitsevat

FBF:n johtokunta päätti kokouksessaan 18. marraskuuta 1968 kehottaa Edgreniä heti johtokunnan seuraavassa kokouksessa tekemään yksityiskohtaisesti selkoa opintopiireistä ja niiden osallistujien opintokirjallisuutta koskevista näkemyksistä.⁸⁹ Edgren ei piitannut kehotuksesta ja hän joutui SKP:n kaaderien huolellisesti valmisteleman, viisikohtaisen kirjelmän muodossa esitetyn kritiikin kohteeksi. Kirjelmän mukaan FBF:n toiminta oli huonosti suunniteltua, epäajanmukaista ja sulkeutunutta, eikä FBF tehnyt yhteistyötä jäsenjärjestöjen kanssa; lisäksi FBF:lle vaadittiin vakituista kansliaa, jossa sihteeri olisi tavattavissa määrättyinä aikoina.⁹⁰ Moitteet eivät tuolloin johtaneet minkäänlaiseen mielipiteenvaihtoon. Välienselvittely tapahtui sen sijaan vuosikokouksessa 1969, jonne SKP ja SKDL ilmaantuivat raskaan sarjan kommunistisine toimitsijakaarteineen.

Kuulustelun seurauksena johtokunta ei enää sallinut Edgrenin valitsevan opintopiirien opiskelumateriaalia. Seurauksena oli kaunokirjallisuuden poistaminen melkein kokonaan opiskeluaineiden joukosta. Ainoastaan seitsemän FBF:n 83:sta piiristä opiskeli opintorehtorin mielialietta vuonna 1969, kun taas kokonaisessa 73:ssä piirissä omistauduttiin yhteiskuntaopille. Lopuissa kolmessa piirissä opiskeltiin valokuvausta, ammattiyhdistystietoutta ja historiaa.⁹¹ Vaatimukset yhteistyöstä suomenkielisten kansandemokraattien Kansan Sivistystyön Liiton (KSL) kanssa Edgren pystyi torjumaan sillä, että hän piti ruotsin kielen kurssia suomenkielisille KSL:n johdolla.⁹² Kansliakysymys päättyi kompromissiin: kanslia jatkoi Edgrenin kotona, mutta hän olisi tavattavissa Koiton talossa kahtena iltapäivänä viikossa.⁹³ Johtokunta oli rajoittanut Edgrenin mahdollisuuksia rikastaa kansandemokraattista kenttää hyvällä kirjallisuudella, mutta muuten hän jatkoi toiminnan vetämistä oman mielensä mukaan.

On kuvaavaa, että Edgrenin kulttuurikamppailu sai tunnustusta porvarilliselta taholta samoihin aikoihin kun SKP:n kaaderit kohdistivat häneen kovaa kritiikkiä. 6. marraskuuta 1969 Edgren oli Vaasassa Ruotsalaisuuden päivän pääjuhlan kutsuttuna

kunniavieraana. Edgren oli yksi kahdestatoista palkitusta, joiden joukossa oli myös hänen nuoruudenidolinsa Hagar Olsson. Edgreniltä jäi tuskin huomaamatta, että heidät palkittiin samassa tilaisuudessa, vaikka Olsson olikin estynyt pääsemästä paikalle. Hän otti epäilemättä ylpeästi vastaan mitalin, joka myönnettiin tunnustuksena hänen suomenruotsalaisesta kulttuuriteostaan vähemmistönationalistisena sivistysmiehenä.⁹⁴

Edgren ei antanut tiukentuneen kommunistisen kontrollin lannistaa itseään, tai kuten hän itse sanoi eräässä haastattelussa vuonna 1971: ”On pitänyt uskollisesti seurata kutsumustaan ja jättää huomiotta matkan varrella välillä vastaan tulleet harmit, mielipahan aiheet ja ikävyydet.”⁹⁵ Edgren jatkoi ohjelmansa toteuttamista FBF:n puitteissa, vaikkei hän enää päättäneensä opintopiirien kirjallisuudesta. SKP:n kaaderien tavoitteleman liiton toiminnan uudistaminen ei edennyt pitkälle, mikä tuskin hämmästytti uudistajia. Heidän mielestään FBF:n toiminta oli edelleen puutteellista, mutta kommunistit pystyivät joka tapauksessa havaitsemaan suunnanmuutoksen kohti poliittisesti tarkoituksenmukaisempaa sivistysliittoa. Vaikka Edgrenin humanistinen ydinajatus sivistyksestä ihmisen ja sivistyksen itsensä vuoksi ei sisältänyt mitattavia poliittisia tavoitteita, oli sen käytännön toteutus kaikesta huolimatta täysin selkeä. Kriitikot huomauttivat toiminnan puutteista mitä tuli sen sopivuuteen suhteessa kansademokraattisen liikkeen tavoitteisiin, mutta he eivät tulleet esittäneeksi mitään vaihtoehtoja tulevaisuuden näkymää FBF:lle ja sen toiminnalle. Konflikti ei kuitenkaan johtanut mihinkään liiton luonteesta käytyyn taisteluun, sillä kukaan ei asettanut kyseenalaiseksi Edgrenin asemaa ja sitä, mitä hän itse kutsui ”elämäntehtäväkseen”⁹⁶.

Viilenevät kaaderit, lämpenevä nuoriso

SKP:n kaaderit olivat syyttäneet Edgreniä vanhanaikaisen kansansivistystoiminnan harjoittamisesta, jonka he katsoivat olevan täysin irrallaan nuorison ideologisista väittelyistä. Nuoriso ei kui-

tenkaan pitänyt Edgreniä minään menneisyyden miehenä; hän oli päinvastoin suosittu uuden ja ideologisesti harjaantuneen vähemmistökommunistien sukupolven edustajien parissa. *FNT*:n mukaan SDNL:n jäsenyhdistys Avant päätti vuosikokouksessaan 1972 yksimielisesti valita Edgrenin yhdistyksen kunniapuheenjohtajaksi, vedoten hänen rooliinsa Avantin jälleensyntymässä ja "siihen ratkaisevaan merkitykseen, joka hänellä on ollut opintotoiminnalle".⁹⁷ Edgrenin valinta Avantin kunniapuheenjohtajaksi symboloi suomenruotsalaista kansandemokraattista nuorisoliikettä johtaneiden vähemmistökommunistien ja Edgrenin välistä liittolaisuutta. Käytännössä liittolaisuus merkitsi sitä, että vähemmistökommunistien leiri otti FBF:n toiminnan suurelta osin haltuunsa, vaikka FBF muodollisesti olikin edelleen enemmistökommunistien hallitsema.

Vanhemman sivistysmiehen ja opiskelijoiden muodostaman oppositiokoalition perustana oli heidän yhteinen poliittinen etunsa. Edgrenin ja nuorten yhteistyö ei kuitenkaan ollut sisälöltään pelkästään taktista, etenkin Edgrenin taholta. Thomas Micklin sanoo Edgrenin onnistuneen ainakin osittain vakuuttamaan nuoret siitä, että heidän internationalismiin tähtäävät pyrkimyksensä onnistuisivat vain, mikäli he olisivat ensin (vähemmistö)kansallisia. Micklin muistelee Edgrenin perustelleen argumenttinsa marxilaisesti, eli toisin sanoen tämä oli viitannut kommunistiseen kansallisuusoppiin.⁹⁸ Myöhemminä vuosina Edgren myös itse vahvisti löytäneensä Leninin bolševistisesta kansallisuusteoriasta selvää tukea elinikäiselle työlleen suomenruotsalaisen vähemmistökansallisuuden puolesta.⁹⁹

Nuorison tuella vuodesta 1972 tuli Edgrenin opintorehtoriuran menestyksekkäin. Opintopiirejä oli yhteensä 122, mikä merkitsi määrällisesti 51 prosentin nousua edellisvuoteen verrattuna. Nuorison aine oli yhteiskuntaoppi vanhempien kansandemokraattien opiskellessa kaunokirjallisuutta. Yksittäisten luentojen määrä suoranaisesti räjähti 14:stä 58:een.¹⁰⁰ Edgrenin nuorisokursseille osallistuneet nuoret virtasivat ulos ruotsalaisalueille omistautuakseen sosialistiselle valistustyölle samalla tavoin kuin Axel Olof Freudenthalin vähemmistönationalistiset opetuslapset

Nylands Nationissa (Helsingin Yliopiston osakunta) olivat omistautuneet ruotsalaisuudelle Suomessa 100 vuotta aiemmin. Myös Edgrenin suojatit julistivat vähemmistönationalistista sanomaa kommunistiseen pakettiin käärittynä: Suomen ruotsinkieliset muodostivat oman kansallisuutensa.¹⁰¹ Nuoret taistolaiset nostivat kansallisuuskysymyksen esille myös Avantissa ja SKP:n ruotsalaisjaostossa.¹⁰²

Edgren ja nuoriso muuttivat FBF:n keskeiseksi välineeksi suomenruotsalaisen kansandemokratian uudelleenelvyttämisessä ja erityisesti suomenruotsalaisen vähemmistökommunismien uudelleenelvyttämisessä. Liiton toiminta oli laajempaa kuin koskaan aikaisemmin ja se saavutti nyt nuorison. SKP:n kaaderien useiden vuosien ajan peräänkuuluttamat nuoret intellektuellit liittyivät liikkeeseen. Edgrenin suostumuksella he käyttivät hyväkseen FBF:ää nimenomaan sellaisella poliittisesti tarkoituksenmukaisella tavalla, jonka mukaisesti SKP:n vanhemmat kaaderit olivat usein toivoneet FBF:n toimivan.

Edgrenin ja nuorten aikaansaama elpyminen oli kuitenkin poliittisesti tarkoituksenmukaista vain periaatteen tasolla – poliittisen käytännön tasolla asia oli ongelmallinen enemmistökommunistien ryhmälle, jonka hallinnassa kansandemokraattiset elimet edelleen olivat. FBF:ssä enemmistön valta oli kuitenkin Edgrenin toimesta lähinnä muodollinen. Enemmistö oli enemmän kuin pystyvä estämään vähemmistöä pääsemästä valta-asemiin, mutta FBF:n tapauksessa liiton kiistaton portinvartija ei vain ollut avannut ovea nuorille vähemmistötovereilleen: hän oli myös levittänyt heille punaisen maton. Vähemmistön yhä vahvempi ote FBF:stä ei kuitenkaan jäänyt enemmistöltä huomaamatta, ja enemmistöläiset ilmaantuivat sankoin joukoin 25. huhtikuuta 1973 pidettyyn vuosikokoukseen.¹⁰³

Edgrenin alustuksen jälkeen enemmistö tarttui välittömästi toimeen ja päätti ”KSL:n kanssa tehtävän yhteistyön laajentamisesta”.¹⁰⁴ KSL:n hallituselin ja toimitsijakunta olivat enemmistöläisten miehittämiä.¹⁰⁵ Vaatimuksia yhteistoiminnan aloittamiseksi KSL:n kanssa oli mainitusti esitetty jo aiemmin viittaamalla FBF:n poliittisesti heppoiseen ja kaunokirjallisuus-

painotteiseen opintopiiritoimintaan. Vuosikokouksen aikoihin vuonna 1973 opintopiirejä oli kuitenkin enemmän ja ne olivat poliittisempia kuin koskaan aikaisemmin, mutta opintotyötä johtivat väärät kommunistit. Enemmistön näkökulmasta syvempi yhteistoiminta KSL:n kanssa olisi ainakin hillinnyt vähemmistön vaikutusvaltaa. KSL-vaatimus oli ennen kaikkea isku Edgreniä vastaan, joka oli yrittänyt torjua kaikki vaatimukset syvemmälle menevästä yhteistyöstä KSL:n kanssa osana pyrkimystään turvata FBF:n suomenruotsalainen itsenäisyys. KSL-manööverissä oli kyse enemmistön tekemästä ehdottomasta rajanvedosta, mutta sen lisäksi paikalle kokoontuneilla enemmistön edustajilla ei ollut esittää mitään visioita tai konkreettisia ehdotuksia toiminnan sisällön suhteen. Enemmistö oli tullut paikalle osoittaakseen vähemmistölle sen paikan.¹⁰⁶

Uuden johtokunnan järjestäytymiskokouksessa 28. toukuuta 1973 Edgren ilmoitti eroavansa 31. elokuuta 1974 ja sanoi päätöksensä olevan "lopullinen".¹⁰⁷ Edgren ja nuoret taistolaiset eivät kuitenkaan antaneet enemmistön ukaasien tai Edgrenin edessäpäin olevan eron lannistaa itseään. Päinvastoin: Edgrenin viimeisestä lukuvuodesta opintorehtorina tuli kurssien, luentojen ja opintopiirien määrässä mitattuna hänen ja liiton kaikista menestyksekkäin. Punainen nuorisohérätys ei osoittanut mitään sammumisen merkkejä ja FBF tarjosi keinoja taistolaisen hehkun ylläpitämiseen. Koska enemmistö kaihtoi Edgrenin savustamista pois FBF:n toiminnasta, jatkoivat hän ja nuorisovaikuttaja vanhaan malliin.¹⁰⁸

Edgrenin viimeiseksi jäänyt vuosikokous 1974 päätettiin hänelle osoitettuihin, lyhyiksi jääneisiin kiitoksiin "monen vuoden uhrautuvasta työstä".¹⁰⁹ Eroavan liittosihteerin ja opintorehtorin vanhat enemmistöläiset toverit eivät häntä sen kummemmin kiittelleet, mutta hänen tarinansa FBF:n keulahahmona ei ollut aivan vielä lopussa. Hänen seuraajansa valintaa koskeva jännittynyt keskustelu jatkui edelleen. Kansandemokraattien ehdokkaat olivat Birgitta Boucht ja Carita Nyström vähemmistöläisten seistessä Thomas Micklinin ja Ulf Modinin takana.¹¹⁰ Micklin oli Edgrenin kiistaton suosikki seuraajakseen.

Johtokunnan voimasuhteet olivat tosin vähemmistön toiveiden tiellä. Edgrenin lisäksi vähemmistöläisiä olivat johtokunnassa vain Nils Torvalds ja Leif Salmén, mutta tavoilleen uskollisina taistolaiset eivät antautuneet ilman taistelua. Vähemmistöläisten ryhmä vaati asian lykkäystä vedoten käynnissä olleisiin neuvotteluihin SKP:n enemmistön ja vähemmistön välillä. Kokouksen puheenjohtaja Gunnar Asplund jätti huomioimatta viittauksen puoluejohtajien keskusteluihin, minkä jälkeen Torvalds ja Salmén poistuivat protestiksi kokouksesta.¹¹¹ Edgren jäi ainoana vähemmistöläisenä näyttämölle ja merkitsi pöytäkirjaan seuraavat itse lausumansa sanat kolmannessa persoonassa:

Edgren huomautti, että myös hänen pitäisi nyt poistua kokouksesta, mutta FBF:n sihteerin ominaisuudessa hän katsoi olevansa pakotettu pysymään paikallaan. Hän kuitenkin vastusti puheenjohtaja Asplundin tekemää ratkaisuehdotusta.¹¹²

Harri Edgren saattoi olla ytimiään myöten vähemmistökomunisti, mutta hän saattoi silti tunnollisesti päätökseen viimeisen kokouksensa liittonsa sihteerinä.

Edgrenin elämäntarina menneisyyden peilinä

Edgrenin epätavallinen elämäntarina heijastaa niin Svenskfinlandin kuin koko Suomen kommunistisen historian erityispiirteitä. Kansallisesta perspektiivistä käsin Edgrenin rooli kommunistisena sivistysporvarina oli lähes ainutlaatuinen, mikä pätee erityisesti hänen edustamaansa yhdistelmään bolševistista suomenruotsalaista vähemmistönationalismia ja porvarillista humanistista sivistystä. Sosiologi Risto Alapuron mukaan muualla Euroopassa oli tavallisempaa, että sivistyneistön edustajat olivat mukana kommunististen järjestöjen toiminnassa tai suhtautuivat myötämielisesti kommunismiin toisen maailmansodan lähivuosikymmeninä.¹¹³ Edgrenin väitöskirjan aihe, Romain Rolland, ei kommunismin innossaan ollut mitenkään poikkeuksellinen hah-

mo Ranskassa, jossa hänen jälkiään tuli kulkemaan muun muassa Jean-Paul Sartre. Eurooppalaisessa perspektiivissä Edgrenin kommunismi oli jokseenkin ajalleen tyypillistä. Edgrenin kaltaiset hahmot olivat kuitenkin harvinaisia suomalaisen kansandemokratian parissa etenkin ennen vuotta 1968, ja erityisesti suomenruotsalaisessa kansandemokraattisessa liikkeessä. Edgrenin tausta ja sivistys huomioiden voidaan sanoa hänen olleen ainoa laatuaan suomenruotsalaisissa kansandemokraattisissa piireissä. Vaikka hänen omaleimainen luonteensa johti välillä jännitteisiin FBF:n kansansivistystyötä koskevien odotusten kanssa, hän ei kuitenkaan ollut mikään erakko, vaan hyvin integroitunut originelli. Tästä on merkinä se tosiasia, että Edgrenin annettiin SKP:n kaaderien tyytymättömyydestä huolimatta johtaa kansandemokraattien ruotsinkielistä kansansivistystyötä pitkälti oman mielensä mukaan yli kahdenkymmenen vuoden ajan.

Ainutlaatuiset tai epätavalliset asiat tekevät näkyviksi arkipäivän usein näkymättömät peruspiirteet ja tästä syystä niillä on erityistä merkitystä historiografialle. Edgrenin tapauksessa hänen epätavallinen elämäntarinansa tekee näkyväksi Svensksfinlandin poliittisessa ja kulttuurisessa 1900-luvun historiassa olleita rajoja ja mahdollisuuksia, jotka ehkä muuten olisivat jääneet huomaamatta. Edgrenissä ainutlaatuista eivät olleet hänen elämäntyötään muovanneet aatteet, vaan hänen tapansa yhdistää ne työssään suomenruotsalaisena ja kansandemokraattisena kansansivistäjänä. Artikkelimme osoittaa, että kommunistinen luokkataistelu ja suomenruotsalainen kulttuurikamppailu eivät olleet toinen toisensa poissulkevia, yhtenäisiä lohkoja, vaan pikemminkin toisilleen sukua olevia poliittisia tarkoituksia, jotka saattoivat hyötyä toisistaan. Yhtä lailla Edgrenin humanistinen ja idealistinen kansansivistystyö paljastaa yhtäältä kansandemokraattisessa liikkeessä olleen runsaasti tilaa suomenruotsalaiselle kulttuurikamppailulle, toisaalta suomenruotsalaisen porvariston parissa olleen avoimuutta yhteistyölle ruotsalaisuutta edistävien socialististen voimien kanssa. Toisin sanoen Edgrenin henkilöhistoria osoittaa kuinka porvarillisuuden ja sosialismin väliset raja-aidat ylittivät ja miltei katosivat yhteisen suomenruotsalaisen henkisen

kulttuurin vainioilla Svenskfinlandin kaltaisessa ympäristössä. Epäilemättä myös Edgren itse ymmärsi elämäntyönsä rajat ylittävänä kulttuurikamppailuna Svenskfinlandin säilymisen puolesta.¹¹⁴ Luultavasti tästä syystä Edgren ei lahjoittanut laajaa ja hyvin järjestettyä henkilöarkistoaan kansandemokraattisen liikkeen arkistolle (Kansan Arkisto) vaan Åbo Akademin suomenruotsalaiselle (kansallis)kirjastolle.¹¹⁵ Lahjoituksellaan Edgren viestitti näkevänsä elämäntyönsä yhteisenä suomenruotsalaisena asiana samalla kun hän ei nähnyt mitään tarvetta peittää jälkimaailmalta sitä, että hän oli kommunistina pyrkinyt porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen.

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 Artikkelin kirjoittamisen tekivät mahdolliseksi tutkimusrahoitusta myöntäneet Koneen Säätiö, Svenska kulturfonden sekä Svenska litteratursällskapet i Finland.
- 2 Engman 1996, s. 347.
- 3 Marlene Eriksson, "Harri Edgren berättar: Minnen och reflexioner", *Enhet* 28.11.1977.
- 4 Engman 1996, s. 357.
- 5 Eriksson, "Harri Edgren berättar".
- 6 Ibid.
- 7 Anna-Lisa Sahlström, "Harri Edgren", *SFV-kalendern 1997*, s. 100; David-Fox 2005, s. 3.
- 8 Eriksson, "Harri Edgren berättar".
- 9 Sahlström, "Harri Edgren".
- 10 Harri Edgrenin sotilaskantakortti, Helsingin sotilaspiiri, kotelo 173, KA; Johansson 1987, s. 92.
- 11 "Uppfostran till demokrati", *Arbetets jul* 1944, s. 6, 11.
- 12 Ibid., s. 11.
- 13 Harri Edgren (nimmerkillä -f-), "Politiskt sorgespel", *Folktidningen* 14.3.1945.
- 14 DFFF:s svenska arbetsutskotts protokoll 2.4.1945, 4913:5, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto/Ruotsinkielinen toiminta, Pöytäkirjat, KansaA.
- 15 Harri Edgrenin henkilömappi, Kaaderijaoston kokoelma, Hmp I ymp Helsinki A-G, KansaA.
- 16 Vähemmistönationalismin käsitteen tarkemmasta erittelystä ks. Ahlskog, Kaihovirta & Wickström 2018.
- 17 Wickström & Ahlskog 2017.
- 18 "Märklig händelse i Finlands bildningsliv. Svenskt folkbildningsförbund bildades i går i Helsingfors", *Ny Tid* 25.4.1946.
- 19 Harri Edgrenin henkilömappi.
- 20 Wickström & Ahlskog 2017, s. 271–272.
- 21 Protokoll fört vid möte för DFFF:s svenska sektionens arbetsutskott 24.2.1949, 4913:6, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto/Ruotsinkielinen toiminta, Pöytäkirjat, KansaA.
- 22 Ibid.
- 23 Wickström & Ahlskog 2017, s. 275–277.
- 24 Verksamhetsberättelse 1950, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 25 FBF:s ungdomskurs i H:fors 1950–1974 under Harri Edgrens ledning, Harri Edgrens samling 86, Åbo Akademin kirjasto.
- 26 Verksamhetsberättelse 1951, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.

- 27 Sahlström 1997, s. 84. Suomenruotsalaisen runouden poliittista ulottuvuutta 1960–1970 analysoidaan kirjallisuushistorian keinoin teoksessa Möller-Sibeliu 2018.
- 28 FBF:s ungdomskurs i H:fors 1950–1974.
- 29 Styrelseprotokoll 10.4.1952, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
- 30 ”SKP:n KK:n poliittisen toimikunnan päätös ruotsalaistyöstä (14.1.1953)”, 8026:6, Suomen kommunistinen puolue 1944–1990/Ruotsalaisjaosto, Yhteenvedet, KansaA.
- 31 ”Utkast till verksamhetsplan för Folkets Bildningsförbund 1952–53”, 1313:5, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
- 32 Styrelseprotokoll 28.5.1952, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
- 33 Verksamhetsberättelse 1953, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 34 Verksamhetsberättelse 1953, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 35 Styrelseprotokoll 9.2.1955, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
- 36 Årsmötesprotokoll 15.4.1955, 1313:5, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
- 37 Verksamhetsberättelse 1958, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 38 ”Givande möte i Jakobstad med böcker och författare vid FBF:s bokutställning”, *Jakobstads Tidning* 22.4.1958.
- 39 ”Blind är boklös man!”: Framgångsrik bokutställning i Jakobstad, fem författare uppträdde”, *Ny Tid* 22.4.1958.
- 40 ”Låg nativitet, emigration hot mot vår stams framtid”, *Hufvudstadsbladet* 15.4.1951; Christer Kihlman, ”Vår Framtid”, *Studentbladet* 19.3.1951; Jörn Donner, ”Anteckningar om finlandssvenskhet”, *Ny Tid* 28.6.1951; Holmström 1995, s. 131–158.
- 41 ”Blind är boklös man!”.
- 42 Yksityiskohtainen selvitys kommunistisen kansallisuusteorian yhteydestä suomenruotsalaisiin löytyy tästä teoksesta: Ahlskog & Wickström, ”Stalin ja Suomen ruotsalaisuus” sekä Ahlskog, Kaihovirta & Wickström, ”Kansallisuus luokkataistelussa”.
- 43 Harri Edgrenin keskustelupuheenvuoro artikkelissa ”Vi diskuterar: Kulturfrent”, *Svenskbygden* 1958:6, s. 6–7. Korostukset alkuperäisessä tekstissä.
- 44 Ibid., s. 7.
- 45 Verksamhetsberättelse 1959, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 46 ”FBF:s utställning och uppläsning höjdpunkt i österbottnisk litteraturhöst”, *Folktidningen Ny Tid* 30.10.1959.
- 47 Christer Kihlman, ”Svenskhetens slagskugga”, *Dagens Nyheter* 31.8.1959.

- 48 Verksamhetsberättelse 1960, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 49 "Finlandssvensk bokutställning i Helsingfors", *Studeringen* 3:1960, s. 3.
- 50 Ibid.
- 51 "Bygdesvenskheten ohållbar?", *Åbo Underrättelser* 27.12.1959. Alkuperäisen tekstin harvennus kursivina.
- 52 "Finlandssvensk bokutställning i Helsingfors", s. 6.
- 53 Sven Willner, "Finlandssvensk konstutställning i folkskolans aula", *Västra Nyland* 31.10.1961.
- 54 Verksamhetsberättelse 1962, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 55 Max Furu, "Boken öppnar oss helt nya världar", *Vasabladet* 20.11.1962; Ingmar Nykvist, "Åtta läste ur egna verk vid konstdag i Nykarleby", *Österbottningen* 20.11.1962; "Nykarleby: Lyckad bokutställning i FBF-regi", *Folktidningen Ny Tid* 23.11.1962.
- 56 "Samling kring boken och sex författare i Hangö", *Västra Nyland* 26.11.1963; "FBF ordnade bokens dag i Hangö", *Folktidningen Ny Tid* 29.11.1963; "Bokutställning och diktare i Dalsbruk", *Åbo Underrättelser* 30.11.1964.
- 57 Verksamhetsberättelse 1965, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 58 "Vår litteratur ett livsvillkor", *Vasabladet* 29.11.1966; "Närpes: Givande författaruppläsning", *Folktidningen Ny Tid* 2.12.1966.
- 59 Verksamhetsberättelse 1967, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
- 60 "Bokens dag i Jakobstad: Stor publikframgång för FBF:s författarmatiné", *Folktidningen Ny Tid* 24.11.1967.
- 61 "Författarmatiné i Jstad påtalade kulturlösheten", *Österbottningen* 21.11.1967.
- 62 "Givande bokdag i Jakobstad: åtta författare medverkade", *Jakobstads Tidning* 21.11.1967.
- 63 "Författarna lever i en bitter ekonomisk misär", *Västra Nyland* 26.11.1968.
- 64 "En skitsak säger Donner", *Dagens Nyheter* 26.10.1968.
- 65 "Bokens dag i Karis", *Folktidningen Ny Tid* 28.11.1968.
- 66 Ibid.
- 67 "Svensk toppen", *Vasabladet* 7.11.1969.
- 68 "Författaruppläsning vid matiné i Pargas", *Hufvudstadsbladet* 25.11.1969.
- 69 Ibid.
- 70 "Bokens dag i Hangö", *Folktidningen Ny Tid* 26.11.1970.
- 71 "Trevlig bokexpo med författaruppläsning", *Hangö* 24.11.1970.
- 72 "Fem författare läste egna verk", *Västra Nyland* 24.11.1970.
- 73 "Trevlig bokexpo med författaruppläsning".
- 74 Ibid.
- 75 "Bokens dag i Jakobstad", *Österbottningen* 30.11.1971.
- 76 "Stark bokhöst visar livskraft i kulturarvet", *Jakobstads Tidning* 30.11.1971.

- 77 "Nio författare möttes i Jakobstad", *Vasabladet* 30.11.1971.
78 Rönholm 2000, s. 248.
79 "Bokens dag i Dalsbruk: Unga författare deltog", *Åbo Underrättelser* 28.11.1972.
80 "Bokens dag i Hangö", *Folktidningen Ny Tid* 29.11.1973.
81 "Uppskattat bildningsförbund 15 år", *Folktidningen Ny Tid* 5.5.1961.
82 Ibid.
83 Ibid.
84 Ljunggren 2009, s. 72.
85 Nerman 1962, s. 15.
86 Harri Edgren, "Harri Edgren möter intet kulturmotstånd", *Landsbygdens folk* 9.11.1962.
87 Ibid.
88 Ibid.
89 Ibid.
90 Styrelseprotokoll 18.11.1968, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
91 "Till Folkets Bildningsförbunds styrelsemöte 18.12.1968", bilaga nr 3 årsmötesprotokoll 1968, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
92 Verksamhetsberättelse 1969, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
93 Styrelseprotokoll 11.9.1969 och 15.12.1969, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA; Verksamhetsberättelse 1969.
94 Styrelseprotokoll 15.12.1969.
95 "Svensk toppen".
96 "Folkets Bildningsförbund tjugofem år", *Folktidningen Ny Tid* 22.4.1971.
97 Ibid.
98 "AVANT uppåt", *Folktidningen Ny Tid* 2.3.1972.
99 Thomas Micklinin haastattelu 7.7.2015 FBF:n historiaprojektia varten, talenne kirjoittajien hallussa. Katso myös Wickström & Ahlskog, "Stalin ja Suomen ruotsalaisuus" tässä teoksessa.
100 Tor Högnäs, "Kulturkämpe berikar finlandssvenskheten", *Vasabladet* 3.11.1983.
101 Verksamhetsberättelse 1972, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
102 Ibid.; Verksamhetsberättelse 1973 och Verksamhetsberättelse 1974, 1313:13, Folkets Bildningsförbund, Verksamhetsberättelser, KansaA.
103 "Styrelsens förslag till verksamhetsberättelse för år 1972", Harri Edgrens samling 46, Åbo Akademin kirjasto; FKP:s svenska sektion, Mötesprotokoll 10.3.1973, 8026:3, Suomen kommunistinen puolue 1944–1990/Ruotsalaisjaosto, Pöytäkirjat, KansaA.
104 Årsmötesprotokoll 25.4.1973, 1313:5, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
105 Ibid.
106 Kantasalmi 2004, s. 39.

- 107 Årsmötesprotokoll 25.4.1973, 1313:5, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
- 108 Styrelseprotokoll 28.5.1973, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
- 109 Verksamhetsberättelse 1973.
- 110 Årsmötesprotokoll 25.4.1974, 1313:5, Folkets Bildningsförbund, Protokoll, KansaA.
- 111 Styrelseprotokoll 10.9.1974, 1313:6, Folkets Bildningsförbund, Styrelseprotokoll, KansaA.
- 112 Ibid.
- 113 Ibid.
- 114 Alapuro 1997, s. 90–94.
- 115 Högnäs, "Kulturkämpe berikar finlandssvenskheten".

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Helsingin sotilaspiiri

Kotelo 173

Kansan Arkisto (KansaA), Helsinki

Suomen Kansan Demokraattinen Liitto/Ruotsinkielinen toiminta

Pöytäkirjat

Suomen kommunistinen puolue 1944–1990/Ruotsalaisjaosto

Mötesprotokoll

Yhteenvedot

Folkets Bildningsförbund

Protokoll

Styrelseprotokoll

Verksamhetsberättelser

Kaaderijaoston kokoelma

Harri Edgrenin henkilömappi

Åbo Akademin kirjasto, Turku

Harri Edgrens samling

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetets jul 1944.

Dagens Nyheter 31.8.1959, 26.10.1968.

Enhet 28.11.1977.

Folktidningen 14.3.1945.

Folktidningen Ny Tid 30.10.1959, 5.5.1961, 23.11.1962, 29.11.1963, 2.12.1966, 24.11.1967, 28.11.1968, 26.11.1970, 22.4.1971, 2.3.1972, 29.11.1973.

Hangö 24.11.1970.

Hufvudstadsbladet 15.4.1951, 25.11.1969.

Jakobstads Tidning 22.4.1958, 21.11.1967, 30.11.1971.

Landsbygdens folk 9.11.1962.

Ny Tid 25.4.1946, 28.6.1951, 22.4.1958.

SFV-kalendern 1997.

Studentbladet 19.3.1951.

Studeringen 3:1960.

Svenskbygden 6:1958.

Vasabladet 20.11.1962, 29.11.1966, 7.11.1969, 30.11.1971, 3.11.1983.

Västra Nyland 31.10.1961, 26.11.1963, 26.11.1968, 24.11.1970.

Åbo Underrättelser 27.12.1959, 30.11.1964, 28.11.1972.

Österbottningen 20.11.1962, 21.11.1967, 30.11.1971.

Kirjallisuus

Ahlskog, Jonas, Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats (2018): "Nationen i klasskampen: Minoritetsnationalism inom den socialistiska arbetarrörelsen", *Historisk Tidskrift* 138:3, s. 452–479.

Alapuro, Risto (1997): *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki: Tammi.

David-Fox, Michael (2005): "The 'Heroic Life' of a Friend of Stalinism: Romain Rolland and Soviet Culture", *Slavonica* 11:1, s. 3–29.

Engman, Max (1996): "Finsk och svensk bokhandel i S:t Petersburg", teoksessa Leena Pärssinen & Esko Rahikainen (toim.), *Mundus librorum: kirja- ja oppihistoriallisia tutkimuksia*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, s. 343–366.

Holmström, Roger (1995): *Hagar Olsson och den växande melankolin: Liv och diktning 1945–1978*. Helsinki: Schildt.

Johansson, Rudolf (1987): *Vi bygger staden: Helsingfors Svenska Arbetarförening 1898–1988*. Helsinki: Helsingfors Svenska Arbetarförénings förlag.

Kantasalmi, Kari (2004): "Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja refleksiivisyyden pulmia", teoksessa Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen & Jukka Tainio (toim.), *Sivistystyön itseymmärrys. Tekstejä järjestöillisestä sivistystyöstä*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto, s. 7–71.

Ljunggren, Jens (2009): *Inget land för intellektuella: 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*. Lund: Nordic Academic Press.

Möller-Sibeliu, Anna (2018): *Dikt och ideologi: Gösta Ågrens, Lars Huldéns och Claes Anderssons 1960–70-talspoesi*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Nerman, Bengt (1962): *Demokratins kultursyn*. Tukholma: Albert Bonniers Förlag.

Rönholm, Bror (2000): "Sprickor genom Svenskfinland", teoksessa Clas Ziliacus (julk.), *Finlands svenska litteraturhistoria: Andra delen. 1900-talet*. Helsinki & Tukholma: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, s. 186–192.

Sahlström, Anna-Lisa (1997): "Där ute snöar det", teoksessa Anna-Lisa Sahlström (toim.), *Röd lärdom: Folkets Bildningsförbund 1946 – Framtiden*. Helsinki: Folkets Bildningsförbund, s. 7–109.

Wickström, Mats & Ahlskog, Jonas (2017): "Socialt och kulturellt medvetna medborgare: Socialistisk finlandssvensk folkbildning från samarbete till splittring i Folkets Bildningsförbund r.f. 1945–49", *Historisk Tidskrift för Finland* 102:2, s. 255–285.

Vaikeneva luokka

Etnonationalismi ja Suomen ruotsinkielinen työväki sodanjälkeisenä aikana

Työväenhistorioitsijoille on tärkeää tuottaa tietoa luokasta ja valtasuhteista kapitalistisessa yhteiskunnassa sekä työn ehdoista ja poliittisesta vastarinnasta menneisyydessä. Vähintään yhtä tärkeää voi kuitenkin olla tietämyksen lisääminen luokkayhteisön rajoista sekä työväenliikkeen toiminnan kannalta keskeisistä, ja sitä muokanneista, ehdoista. Kansallisuus ja etnisyys ovat monesti olleet yhteisön rajojen keskeisiä piirteitä. Suomi tarjoaa otollisen kohteen näiden piirteiden vaikutuksen tutkimukselle.

Ruotsinkielisen työväestön elämään Suomessa sotienjälkeisenä aikana vaikuttivat suuresti muutokset, jotka olivat seuraustaan pohjoisosissa asuneen suomenkielisen työväestön kasvavasta ja eteläisen Suomen ruotsinkielisille alueille suuntautuneesta muuttoliikkeestä. Samoihin aikoihin maassamuuton kanssa tapahtuva maastamuutto Suomesta Ruotsiin oli selkeässä kasvussa erityisesti ruotsinkieliseen työväenluokkaan kuuluvien ihmisten keskuudessa, minkä lisäksi ruotsinkielisten suomalaisten syntyvyys oli laskussa. Miten ruotsinkieliset työläiset suhtautuivat näihin muutoksiin? Mikä merkitys luokalla ja etnisyydellä oli ruotsinkieliselle työväenluokalle sotienjälkeisenä aikana?

Päiväkirja

Fiskarsin ruukin entisen valssaamon konttoritiloissa, jotka aikaisemmin toimivat Pohjan paikallishistoriallisen arkiston tutkijanhuoneena, olevassa kassakaapissa säilytettävä arkistokotelo sisältää ruukintyöläinen Alfons Flemmichin kirjoittamia päiväkirjoja. Ruotsinkielinen suomalainen Flemmich (1907–90) piti päiväkirjaa melkein viidenkymmen vuoden ajan, vuodesta 1940 vuoteen 1987.

Hän varttui kaksikielisessä Fiskarsin ruukissa ja oli nuoruudessaan 1920-luvulla töissä ruukin konepajalla. 1930-luvun laman aikana hän joutui työttömäksi ja muutti väliaikaisesti Helsinkiin. Toisen maailmansodan jälkeen hän sai töitä Åminneforsin ruukilta, josta oli Fiskarsiin matkaa reilut puoli peninkulmaa. Flemmich työskenteli ja asui Suomen lounaisosissa sijaitsevassa entisessä Pohjan kunnassa. Åminneforsin tehdasyhteisö oli yksi niistä ruotsinkielisistä teollisuuspaikkakunnista, joilla suomenkielisten alueelle muutto ja ruotsinkielisten poismuutto maastamuuton muodossa olivat nähtävissä olevia prosesseja.

Flemmichin päiväkirja heijastaa ruotsinkielisen työväenluokan kokemuksia suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutoksesta. Vuonna 1947 ilmestyi hänen lapsuus- ja nuoruusmuistoistaan Fiskarsissa kirjoittamansa kirja *Neribrukare och oppibrukare: minnen och hågkomster från Fiskars*. Muistelmakirja ei herättänyt kotiseudun ulkopuolella paljonkaan huomiota. Hänen kirjallinen kykynsä kuvata elävällä tavalla kotiympäristöään ja sen ihmisiä on piirre, joka näkyy sekä hänen julkaistuissa tuotoksissaan että julkaisemattomissa päiväkirjoissaan ja joka voidaan nähdä osoituksena kansakoulun ja ennen kaikkea kansanliikkeiden yhteiskunnan alemmissa kerroksissa tekemästä kansansivistystyöstä.

Päiväkirjoja on välillä pidetty autenttisempina historian lähdeyyppinä sekä henkilökohtaisena ja intiiminä dokumenttina, jonka sivuilla yksilöt ovat voineet vapaasti ilmaista sisimpiä ajatuksiaan ja tuntemuksiaan siitä, ”mitä he oikeasti ajattelivat”. Mainittua käsitystä kritisoi englantilainen historiantutkija Penny Summerfield väittää, että päiväkirjoissa on selvästi nähtävissä

ympäröivän yhteiskunnan vaikutus ja hän painottaakin päiväkirjan sivuilla ilmenevän yksilön ja yhteiskunnan välisen vuorovaikutussuhteen merkitystä. Summerfieldin mukaan historianantutkija voi päiväkirjoja lukemalla seurata subjektin muotoutumista itsen ja ympäröivän yhteiskunnan normien ja odotusten välisessä suhteessa. Historiallisen toimijan kokemukset muovautuvat hänen sosiaalisessa ympäristössään vaikuttaneiden kulttuuristen käsitysten ja merkitysjärjestelmien kautta.¹ Flemmichin päiväkirjojen lukemisessa voidaan soveltaa saksalaisessa arjen historian tutkimuksessa käytettyä käsitettä *Eigen-Sinn*, omapäisyys², sen selvittämiseksi miten yksittäinen työläinen suhtautui omapäisesti vähemmistönationalistisiin ja sosialistisiin diskursseihin ja muokkasi niitä luokkaa ja etnisyyttä merkityksellistäneestä arkipoliittisesta kontekstista käsin.

Flemmichin päiväkirjaa voidaan hyödyntää pyrittäessä ymmärtämään, mikä merkitys etnisyydellä ja nationalismilla on ollut työväenluokalle ja työväenliikkeessä. Historioitsija John Breuilly on kehottanut nationalismin tutkijoita hyödyntämään työväenhistoriallista näkökulmaa alhaalta ja tutkimaan kansanomaista nationalismia, eli kansakuntaa ja etnisyyttä koskevia kansanomaisia näkemyksiä. Hän huomauttaa, että on tärkeää tutkia niin työväenluokan osallistumista kansakunnan luomiseen kuin etnisiä käsityksiä yhdistettynä luokkaan ja muihin sosiaaliin kategorioihin. Työväenhistoriassa yhteiskunnan muutosta on tutkittu alhaalta luokkanäkökulmasta käsin, ja samoja menetelmiä voidaan soveltaa tutkittaessa nationalismin leviämistä, soveltamista ja muotoutumista väestön enemmistön muodostaneiden alempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa.³

Työväenhistorian tutkimus on kyllä tuottanut useita kiinnostavia tutkimuksia siitä, miten nationalismi ja etnisyys ovat vaikuttaneet työväenluokkaan ja työväenliikkeeseen, mutta niissä käytetyt näkökulmat ovat joko tarkastelleet nationalismin vaikutusta työläisiin tai analysoineet asiaa puolueiden ja järjestöjen näkökulmasta käsin. Uudempi tutkimus on kääntänyt perspektiivin toisin päin ja kysynyt miten työväenluokka osana omaa arkeaan uudensi nationalismia ja myötävaikutti sen leviämiseen.⁴

Etnisyys, luokka ja omapäisyys

Voidakseni kartoittaa Suomen ruotsinkielistä työväenluokkaa liikuttaneen nationalismin kohdistan katseeni suomenruotsalaisten etniseen mobilisointiin. Suomenruotsalaisen etnologin Bo Lönnqvistin mukaan suomenruotsalaisten kiinteyttäminen ryhmänä toteutettiin yhdistämällä ruotsinkielinen yläluokka, maalaisraivas ja työväenluokka yhdeksi etniseksi ryhmäksi, etnokseksi. Mainittu yhdistäminen merkitsi samalla selvää rajanvetoa sekä suhteessa suomenkielisiin että suomalaisuuden ja ruotsalaisuuden välille Suomessa. Lönnqvist, joka tähdentää kansankielen ja kansanrunouden merkitystä mainitussa prosessissa, on sitä mieltä, että ratkaisevana vaiheena suomenruotsalaisuuden synnyssä voidaan pitää vuosien 1890–1920 välistä ajanjaksoa, jolloin ”kansanryhmälle luodaan oma nimi, suomenruotsalaiset, ja oman alueen, Svenskfinlandin (Suomen ruotsinkielisten seutujen), rajat tulevat määritellyiksi”.⁵ Historiantutkija Max Engman huomauttaa, että myös ”tavalliset” ruotsinkieliset Suomessa pitivät suomenruotsalaista etnisyyttä tärkeänä. Engman ei kuitenkaan sen yksityiskohtaisemmin kerro miten ja missä näin olisi tapahtunut.⁶

Suomenruotsalaisen vähemmistönationalismin ohella myös sosialismilla ja työväenliikkeellä oli suuri vaikutus paikallistasolla ruotsinkielisessä Suomessa, eikä vähiten ruukkiyhdyksissä.⁷ Flemmichin isä oli ollut aktiivinen sosiaalidemokraatti ja hänen kaksi vanhempaa veljeään olivat punakaartilaisia sisällissodan aikaan vuonna 1918.⁸ Hävinneiden punaisten katkerat kokemukset vahvistivat niin luokkataistelua painottanutta ”punaista” muistokulttuuria kuin sitä halveksuntaa, jota tunnettiin ”valkoista” porvarillista isänmaata, sen muistokulttuuria ja instituutioita kohtaan.⁹ Sisällissodan jälkeen punaisten asema ruotsinkielisellä taholla oli vaikea ja se aiheutti punaisten parissa kaksinkertaisen ulkopuolisuuden tuntemuksia. Heidät leimattiin niin valkoisen isänmaan kuin porvarillisen suomenruotsalaisuudenkin pettureiksi.¹⁰ Toisaalta voidaan olettaa, että kaksinkertaisen ulkopuolisuuden tunteella oli erityinen merkitys suomenruotsalaiselle

sosialistiselle työväenluokkaiselle identiteetille. Sisällissodan jälkeisinä vuosikymmeninä se sekä vahvisti ruotsinkielisten punaisten keskinäistä solidaarisuutta yli sukupolvirajojen että sulki pois ryhmän ulkopuoliset.

Moraalinen etnisyys ja ruotsinkielisen työväestön poliittiset vaatimukset

Ruohonjuuritason aktivistien tapa kritisoida ruotsinkielistä porvaristoa tekopyhydestä näiden puhuessa ruotsalaisuuden puolustamisesta erosi selvästi suomenruotsalaisen työväenliikkeen johtohenkilöiden toimintatavoista. Viimeksi mainitut eivät halunneet kiistellä asiasta porvariston kanssa, mikä näkyi muun muassa heidän tavassaan pidättäytyä vähemmistönationalistisen retoriikan käytöstä julkisuudessa. Alfons Flemmichin kotipaikkakunnalla Åminneforsissa toiminut ruotsinkielinen sosiaalidemokraattinen työväenyhdistys korosti kunnallisvaalien yhteydessä vuonna 1947, että ”valtaosa meidän pitäjän suomalaisista on ruotsalaisten suurtilallisten ja teollisuuslaitosten tänne tuomia” sekä ”[o]livathan ne ensi alkuun halvempia [...] mutta muutaman vuoden jälkeen ne oli jo suuri kuluera pitäjän huoltolautakunnalle”.¹¹ Ruohonjuuritason ruotsinkielisen vasemiston retoriikassa ei kyseenalaistettu ajatusta suomenruotsalaisesta kansallisuudesta, sillä sitä pidettiin Suomen ruotsinkielisten luonnollisena yhteisönä. Moralisoiwaan sävyyn esitettyä kritiikkiä saivat osakseen nimenomaan ”herrat”, jotka pettivät suomenruotsalaisen kansallisuuden ruumiillista työtä tekevät kerrokset.

Oikeus työhön merkitsi oikeutta jokapäiväiseen toimeentuloon, joka teki työväestölle mahdolliseksi asua ja elää kotipaikkakunnallaan. Tämän oikeuden ruotsinkieliset työläiset katsoivat työnantajien riistäneen heiltä palkkaamalla työvoimaa paikallisyhteisön rajojen ulkopuolelta ja pakottamalla siten seudun työläiset hakemaan toimeentulonsa jostain muualta. Flemmichin elinympäristössä ruukkiyhteisössä vallinneessa moraalis-taloudellisessa diskurssissa työnantaja oli ensisijaisesti velvollinen jär-

jestämään töitä paikallisväestölle.¹² Mainittu diskurssi sai myös etnonationalistista sisältöä näkemyksestä, jonka mukaan ruotsalaisseutujen ruotsinkielisillä työläisillä tuli olla ensisijainen oikeus työhön ja toimeentuloon.

1950-luvun alussa ruukin omistanut Fiskars-yhtiö oli antanut omistamansa vesistön vuokralle ammattikalastajana toimineelle Karjalan evakolle, mikä puolestaan tuli rajoittaneeksi työväestön aikaisempia kalastusoikeuksia. Flemmich kirjoitti yleisönosasto-kirjoituksia paikallislehteen ja kirjeitä paikalliselle suomenruotsalaiselle kansanedustajalle John Österholmille, joissa hän vaati kalaveden palauttamista suomenruotsalaisille työläisille. Päiväkirjassaan hän manasi sekä Österholmia että ruotsinkielisen von Julinin aatelissuvun omistamaa Fiskars-yhtiötä:

Hyi helvetti! Tässä se nähdään miten ruotsalaiset herrat kohtelevat ruotsalaisia työläisiä. Meidän omat isoherramme heittäkööt rauhassa kauniit vaalipuheensa ruotsalaisväestön hyvinvoinnista tunkiolle. Kaikki, joilla on järki jotakuinkin tallella tietävät, että ne nykyään suosivat enemmän jopa kiinalaista kuin ruotsinkielistä työläistä.¹³

Suomen ruotsalaista kansanpuoluetta edustanut Österholm oli valtakunnanpolitiikassa profiloitunut ”ruotsalaisen maan” sinnikkäänä puolustajana, mutta Flemmichin pyyntöön hän ei vastannut millään tavalla. Englantilainen historiantutkija ja antropologi John Lonsdale on luonut käsitteen moraalinen etnisyys. Käsitteellä tarkoitetaan etnisen ryhmän sisällä alhaalta ylöspäin esitettäviä, ryhmän johtajille suunnattuja moraalisia vaatimuksia, jotka edellyttävät johtajien lunastavan antamansa lupaukset huolehtia kyseisen etnisen ryhmän eduista ja selviytymisestä. Alistetut oppivat käyttämään johtajien etnonationalistista retoriikkaa omien etujensa ajamiseen.¹⁴ Ruotsinkielisten työläisten etnistävällä kielellä ilmaisemat poliittiset vaatimukset voidaan E. P. Thompsonin moraalitaloudesta käyttämän määritelmän valossa nähdä tapana esittää vaatimuksia ruotsinkielisille ”herroille”, jotta nämä kantaisivat paternalistisen vastuunsa ”oman” ruotsinkielisen työläisväestön selviytymisestä.

Omapäisyys ja etniset konfliktit työpaikalla

Alistettujen omapäiseen maailmankuvaan kuuluu karnevalistinen käyttäytyminen. Siinä vallitseva valtajärjestelmä ja sen sisältämät normit, tavat ja tottumukset käännetään ylösalaisin alistettujen eduksi. Kapinallisten ajatusten lisäksi Flemmich kuvasi myös omapäisiksi luokiteltavia käytäntöjä, joihin ruotsinkieliset työläiset turvautuivat halutessaan purkaa turhautumistaan siihen, mitä he pitivät vallan menettämisenä työpaikallaan työnantajalle ja suomenkielisille siirtolaisille.

Flemmichin työpaikalla omapäiset käytännöt näkyivät ruotsin- ja suomenkielisten työläisten välisissä suhteissa tekoina, joiden tarkoituksena oli yhtäältä uusien tulokkaiden kouluttaminen työpaikalla vallinneisiin työyhteisön sanattomiin normeihin, hierarkioihin ja koodeihin, toisaalta tehdä suomenkielisille selväksi heidän olevan epätoivottuja ja että heidän tulisi ”pysytellä loitolla”. Viimeksi mainittua ilmaistiin esimerkiksi kieltäytymällä tervehtimästä vasta saapuneita suomenkielisiä työtovereita. Myös avointa työpaikkakiusaamista esiintyi ja suomenkielisiä pilkattiin eri tavoin, kuten matkimalla heidän huonoa ruotsin kieltään ja tapojaan sekä nauramalla heidän paikkakuntalaisten silmissä kummalliselle käytökselleen. Työaikana kerrottiin juoruja suomenkielisistä ja heidän huonoista tavoistaan (juopottelu ja säädyyttömyydet), joiden väitettiin tapahtuneen joko työaikana tai vapaa-ajalla.¹⁵

Erityisen paljon vierastettiin työläisiä, jotka rikkoivat työpaikan sisäiseen solidaarisuuteen liittyviä normeja. Näin tapahtui esimerkiksi silloin, kun jonkun hiljakkoin työpaikalla aloittaneen katsottiin olevan liian hyvää pataa ruukinjohdon kanssa. Flemmich kirjoitti halunneensa ”vedellä korville” työporukan suomenkielistä tulokasta, joka oli alkanut ”kaveeraamaan” esimiesten kanssa. Muutaman kerran ruotsin- ja suomenkieliset ottivat väkivaltaisesti yhteen terästehtaalla. Flemmich kertoo päiväkirjassaan tapauksesta, jossa päihtyneet ruotsinkieliset työläiset olivat käyneet suomenkielisen työntekijän kimppuun, ja esimiesten oli ollut pakko puuttua tilanteeseen.¹⁶

Etniset konfliktit suomalaisilla työmarkkinoilla toisen maailmansodan jälkeen

Suomalaisessa historiankirjoituksessa on esitetty sotien välisen ajan etnisesti latautuneiden kieliriitojen laantuneen toisen maailmansodan puhkeamisen aikoihin sekä Neuvostoliittoa vastaan käydyn talvisodan yhteydessä, jolloin suomen- ja ruotsinkielisten välille solmittiin ”kielirauha”. Ongelmalliseksi ”kielirauhaperspektiivin” tekee se, että siinä ei huomioida yhteiskunnan mikrotasolla kuitenkin jatkuneita etnisiä konflikteja. Näihin kuuluivat sotienjälkeisenä aikana paikallisyhteisöjen ruotsinkielisten ruukintyöläisten kohtaamiset työn perässä ruukkipaikkakunnalle muuttaneiden kanssa. Kielirajat ylittävä eliitti alkoi yhä enenevässä määrin nähdä itsensä ”suomalaisena”. Se heikensi aiemmin yleistä tapaa identifioitua suomen- tai ruotsinkielisyyden kautta ja johti tämän tavan korvautumiseen kaksikielisellä, ei-etnisellä kansalaisnationalismilla. On kuitenkin olemassa selviä merkkejä siitä, että suurissa osissa eliittiin kuulumattomia väestöryhmiä jatkui tapa ymmärtää itsensä osaksi joko suomalaista tai ruotsalaista etnistä ryhmää ja kansallisuutta.

Ruotsinkielisen työväestön vähemmistönationalistisesti suuntautunutta vahdinpitoa vaikuttivat vahvistavan muuttoliikkeiden paikallisyhteisön suomalaistavaa vaikutusta kohtaan tunnettu huoli, kilpailu työmahdollisuuksista sekä 1960-luvulta alkaen etenevän deindustrialisaation vaikutukset Suomen lounaisosissa. Vaikuttaa siltä, että samoihin aikoihin etniset konfliktit työläisten arjessa tulivat herätetyiksi henkiin, johon syynä olivat muun muassa työnantajan pyrkimykset hajottaa työläisten ammattiyhdistystoiminta konfliktien leimaaman 1950-luvun aikana. Työnantajan harjoittama ammattiyhdistystoiminnan vastainen politiikka ja pyrkimykset työläisyhteisön hajottamiseksi eri ryhmittymiin lietsoi etnisiä konflikteja työläisten keskuudessa. Samanaikaisesti ruotsinkielinen työväki vetosi oman etnisen ryhmänsä vähemmistökansalliseen solidaarisuuteen, jotta se vaalisi ensi sijassa ruotsinkielisen väestön yhteisiä etuja kapitalistisen oman edun tavoittelun sijaan. Työläisten etuja ja oikeutta toimeentuloon

näiden arjessa uhanneet muutokset vahvistivat heidän vähemmistökansallista identiteettiään, mikä puolestaan ruokki etnisiä konflikteja ruotsin- ja suomenkielisten työläisten arkisissa kohtaamisissa luokkayhteiskunnassa. Ennen kaikkea tämä artikkeli osoittaa, että ruotsinkieliset työläiset eivät olleet vähemmistönationalististen diskurssien passiivisia vastaanottajia, sillä he kykenivät käyttämään niitä omien etujensa ja tavoitteidensa ajamiin.

Artikkelissa analysoitu suomalainen tai suomenruotsalainen tapaus on vertailukelpoinen eri puolilla Eurooppaa tapahtuneen yhteiskunnallisen kehityksen kanssa. Monietnisissä kansallisvaltioissa, joissa useat etniset ryhmät olivat eläneet rinnakkain, syntyi etnisesti jännitteisiä kohtaamisia ja välillä konflikteja paikallistasolla, jotka tulivat johtaneeksi monikansallisten valtiomuodostelmien hajoamiseen. Melko usein nämä hajoamiset olivat erittäin väkivaltaisia prosesseja. Etniset konfliktit olivat Suomessa huomattavasti alhaisemmalla tasolla kuin esimerkiksi Jugoslaviassa. Tästä huolimatta maiden monikansallisten työväenluokkien olosuhteiden sosiaalisessa ja poliittisessa kehityksessä on paljon yhtäläisyyksiä, jotka muistuttavat sekä näitä yhteiskuntia koossapitäneistä voimista että konflikteihin ja vastakkainasetteluihin johtaneista tekijöistä.¹⁷ Vastausta vailla on myös kysymys hyvinvointivaltion alasajon ja etnonationalismin kasvun välisestä yhteydestä työväenluokan keskuudessa, joka on kärsinyt eniten työttömyydestä ja julkisen sektorin leikkauksista.

Alfons Flemmichin sotienjälkeisen ajan kokemukset muistutavat tietyiltä osin oman aikamme työmarkkinoiden luokkasuhteita ja etnisiä suhteita. Mutta niillä on myös merkitystä tarkasteltaessa voimakkaasti kasvaneita uusnationalistisia ja populistisia liikkeitä, jotka muun muassa nauttivat yhä vahvempaa tukea myös osissa työväenluokkaa. Kyse ei ole siitä, *vaikuttaako* luokka, vaan *miten* luokka vaikuttaa työväenluokan (kuten muidenkin yhteiskuntaluokkien) asennoitumiseen ja käytäntöihin rasismiin ja muukalaisvihamielisyyden kaltaisten ilmiöiden yhteydessä.¹⁸ Yhtä lailla on tärkeää alleviivata kuinka työväenluokka myötä-

Matias Kaihovirta

vaikuttaa nationalismiin luomiseen omien, luokkayhteiskunnan puitteissa syntyneiden arkipäiväisten kokemustensa pohjalta.

Suomennos: Johan Ehrstedt.

Viitteet

- 1 Summerfield 2019, s. 71–72.
- 2 Lüdtke 1993; van der Linden 1993, s. 50–58.
- 3 Breuilly 2017, s. 90–94.
- 4 Beneš 2017; van der Ginderachter 2019.
- 5 Lönnqvist 2001, s. 16.
- 6 Engman 2016, s. 401–402.
- 7 Kaihovirta 2015, s. 32–39.
- 8 Lindholm 2007, s. 179.
- 9 Hentilä 2018, s. 142–148.
- 10 Bondestam & Helsing 1978, s. 164.
- 11 ”Valbrev från Åminnefors”, *Arbetarbladet* 26.11.1947.
- 12 Kaihovirta 2015.
- 13 Alfons Flemmichin päiväkirja (AFp) 11.3.1956, Alfons Flemmichin kokkelma, Pohjan paikallishistoriallinen arkisto.
- 14 Cheeseman, Bertrand & Husaini 2019.
- 15 AFp 30.5.1958, 17.10.1958, 25.8.1959, 17.4.1960, 1.4.1961, 15.1.1965, 7.7.1966, 2.4.1968.
- 16 AFp 23.1.1962.
- 17 Ks. muutama vuosi sitten päättynyt tutkimusprojekti ”Between class and nation: working class communities in 1980s Serbia and Montenegro”, <https://yulabour.wordpress.com/> (haettu 25.8.2020).
- 18 Svensson 2019, s. 7.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Pohjan paikallishistoriallinen arkisto, Raasepori
Alfons Flemmichin kokoelma

Sanoma- ja aikakauslehdet

Arbetarbladet 26.11.1947.

Kirjallisuus

- Beneš, Jakub (2017): *Workers and Nationalism: Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918*. Oxford: Oxford University Press.
- Bondestam, Anna & Helsing, Alf-Erik (1978): *Som en stubbe i en stubbåker: Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*. Helsinki: Finlands svenska arbetarförbund.
- Breuilly, John (2017): ”Hobsbawm and researching the history of nationalism”, teoksessa John H. Arnold, Matthew Hilton & John Rüger (toim.), *History after Hobsbawm: Writing the Past for the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press, s. 76–95.
- Cheeseman, Nic, Bertrand, Eloïse & Husaini, Sa’eed (2019): *Oxford dictionary of African politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Engman, Max (2016): *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- van der Ginderachter, Maarten (2019): *The Everyday Nationalism of Workers: A Social History of Modern Belgium*. Stanford: Stanford University Press.
- Hentilä, Seppo (2018): *Pitkät varjot: muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
- Kaihovirta, Matias (2015): *Oroliga inför framtiden: en studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs c:a 1900–1920*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5976-37-3>.
- van der Linden, Marcel (toim.) (1993): *The end of labour history?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindholm, Sture (2007): *Röda moln över industribygd: arbetarsocknen Pojo under inbördeskriget 1918*. Tammisaari: Proclio.
- Lüdtke, Alf (1993): ”Polymorphous synchrony: German industrial workers and the politics of everyday life”, *International Review of Social History* 38, supplement 1, s. 39–84.

- Lönnqvist, Bo (2001): "Retoriken i den etniska mobiliseringen", teoksessa Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist (toim.), *Gränsfolkets barn: Finlandssvensk marginalitet och självhävvelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 16–25.
- Summerfield, Penny (2019): *Histories of the self: personal narratives and historical practice*. Abingdon: Routledge.
- Svensson, Mikael (2019): *Hur klass gör skillnad: klasspositionens betydelse för rasistiska och negativt särskiljande praktiker*. Uppsala: Uppsala universitet.

Artikkelien alkuperäiset julkaisupaikat

Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta & Mats Wickström (2018): ”Nationen i klasskampen: Minoritetsnationalismen inom den socialistiska arbetarrörelsen”, *Historisk Tidskrift* 138 (3), s. 452–479. [https://research.abo.fi/files/25153874/HT2018.3.Ahlskog_Kaihovirta_Wickstrom%20\(1\).pdf](https://research.abo.fi/files/25153874/HT2018.3.Ahlskog_Kaihovirta_Wickstrom%20(1).pdf).

Jonas Ahlskog & Mats Wickström (2020): ”Den progressiva folkbildningens gränser: Frigörelsepedagogikens uppgång och fall inom den finlandssvenska folkdemokratien”, teoksessa Anders Burman & Joakim Landahl (toim.), *1968 och pedagogiken*. Södertörn: Södertörns högskola, s. 163–186. https://research.abo.fi/files/26505895/Den_progressiva_folkbildningens_gr_nser.pdf.

Matias Kaihovirta (2017): ”Det var österns insats också i vårt samhällsliv: Civilisation, nation och etnicitet i Karl H. Wiiks syn på 1917–1918 års händelser”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92, s. 49–78. <https://hls.journal.fi/article/view/65620>.

Matias Kaihovirta (2020): ”Den svenska partisekreteraren och den mångnationella staten: Socialdemokrati och nation i Karl H. Wiiks politiska agerande under 1920-talet”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 95, s. 95–143. <https://doi.org/10.30667/hls.87477>.

Matias Kaihovirta (2020): ”Tyst i klassen: Etnonationalism i Finland efter andra världskriget”, *Arbetshistoria: meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 44 (3-4), s. 44–55.

Yasmin Nyqvist (2021): ”Anna Bondestam som arbetarförfattare: En markandsförings- och receptionsanalys”, *Sammlaren* 142, s. 34–68. <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1643763/FULLTEXT01.pdf>.

Anna Sundelin & Mats Wickström (2020): ”Kärlek och klasskamp över Atlanten: Aili och Runar Nordgrens revolutionära livsresa”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 95, s. 95–120. <https://doi.org/10.30667/hls.87515>.

Mats Wickström & Jonas Ahlskog (2018): "Stalin och det svenska i Finland. Kommunistisk nationalitetsteori och den tidiga finländska folkdemokratin", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93, s. 135–159. <https://doi.org/10.30667/hls.66419>.

Mats Wickström & Jonas Ahlskog (2019): "Vi lever och kommer at leva.' Kommunisten och bildningsborgaren Harri Edgrens kulturkamp för finlandssvenskarnas fortlevnad", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94, s. 103–133. <https://doi.org/10.30667/hls.76270>.

Teoksen kirjoittajat, toimittajat ja suomentajat

FD Jonas Ahlskog on filosofian dosentti sekä filosofian ja historian projektitutkija Åbo Akademiassa.

FM Johan Ehrstedt on yleisen historian väitöskirjatutkija Åbo Akademiassa.

FD Matias Kaihovirta pohjoismaisen historian dosentti ja projektitutkija Åbo Akademiassa.

FM Emil Kaukonen on yleisen historian väitöskirjatutkija Åbo Akademiassa.

FM Yasmin Nyqvist on kirjallisuustieteen väitöskirjatutkija Åbo Akademiassa.

FD Anna Sundelin on historian projektitutkija Åbo Akademiassa.

FD Mats Wickström on pohjoismaisen historian dosentti Åbo Akademiassa ja suomenruotsalaisten historiaan erikoistuva vapaa tutkija.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010-2022

45. Anna Bondestam, Sanomalehti 1910-luvun Turussa ja ihmiset sen ympärillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2022. 350 s.

44. August Wesley – Maanpakolaisen elämä. Maria Lähteenmäki (toim.), Jukka Partanen, Matti Lackman & Juhani Meriläinen, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Papers on Labour History XI. Helsinki 2022. 231 s.

43. Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-taletsfinlandssvenska arbetarrörelse. Redaktörer Matias Kaihovirta & Christoffer Holm. Sällskapet för arbetarrörelsens historia och arbetarkultur i Finland. Helsinki 2022, 286 s.

42. Risto Turunen, Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2021. 523 p.

41. Anne Heimo, Tuula Juvonen ja Heidi Kurvinen, Opas muistitietohaastattelun tekemiseen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2021. 63 s.

40. Aleksi Huhta. Toward a Red Melting Pot. The Racial Thinking of Finnish-American Radicals, 1900–1938. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2021, 451 s.

39. Mikko Pollari, Ajattelu- ja puhettavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2021, 378 s.

38. Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta, toimittaneet Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki, Sini Mononen. Tutkimusyhdistys Suoni & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 543 s.

37. Mikko Kempainen, Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 407 s.

36. Ulla-Maija Peltonen, Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 259 s.

35. Mikko Aho, ”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siitä voi olla kaikki ylpeitä”. Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teolli-

sena kulttuuriperintönä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 430 s.

34. Markku Liljeström, Metallin mies. Valdemar Liljeströmin elämä 1902–1960. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 500 s.

33. Toivon ja raivon vuosi 1968. Toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen, Niko Heikkilä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 280 s.

32. Holger Weiss, För kampen internationellt! Transportarbetarnas globala kampinternational och dess verksamhet i Nordeuropa under 1930-talet. Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartraditi, Helsinki 2019, 637 s.

31. Pauli Kettunen, Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2018, 197 s.

30. Niina Naarminen, Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2018, 427 s.

29. Tehtävänä työväentutkimus, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta. Toimittaneet Jarmo Peltola & Erkki Vasara. Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura 2018, 300 s.

28. Yrjö Varpio, Suvun musta lammas. Herman Heseziel Holmströmin elämä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 175 s.

27. Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017. Toimittaneet Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 237 s.

26. Oona Ilmolahti, Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.

25. Anna Rajavuori, Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keski-suomalaisella maaseudulla 1906–1908. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.

24. Andreas McKeough, Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.

23. Antti Kujala, Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.

22. ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa. Toimittaneet Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 599 s.

21. Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.

20. Pertti Nurminen, Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapääomaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen (ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.

19. Matias Kaihovirta, Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 452 s.

18. ¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa. Toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.

17. Tauno Saarela, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History VII. Helsinki 2015, 236 p.

16. Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.

15. Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.

14. Tapio Bergholm, Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.

13. Juuso Marttila, Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.

12. Seppo Hentilä, Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.

11. Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykyhistoriasta, toimittaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.

10. Leena Enbom, Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaaajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.

9. Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupuolisidonnaisista käytännöistä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 435 s.

8. Marjaliisa Hentilä: Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 474 s.

6. Kai Hirvasnoro: Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 337 s.

5. Jukka Tainio: Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamieheksi ja Neuvosto-Karjalaan. Helsinki 2012, 196 s.

4. Mikko Majander ja Kimmo Rentola (toim.): Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelle 28.2.2012, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2012, 289 s.

3. Hanne Koivisto: Poliitiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011, 340 s.

2. Sakari Selin: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan, Helsinki 2011, 357 s.

1. Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010, 195 s.

Tiedot kirjojen saatavuudesta löytyvät Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran www-sivuilta: <http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/>.